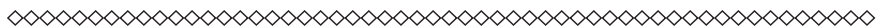

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

ЛИСТИ
ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА
ДО ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО

ПОЛТАВА
ВИДАВЕЦЬ: ШЕВЧЕНКО Р. В.
2014

ББК 84(4УКР)6
УДК 821.161.2(044.2)
С 79

С 79 *Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського* / автор і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

ISBN 978-966-8798-97-9

Затвердила до друку вчена рада Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 7 від 28.01.2014 р.).

До видання ввійшли подані за першодруками в хронологічному порядку листи всесвітньо відомого вченого-славіста Юрія Шевельова до письменника Олекси Ізарського.

Для широкого кола шанувальників українського слова й культури.

Рецензенти:

Сидір Кіраль, доктор філологічних наук, професор кафедри української, англійської і латинської мов Національного університету біоресурсів і природокористування України імені Михайла Драї-Хмари;

Микола Калько, доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Леся Степовичка, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник культури України.

ББК 84(4УКР)6
УДК 821.161.2(044.2)

ISBN 978-966-8798-97-9

© Микола Степаненко, 2014
© ПП Шевченко Р. В., 2014

“ЖИТТЯ ЙДЕ СВОЄЮ ХОДОЮ...”

ВІД УПОРЯДНИКА

*Листи написані різними почерками,
у різному віці, на різній якості аркушиках,
вкладені у маленького формату конверти –
цупкі і гладенькі, добре збережені, проштамповані –
сьогодні це свідки часу і життя...*

Галина Дацюк

Важливим джерелом добування інформації є епістолярій. Цінні відомості дає неофіційне, або приватне, листування. Воно, на відміну від офіційної, або службової, кореспонденції, позбавлене жорсткої стандартизації, ритуальних правил ділових взаємин, наповнене конкретно чуттєвими образами, типовими для неофіційного спілкування мовними засобами, художньою образністю, різносюжетністю. У листах, авторами яких є письменники, науковці, культурні, державні, партійні, громадські діячі, люди різних професій, віросповідань тощо, зафільмовано епоху, у яку вони жили, її знакові й буденні події, особливості мистецького, просвітницького, наукового або будь-якого іншого поступу. Епістолографія має історико-культурне значення, яке встановлять ті, хто нею цікавитиметься, хто вивчатиме, фахово досліджуватиме її.

Зміст підготовленого видання – листування Юрія Шевельова (1908–2002) з Олексієм Ізарським (1919–2007), яке тривало півстоліття – з лютого 1946 року по жовтень 1996 року.

Світові добре відоме ім'я **Юрія Шевельова (Юрія Шереха)** – мовознавця, літературознавця, професора, дійсного члена УВАН, дійсного члена НТШ, іноземного члена НАН України,

активного учасника наукового й культурного життя української еміграції, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, почесного доктора Альбертського, Лундського, Харківського університетів та Кислово-Могилянської академії, автора фундаментальних лінгвістичних праць “Грамматика української мови” (1934; двічі – у 1935, 1936 – перевидавалася) (у співавт.), “Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення” (1951), “Передісторія слов’янської мови. Історична фонологія загальнослов’янської мови” (1964), “Історична фонологія української мови” (1979), “Нарис сучасної української літературної мови” (1951), “Проблема українсько-польських лінгвістичних відносин від 10-го до 14-го ст.” (1952), “Щодо проблеми утворення білоруської мови” (1953), “Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900–1941” (1989) й ін. Відомий він і як літературознавець, театральний критик. Колишній випускник Харківського педагогічного інституту професійної освіти, викладач, доцент Харківського університету 1944 року опинився в Німеччині, де в Українському вільному університеті обіймав посаду доцента кафедри слов’янської філології. З 1950 по 1952 рік працював у

Лундському, з 1952 по 1954 рік – у Гарвардському, а з 1954 по 1977 рік – у Колумбійському університетах.

Олекса Ізарський (Олексій Мальченко) – український письменник, літературознавець, критик, автор прозових творів “Чудо в Мисловіцях” (1944), “Ранок” (1963), “Віктор і Ляля” (1965), “Київ” (1971), “Літо над озером” (1971), “Саксонська зима” (1972), “Полтава” (1977), “Столиця над Ізаром” (1986), літературно-критичного нариса “Рільке на Україні” (1952) – малознаний у материковій Україні й високо поцінований у діаспорі. Він закінчив Київський університет. Восени 1943 року разом із матір’ю та братом емігрував із тодішнього Радянського Союзу. Спочатку мешкав у Німеччині, а з кінця 40-х років і до смерті – у США.

До книги ввійшли 265 листів, які з Німеччини (місто Фюрт), Швеції (місто Лунд), США (міста Кембридж і Нью-Йорк) Юрій Шевельов надсилав Олексі Ізарському. Усі епістолярні матеріали подано за першодруком, розміщено в хронологічній послідовності. Потрапили вони

із міста Клівленда (США) до міста Полтави в 2007–2008 рр. Їх передав розпорядник спадщини Олексі Ізарського Володимир Рінг удові українського письменника, літературознавця, краснзавця Петра Ротача Аллі Ротач. Петро Петрович тривалий час листувався з Олексієм Григоровичем, він одним із перших в Україні зняв завісу таємничості з цього імені.

Епістолярій Юрія Шевельова йде до свого користувача без одного дуже важливого атрибута видань такого взірця – приміток. Сподіваємося, що систематизовану кореспонденцію належно прокоментують мовознавці, літературознавці, мистецтвознавці, історики, письменники, філософи, зрештою, широке коло шанувальників українського слова та культури.

Листи видатного вченого-славіста, що охоплюють п'ятдесятилітній період, насичені важливими подіями і фактами, густо населені постатями, які творили нашу історію, сумлінно трудилися на ниві духовності, науки, просвітництва. Один із можливих коментарів – лінгвістичний зміст послань, адресованих Олексі Ізарському, – пропонуємо читачам. Відразу зауважимо, що спектр мовознавчих зацікавлень ученого-філолога Шевельова досить багатоплановий. Це, зокрема, його ґрунтовні дослідження про виникнення й розвиток слов'янських мов, передусім української та білоруської, про становлення українського правописного кодексу, про суржик, російщення, про життєвий і науковий шлях українських мовознавців тощо.

У кінці серпня 1951 року Шевельов повідомляє Ізарському, що завершив підготовку на семестр курсів, які почне читати в Гарвардському університеті (США) через тиждень, і приступає до написання “сочинення” “Походження (чи постання) білоруської мови”. Відомо, що праця “Problems in the Formation of Belorussian” з'явилася 1953 року. У ній зроблено досить успішну спробу заперечити утрадиційнений у радянській науці безальтернативний погляд про шляхи виникнення східнослов'янських мов, про їхню спільносхіднослов'янську основу. Юрій Володимирович розвінчав версію Романа Якобсона про білоруську мову як проміжне – українсько-російське – утворення. Мовознавець Шевельов, зауважують у статті “Юрій Шевельов як дослідник українсько-білоруських взаємин” Андрій Даниленко та Лев Чабан (Українська Вільна Академія Наук у США, Нью-Йорк), навів “переконливі аргументи на користь того, що білоруська мова постала внаслідок новітньої історичної експансії носіїв західної частини полоцько-рязанської діалектної групи на південь та поглинення ними північного окраю киево-поліських говорів. Попри свій розмірно молодий вік білоруська мова ... демонструє вкоріненість у пе-

редісторичних часах, чи то пак в праслов'янських тенденціях. А втім, це не дивно, бо йдеться тут про наслідки історичного послаблення зв'язків між північною та південною частиною однієї діалектної групи – киево-поліської, – яка ще з праслов'янських часів визначалася характеристичними рисами, спільними як для українських, так і для білоруських говорів¹. Наголошено в розвідці Андрія Даниленка і Лева Чабана й на тому, що Юрій Володимирович “досліджував різні аспекти побутування мови білорусів не ізольовано, але в ширшому контексті подій на теренах Східної Славії від ... праслов'янських часів через бурхливі події середньовіччя аж до сучасності”. Принагідно зробимо акцент і на такому сутнісному, на нашу думку, моменті: автором статті “Білорусизми” в “Енциклопедії українознавства” є Юрій Шевельов. У ній вирізняє передусім те, що “білоруська мова здавна виявляє чужі українській мові риси зв'язку з балтійським мовним союзом” й що ці мови мають багато спільного в словнику, наголосі, фонетичному й морфологічному розв'язку².

Готуючи працю про з'яву білоруської мови (як і української), Юрій Шерех добре усвідомлював, що наражає себе на небезпеку. У цитованому листі він пише, що його науковий аналіз не пов'язаний із симпатіями чи антипатіями, які “вдоволені не будуть. Але це та точка зору, звідки найлегше перевернути всі дотеперішні староруські концепції. Але це не буде в українському дусі. Тільки Вам по секрету: якщо я цю працю закінчу, виключать мене з усіх об'єднаних націй, бо це однаково проти шерсти нашим, росіянам і білорусам. Страшні речі відкриваються. Хоч і прості”. Завершено дослідження на початку 1952 року, що фіксує лист від 21 січня.

Не буде зайвим наголосити в цьому контексті на тому, що концепція Юрія Шевельова про праслов'янську мову як материнську колиску слов'янських мов (й української зокрема), про періодизацію історії української мови (протоукраїнська мова, VII–XI ст., староукраїнська мова, XI – кінець XIV ст., середньоукраїнська мова, кінець XIV – поч. XIX ст., новоукраїнська мова) повноцінно ввійшла в науковий ужиток у материковій Україні аж у добу незалежності. Збулася, урешті-решт, у 90-х роках збіглого століття давня мрія вченого Юрія Шевельова про бажане або й обов'язкове співіснування альтернативних версій у науці, які, конкурую-

¹ Даниленко Андрій, Чабан Лев. Юрій Шевельов як дослідник українсько-білоруських взаємин / Даниленко Андрій, Чабан Лев // Режим доступу : <http://belarus8.tripod.com/ZapisyBINIM/sevelov.htm> (дата звернення 1 листопада 2013 р.).

² Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Львів : Молоде Життя, 1993–2003. – Т. 1. – 1993. – С. 132.

чи між собою, уможливають її поступ загалом і сприяють розв'язанню актуальних і недостатньо з'ясованих часткових проблем зокрема.

Радянські заідеологізовані догми руйнувати було нелегко, у чому переконує лист до Олексія Ізарського від 23 лютого 1992 року. З нього довідуємося, що Юрій Володимирович дістав другий том Української Літературної Енциклопедії, де вміщено статтю “Давньоруська мова”, зміст і форма викладу якої до глибини душі обурила його: вона “скандальна, як за Сталіна. До 15 ст. української мови не було, нет и быть не может. Ну, хай же таке уменіє редакції. – Але напиши хоч одно речення, що є ще інший погляд. Ні, мовчанка. Нащо давати місце й слово ворожим теоріям! Підписано, до речі, моїм дорогим колегою з Академії. І ідейним вождем. І властиво предрержащою”.

Вияскравимо ще один вельми важливий епістолярний факт: у білорусько-українських взаєминах Шевельов виходить за власне лінгвістичні береги: у листі від 18 серпня 1983 року він, порівнюючи історію становлення двох споріднених слов'янських народів-сусідів, указує й на таке: “... я взагалі проти того, щоб кривдити білорусів, бо вони й так на обох лопатках (а чи ми набагато крапці?)...” Питання, додамо від себе, не лише про день тодішній, а й про день нинішній Білорусі та України.

З листів дізнаємося також, що Юрія Шевельова цікавила доля багатьох лінгвістів, зокрема тих, котрих знищила або перемолола сталінська репресивна машина. Ще далекого 1952 року він розпочинає готувати для журналу “Україна”, який видавав упродовж 1943–1953 рр. у Франції український історик, літературознавець і публіцист Ілля Борщак, цикл статей про українських мовознавців. Першою з'явилася розвідка на два аркуші про Костянтина Михальчука. “Зібрав я всі його праці, – цитуємо лист від 22 січня 1952 року, – став читати – і переконався, що він був дуже цікавий учений, хоч і недоучений за українським звичаєм, але з купою майже геніальних проблисків, що багато в чому випередили науку його часу”. До заслуг Михальчука віднесено те, що він розглядає українські мовні факти не осібно, а на широкому славістичному тлі. Високу оцінку дано діалектологічним студіям ученого, зокрема його праці “Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчїями Галичини”, методиці огляду українських діалектів і говірок на основі систематичного анкетного обстеження, намагання вибудувати методологію мовознавства як самостійної науки, що являє собою систему систем, обґрунтуванню теорії мовної форми.

У планах Юрія Володимировича, ідеться в цьому самому посланні, – написати ґрунтовні студії про Всеволода Ганцова, Олену Курило, Петра Бузука. У Вінніпезі 1954 року вийшла монографія “Всеволод Ган-

цов, Олена Курило”, яку було перевидано в Києві 2002 року. До речі, авторство статей про цих відомих учених-лінгвістів в “Енциклопедії українознавства” належить Шевельову. Вважаємо за доречне в цьому місці звернутися до листа, датованого 15 березня 1952 року, про роботу Юрія Шевельова над англомовним виданням “Енциклопедії українознавства”: “Американське видання Енциклопедії буде трохи скороченим варіантом українського, але гірші статті викидаються і мають бути заступлені іншими. Інші треба скоротити і перередагувати відповідно до чужого читача. Все це пожирає силу часу, а надто листування з хмарою авторів. Тепер три чверті авторів ображені. Я вирішив повести справу культурно і узгоджувати зміни з авторами. А міняти треба силу, бо мало не всі науковці, щоб не запускатися в тему про рівень їх кваліфікацій до війни, по війні взагалі не читають жадної нової української літератури, очевидно, крім наукових дискусій в Укр. робітниках, Прометях, Марсах і т. п. Ну, і в результаті машинка не сходить із стола. А кінець-кінцем ніхто того не читатиме, як ніхто не читав укр. видання, крім розділів про прапор, гетьманський період і православницьку церкву, бо там було цікаво, чие зверху: голубе чи жовте, гетьман чи УНР, ну і церкви”.

До розмови про Всеволода Ганцова Шевельов повернеться в листах пізніше, коли ім’я цього талановитого науковця виринуло із забуття. Юрій Володимирович із радістю заявив про те, що в останньому – третьому – числі “Мовознавства” “реабілітували Ганцова і передрукували його статтю”, і водночас із прикрістю законстатував, що півреченням, завуальовано повідомлено про теорію походження української мови, яку той розробив, а натомість передруковано “його випадковий виступ на тему сучасної літературної мови”. Наслідок усього цього, висновує Юрій Володимирович, – “перекручений образ Ганцова. А все-таки, мабуть, навіть так краще, що його воскресили, ніж коли б далі ніхто про нього нічого не знав”.

Згадано підручник Олени Курило “Початкова граматики української мови” в листі від 5 квітня 1985 року в такому контексті: його в діаспорі не знайдено, а в Україні “він під замком”. Шевельов припускає, що “в другій клясі гімназії” (а це було 1918 року) він навчався за цим підручником. До болючої теми про репресованих лінгвістів автор листів повертається в добу незалежності, коли відкрилася правда на всі страшні злочини. Ось фрагмент із послання від 5 грудня 1995 року: “Дістав книжечку, видану в СПб “Дело славистов”, – матеріали про заарештованих славістів і наколо, головне Дурново-Селіщева-Віноградова-Перетца, але також і нашої Олени Курило. Воно й не таке вже нове, але в систематичній презентації таки вдаряє в ніс. І менше цікаво – за кілька років після

арештів і розстрілів славистів, були постріляні і їхні слідчі... Ні, боротьба кляс не була боротьба абстрактних одиниць. Це було систематичне вбивство всіх конкретних людей, приналежних до кляси”.

Натрапляємо в досліджуваному епістолярію й на критичні епізоди. Коментуючи працю Августина Волошина “Практична грамати́ка малоруської (рутенської) мови”, Шевельов у листі, відправленому 9 січня 1984 року, робить серйозний закид: “Волошин, мабуть, по злобі сунув нас до балканських слов’ян. Не дай Господи. Та вони ж дикі, і болгарі, і серби! Правда, й ми добрі!”

Відомо, що Юрій Шевельов уважав Олександра Потебню одним з найвидатніших світових славистів. У листах до Олексія Ізарського, як і слід було чекати, значиться ім’я цього вченого. До століття від дня смерті Олександра Опанасовича Юрій Володимирович готувався дуже серйозно, у чому переконує послання від 25 березня 1991 року: “Дорогий Ізаровичу, поводжуся скандально, мовчу, ніби вже не живий. А воно тільки того, що пиячу без стриму. Не алькоголем, звиняйте за таке вираженіє. Коротко, історія така, що в грудні має бути сто років від дня смерті Потебні. А я вважаю його після Шевченка за першого нашого чоловіка. Ну, і відмовитися я не міг. До того ж, як почав працювати, відкрилися (біографічно беручи) такі тайни мадрідського двора, що мало де інде таке знайдеш... Текст хочуть від мене на кінець травня”. У листі від 14 липня 1991 року Шевельов пише, що його “Потебня... закінчений”, але й далі невідомо, куди його везиме: “чи то до Лондона, чи то до Харкова, чи то до обох – чи нікуди. Він замислений добре, а здійснений з великими вадами”. Ще в іншому листі від 22 вересня 1991 року повідомлено, що наукова розвідка про Олександра Потебню “народилася двійнятком. Одне – про нього взагалі, друге – про його тип української мови, якою він її хотів бачити”. Самооцінка така: “... вийшли прецікаві двійнятка”. Закралися, щоправда, й деякі побоювання: “Але їхня дальша доля не в моїх руках. Повезу їх до країн європейських, і там вони або скиснуть, або заграють повним життям. Обидва ненормально довгі, і не можна передбачити, як світ їх сприйматиме. Та й сам родителю впадає в сумнів, який веде до розпуки”. Олексія Ізарський, потверджено в листі від 4 грудня 1992 року, високо оцінив дослідження, про яке йдеться. Шевельов зрадив, що “Потебня... потішив” адресанта й надіслав йому таку інформацію біографічного характеру: “Штейн, мабуть, був петербурзький німець, мадам Штейн була сестра дружини Потебні, себто польського роду. У домі Потебні порядок, мабуть, був – тримала його Марія Францівна”. 19 березня 1992 року “дорогий Ізаровическ” одержав ще одну вістку: “Потебня мій уже в друкарні і навіть обіцяють цього тижня коректу, але

обіцянки-цяцянки. Поза тим, повного Потебню з тієї книжечки Ви не побачите. Бо я намагаюся створити його психологічний портрет, але не переказую й не аналізую його наукових концепцій”.

Юрій Шевельов докладав неабияких зусиль, щоб з’явилася “«міні-хрестоматія» висловлень Потебні на теми національні й українські зокрема... Це була б книжка на яких 100 сторінок, усе, певна річ, передруки, але здебільша з рідкісних видань, яких ніхто не знає”. Він написав вступну статтю до неї, про що виповідає в листі від 23 лютого 1992 року.

Непокоїло Шевельова, що доробок Потебні не знайшов належного йому найпочеснішого місця в науково-духовній сфері українців і всіх слов’ян. З боєм він констатує в листі від 27 вересня 1989 року, що Іван Фізер підготував аж ніяк не ту книгу про Олександра Опанасовича, яку заслуговував цей учений. Вона – “великих слів велика сила, та всі дуже вчені, як той семінарист, що додавав де до всіх слів, поки коцюба не стукнула його по лобі. Тільки в випадку Фізера коцюби ще не було”.

Принадібно згадано в епістолярію й сучасних мовознавців – Ларису Масенко – “дочку письменника – Тереня” (13 лютого 1992 року), Ігоря Муромцева, “викладача нашої бідної мови в Харківському університеті”, який “видав ... книжечку. Без підлостей” (14 серпня, 24 серпня 1994 року).

Юрій Шевельов ділиться з Олексом Ізарським історією своїх неприємних, навіть подеколи ворожих взаємин із ученими-мовознавцями діаспори й Союзу РСР. Немилим його серцю був насамперед Роман Якобсон. Конфлікт із ним “перевернув ціле ... життя” Шереха, сказано в листі від 16 серпня 1967 року. “... за все моє життя, – покличемося на інше послання – від 24 січня 1987 року, – з тисячі науковців найбільшим мерзотником був Якобсон, що мав би зватися Ягобсон (від Яго)”. Недалеко від нього відійшов “сам рідний Білодід”. Щоправда, цьому радянському вченому знайдено хоч якийсь виправдання: він “був усе-таки в імперії КГБ і гвинтик у системі”. Якобсон же “виконував свої обов’язки самостійно”. Колишнім очільником Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Академії наук УРСР Віталієві Русанівському й “покійному Білодідові з усіма Білодідовичами, яких сила силенна”, Шевельов протиставляє в листі від 11 червня 1995 року директора новоствореного Інституту української мови Національної академії наук України Олександра Тараненка. Він зробив на Юрія Володимировича “непогане враження, молодий ... і, здається, розумніший” від своїх попередників. Коментування не потребує такий уривок із листа, написаний 13 грудня 1989 року: Юрій Шевельов не захотів брати участь у роботі установчого з’їзду американської МАУ, бо йому “не дуже кортіло ... сидіти поруч Русанівського”.

У листах викладено цінні відомості про український правопис.

Юрій Володимирович не вірив у те, що відбудуться кардинальні орфографічні зміни, бо, пише він у листі від 27 липня 1995 року, “нікому ніякі правописні питання не болять. Куди важливіше припастися картоплею й городиною на зиму. Оте г? кому воно треба... і в друкарнях його як не було, так і нема. Жили ми з тим Гетем, і далі проживемо”. Трохи раніше – 11 червня 1995 року – Шевельов повідомляв Ізарському, що на засіданні правописної комісії з 40 членів (з яких два еміграційні) він доповідав про критерій для орфографічних правил. Його слухали уважно, але зрозуміли мало, “бо там ще “русский дух и Русью пахнет”. У листі, посланому до Клівленда двома тижнями раніше – 21 квітня, Юрій Володимирович пише, що створена в Україні орфографічна комісія – “сумнівна сфера. Один голос праведний (мій) на 39 грішних. Та й той, себто я, ледве чи спроможний ще рушати до Києва. Лишається тільки записувати до протоколу “особое мнение”. Та й той запис вискребуть”.

86-річний Юрій Шевельов, незважаючи на вік і стан здоров'я, “пустився в мандри до Києва і до каштанів”. Період цвітіння їх адресат прямо-таки опоестизовує: “...каштанки київські... видовище величне й неймовірне, аж дух займає... всі вулиці наче в білій фаті, в вінчальному поході... нічого подібного я ніде ніколи не бачив – не те в Парижі, не те в Харкові”. Та поклікала до Києва Шевельова не ця краса, він полетів туди через океан “заради правопису”. Ті змагання, які точилися навколо нашої орфографії в кінці 80-х – на початку 90-х років, Юрій Володимирович називає “правописними побоевищами”, що були “дуже мирними й академічними”. Шевельов, який оселився в готелі на Хрещатику “за два кроки від Інституту української мови”, “до людей не ходив, а дав їм ходити до себе. У нього на розмові побували Валерій Шевчук, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Роман Корогодський, Оксана Забужко, Павло Загребельний та ін. “Це були все емпіреї нашої літературної і коло еліти”, – ідеться в листі від 21 квітня 1995 року. – І можна було пересвідчитися – брежневська міліція справді знала, кого брати, а табори брежневські були справжньою платонівською академією. Боюся бути кучерявим, але справді ... в моїй готельній кімнаті ... було це піднесенням на вершині. І було це щастям – без перебільшення – переконатися, що та еліта є, хоч би й у гомеопатичних дозах”.

На правописному полі, наголошував Юрій Шевельов, у різні часи виникало чимало дискусій, які завжди негативно позначалися на нашій духовно-культурній традиції. Про одну із них викладено в листі від 4 липня 1986 року: “Книжка поезій Стуса перебуває в ніде. Світлична хоче радянського правопису, а Юрко Маївський з видавництва еміграційного, й вони торгуються за кожне слово й літеру. Це триває вже понад рік

і може тривати ще десять. Там ніхто не поспішає, кожен має вічність”. Ці орфографічні торги, на жаль, не припинилися й понині.

Навесні 1996 року науковий Київ із нетерпінням чекав професора Шевельова. Він мав урядове офіційне запрошення у справах правопису, який, читаємо в листі від 26 квітня, “треба було б боронити зубами й пазурями, бо там на нього напосілася купка кретинів, примітивів і кретино-примітивів”. Учений, на жаль, не прибув в Україну, через стан здоров’я змушений був здатися, “руки догори” і сидіти “собі вдома, серед своїх заперошених і потерушних книжок”. “Закінчилися мої лази через перелази, ходи через переходи”, із сумом він говорить “дорогому Ізаровичу”.

Кореспонденція Юрія Шевельова наповнена глибоким соціолінгвістичним змістом. Висловлено цікаві міркування про російщення, знеросійщення й суржик українського взірця. Після прочитання книги Олекси Ізарського “Віктор і Дяля” 18 липня 1965 року з’явився такий епістолярний роздум: “... щоб впроваджувати російське слово поруч свого, то це тепер головний пуристичний напрям на Україні. Раніше пропагували тільки російське, а тепер пробують своє рятувати, мовляв, збагачуючи мову семантично”.

Ще в 1982 році, коли білінгвізм (а як точніше і правдивіше, то російщення) в Україні сягав свого “розквіту”, Шевельов на поважному зібранні в Торонто висвітлював стан української мови, як він говорив, за Метлинським, котрий голосом бандуриста песимістично оцінив майбуття нашої мови:

*Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожежі,
Бо і в мені, і в бандурі вже глас замирає!
Бо не зримітиме, вже не горітиме, як в жмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!*

Після цього виступу була “така собі панахида. Всі плакали, а потім говорили між собою по-англійськи”. Ця ремарка переконає в тому, що плачі-уболювання не впотужнять нашої мови, потрібні дієвіші заходи. Цей посил Шевельова варто брати на озброєння сьогодні, щоб утримати за українською мовою статус справжньої, а не лише задекларованої державності.

Юрій Шевельов тримається того погляду, що поняття русифікація і деукраїнізація, які тоді так культивувалися, нерівнозначні. Останнє “делікатніше й гуманніше”. У листі від 11 травня 1989 року він закликає називати речі своїми іменами й послуговується словом русифікація, а в іншому посланні – від 30 липня 1993 року – подає ніби на підтвердження сказаного “підслуханий діалог двох офіціантів у ресторані готельному” міста Харкова, або гірку мовно-мовленнєву правду про висліди добро-

вільно-примусового радянського російщення:

– Пойди обслужи этого американца.

– Какой он американец. Он украинец. И преглупый. Жил десятки лет в Америке и не научился говорить по-русски.

Особливої уваги вартує витяг із листа від 8 лютого 1996 року про суржик і суржикізацію в Україні в різні історичні періоди: “З суржика народ не повертається до літературної мови. Таких прикладів історія не знає. Суржик і легший, і емоційніший. Але – приклади опшляхетнення суржика. У нас у 17 переможним був українсько-польський суржик. Усі ним говорили й писали. Від Івана Вишенського до Мазепи. Але поляки пішли геть, виріс новий окупант – наш старший брат. І тоді сам собою “русько”-польський суржик став солов’їною нашою мовою. Суржик бо є суржи́ком, поки зміщуються дві мови, а коли одна з тих двох зникає, то він уже й не суржик. Отже, чого нам треба, – то це нового окупанта. От, приміром, якби нас окупували чи там американці, чи німці, чи турки, то наш рідний українсько-російський суржик стане чудовою рідною мовою, і загальноживаною, і любимою, і патріотичною маніфестацією”. Цю концепцію автора листа можна інтерпретувати по-різному, але діахронний аналіз, до якого він вдався, якщо не розставляє в ній всі крапки над “і”, то, принаймні, орієнтує на такі історичні факти, які важко, а то й зовсім неможливо заперечити.

Мова материкової України й мова діаспори, літературна мова та діалекти – це ще один предмет важливої багатолітньої розмови між Шевельовим та Ізарським. Його добре віддзеркалює лист від 23 лютого 1992 року. У ньому Юрій Володимирович обурюється з приводу “наукової” цензури, якої зазнала його стаття, надіслана до журналу “Мовознавство”: “Читаю коректу... Бачу, що мені відредаговано мову і не тільки правопис, тут я дав їм карт блянш, а викреслено всі слова, яких нема в 11-томному словнику. Бо ТО українська мова, а іншої не існує. Протестувати – коли це прийде?”. Висловлену думку залишаємо без коментарів, вони будуть різними навіть у лінгвістів – порушена проблема не знайшла однозначного чи бодай узгодженого на всіх рівнях розв’язання й натепер.

Професор Шевельов пильно стежив за подіями, які відбувалися в Україні в період перебудови й на зорі нашої незалежності. Він не дуже вірив у те, що розпадеться Радянський Союз. Закон про вдержавлення української мови, який так гостро обговорювався в 1989 році, учений вважав “річчю непевною”, у чому пересвідчує лист від 22 лютого 1989 року. Не мав Юрій Володимирович довіри до наших проводирів-президентів. Заяву Леоніда Кучми про офіційну мову він називає дурною. “Хочеш робити, хочеш догодити руським, – процитуємо лист, датована-

ний 30 вересня 1994 року, – роби, але для чого верзти таке, що купи не тримається! А так чи так, ведмідь уже суне, ламаючи чагарники, а віззе – не відкараскаємося”. Непокоїло й те, чи він веде, куди веде, – бо інакше не вміє, чи просто хитро веде в обійми старшого брата, бувши на службі в нього. Був у нас гетьман Брюховецький, так оце достеменно він. А чи “за гроші” (в широкому сенсі слова) чи просто з невігластва, це проблема для психопатологів або романістів, а суть не міняється”.

Лист від 22 лютого 1951 року постає як особливий лінгвістичний сюжет. Юрій Володимирович повідомляє в ньому, що читав лекції у Стокгольмському університеті про стан і завдання вивчення української мови і що його виступ був малим фурором, студенти не хотіли його пускати і “повели до ресторану, а професори не знали, що не розуміють, як можна на наукові теми говорити весело і щоб люди час від часу сміялися, і не знають, можна це чи не можна”. Безсумнівно, ученому допоміг досвід, якого він набув, коли викладав мову студентам журналістського технікуму й університету в Харкові. З-поміж них – і Олесь Гончар, з яким потім склалися непрості взаємини.

Згадано в обстежуваному епістолярію й про історію створення фундаментальних праць Юрія Шевельова. У листах за 1950–1952 рр. натрапляємо на інформацію про те, що дослідницькі зусилля вченого зосереджені довкруг слов'янських числівників, що “виходить дуже цікаво”, що він читає все більше про числівники (17 листопада) що вислав Олексі Ізарському “один примірник першої, щойно закінченої частини своїх числівників” (29 грудня 1950 року), а згодом і “другу частину (і останню) своїх числівників” (22 лютого 1951 року), що “у Люнді закінчилася перша коректа... Числівників... Страшна нудьга”, яка зовсім заморила автора (22 січня 1952 року). Книжку про український числівник на загальнослов'янському граматичному і стилістичному тлі було надруковано німецькою мовою у Швеції. Її, наголошено ще раніше – у листі від 23 вересня 1951 року, підготовлено в “тутешньому стилі, що характеризується відомою фразою якогось історика російського права про свою власну книгу: Вопрос исчерпан. Читать нельзя... Такі ті числівники, але я їх писав спеціально в шведському стилі, бо мусів щось таке написати. Та і то шкодую, бо тепер сварюся із своїм шефом, що має ультра-стаїнські замашки, і думаю, що скоро мусітиму покинути цю країну, до якої попри все вже трохи звик і за якою шкодуватиму”. Так воно й сталося. Шевельов полишив Лундський університет 1950 року, переїхавши до Гарвардського університету (США), де пробув до 1954 року. Через конфлікт із Романом Якобсоном змушений був перебратися до Колумбійського університету. Про своє дослідження, присвячене

числівникові, зокрема “недавній міні-революції в синтаксисі українського числівника – появи конструкції типу *двоє речень* і витісненню старих конструкцій типу *два речення*”, Юрій Шевельов згадав на III-му Конгресі Міжнародної Асоціації Українців, що відбувся 1996 року в місті Харкові. Він наголосив, що книга його ледь відома присутнім, і дозволив собі нагадати про власні спостереження й висновки півстолітньої давності. Один із підсумків цієї розмови такий: “... загальна лінія розвитку – синтаксичного і морфологічного – числових конструкцій може бути схарактеризована як повільне, але постійне – наближення до творення числівника як частини мови. Головні синтаксичні риси, що проявляються в його розвитку, – 1) використання числівника в його становленні числа не тільки як семантичної категорії, але і на послугах синтаксиса залежності і 2) використання узгодження і керування не як взамовиключних, а як рівнолегких і взаємодоповнюючих (*п’ять осіб* – керування, *п’ятьма особами* – в тій самій парадигмі – узгодження)”³.

Особливою подією в науковому житті Юрія Шереха став вихід рідною мовою книги “Нарис сучасної української літературної мови”, яка “має 400 сторінок і дуже гарна (Ага!)” (лист від 17 лютого 1952 року). Вона, зауважує автор у передмові, “становить спробу опису сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів. З цього погляду видання має бути корисне не тільки мовознавцеві, а й кожному, хто стикається з мовою в своїй практиці: учителеві, журналістові, священникові, просто інтелігентній людині”. Настанова його винятково актуально звучить у наш час – “не приписувати норми сучасній літературній мові, а встановлювати їх, виходячи з її конкретного функціонування протягом останніх півторасторіччя, а надто найостаннішого п’ятдесятиліття”⁴. Варто зауважити, що “Нарис...” має іншу структуру, ніж сучасні вищівські підручники: Передмова (Головні мовознавчі дисципліни. Три підходи до явищ мови. Основи української літературної мови). Слово (Основи лексики і семантики). Речення (Синтаксис). Слово в реченні (Частини мови). Фонетика і звук (Основи фонетики і фонології). Додаток (Засади українського письма й правопису).

Як видно з досліджуваного епістолярію, зокрема з листа від 10 березня 1979 року, Юрій Шевельов найвище поцінував свою працю “Історична фонологія” “мови нашої нещасної”: “Це було діло мого

³ Див.: Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов / упоряд. Лариса Масенко. – К. : Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Кн. 1 : Мовознавство. – С. 453–460.

⁴ Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен: Молоде Життя, 1951. – 402 с.

життя, і я його таки побачив. Тепер можу сказати – Нині отпущасши”. Радість автора, проте, межує із сумом, бо він передбачав, що його “ще одне ... поросятко” “ніхто ... не прочитає. А агенти Якобсона-Білодіда, напевне, вже готові на акт розтерзання. Але життя завжди складається з болів і утрат – а перший – все-таки радість”. Через десять днів – 20 березня – адресат дякує Олексі Ізарському “за фонологічні потішання” й захоплено розповідає про презентацію книги. Вона “пройшла трогательно, всі плакали, і я теж, а автографів виписав понад 50, аж рука заболіла. І вперше в житті не я стояв у черзі, а до мене стояла черга”. Згадано в цитованому листі закарпатця Івана Фізера, українського літературознавця, першого президента Американської асоціації українознавства, професора, який говорив “дуже розумно і вчено”. Песимістичні прогнози автора “Історичної фонології...” не справдилися. Вона стала настільною книгою всіх мовознавців, які прагнуть вершин справжньої інтелектуальності.

Лінгвістичні розмисли Юрія Шевельова – це лише децимія з українознавчого змісту його листів до Олекси Ізарського. Вони, ще раз наголосимо, чекають свого дослідника – передусім мовознавця, літературознавця, мистецтвознавця, а також історика, письменника, культуролога і не тільки...

* * *

Упорядник висловлює щирю подяку музеєзнавцеві **Аллі Ротац** за надану змогу користуватися архівом Олекси Ізарського.

ЛИСТИ

1946

* * *

Лист 1

9 лютого

Фюрт, 9.2.46.

Високоповажаний Пане Мальченко!

Вже можу виконати своє перед Вами зобов'язання – висилаю Вам статтю про Шевченка. Якщо буде треба скоротити її, то я не маю нічого проти. Але якби були потрібні якісь перероблення, то просив би їх погодити зі мною.

Я написав Барці, щоб і він вислав Вам свої вірші в прозі, які, здається мені, може навіть більше надавалися б для "Ное цайтунг", ніж моя стаття.

Чи пише Косач статтю про сучасну українську літературу, яку він збирався написати для цієї мети?

Що поробляєте Ви, які перспективи в тому видавництві, на зв'язки з яким Ви натякали в Вашому листі?

З пошаною

ЮШ.

Р. С. Пару слів у статті я вже поставив по-німецьки, а деякі звороти навмисне згерманізував.

* * *

Лист 2

23 лютого

Фюрт, 23.2.1946.

Високоповажний Пане Мальченко!

Переклад статті одержав. Як на моє (не дуже в німецькому стилі компетентне) око, він справляє добре враження. Шкода, що довелося робити скорочення, але раз треба, то треба. Боюся тільки, щоб вона не набрала повчально-культурницького характеру, бо тоді вона чужинецькому читачеві стане нецікава. Я старався побудувати її так, щоб потихеньку протягти фактичний матеріал, але тримати читача на сяких-таких проблемах

бодай зовні. У зв'язку з цим у мене викликає сумнів зміна назви. Якби я був німецький читач або німецький редактор, то я б статті під такою назвою не читав би і не друкував. Бо на що в сучасній газеті раптом, ні сіло ні впало, друкувати статтю про невідомого й давно померлого поета маловідомої нації? Інша річ, якщо в назві обіцяно якусь загальнішу проблему, а Шевченко виглядає тільки як ілюстрація до цієї проблеми. От чому, коли у Вас нема спеціальних застережень, то мені здавалося б доцільнішим відновити первісну назву або якось інакше замінити теперішню.

На ст. 2 я просив би після слів "Діхтер цу ферміттельн" зробити абзац.

На ст. 3 мені здається неприємним слово "дурхgearбайтет" (15 р. згори). Після слова "шпетер" (19 р. згори) я б вставив "абер". Абзац перед словами "Дас іст вар" зайвий, а зате слід було б зробити абзац перед словами "Йетцт зінд вір генайтг".

Фраза на переході ст. 3 до 4 звучить двозначно. Власне не "умгевандельт", а заступлені, замінені. Не мрії в програмах, а програми реальні замість мрій. У наступному реченні після "Ролле" пропущено якесь слово – "його" або "Шевченка", або щось подібне.

На ст. 4, р. 13 згори чи правильне слово "Експеріментер"?

Порівняння з Гете на горі ст. 5 треба або викинути, або розшифрувати. Німецький читач може подумати, що між двома поетами є справді якась зовнішня схожість, що вірші Шевченка нагадують Гете. А я порівнював тільки нахил обох до синтези – у Шевченка – стилістично-семантичної національно-історичної, а в Гете – синтези Заходу і Сходу. Якщо не можна це порівняння обґрунтувати, то краще зовсім викинути.

В останній фразі слово "ганц" зайве.

Оце і все. Якщо Ви з цими зауваженнями згодні і внесете відповідні виправлення, то буду Вам дуже вдячний, коли Ви десь статтю притулите. В гонорарі я не зацікавлений, тільки хотів би мати, коли це Вам удасться, примірник того видання, а по змозі й два. Поза тим даю Вам повну свободу дій.

Німецький текст статті не повертаю, бож Ви маєте інші примірники.

Видавничі справи наші посуваються надто помалу, але все-таки посуваються. Бог дасть, незабаром щось появиться. Журналу перше число вже майже укладене. Барки я мав на увазі не

“Думи мандрівника” (це – вибір проф. Петр.), а “Вірші в прозі”. Напишу про це ще раз Барці.

З пошаною й подякою за турботи

ЮШ.

* * *

Лист 3

26 березня

Фюрт, 26.3.1946.

Високоповажний Пане Мальченко!

Недавно звернулася до мене п. Оксана Лятуринська з проською порадити їй перекладача на німецьку мову. Вона має договір з німецьким видавництвом на видання її дитячих оповідань. Я мав сміливість подати їй Ваше прізвище і адресу. Отже, прошу не дивуватися, коли вона до Вас звернеться.

Дуже шкода, що із статтею про Шевченка нічого не вишло. Я, власне, передбачав це. Газета ця взагалі не містить нічого про старих письменників. Було б дивно, коли б вона для нас зробила виняток. Доцільніше було б починати зі статті про сучасну укр. літературу, що її, здається, мав написати Косач. А якби вона пішла, то, може, відкрилися б двері і для інших. Ну, але тепер уже пізно.

Якщо вона з'явиться в “ДПЕкспрес”, то хай... Але це мале досягнення не через те, що не буде гонорару – він мене мало цікавить, – а через те, що мені йшлося про популяризацію нашої літератури серед чужинців, а цю газету не тільки чужинці, а навіть і українці не читають. Але, звичайно, як їй загинути в рукописі, то хай буде краще хоч там. Може хоч хтось прочитає.

Дуже дякую Вам за турботи і бажаю всього найкращого.

З правдивою пошаною

Ю. Шерех

Змінена адреса на конверті.

* * *

Лист 4

16 червня

Фюрт, 16.6.46.

Високоповажаний Пане Олексю!

(Не запитав, як Вас звати по батькові, отже, пробачте за звертання на західній манер). Купив для Вас книжку про Р. Ролляна,

привезу її до Вас, як приїду до М. Поки що поспішаю повідомити Вас, що за тією книжкою він таки помер у 1944 р. Книжок **Віхерта** вже нема в продажі. Є тільки його промова до молоді, яка Вас ледве чи цікавить.

У М. я заходив до книгарні на Розегаймерштр, але хазяїн сказав мені, що того Гельдерліна там уже нема. Якби він Вам трапився, дуже прошу мені його купити. Крім того, якщо Вам трапиться десь книжка А. Казіна "Дер американіше роман", недавно видана в серії, яку американці видають для німців, то теж дуже прошу її купити для мене.

І не забувайте, будь ласка, про мою хату.

Ваш Ю. Шерех

1947

* * *

Лист 5

31 січня 1947

Любий пане Олексю, тільки що одержав Вашу листівку до сина і одразу Вам відповідаю. Син сьогодні вранці поїхав до Ульму, а звідти поїде у неділю або у понеділок до Фюрту, сказав, щоб Ви спішним листом відправили Вашу статтю на таку адресу: Fürth in By, Mathildenstr, 1/ I, всі Н. Schuster. Prof. Tkatschuk Jury, а він там уже зробить все що треба. Вчора до вечера чекав на Вас. Це погано, що Ви захворіли, поправляйтесь і заходьте.

З щирим привітом

В. Tkatschuk.
31.1.47.

* * *

Лист 6

4 серпня

Мурнавське озеро, 4.8.47.

Дорогий Олексю Григоровичу!

Пробачте, що я так виїхав, не мавши змоги поговорити з Вами. Довелося зробити це несподівано швидко, і я мусів закінчити статтю для (нрзб.) З. Тепер я в пластовому таборі разом

з Петровим, серед озера на манесенькому острові. Їсти привозять човнами. Почуваємо себе Робінзонами. Тиша і спокій. Те, що мені потрібне. На жаль, триватиме тільки до 12.8. Як буде охота, черкніть. Тільки не пишійть літ-них новин, пліток і капостей. Тільки приємне і незлободенне. Відвідувати табір можна в четверги й неділі. Від Мурнев 45 хв. ходу лівим берегом озера до перевозу (шатра). Привіт Вашим.

Щиро Ваш ЮШ.

Р. С. Якби Ви хотіли оборонити нещасного Смотрича від Чапленка (= В. С.), то "Час" вмістить. Пошліться Колянківському на мене. Я з ним говорив. Тільки без полеміки. Але як не хочете, то не треба.

* * *

Лист 7

17 серпня

17.8.47.

Дорогий О. Г.!

Сьогодні ждали Вас. І дарма не приїхали. День був чудовий, з човном і варениками.

Листа Вашого я так і не одержав. І тому маю до Вас просьбу: загляньте до мами. Вона погано себе почувала. Якби що, прискочте сюди забрати мене (бо на пошту годі сподіватися). Бо мене дуже турбує її здоров'я.

Уклін В. мамі і братові.

Ваш ЮШ.

Р. С. Капельгородського має мучити не Бог, а Бер.

1950

* * *

Лист 8

26 січня

Людн, 26.1.1950.

Дорогий Дядю Альошо,

Ви, звичайно, хочете, щоб я Вам прислав Швецію в конверті, але я не можу цього зробити. Хіба перекажу Вам сон: мені снилося, що я йду вулицею Людну, а вона крита скляним

дахом, щоб вітер не дмухав і дощ не мочив. Даху нема в дійсності, але ніби і є. Місто триповерхове: один поверх – старі особнячки міщанського типу, зовсім як з Клочківської вулиці в Харкові, з такими ж мереживними завісками на вікнах і якимись “геранями”, тільки без садків і чистенько пофарбовані олією. Другий поверх – це університет – це в роді Полтави, тільки не провінційний ампір, а таке ж таки рококо. А третій поверх – це Корбюзьє, і бігають автобуси, на вулицях ходять і їздять зліва (Англія), в будинках гаряча й холодна вода, хліб тільки солодкий (хоч пропади), товари додому приносять на замовлення, в кіні місця нумеровані, газети верстаються по-американськи і продовження всього з першої сторінки на останню.

Це все трохи смішно, правда? А от що несимпатично: це життя і люди без барокко. Тут нема ні данке, ні данке шен, ні рехт шенен данк, ні герцліхен данк, – а тільки “так”, – без прикрас, голе. Замість “до свидання”, “до побачення”, “авфвідерзеен”, – тільки одне “ає” (из французького адьє) – і вже. І коли це говорять, то на Вас навіть не глянуть. І так в усьому.

Чесно до нудоти: в університеті в коридорах вішалки перед кожною аудиторією, ніяких охоронців. Вельосипеди натикані по всьому місті круглу добу. В бібліотеці ідуть до книгосховища з портфелями і хоч з торбами. Запишуть Вас до бібліотеки без погляду на документи на перше-ліпше прізвище, не тільки на Ізарського, а хоч на Гаркун-Задунайського.

Від студентів не можна слова добитися, крім “да”, “ніет”, “да”, “ніет”. Страшно погано жити без барокко. Рятуюся тим, що читаю курс про... Гоголя, але сумніваюся, щоб його барокковість до них доходила.

А тепер від японського стилю до, – ну, назвім його шведським чи що. Бібліотеки тут добрі. Багато приходить з Росії. З України – нічого. Шведи взагалі думають, що України нема. Мама вже читає “Бурю”. Еренбургову. Щодо мене, то мені читати ніколи. До лекцій, правда, майже не готуюся по суті, зате багато – з шведської мови. На німецькій тут далеко не заїдеш: німців бойкотують, мода на все англійське (навіть в одезі мода на пальта, що наслідують англійські військові з погонами), доводиться до всіх лекцій добирати шведські слова, цілий день гортаю граматику і словники, вже навіть трохи смішу людей – щось мимрю іноді, але до читання лекцій по-шведськи не скоро ще дійде.

Зате якщо навчуся, матиму купу вільного часу і зможу заніматися, чим схочу. Але чи подарують мені так довго спокій політики і стратегії?

Був у раз у кіні: “Німеччина в році нуль” Росселіні (в Люнді шість кін, – як у Харкові, але жодного театру). Фільм, якого в Німеччині не покажуть. Але цікавий: початок переборення “руського” стилю в кіні з його емоційно-настрійним деталем, – тут деталь радше документально-судовий. Прокурорський. В Росії знав його тільки хіба Достоевський.

А тепер напишіть мені про всі новини мальченківські, і коломальченківські, і мюнхенські, – і присилайте їх на мій незалюднений (пів) острів. А Мамі і братові наші щирі вітання.

З сердечним (пів) островитянським привітом

ЮШ.

Чи махали Ви хусткою поїздові з Паськиного? А Балтійське море сурйозне.

* * *

Лист 9

15 квітня

15.4.50.

Шерехи вітають Мальченків з-під жовто-блакитного прапора.

* * *

Лист 10

15 квітня

Люнд, 15.4.50.

Хвала Богові, дядю Альоша, що Ваша мерихлюндія закінчилася, а то попередній лист був такий кислий, що та одна муха, яка жила в нашому мешканні, не витримала і, бідолашна, віддала Богові душу. Ну, але тепер у нас сяє сонечко, розбруньковуються дерева, і на Вас теж найшло прояснення, вживаючи автентичного терміну.

А я тут, серед шведської Америки, дійшов до такого одчаю, що пустився в цілковиті елюкубрації. І, отже, перше: вчора читав доповідь шведською мовою про університетське життя на Україні. Слухачі ахали, охкали і казали, що як Шехерезада. Хвалили за зміст і мову і казали, що такими речами, коли їх дати

до газет, можна собі капітали нажити.

А друге: на старості літ став читати Салтикова-Щедріна, і мушу Вам сказати, що це насолода, якій рівної трудно знайти. Якщо на одну шальку терезів покласти всі писання ДД, а на другу одну казку Щедріна і важити, що сильніше б'є по Росії, то казка перетягне. Ах, прохвост! Наприклад: прохвост, доказавший преданность, чи можна сказати краще?

Спасибі за мою рецензію. Її порізали ґрунтовно, але не в українській частині, а в німецько-слов'янській. Навіть в останньому реченні лишили "бенахбартес Дойчлянд", але викинули, що сусідня з слов'янами. Видно, бояться цього сусідства. Вересень 1939 р. налякав світ більше, ніж ми думаємо.

На Великдень був у соборі, що його портрет додається. Пісно, нудно і без барокко. Але в проповіді попало і большевикам (за Фінляндію). І я зрозумів, який все-таки небезпечний ворог для Росії західня церква.

Борщаківі я написати можу, але йому треба речей про Україну, а не Росію. Він не буде містити нічого одверто проти-російського, бо на що ж йому псувати стосунки з французькими славістами.

А повертаючися до моєї рецензії: це не дипломатія, а справді треба зайнятися новгородською літературою. По-перше, тому, що росіяни ніколи не погодяться зовсім зректися старого періоду. По-друге, це справді література зовсім іншого стилю: саме тут я відчуваю, яка колосальна різниця між чорноморським і балтицьким стилем. Новгородська література – наскрізь балтицька, наша – чорноморська (хочете – бароккова). Зрештою, дивіться ще на люндський собор (Але Балтика – не готична, це було б помилкою.) Про готику ще треба подумати.

Фота це нема, бракує грошей, віддаю борги й плачу податки (Фурхбар). Пецольдові не вірю: німець. Чи кланялися СІС від мене? І автомобільчикам теже. Але, поки бігають авта, не кваптеся до Америки. Йй-богу, Мюнхен гарне місто, і я за ним часто журюся. Все-таки баварці бароккові, а цінить барокко, не зважаючи на всіх Ваших кришталевих Гессе й Роллянів.

Пишіть, не кисніть. Що пропонувати Борщаківі конкретно?

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 11

31 травня

Люд. 31.5.1950

Навколо мене стріляють гармати, а я пишу листа. Це не образність, як казав покійний Грищай (де він тепер?), а справжнісінькі гармати. І гупають вони так, що шибки дрижать, а роблять це на честь кінця семестру і урочистого висвячення всіх за рік назбираних докторів. Бо тут на кожного зокрема не тратять сили, а колекціонують протягом року, а тоді урочисто ведуть процесією, в лаврових вінках (Тут Багряний поставив би сік і прочитав би його сіц) до собору; і як кому передають диплом, так гармата й реве. А за кожний постріл новоспечений доктор платить 25 корон.

Запрошували й мене на це лицедійство, але, не мавши обов'язкового фрака, з одного боку, а покликання до циркових номерів, з другого, я утримався, і лишився оце удвох з Вами.

Її Богу, я часом думаю, що я переїхав не до Швеції, а до 1913 року. Процесія у фраках, – половина з чужого плеча (бо їх тут винаймають за гроші), перев'язані широким кольоровими стрічками через плече до стегна – для кожного факультету свій колір. Видають дворянські календарі. Золотая молодежь. Єсть і поет-вітія: кіно – не мистецтво. Політика – пхе... Я визнаю тільки чисту поезію. Як можна жити, коли кожний не має своєї кімнати, нема вітальні, їдальні й кабінету? А як жити, коли в мешканні нема гарячої води з крана? Деклямують “Стихи о советском паспорте”. В студентському клубі кельнери у фраку і кожного дня п'ють до пізньої ночі. У газетах нещасливі випадки з усього світу, політики зовсім небагато, культури жадної.

Ви маєте рацію: я стомився від багатьох листів, а це більше від цього життя. Можливо, що воно нормальне, – тоді занадто нормальне. Погано почувати себе Кассандрою, це гірше – мовчазною Кассандрою. Оце недавно прислали мені (НТШ) запрошення приїхати до Німеччини на літо. З якою б радістю я поїхав! Але прийшло це, як на зло, через день після того, як я оплатив місце тут у пансіонаті, над морем – холодним, непривітним. Отже, не поїду до Вас. А можна було б при обіцяному безплатному проїзді по Німеччині. Ні, німці все-таки нормальні люди.

А що ж Вам писати про моє життя? Багато читаю. Походжаю по своїх чотирьох кімнатах. Іноді з латишами або естонцями лаємо большевиків... Оце тепер почав писати наушну статтю. Пишу просто по-німецьки. Іде зі скрипом, але йде. Що вийде, це інша річ. Оце подав прошення на візу до Данії. Як пустять, поїду хоч на Копенгагу погляну... Єдина розвага – кіно, але йдуть майже виключно ідіотичні американські фільми. На французьке ще можна дивитися. Іноді нападає думка написати газетне сочинення про кіно. Тоді думаю: ні, голубе, не для того ти сюди їхав, покинь свої дурні журналістичні замашки. Ну, а потім листи. А найбільше – усяка лінгвістика. Господи, скільки люди понаписували, і як тепер усе зовсім не так, як нас дома вчили. Там усе вмерло після двадцятих років, тут люди думали й працювали, а Ковальови думають, що вони науковці.

Спасибі за новоцайтунгську рецензію на мою рецензію. Цікаво, хто там найбільше проти мене рие й каламутить. Припускаю, що це Державин, якого в УВУ сильно не любили, але після мого виїзду мусили пустити в нововитворений вакуум. Тим більше, що мені писали, що він уже щось друкує в гетьманській пресі, а гетьманці володіють УВУ. А для його кар'єристично-ідеалістичного душка присмоктатися до УВУвських хоч і скудних, але певних дарів куди цікавіше, ніж до непевних мельниківських.

Борщаківі напишіть, що хочете бути корисним. Коли хочете, пошліться на мене. Ми з ним (заочно) дуже добре. Він обережний і трохи применительно к подлості, але це в французькому річищі. На всіх укр. емігрантів йому наплювати, і тому він тут цілком порядний.

Ну, хотів іще про Салтикова, та нема місця. Наступним разом.

А що за перешкоди до Америки? Вітаємо обоє трьох. Пишіть.

На берегах листа зроблено такий запис:

Бачив недавно у польському журналі статтю про відбудований будинок Короленка в Полтаві. Керує дочка С. В. Перелічені прізвища службовців. Хотів видерти Вам сторінку, але ніяк було.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 12

25 червня

Люнд, 25.6.1950.

Дорогі бідні мої мюнхенці, я довідався від Олексі Григоровича про ідіотську розлуку, якої Вам завдали ті бюрократи і добре уявляю собі Ваш настрій. Сумніваюся, що мої потішання Вас заспокоїли, та, мабуть, і заспокоювати особливо не треба, бо поки Ви заспокоїтеся, то вже і Вам можна буде їхати.

Хочу тільки сказати, що так, як Ви тепер рветесь з Німеччини, так будете потім за нею журитися. Я тут перебуваю в досить привілейованих умовах і маю багато вільного часу і зовсім не втомну працю, а все-таки Німеччина здається мені чудовою країною, а німці – зразком сердечности між людьми (не смійтеся і не згадуйте Ваших господарів, бо це таки так), і якби я мав змогу якось дістати фахову працю в Німеччині, то я б туди одразу повернувся.

Нелегко буде, напевне, і Олексі Григоровичеві тепер, але не буває лиха без добра, і він там підготує ґрунт, щоб Вас зустріти, так що Вам потім буде трохи легше. А зрештою, що ж тут вдієш, як нашого брата не питають, як не питають оселедців, до якої бочки їх заткнуть.

Отже, не падайте духом, ми обоє Вас щиро вітаємо і бажаємо всякого добра і скорого і благополучного переїзду “в гості” до Ол. Гр.

Коли б Вам була потрібна яка допомога звідси, то напишіть, я охоче зроблю все, що зможу.

З сердечним вітанням

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 13

9 вересня

Люнд 9.9.50.

Дорогий Олексю Григоровичу, бачу, що доводиться Вам кисло. Сама назва вулиці – Тіхона – чого варта. Прямо “На дне” пахне. І взагалі потрапили Ви, видно, в саму яму. Все-таки я дістаю багато листів з Америки і можу порівнювати. Думаю, що найкраще таки в СентПолі. Там, між іншим, Ольхівський, який

викладає в якомусь музичному закладі, видає книжку про сов. музику по-англійськи, має умови для праці, пише всякі опуси і дуже вдоволений. Там Гніздовський, що дістав котресь там відзначення на котрійсь виставці. Блакитний в архітектурному бюрі, хоч і не надто вдоволений працею. Лягуринська, правда, дуже нарікає. Ну, але поетам, звичайно, найгірше. Хоч вона могла б децю робити з ляльками.

Зате ньюйоркці живуть далеко гірше. Зокрема Дивнич з його двома малими. Його адреса: Y. Canrynenco. 1437 York Ave. ap.1. New York 21, NY. Косач остаточно пішов по руках. Під різними псевдонімами працює в рос. емігрантів, виступаючи проти укр. еміграції, а другого дня в комуністичному "Громадському голосі", чи як він там зветься. Не знаю, чиї Вам адреси ще потрібні. "Київ", звичайно, свинство. Редактор дурак. Між іншим, прислав мені журнал і лист з просьбою дати що-небудь (стандартна просьба всіх редакторів-ідіотів, які не знають, для чого вони видають журнал поза тим, щоб поставити на ньому своє прізвище) коротке, бо він має в двох числах показати всіх укр. авторів, – дуже тактовно і дотепно. Я відповів, що дуже дякую за честь, але, на жаль, не маю нічого меншого за два аркуші.

Хата в мене тепер не така простора (нова адреса на звороті), зате зручніша – і останній будинок міста, вікна на поля, на південь, дуже приємно. Другу половину липня і першу серпня я відпочивав над морем (проклята буржуазія, думаєте Ви, якщо битіє определяєт, – а таки завжди трохи определяєт!). Нічого не робив, тільки читав всякі дурниці, яких у році нема часу і змоги читати. Прочитав, між іншим, Багряного "Розгром" і "Генерала", – яке все це все-таки талановите і яке до непристойности необлизане і до бездарности кострубате. Прочитав віршики Черінь (мило, але учитись треба, а не буде) і Славутича. Цей – страшний приклад людини, розкладеної Державиним. Не знаю, чи читали Ви Державина в новій ролі бандерівського прокурора і його пересварку з Багряним. Я читав тільки половину Багряного в "УВістях".

Але повернімось до Швеції. Я жив місяць у пансіонаті, і за весь час я мав дві розмови із шведами про погоду, – надзвичайний народ. А купаються вони так: уся родина роздягається дома і бере купальні халати. Сідають в авто і під'їздять до самого краю води, скок у море, з моря – в халат, в халаті – в авто і додому.

З 1 вересня почався семестр, маю 7 годин на тиждень. Я маю вже візи і наступного тижня збираюся їхати на оглядини Копенгаги – скандинавського Парижу, найбільшого і найвеселішого (?) міста Скандинавії.

Про “Місто” напишіть. Платонович був менше ґрунтяний, більш кабінетний. Крім того, Підмог. – українзатор, а Платонович – українізований. А втім, для вашого покоління ці речі, мабуть, не відчуються.

Самчук пише “Оста”, – це я змусів засісти, а то він був зовсім розкис.

Листа, отже, маєте, а фота ще не існує. Чи дістали Ваші мого листа в Німеччині, і чи дуже з нього дуже сміялися? Це була у Вас кумедна ідея, але я її виконав. Вітайте їх.

А чому праці 10 годин? Незрозуміло. І чи не можна змінити її на легшу? Мама приєднується до вітань.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 14

13 жовтня

Людн, 13.X.50.

Дорогий дядю Альошо,

Ви мені починаєте подобатися. Я маю вже велику колекцію листів від людей, свіжо імпортованих до Америки, і міг би написати на них порівняльну ґраматику, чи то пак психологію. У першому листі з Америки якимось особливо і особливим способом виявляється людська натура кожного. І мушу Вам сказати, що Ви тримаєтеся героєм і я дуже радий, що Ви починаєте ставати по-хорошому злим (бо злим стає багато хто, але шкурно. Власне, не злим, а задрісним, а це велика різниця, а у Вас я бачу якраз таку злість, що дай Боже всякому). А потім вона таки виростає, тая злість, з “всерозуміння”, а це, запевняю Вас, найкраще в людині почуття: злість, що виростає на ґрунті всерозуміння, злість що розуміє і... не прощає.

А про те, що не можна підіймати голів (я б сказав підносити, вибачайте, що кункурую з ПРОФ. Ковальовим), то Ви не зовсім маєте рацію. Чернь ніде не любить піднесених голів, але на це у світі існують дистанції: як живе собі данський король у палаці, навколо якого ходять гвардійці в величезних волохатих

шапках, то ніхто до нього не сунеться. Це є дистанція. Як Черчіл їде авто з розчепіреними пальцями (мовляв, V – вікторія), а півмільйона людей реве ура, то це теж дистанція. Але якби король чи Черчіл стояли в юрбі, а дерли голову, то їх би теж ненавиділи. В еміграції всі живуть в одному хліві, і нема жадної дистанції. Тут причина тих настроїв, про які Ви пишете, а не в особливій фолькспсихології. Еміграція має тільки одну дистанцію: коли хтось з еміграції вийде і завоює пошану в чужих, де існують дистанції. Таких людей і в нас шанують (хоч, може, і не люблять), – це факт. А значить, і доказ мого умнення.

Про Копенгагу я Вам не пишу, бо написав про це до газет – “Увістей” і “Нашого Віку”. Як Ви вже бачите з попереднього абзацу, мав приємність під час другої туди подорожі познайомитися з містером Черчілом. А в бібліотеці зустрівся там із старими знайомими: понадтристарічним Памвою Бериндою, понадсторічним Павловським. Обидві сторони дуже зраділи зустрічі. До речі, про бібліотеки: багато б я дав, щоб прочитати “Дівчину з ведмедиком” тепер. Якби це було ближче, я навіть попросив би прислати мені книжку на прочитання: я посилаю п. Яновій книжки звідси до Мюнхену на прочитання і дістаю від неї з Мюнхену. Та, мабуть, так довго Вам там тримати книжки не можна. Але у Вас там є дещо, чого нема і в великих бібліотеках. І тут мені спадає на думку, що, може, Ви мене врятуєте з моєї біди: мені до зарізу потрібна “Історія українського язика” Є. Тимченка. Її нема ні тут, ні в Німеччині, ні в Парижі, ні (за словами Дражевської) в Нью-Йорку. Може, вона яким чудом потрапила до Вас? Я б тоді прислав Вам гроші, щоб Ви зробили з неї мікрофільм. Постарайтеся, голубе, страшно треба. А далі з забаганок: може є “Життя й революція” з “Невеличкою драмою” Підмогильного (1932 чи 33)? Це не прислати, а Ви прочитайте!

А коли вже при літературі, то я згадав старанно-уважні погляди моїх шведських студентів, коли вони перемальовують з дошки вперше почуті страшні прізвища. Гу-лак-Ар-те-мов-ський або Кві-тка-Ос-но-в’я-нен-ко, і стало мені смішно і весело. А над Ізаром до греблі я б дуже хотів пройтися. До того ж там тепер Грюндгенс грає Кафчин “Процес”, то це щось.

Ах, з мешканням і я мав клопіт. Досі я тут жив у приймах, тепер мешкання стало моє. Підписано контракт, вивезено всі меблі, і я лишився серед голих стін. Бігав по авкціонах, скупляв

дешеві меблі, і тепер уже після 10 років перерви став власником – троє крісел, сім стільців, ліжко, чотири столи, два дивани, килим і т. д. Приймаю вітання. Мабуть, це знак, що скоро війна або повісять мене іншим способом.

Діяльність установ великодержави розгортається. Мені пишуть з Німеччини, що там знов пропала людина: дочка кол. редактора “Пугу”, велика повія чи щось у цьому роді. Отже, справа не зупиняється, діла ідуть.

Дивнич ледве чи буде Вам дуже відповідним кореспондентом. Він і мені пише погано. При його таборовому нахилі до пліткарства, вибачте, я хотів сказати, до політичної діяльності, йому після клінування лишається мало часу на все і зокрема на листи. Гніздовський недавно озвався після півроку мовчанки. Має дві американські друзі нагороди. Взагалі люди в Америці швидко робляться маломовними – в листах, не знаю, як при зустрічах. Про газетну роботу Самчука нічого сказати не можу: він мені про це не признається. Подивіться самі в “Свободі”, чи є там його твори.

Переїхав до Америки уже і Лиман, і прислав мені зовсім змужнілого листа, яких я досі від нього не мав. Подоляка так і не пусити до Америки, і він їде до Австралії (вже їде). До Вашого тамтешнього дурного “Києва” я на просьбу редактора дав статтю. До речі, він побивається, що нема коротких новель. Може б Ви написали? Таку ізарську, з життя міста Мюнхену? А чи не можна було б Вам перейти хоч би на клінерство? Все-таки за всіма ознаками це легше. Чи Ви пробували? Ну, кінчаю, іду читати зі своїми студентами Чехова. Мама вітає Вас і Ваших, а я приєднуюся В ХАРАКТЕРІ поплентача. Чи дуже журиться Ваша мама? Потіште її, що все-таки їй буде легше, коли мене звідси потягнуть на рідину. Ага, чув чудесну пісню з Москви з рефреном: Не страшна нам любая бомбежка, поживем ведь еще мы немножко. Красиво? А бомбёжка схоже на бабёшка! І мотив відповідний.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 15

17 листопада

Людн, 17.XI.50

Я думаю, що влаштування Мальченків, з яким прошу привітати всіх трьох від нас двох, не має такого апокаліптичного

значення, як і кожне влаштування по той бік великого ставка. Бо все це хіба може загинути, але не стане військовою здобиччю ворога.

А тим часом ми боремося за мир в усіх газетах і журналах, і навіть підтоптана Ахматова вирішила забути про запах рукавичок свого милого і включитися в цю потужну боротьбу. В вересневому "Огоньку" вміщено відповідний цикл її віршів, я не мав терпцю передрукувати все, але перші два вірші посилаю Вам у незайманій красі. Ах, тисячу разів мав рацію Булаховський, коли казав мені (а таки казав): Ежели зайца сильно испугать, то он и спички зажигать научится. А тепер читаю в польській паризькій "Культурі" (журнал, що його раджу Вашій високоосвіченій увазі) статтю "Щось доброго о Советах" – і це правда, якої ми не любимо і замовчуємо, але про це треба говорити і кричати – позитивні риси сов. системи. Прочитайте.

Але таких речей я читаю мало і зрідка. А то працюю над слов'янськими числівниками, виходить дуже цікаво, але Ви вже смієтеся, і я замовкаю. А про числівники прочитав гору літератури.

Іще Ви питаєте про університет і мої навчання. Університет розкиданий по всьому місті. Власне, місто – це два міста. Одне – це професори і студенти. Це – "белоподкладочники". Здебільшого заможні, або удають таких. Живуть кастами: професори не мають нічого спільного навіть з доцентами, доценти з асистентами і т. д. Купа правил. Вечорами не гуляють, бо це нижче їх гідності. Мають власні авта і вілли. В гості ходять рідко, родинами і п'ють каву з сімома сортами печива. Від кожного сорту їдять по одній штуці, і борони Боже взяти дві того самого сорту. Друга половина – фабричний народ. На околицях багато фабрик. Від першого відмінні всім, – народ у народі. Цікавляться тільки грішми, спортом і коханням. Вечорами заповняють вулиці. Їм можна і до кіна ходити. Між цими двома є ще службовці, але ці ніяк себе не проявляють, чорт їх знає, що вони таке. Тільки їдять очима начальство і мріють про підвищення в ранзі, що буває раз на 10 років.

Ах, я б радив їхати до Швеції всім нашим європейцям. Тут видно, що таке задвірки Європи. Це, звичайно, Європа, ніяких інших культурних впливів тут не було. І результат: кастовість, повний брак інтересу до культури, мистецтва і т. д. – при традиційному даруванні книжок перед різдвом (яких ніхто потім не

читає), спорт, техніцизм, автомобілі... Навіть на студентських вечорах-диспутах теми такі: знахурство і медицина, гомосексуалізм і проституція, спіритизм, як живуть дикуни в Бразилії... жадного літературного вечора, що зібрав би понад 20-30 учасників – слухачів при 30000 населення і коло 3000 студентів.

Ви питаєте про шведок. Ах, це двістіпроцентові самиці, готові до послуг завжди. Але в них усе розрахунок, усе продається, і все підстроєне так, щоб діставати дожиттєву винагороду. Тому шведи уникають мати справу з жінками, якщо не хочуть женитися, а використовують хлопців. Хлоп'яча проституція розвинена тут на всю, навіть я вже кілька разів був атакований цілком одвертими запрошеннями. І коштує, кажуть, дуже дешево, а наслідків ніяких. Ах, голубчику, взагалі Німеччина – ідеал германо-доротеїства, і справді культурний народ, не зважаючи на всіх пань Герт і не зважаючи на свою зануднуватість.

Ну, але повернімося до моїх курсів, а то вже не буде місця, а Ви суворо наказали “ізобразити” усе. Отже, звіт: маю 7 годин на тиждень (не задріть, бо добре сміється останній) – 5 російських і 2 українських. На російських читаю курс історії літератури ХІХ ст. – і присягаюся, що ні один закордонний росіянин такого курсу ніде не читав. Думаю, що любити росіян мої студенти після цього таки не будуть, хоч це зовсім не означає, що я лаю рос. літературу, – і читаємо з коментарями на семінарі рос. тексти – історичні і сучасні. На українських читаю “Вступ до української мови” – все на світі, елементи історії, літератури, історії літературної мови, історичної і сучасної граматики і т. д. Крім того, сам слухаю дві години на тиждень литовську мову. Курси ці всі дитячі, але тутешня славістика взагалі така, що мої курси – верх науковости, а ті, що я читав дома або в УВУ тут, мабуть, налякали б людей до півсмерти. Я хотів був читати що-небудь типу порівняльної граматики, але тутешній професор дав мені зрозуміти, що це не надто бажано. Я його розумію: шведські славісти – не надто сильні, а зрештою, всі ми люди, всі чоловіки... (У мене на лекціях (нрзб.) 5–10 чоловік, у нього – 2-5!)

Все це означає, що в міру того, як я опановую шведську мову, готуватися до лекцій доводиться все менше. Ну, і за цим я особливо не журюся, хоч складніші курси мають ту перевагу, що підтягають людину мимоволі.

Ще наказано мені прислати двоє фот, але цього наказу я знов не виконую, а то для того, що маю зараз коротке волосся, а,

крім Вас, замовила моє фото п. Наконечна, а вона ще при виїзді наказувала мені, щоб я в жадному випадку не мав короткого волосся. Тому мусите чекати, поки виросте в мене щось на голові.

Ну, я розписався вище міри. Тому решту справ відкладаю до наступного листа, хай уже цей лишається чистим географо-психологічним. Отже, пліткову частину, про яку Ви питаєте, наступного разу. Тим часом спасибі за розшуки Тимченка, хоч і безуспішні, і пишійть.

Ваш Ю. Шерех

* * *

Лист 16

15 грудня 1950

Людн, 15.12.50.

Дорогий дядю Альоша, у мене грипа, і лист буде нудний. Крім того, я визнаю, що японський стиль, що рішуче не надається в романах і навіть повістях (а щоб знали, кумцю, що не надається), прекрасний в епістолярному жанрі, відступаю Вам пальму першости і змагатися не беруся. А прочитавши листа, обмийте руки спиртом, щоб яка європейська бація не заразила американський континент.

Їхати до Ваймару. Теж мені ідея. Чому не сказали, коли я там був? А був я там у березні 1945 року, і бомбили мене там. А чи чули нову руську пісню з рефреном: "Не страшна нам любая бомбежка, - Поживем ведь еще мы немножко". Дай Боже, щоб справді немножко. А втім, чому Ви вибрали будинок 1700? Один рік після полтавського бою. Сумна історія.

Про історію південноруської літератури запитаю Борщака. Гординський готує тепер видання "Слова о полку" з ілюстраціями Гніздовського, з перекладами на різні мови і т. д. Недавно я вислав йому шведський і білоруський переклади звідси. Він дещо знає, навіть багато, тільки дилетант. Корисним бути може. Чижевський сам вумний і книга його вумна, рекомендував же я Вам її навіть зі сторінок "Ное цайтунг", а Ви все Хому невірного. "Русской класной библиотеки" тут нема, могу виписати з Гельсинків, але що з тим робити? Невже Ви хочете, щоб я все Вам переписав, цілу книгу? Схаменіться, чоловіче.

І, головне, я мало пишу! Я свій папір записую до краю, а Ви лишаєте сторінку порожню, - це навіть непристойно. В добром товаристві треба доїдати все до кінця. І новодруки, - як

же їх Вам прислати, як їх у мене по примірнику. От недавно прислали третій “Київ” з моїм новодруком, але ж не позичати ж Вам його до Гамерики. А приїздові Вашому радий, і вже починаю готувати одну кімнату. На латинські чи на наші свята? Нициклопедія виходить, літературний зошит уже давно, а цими днями буде мистецько-театрально-музичний. Театр зовсім пристойний, образотворчі мистецтва під псом. І сильно багато картинок.

Умненія нащот прятности грозових епох висказували нікоторі попередники. Я скажу тільки одне: без гроз погано, бо виходять шведи, але ж і міру треба б знати на ті грози. А снігу в нас ще не було, принаймні лежачого. Та це взагалі країна без зими і літа, а тільки цілий рік “кариатура южных зим”. Оччїнь скучная країна. От тепер у мене на місяць перерва, а, власне, перериватися нема як. Кличуть до Скакгольму, але й там те саме. А 200 корон виклади, а війна на носі, гроші треба, щоб дряпати (якщо можна буде дряпати).

А тут з Парижу нікоторий француз пропонує написати малоросійську (південноруську) граматику, знова треба грошей, щоб заплатити за переклад на світову мову. І крім того, в нас пахне інфляцією, ціни ростуть, а в людей надто багато грошей (не в мене).

Полтава, котора паризька, вже давно нічого не пише, а я в такому автоматично-механічному стані, що як мені пишуть, то й я пишу, а як мені ні, то й я ні. А Борщак пише, його листи цікаві.

Читаю я все більше про числівники, а тільки ще прочитав “Карамазови”, бо маю в січні щось ляпати про Достоевського. І мушу сказати, що, звичайно, дай Боже, щоб у нас уміли так писати, але в 16 років роман мені був цікавіший. Правда, тоді я читав усе, крім повчань Зосими і Інквізитора, а тепер навпаки, мені цікаво тільки вищепойменовані останні. Чи я виріс з нормальної белетристики, чи подурів, але давай мені розсуждений, а від іншого нудьга бере. В усякому випадку цікаво, як усе те, що Дост. пророкував Заходові, збулося в Росії: як по нотах.

Щодо Рілького, то я познайомився з ним уже пізно. Дома я знав тільки ім'я з того, що Пастернак його чи перекладав, чи якось інакше коло нього крутився. Аж року 1944, коли вже евакуйовано Львів, я приїхав туди на день до Оксани. Вона жила в мешканні Єндика, і ми провели 24 години самі, – Єндика вже

у Львові не було. А була з нами натомість Рількова книжка – Штунденбух, і тоді я його вперше читав, а книжку украв, і мав її з собою, коли сидів за дротами і під поліцією в словацькому таборі, і там на траві перекладав, і дві Оксани слухали. А потім книжка лишилася в Саксонії для руських товаріщов. Що ж до перекладів, то вони нічого не варті, і крім того, в мене грипа, то нема сил передруковувати. А хороший був Липин переклад, що починався: Господарю, вже час. Його знає Маланюк, я від нього і чув, ніколи сам не читав, а Маланюк десь там у Вас, в Америках, людей ліфтом возить.

У мене вікно, а перед вікном продають ялинки. На вікні стоять новопридбані квіти, і світ наче не рушений, але це неправда, і взагалі, що є правда? Позавтра мені стає 42 роки, а власне, як люди живуть, чорт його знає. Ви пишете, що Вам став ясний весь шлях життєвий, навіть з інверсією, а мені нічого не ясно, і шляхів ніяких нема, а так, саме миготіння. А втім, у мене грипа, як уже двічі доложено, болить голова, ломить у ногах і інші безособові конструкції. Не сердьтеся за ідіотичного листа, вітайте своїх і себе з святами, мама наказує Вас цілувати, а я не хочу, тому що Ви не шведка. І, мабуть, не побачимося ніколи. А Ви, мабуть, думаєте, що от людині нічого робити, то з жиру казяться, його б на фабрику... Може, маєте рацію.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 17

29 грудня 1950

Людн, 29.12.50

Хитрий народ оті полтавці, – як їм не хочеться листа писати, так вони посилають американські стандарти, а ти як хоч: чи висилай подібне щось місцевого виробу, чи пиши справжнього листа. Але щоб Ви знали мою благородну натуру, то пишу справжнього листа, хоч і короткого, а до нього ще додаю свою вимагану фізіомордію. Це вперше зроду мене знято в профіль, не зважаючи на всі мої протести, і Ви, на правах мого мюнхенського припрофільника (бо в наших мандрах ми ж завжди бачили профілі один одного) заслужено дістаєте перший подібний примірник.

А лист буде короткий, бо я щось зовсім розкис, але цього разу не морально, а фізично: якась дурацька грипа, як тутешня

зима: ні температури, ні нормального стану, а вже з десятий день щось не те, і горло болить, і голова не в порядку, і в ногах сумління. Набридло це мені дуже, і завтра задумую вийти з дому, щоб або захворіти зовсім, або видужати. Але якщо завтра цей лист не піде, то знайте, що, значить, я завалився.

Це тим прикріше, що на наше Різдво мене кликано до Стокгольму, навіть квитки вже замовлено, хоч там нічого цікавого не передбачається, але все-таки була б якась “розснага” від люндської одноманітності, яка вже мені ділає на нерви.

З нагоди такого неозначено-паскудного стану прочитав Багряного “Сад Гетсиманський”, – і може, від того температура збільшилася: до чого талановито і до чого дико, кобелячно, – до бездарности. Ні, Вам цієї книги читати не можна, бо знов будете на мужицтво лаятися, і голубу кров проповідувати, – і цього разу я навіть не зможу ніц заперечити (ах, не чіпляйтеся до друкарських помилок, це недобрий тон, надто коли друкують, напівлежачи на софі, своїй власній, чорт бери, софі).

Що ж до тонких сфер, то вчора вислав запит Борщаківі про південноюжну літературу, подивімось, що він нам розумного про це оповість.

А тим часом дякуємо за вітання і просимо трьох Мальченків – трьох прийняти добрі побажання від хворих Шерехів.

Ага, мало не забув: я вислав Вам один примірник першої, щойно закінченої частини своїх числівників. Якщо хочете подивитися на новітнього Архімеда, то, звісно, можете прочитати, але я вислав не для Вас, а з проською зберегти, аж поки я доїду до Америки і попрошу у Вас примірник назад, або поки довідається, що мене вже нема, то тоді, будь ласка, передайте його в який-небудь міяковський музей. Згода? А для Вас там тільки газетний клаптик про Рілького, який може Вам і так уже відомий. Все це пливе морем, так що цей лист, якщо він поїде завтра, випередить той пакуночок.

А тепер у мене друга і остання частина числівників пішла в роботу .

Ну, кінець, іду міряти гар’ячку. Помийте руки після листа, щоб до Вас не причепилися занудні шведські бактерії.

Ваш ЮШ.

1951

* * *

Лист 18

26 січня 1951

Людн, 26.1.51

Дорогий АМе, прийшла відповідь на Вашу южноруську літературу. Кажуть, що це може бути тільки історія слов. літератур Пипіна й Спасовича, що вийшла у французькому перекладі 1881 р., і там нашого брата названо югоруссами. Була ще історія сучасної слов'янської літератури Куррієра (Courriere), що вийшла 1879 р., але там ми малоруси. А ще чи знаєте статтю А. von Gronivka. R. M. Riliu's Translation of Slovo. – "Memoirs of the American Folklore-Sonity", vol. 42. Philodelphia, 1949? Про це останнє сповіщаю Вас я, а про перше історики.

Ще додається Вам вирізка з украденої Літгазети. Правда, на моїй аерограмі грізно написано, що коли що-небудь буде вкладене всередину, то вона йтиме як морський лист, але зробімо експеримент, – може, воно "ще так страшно не є".

Чи вже прийшли мої числівники?

Як буде у Вас час і охота, перепишіть мені Липиного Рілького і пришліть.

Енциклопедію мою мати можна і з Німеччини, і з Гамерики. Гамериканської адреси, правда, не знаю, а німецька Вам добре, аж надто добре знайома: Дахауерштр. 9/П, ферляг "Молоде Життя". Якщо ж поштою, то вони просять писати: Мюнхен 2, БС-221. Оце недавнечко вийшов одинадцятий зошит, з погано написаним, але розмірно добре ілюстрованим мистецтвом і добре написаним, але погано ілюстрованим театром.

Книжки Степуна про Достоевського не знаю. Зате Бердяєва недавно прочитав.

Стрелкова Павла Георгійовича добре знав, він був моїм колегою по університету, можу написати Вам про нього цілу купу всяких речей, але звідки Ви про нього довідалися і чому питаєте? Він тепер у СССР, тільки не доберу де, публікує статті в "Русский язык в школе". Одна була недавно про... числівники.

На наше Різдво був у Стокгольмі у земляків і по театрах. Земляки тут більше всякі куркулі розкуркулені, що найфантастичнішими способами з Карелії продерлися до Фінляндії, а вже звідти сюди. Серйозний народ, цікавий, переконаний, запеклий, але важкий. І вже дійсно загартовані. Що наші проти їхніх мандри – туристична екскурсія... А ще був у опері, послухав шведську Карменсіту, а потім у драмі, подивився сальоново-езотеричну “Коктейл-парті” Еліота, дуже добре розіграну, без провінційних притисків, типових для мальмського (провінційного) театру. А театри обидва королівські, і опера так, наче взяли Московський Большой, поменшили в чотири рази і пожалуйте.

На дитячому то рисунку, мабуть, не Америка, а наше королівство. А втім, може, нам, з нашим вихованням, усі капіталістичні країни, де все продається, не виключаючи людини, здаються несправжніми. Але у мене багато гірких міркувань про дві системи, і я іноді приходжу до страшних висновків. Чи це просто з інтелігентської психологічної опозиції наявному? Але жарти-жартами, а я трохи розгублююся. Раніше я знав, що мій ідеал – малі країни і капіталізм. Тепер я не знаю. Хоч особисто для себе вибираю все-таки друге. А поза тим – високі своди костела синей, чем небесная твєдрь. Прости мене, мальчик веселый, что я принесла тебе смерть. Веселый мальчик тут ні до чого, а решта – правда. Філософуйте, коли хочете, про принадність необраного життєвого шляху, але перед часом усяких розплат краще було б мати той шлях, не кажу вже знати його. Паскаль казав: люди не живуть, а сподіваються жити. Дитячий рисунок, мабуть, скрізь, але розплати справжні, і тоді щось кричить. Чи це просто матерія?

Вітаємо Вас і Ваших.

І обратно Ваш ЮШ.

* * *

Лист 19

22 лютого 1951

Людн, 22.2.51

Драсті, Альоша,

вітає Вас Альоша Карамазов. Його я бачив разом з його братами на сцені Стокгольмського театру, тоді як у другому театрі там же показано “Дядюшкин сон” того ж таки ферфасера. Бачите, а Ви кажете, а наш старший брат іде вгору. Тут Ви спи-

таєте, чому я знов опинився у Стокгольмі, коли недавно там був. А тут я похвалюся, що запросив мене Стокгольмський університет ізобразити їм гастфорлезунг об состоянні і завданнях ізучення українського язика, і заплатили мені дорогу, а я і радий. І ще можу похвалитися, що виступ мій був малим фурором, що студенти не хотіли мене пускати і повели до ресторану, а професори не знали, що робити, бо не розуміють, як можна на наукові теми говорити весело і щоб люди час від часу сміялися, і не знають, чи це можна чи не можна.

А в “Ревю дез етюд сляв” написали про мене цілу сторінку, і пишуть, що моя “Галичина” за багато років найкраще, що було з україністики і т. д. Комплімент воно, конешно, невеликий, а все-таки комплімент.

І все-таки до тебе лину, мій занапащений і т. д. Все це не весело, бо безперспективно. Дали б мені 5 років, я б виліз, я це вже бачу, і приїхав би до Вас людиною, а не (нрзб.). Та тих п’ятьох років не дають. Це одна причина. А друга: про неї писано попереду, це іменно ні там, ні тут, і додому я вже ніколи не повернуся, навіть якщо можна буде, але і тут не дома. І це не тільки в індивідуальному чи то пак в особистому пляні, а і вооппче. А третя: те, що Ви питаєте про маму. Це жахливо. Бачити, як людина втрачає сил, не може ходити, не може читати (очі), і головне – перестає все розуміти, і не могли нічого змінити, і бути єдиним при цій людині, і бачити, як постає стіна (це, мабуть, між живими і мертвими), – ні, це страшно, але іноді в мене миготить у думці, що, може, спартанці були праві, коли не давали людям доживати до глибокої старости. І, мабуть, тому дурні шведські романи, де тільки витрачаються гроші і де людина стає твариною... Я знаю, це все або більшість цього для Вас – це просто людина з жиру казиться, і, може, це і так, але що зробити, коли так улаштовані, що 1942 року я мріяв про лушпиння від картоплі, а сьогодні не можу на шоколяду подивитися? Зрештою в принципі воно може добре, що ми ніколи нічим не задоволені, але суб’єктивно, кожної даної хвилини, це мало приємно. І знову, може, мають рацію там, що людину треба тримати в нидінні і під наглядом усебічним, щоб вона не ставала свинею? Надто бо тут багато наочного свинства: проституція жінок і хлопчаків, обдурювання, “душу золотым микробом выел рубль”. Чи у Вас теж усе це? Чи, може, Вам нема часу помічати (битіє определяєт)?

Добре писати вірші про перетворення на куц, добрий вірш, та не дано нам цього інакше, як переставши бути я, ставши прахом, а це все-таки страшно і, зрештою, просто гупо.

Ну, годі лірики, перейдімо до справ.

Росію розтинати таки мусимо, і головне, що вона таки розтинається, коли робити це не примітивно і дбати за те, щоб не скривдити і старшого брата. Аж солодко часом, як добре розтинається. Тож благословляю.

Спасибі за Липиноного Рілького. Він мені давніше здався кращим. А там доброго перший рядок і всує. В Нециклопедичній літературі найкращі статті Чижевського. Глобенко пахне советським підручником. Той глибоко показав селян, а цей переконливо робітників. Це від мене не залежить. Про літературу писати мені не випадало. Зате рекомендую Вашій увазі театр, який ілюстрований погано, але написаний, на мою думку, справді добре.

Розпитайте в Стрелкової дочки, де тепер її брат і як вийшло, що вона відокремилася від батька. Ах, його історія в роки війни це друга Косачева "Чарівна Україна", але куди тверезіша і жорстокіша, без романтики. Коли-небудь я Вам розповім. Цікаво, чи вона пам'ятає Шевельова? Але не кажіть, де я тепер і як звуть.

З нашого я читав тільки Багряного Сад, про це я, здається, вже Вам рапортував. Осьмачка прислав "Плян до двору", але ще не мав на той плян часу. Самчук божеволіє над Остом, дай Боже обом здоров'я, я в них усе-таки вірю, і він страшно росте, це навіть по листах видно.

Монату тут не бачу, та й часу на нього не мав би. Філологія – люта bestія, бере цілу людину, а коли ще амурні справи... Та ще подорожі...

Десь вислав Вам другу частину (і останню) своїх числівників, сподіваюся, що вже прийшла. А це ще додаткова примітка, вкладіть її, будь ласка, або вклейте на місце. Там же поїхала для Вашої шерехіяни моя стаття з Лінгви. Мислі там деякі є, але англійська мова дуже погана.

Королів-Старий, здається, був просто ніщо семінарського виховання, а його жона ніщо еспансько-католицького спрямування, що краще, міркуйте самі.

А примирятися з ХХ сторіччям, себто принаймні теоретично, не хочу, мені ще не 70 років, і я ще на етапі Толстого до

одруження, себто можу (бодай теоретично) дебоширити й бунтуватися. Та і Ви не миріться і не журіться, якщо журба, звісно, не має чисто фізичних підстав (праця), бо тоді потіха слаба. Вітання.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 20

22 березня 1951

Людн, 22.3.51

Драсті, Алексіс!

Хурделить хурделиця, снігом замело всю Швецію. Страйкують усі трамваї і автобуси. Бо ціни скакають угору. Найгірші місяці тут – березень і квітень. Тоді починається тут після довгої, п'ятимісячної осени зима. А у людей весни. Одне слово: я хочу на південь, я хочу туди, де життя.

І потім усе-таки на півдні, ну, хоч би Баварія, люди все-таки і ще раз все-таки знають, що робити з життям. Або принаймні не не знають, що робити. Я маю тут уже багато знайомих серед молоді, студентів і не-студентів. Вони всі пропадають саме на Вами здіягнотовану хворобу: незнання, що робити з життям. Ніде люди стільки не п'ють я і не мріють про горілку, як тут. Як нема горілки (вона раціонована), п'ють каву. Злягаються, як мухи літом у промені. Але це все має свій кінець, – тоді – що робити? Це хвороба страшно заразлива. Здається, саме на неї я починаю хворіти. Правда, змушую ще себе щось робити, але не маю з цього внутрішнього задоволення, як було навіть після дурної газетної статті в Баварії. Чи це старість? Я не знаю, що це, знаю тільки, що так довго бути не може, що дорога або до божевільні, або до ліквідації себе. Це серйозно, хочете смієтеся, хочете ні.

Я вже писав Вам і знаю, що це проти Вашої ситуації – просто людина з жиру казиться. Знаю, розумію, але що я зроблю, коли так почуваю і не можу інакше? А коли з цього робити висновок, що, виходить, людина – така тварина, яку треба запрягти в ярмо соцзмагання чи страху чи чорт його знає чого, то чи це теж не означає кінця і що все було помилка? Вибачте за вірші власного виробу, але вони написані 13 травня 1945 р.,

коли після миру все було програне і тільки абсолютна самотність виграна:

Книжки читать... Отак, щоб час прогаять
І дослухатися до голосів чужих...

Ну, що ж... Життя зберіг – і зберігаю –
Але хто вижив – ще не значить: пережив.

І другий:

Дерев навивертало... І людей...

Вогонь змагався дружно з динамітом.

А чи навчився же хоч хто ідей,

З якими можна помирати – й жити?

Але тоді я ще думав:

Ми розгубили все: рукописи й знайомих,

Зубні щітки й покликання в житті.

Проте, чи був це огріх, омил, промах?

Ми чесно йшли по збоченій путі.

Тепер я не знаю, чи ми взагалі йшли? Чи є ми? І я не здатний навіть таких віршів писати. Невже людині справді треба політбюра?

До Швеції їдьте. Місце на дивані готове.

А про авта Ви даремно. Мене з Стокгольму до Упсали везив автом власним Кентржинський, це, їй-богу, непогано. Я б купив. Або пароплав. Пошліть Вашого американа сюди. Кльозети механізовані: вода спускається спусканням покритишки. Телевіжен ще мало, але буде. Єзерського не знаю про Шевченка. Пеленського про Рільке аніже. Голубе, де ж я візьму Вам статтю про "Ост". Зверніться до Міяковського.

Кінчив малу статтю про слово "вантаж". Скоро поїде до Вашого музею копія. Вибачте, що лист глупий і запізнений, і короткий. Такий я тепер. Але невже не можна не працювати якийсь час через серце? І дістати рецепт на валеріанку? Хоч на Великдень. Або візьміть участь у страйку. Привіт Вашим і Трумену. Чи правда, що є новий легший закон про допущення советчиків?

Ваш ЮШ.

Лист 21

21 квітня 1951

Людн, 21.4.51.

Дорогий дядю Альошо, я пишу несвоєчасно, але Ви не сердьтеся. Я міг би послатися на кінець семестру і клопоти, та головне не це, а настрої, ну, і, може, надто багато я маю кореспонденції. Майже вся цікава, і приємно діставати листи, але навіть говорити людина не завжди спроможна, а безвідповідальний у суті процес говоріння вимагає далеко меншого зусилля й концентрації, ніж писання. Тим часом я Вас і про Вас не забував. До Вашого рількеанського архіву поїхав зошит “Ми і світу”. До Вашого шерехіянського архіву “Вантаж”. Мене віддали Віктор і Ляля. Отже, життя іде.

Новини в нас? Десять за 20 днів кінчається семестр, і треба б подумати про яку-небудь подорож. Вчора гостював у мене Кентржинський, по дорозі до Німеччини, сьогодні вранці виїхав. Що він за чоловік? Не позбавлений інтересу. Розумний, культурний рівень – настільки, щоб бути пристойним, але не більше, зате надзвичайна меткість. Має широкі зв'язки з різними консулятами, і коли Швеція взагалі – поле, де зустрічаються держави, то можна радіти, що і ми – теж держава, хоч не виключено, що на послугах іншої (все може бути, а мені тим пахне), – але хіба Франція не в такому становищі. А ми ж би раділи, коли б були в ролі Франції, – чи я не помиляюся? І от так собі чоловік живе, має 32 роки, жінку, троє малих дітей, робітницю, ніде не працює, завжди має особистий і державний бізнес, і “нигде і ніколи не пропаде”. Коли ж додати, що він мельниківець, то можна аж диву датися, який він розумний і культурний.

Моє найсильніше враження за цей час – історія Росії Вернадського, перший том. Він американський, отже, в Вас легко його дістати. Конче здобудьте і прочитайте. Якби всі історії були такі, а всі люди їх читали б, то історія припинилася б. Ви думаєте, що це б було погано? А я думаю, що треба б покуштувати. Бо покищо ми знаємо, що коли є історія (справжня, не в книжках), то погано. Але ми ще не знаємо, що буде, коли історії не буде. Може, буде якраз чудесно. В усякому випадку покищо надто багато народу товклося по нашій нещасній степовій Україні (див. Вернадський), ну, – і нічого від цього не змінилося.

А от що з нас нічого не буде, так це дзуськи. От я, приміром, написав прекрасну статтю – спогади про Петрова. Золота стаття. Так що навіть не лайтеся, що стрічка на моїй машині така погана, бо все-таки за її допомогою Ви довідуєтеся про народження цієї чудесної статті. Ну, і потім проблема здійснення руки. Якщо не здіймати руки ні на що, то треба здійняти її на самого себе. Бо інакше не втримаєтеся, і здімете її таки на цьому світі на що-небудь конкретне. А це ж буде непослідовно і безпринципно. Отже, маєте сочиняти Рілького, а для чого, – це ще Шевченко знав – один у одного питаєм, нащо нас мати привела. Та ті, хто не приводить дітей, приводить на світ якісь там комбінації друкарських знаків. А книжка Вернадського зветься Ancient Russia.

Чижевський давно нічого не пише, “Україна” весь час ось-ось має вийти.

Чи маєте яких-небудь знайомих? Яких? Чи маєте Ортніштр? Що робить Борис? Теж кисне, як ми з Вами? Червоних шведок багато, легко мати більше. Здається, вони тільки втомлюють. Я був би радий, коли б хтось мене витяг сильною рукою в Ортнітманастир. А тим часом хай живе Мак Артур.

Вітаємо, бажаємо солодкого Великодня. І нема правила, щоб писати Вам рівно таку ж кількість листів, як дістаєте. Може бути і більше. Теорія рівноваги імпорту і експорту застаріла в наш час. Адам Сміт спить, або за Вашою термінологією, став мухомор. Будуймо нові засади життя і світу.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 22

9 травня 1951

Людн, 9.5.51.

Драсті, дядю Альошо,

пальто, капелюх і хата Ізарського дійствітельно приїхали. Пальто справді об'єдненіє, капелюх, здається, для вжитку непридатний, бо ще не пропалено дірочки, але це легко зробити, хата мені не так уже дуже сподобалася, я, бачте, прихильник урбанізму, а не германо-доротейських ідилій, надто, коли вони фальшиві. Що ж до самого Ізарського, то якось вийшло, що його за аксесуарами, власне, і нема. Проте, позичивши в мами люпу,

пощастило ідентифікувати окремі риси того, що міститься між капелюхом і пальтом з відповідними рисами Ізарського. Коротше кажучи, скільки Вам платить фірма за рекламу пальт і чому не підписана її адреса?

А потім критика, мовляв, записочки. Та чи знаєте Ви приказки нашого великого братнього народу про перевагу гарного малого над поганим великим? І чим же я винний, що шведи так зуніфікували свою повітропошту, що на звороті нічого писати не можна, бо не вчитаєте однаково і тільки клястимете (спасибі шведам, дбають за ледачих тільки в цьому, – напевне, ніде в світі не працюють менше, ніж тут)? Одне слово, необіцяю змінити кардинально розмір. А що ізменяю, то ізменяю, сам про те писав.

Погані справи і з Вашими замовленнями. Петрова було замовляти наперед, я б вистукав зайвий примірник, а починати переписувати тепер ще раз усю статтю з чернетки, – ні, вибачайте, на це я нездатний. А стаття вийшла знаменита, Борщак пише, що хоч ніколи не знав Петрова, але тепер уявляє його живого, людиною і ученим. Правда, можна було б написати більше, “Україна” не дає розгулятися щодо “лістажу”, але великий братній народ і т. д., див. вище. І Данію здобудьте самі, вона бо була і в “УВістях” і в “НВіку”, правда, в останньому цензурована, викинули порівняння Черчіла з жабою, побоялися комонвелсівську етику порушити. А було це десь у листопаді, мабуть, коли листя падало.

А Вернадського мусите прочитати, тоді будемо філософувати, а перед тим нічого не скажу.

Про повість Осьмаччину читайте в “Нові дні” 16, уже є, але до мене ще не допливли. Там же і кусники з щоденника Любченкового, вони Вам не сподобаються, примітивні і не японські, ми це переросли, але тоді подібне переживав і я, може, й Ви. Від підсов. до людського шлях лежить таки через психологічну донцовщину. Той щоденник лежить у славному українському місті Винипезі, а Подоляк, хоч частину Любченкового архіву вкрав, але цього не спромігся, бо його дуже беріг Мстислав, бо, кажуть, що там Любченко понаписував на Мстислава страшні речі (вони жили разом останній рік його життя). На Парнасі новин, мені відомих, нема. Щось там друкує Тиктор у Винипезі, та воно до мене не доходить. Журюся, та недуже. Жіда не люблю. Не прізвисьце нехороше, а сам він. А шведські газети ще

твердять, що він був гомосексуаліст (о, тут такі речі про кого хочете дізнаєтеся, преса знаменита, я б її заборонив у руки брати, і ні одного, – словами: ні одного пристойного журналу, чи літературного, чи мистецького).

УТрибуни з Петровим у мене нема, я всі газети покинув у Мюнхені. Чи приїхала до Вас моя стаття про слово “Вантаж”? Давно вже послав. А писати не звільняються, которі входять на завод, вони пишуть у неділі і в свята, принаймні, як дощ іде. Тільки ради Бога, не “красівую” літературу, а яку завгодно іншу.

Позавтра кінчається наш семестр, треба буде куди-небудь змотатися, поки не розвоювалася стара Європа. А чи Вам дають відпустку, коли, яку завдовжки? Мама вітає, я з нею всіх -ків. (Нічого не зволите відповісти про Вашого брата.)

Пишіть, Ваш ЮШ.

* * *

Лист 23

1 липня 1951

Лонд, 1.7.51.

Ну, знали, чим потішити моє серце. Дуже приємно мені було, побачивши ще раз Бог'енгавзен у натурі, знайти дома клаптик його на папері. А він стоїть: і Ортніштр, з її двома новими будинками (вже не пройти навпростець до валу, яким іде дорога до того села, куди ми забредали), і Мюльбаур, якій я вклонився, ідучи до опери (“Летючий голляндець”), і навіть трансцендентальний УВУ, тільки бібліотеку в останнього вивезли і тепер розкладають по полицях у Сарселі (Парижі). Безконечно милий був мені той увесь Мюнхен, брутално добродушний, хоч він змінився сильно – не вулиці, а люди, капіталізм розколює його вже дуже виразно на верх і низ, цілі прошарки обслуговують нічне життя, невдоволення проти “нойрайхе”, ремство.

А вже про Париж не писатиму, бо чув, що Шерех пише про нього репортажик якийсь. Він – не Шерех і не репортажик – казан з окропом. Пара духмяна, кличе всунути голову. Біда, як всунете. “Коготок увяз, – всей птичке пропасть”. І капіталізм – страшне свинство, а все-таки я б хотів, щоб його вистачило бодай на моє життя.

Що ж до того, що Ви лаєтеся, що я не виконую Ваших доручень (конешно, тільки частічеські), так і Ви тоже гусь. Був

вам наказ читати Вернадського Історію. Прочитали? Ні? Так мовчіть тоді. Тепер Вам новий наказ: прочитати “Револуцію менеджерів” Дж. Бернгема. Прецікава книжка, особливо після відвідин Парижу, але, припускаю, і в Америці перебуваючи. Я її тепер саме вперше повністю прочитав. І що ж Ви думаєте? Переконався, що цей дядя має багато спільних рис з Шерехом, тільки він – американ, а Шерех совсем наоборот. І тому Шерех мені далеко симпатичніший. Але питання, хто кого подолає. І це питання маєте, між іншим, розв’язувати Ви.

“України” при мені вийшло січневе число (ох). Вони менш цікаве ніж попередні. А може, це результат знайомства з Борщакком. Він у листах цікавіший. Пам’ятаєте в Мюнхені д-ра Гоція? Так от, зробіть його а) вдвоє інтелігентнішим; б) не галичанином, а старим емігрантом – і будете мати Борщакка. А і Б, звичайно, переваги, а все-таки Гоцій... я замовкаю.

Петровського числа я Вам не замовив, бо Вашого листа прочитав, уже тільки повернувшись додому. Та на це мами час: навіть офіційно це має бути грудневе число, а фактично... я замовкаю знов. Щось тоді зробимо.

Маршрут моєї подорожі був: Гамбург – Мюнхен – Париж – Версаль – Копенгаген. Вершиною були останні два дні в Копенгагені. Безумний день або весілля Фігаро. Мене виїхали зустрічати з Швеції, і тут-то й пішла писати губернія. Тепер лікую пробоїни в своєму бюджеті, схуд за подорож, їм, сплю.

Читати Шереха можете в “Нових днях” і в “Сучасній Україні”. Останній продав свою давню сочиненію про Енея Косачевого (Ви її, здається, знаєте). Результат: штани і дірковані черевики, що приїхали з Німеччини.

Тему російських лазень і церков тепер порушує Дивнич у своєму довгому циклі в “Увістях”. Читаєте? Думки майже ваші.

“Вантаж” прочитайте. За філологією там є деякі цікаві думки історіософічного майже характеру, будуть, думаю, цікаві і для Вас. В одному слові можна побачити цілу історію і долю нашу, степову і пристепову. Тим більше, що мій лист прийде ще під час вашої відпустки. А я боюся, завиюся понад шведське море холодне, набиратися ситі, як радить писати Чапленко, і прохолоджувати свої щось надто гарячі пристрасті. А все-таки життя гарна штука, така ж гарна, як і безглузда. Уф...

Привіт.

Ваш ЮОШ

* * *

Лист 24

31 липня 1951

Людн, 31.7.51.

І все то не так: і пишу мало, і йдуть листи поволі. Біда. Але дзуськи, штаньми не купите, і бутами теж. Їх я придбав у Мюнхені, і пресимпатичні, коштом Косача, – себто, продавши “Сучасній Україні” своє чотирилітньої давності сочиненіє про “Енея”, де Ви і можете читати його в чотирьох підвалах. І взагалі рекомендую Вам цю газету, що стає кращою за “УВісті” і куди я переходитиму, тим більше, що і гонорар вони платять і платять більший, ніж хто інший, але головне тому, що не занімаються майже зовсім еміграційними бурями в склянці води. Ну, і останнє, але немаловажне: які вони там не є, але це я їх виховав: це саме ті бандерівці, які під впливом моїм відкололися від бандерівства і тепер якимось синтезують націоналізм з людиною, а галичанство із східняцтвом. Отже, рекомендую: “Сучасна Україна”. Хоч особистих симпатій там майже ні до кого не почуваю. І торгувалися за гонорар преогидно, дві години, вони давали 100, я жадав 200, зійшлися посередині. Та я тепер як Маланюк: гроші на бочку, ні – до побачення.

Статтю умную про Рілького нема де друкувати, за винятком безнадійно несплатного “Киева”, і нічого іншого я Вам не надумаю. “Нові дні” мають тільки українську тематику, а поза тим газети.

Тепер оце повернувся я з-понад моря, облізаю і до завтра відпочиваю (від завтра починаю готувати свої курси на осінній семестр). Написав мєсту прочім також статтейку про новий роман Смолія “Кордони падають”, доволі іронічну на адресу всіх наших, але, мабуть, з’їдять і не помітять. Бо вчуся тепер від бідного Бера не ставити крапок над і.

За Ізарського не сердьтеся. Це завжди була різниця між мною і Державиним. Особисті стосунки не впливали на мої літературні оцінки. Спитайте Костецького, він Вам цілу важку драму оповість. Не “табачок врозь”, а “істина дорожча”. Ви знаєте, що японський стиль я не вважаю за літературу, а за дамський рукоделія. Жанр потрібний, але не літературний. Інша річ, коли там буде японський стиль плюс ще що-небудь. Може, те що-небудь знайдете в “слямах” Клівленду? Воно має бути трохи смердюче і весомое, грубое, зримое.

А чи приходиться до Вас “Ное Цайтунг”? Я зробив був вирізку про Рілького, а потім прочитав, що Ви німчура, ну і вирішив, що до Тули з самоваром не їздять. Але як не маєте, то пришлю.

Скандал, скандал, пане, що не читаете по-ангельськи. Лікнепу нема в тій країні? А я от читаю тепер англів по-шведському. Прочитав і другу книгу Бернгемову, “Майбутня поразка комунізму”, але ту не раджу, бо загальники і демократичний сиропшп – з трьома п. Отже, я невблаганний: і Вернадського перший том, і Бернгема менеджерів прочитати мусите. На яку полицку? Ну, звісно, на общеобразовательную, або, коли хочете, – політчас. І вантаж – чтеніє легке і повчальне, позаяк на прикладі одного слова вчить цілої історії малоруського народу, а суто філологічні уступи можете пропускати.

Чікаго чекаю, але Ви можете ізобразити його також для Нових днів, але, знаєте, очима праздношатающогося іностранца. Парижу клопоть уже маєте, а другий прочитаєте в “Нових днях”. Тільки там багато телячого, тепер шкодую, та вже пізно виправити. Себто, звісно, не в Парижі, а в моєму нарисі. Ну, ви його відсійте. А мама тоже кланяються і всі Ткачуки доземно Мальченкам. Чи Ваша мама і тепер бідкається й журиється, як у Мюнхені, що з Мальченками буде, чи трохи примирилася (я не кажу заспокоїлася)?

А так, то все гаразд, як казав покійний Сімович (Боже, як обтяжена пам’ять життям, і мертві ще живуть у мені, а це значить тільки, що я вже кандидат сам, без борода, але з минулим часом, але без майбутнього. І головне – чи є теперішній? Це питання).

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 25

29 серпня 1951

Люд, 29.8.51.

Степун. Степун – свиня, і я шкодую, що свого часу пустив його гуляти під склепіннями чудесної арки. Не мав приємності читати тих матеріалів, що про них зволите згадувати, але натомість читав у “Ное цайтунг” його статтю про Керенського – і плювався на всі боки. І мати читала й плювалася. Але ви не відповіли, чи постачати Вам вирізки з цієї газетки, і тому не по-

силаю. А прочитати варт, щоб зрозуміти, яке те все трушне.

І взагалі вся ця вовтузня навколо Керенського, інспірована американцями (навіть шведська преса, що живе відлунням офіційної Америки, повна цих матеріалів), – дуже неприємно пахне. Такий собі данс макабр, та й той “с негодними средствами”. Чим далі ми від того стоятимемо, тим краще для нас і... для американців. Тому погано, що УВАН узяла гроші на свої видання, погано, що Орест видав там книжку, канешно же, о матері городов рускіх.

Тую “Суч.Україну” вислав я Вам троє чисел, четвертого, закінчення приносящого не маю другого примірника, жеби вислати. Тільки ті числа слабші, наступні були кращі. А щодо УВ маєте рацію на всі сто. Зовсім спаскудилися, елейнічають з тією УНРадою – хай вона живе, але не робіть же з неї ікону, маємо їх досить. І східняцька лінія – данс макабр, і все було би смешно, когда бы не было печально...

А от щодо підсвідомости жида, то помиляєтеся. Жиди бувають і дуже симпатичні, а щодо нас, то вони нас не люблять, поки ми внизу, і правильно роблять, а якщо коли-небудь будемо згори (ох, чи діждемося Вашингтона...), то і всі вони нас полюблять і будуть найкращими нашими патріотами.

З листа Вашого бачу, що Чикаго – як Париж. Різниця така, як між Кременчуком і Одесою. Див. Шевчук про Париж у Нових днях. Чи ми приречені бачити в усьому, що бачимо, тільки минуле? Чи цей світ такий минулий, чи нам зір перекривили, і що воно взагалі на світі діється? А може день вчорашній – воно зовсім і не погано. А от дуже шкода – повертаючися до дня сьогоднішнього – що Ви не дістали клаптя Парижу, бо присягаюся, що він посланий був. Та Ви не перший, що скаржитья. Видно, одна партія моїх листівок пропала. Мабуть, французькі поштарі вирішили, що нема чого возитися з листівками, писаними варварською мовою та ще адресованим до тієї Америки, що на неї вони і дивитися не хочуть (за винятком американських кишень).

Теперички Ваші питання. Про вихід “Держави слова” я знав раніше від Ореста, бо радилися чинники зі мною. Качуровського не читав, крім пари віршів у журналі. Ті не сподобалися. Костецький ще в червні був у Німеччині, спився, спроституювався до ручки і ночував більше в поліції. Де тепер, не знаю, але, мабуть, там-таки, бо ж усі країни вимагають білого “фюрунгсдойгніс”.

У мене остаточно кінчилися гулянки. За тиждень рівно йду вже на лекції. Дома теж працюю порядно: спершу готував курси на семестр, тепер кінчаю це, а беруся водночас за сочинення. На порядку денному, здається, буде "Походження (чи постановня) білоруської мови". Це зовсім незалежно від симпатій чи антипатій, і вони вдоволені не будуть. Але це та точка, звідки найлегше перевернути всі дотеперішні староруські концепції. Але це не буде в укр. дусі. Тільки Вам по секрету: якщо я цю працю закінчу, виключать мене з усіх об'єднаних націй, бо це однаково проти шерсти нашим, росіянам і білорусам. Страшні речі відкриваються. Хоч і прості. Ну, але вже більше не лякати-му. Пишіть. Вітаємо.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 26

23 вересня 1951

Людн, 23.9.51.

Драсті, дядю Альоша, що ж це Ви піддаєтеся всяким напастям? Тримайтеся. Тим часом я вже посватав Вашого Рілького Подолякові, що завідує літературним відділом "Сучасної України" і побивається за матеріялами. Пошліть йому, тільки вимагайте, по-перше, гонорару взагалі і зокрема виплати його в Америці. Вони гонорари платять, думаю, що можуть зробити це і в Вашій країні. А може, ще краще спершу напишіть Подолякові листа, де розхваліть свою статтю (реклама – двигатель торгівлі) і запитайте, скільки Вам дадуть. Ви ж в Америці. "Не продається вдохновенье (ох!), но можно рукопись продать". Я писав, щоб Вам дали якнайбільше, решта залежить від Вас.

Щодо "Нових днів", то вони не відзначаються ні тонкістю смаку, ні тонкістю в поводженні з писателями. Навіть я, що там до певної міри в ролі анфан гате, дістаю відповіді на листи тільки тоді, коли редакторів вигідно або коли я дуже висварюся. Гонорару ж він не платить, здається, нікому, крім Самчука й мене. Тому, може, найкраще купити потрібні Вам числа. А злим бути нема чого, бо гомо гоміні люпус, і тут Ви нічого не зміните, хоч об стіну лоба бийте.

Про жидів я радий, що Ви такий, згодний з програмою джентлменського обхожденія, додав би тільки, що без будь-якого приниженія варто шукати контактів через третіх осіб. Не вийде – не треба, а було б добре, коли б вийшло. Звісно,

вони завжди були багаті, а тепер ще й державні.

Керенського я Вам шукав, та мати його подарувала знайомій німкені. Та спалила була, але потім виявила, що він чудом зацілів (ще б пак), тож тепер має приїхати до мене, а тоді поїде до Вас. Якщо за свинство не накладають спеціального мита в Гамериці, то дістанете його за три тижні.

“Обрїв” я бачив тільки перше число, була це клясична емігрантсько-явсезнаю-халтура, і тому я пройшовся по них пару разів у своєму Парижі. А далі не мав чести бачити. Думаю одначе, що Юрочка якнайменше надається на редактора, бо любить робити все на фуфу, нездатний до серйозної праці, тим більше з чужими текстами.

Не знаю, голубчику, чого Ви надумалися звинятися за “злітїти”. Таких злетїти, між нами кажучи, я маю від Вас не вперше, та це ніц не шкодить. Це тільки доказ, що Полтавщина не розрізняє ненаголошених и і е. А це дуже цінно для мовознавця. А пропо мовознавства: я протестую, що мої мовознавчі праці – “скука кромешная”. Такі тільки числівники, але їх я писав спеціально в шведському стилі, бо мусів щось таке написати. Та і то шкодую, бо тепер сварюся із своїм шефом, що має ультра-сталінські замашки, і думаю, що скоро мусітиму покинути цю країну, до якої попри все вже трохи звик і за якою шкодуватиму. Тож не було потреби писати в тутешньому стилі, що характеризується відомою фразою якогось історика російського права про свою власну книгу: Вопрос исчерпан. Читать нельзя.

А от чи Ви скоро зможете побачитися і говорити з Шерехами і частувати їх рєштками борщу, то я не знаю. Радше ні. Нашого брата, всяких науковців, до Вас не впускають. Небезпечний народ. Суцільні агенти. І воопче занадто багато думають, це не рекомендується.

Спасибі за Клівленди. Шкода, що не згадали про скандинавів у Чикаго. Та вони, мабуть, усі на одне обличчя, тїї міста.

Кажуть, гарний Маланюк про Рильського в “Киеві”, але я ще не читав, бо все коло своїх білорусів, і наближаюся до страшніших і страшніших речей. Повісять свої і чужі.

У нас гарна осїнь (найкраща пора тут), але працюю. Наступного тижня приїздить на гастролі Мазон. Жвавий стариган і хитрющий.

Вїтаємо. Ми. Вас. Пишіть, не хворїйте всі.

Ваш ЮШ.

Лист 27

17 жовтня 1951

Людн, 17.10.51.

Дядя Альошо, не падайте духом, бо все одно “жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг, такая пустая и глупая шутка”, і падати духом виправдано тільки в тому випадку, коли людина робить з цього висновок і припинає цей, з дозволу сказати, жарт з власного бажання і власними засобами. Я пишу це, бо сам почуваю себе знов паскудно, знов торішня нудьга, знов враження безцільності всього, знов відчуття приречености всього тутешнього, поцейбічного, знов руки не беруться за працю і білоруси лежать без руху. Можу сидіти годинами і нічого не робити, а вдень рахую години, коли вже можна буде піти спати і тим самим виключитися хоч тимчасово з життя. Це теж, мабуть, наслідок дикої безнадійної самоти. Але чи може людина бути не самотня? Може, поїду до Стокгольму, – не знаю. Але ні він, ні тим більше Упсала не набагато кращі. А подорож по Еропіях... Теж набридло самому їздити. Хоч одружуйся.

Що ж, чи вийшло що з мого сватання? Чи писав Подоляк до Вас, Ви до нього? Але тепер ще одна можливість: Дивнич починає видавати грубий журнал у Нью-Йорку. Перше число має на гвалт вийти в листопаді, тоді сподіваються дістати субсидію з фордівського фонду. Боюсь тільки, що Дивнич його перепубліцистить, а його колеги йому в тому допоможуть (Лисяк-Рудницький, Пизюр, Вася Гришко), тому пишу йому весь час про наші зобов'язання перед літературою, письменською братією і т. п. Якщо інтересуєтеся, зверніться до нього. Гонорари присягається платити.

А поради Степуна про недрукування – киньте. Це все толстовство навпіл з такою гарною симпатично диктатурою, це все “іскопаеміє” настрої і стани душевні. Не вірити йому ніколи. Я тут маю теж одного такого іскопаемого російського емігранта, що від 1916 р. живе в Швеції. Ах, художественный театр, ах Мерезжковский...

Чи читали Маляпарте? Що про нього знаєте?

Листи Ваші приходять на шостий день. Зрідка на п'ятий.

Ви помиляєтеся, що зв'язок з американським університетом полегшує для нашого брата, підсоветського, науковця ви-

їзд. Радше навпаки: тоді вони ще більше копаються, щоб їм не зіпсували молодь, чи що. Зраджу Вам секрет, що я вже з травня мав запрошення від Гарвардського університету. Мав бути там із вересня. І листи були до консула, щоб прискорити. Що ж, відколи мене в червні проанкетили й заприсягли, ні слуху, ні духу, не відповідають ні Гарвардові, ні мені, – а це певний знак, що справи йдуть зле, що збирають компрометуючі матеріяли, а майстрів доносного жанру в нас багато, отже, не жду в жадному випадку позитивної відповіді, і не бачити мені Гамерики ніколи або багато років. Цими днями вирішив клопотатися про шведський чужинецький паспорт, бо годі жити на німецький – німці відцуралися і не інтересуються такими, як я, коли вже раз їх здихалися. Так що от воно як, а зовсім не так, як Ви в своєму клівлендському оптимізмі уявляєте.

Був у Мальме на оперетці американській “Кіс мі, Кер”. Таки має вже Гамерика свій стиль і в музиці, це таки виразна національна культура. Чи я б там себе добре почував, не думаю, але це у всякому випадку не епігонство, і вже не просто джазування. А поза тим навіть у кінах нічого порядного нема, нікуди піти, сиди і нічогісінько не жди.

Мати щось скаржиться останніми часами на печінку чи коло неї, але до лікаря не хоче. Осінь тепла, чарівна, суха, – від завтра обіцяють дощі. Але я не люблю осени – і в Мюнхені вона краща. Хотів би туди і на Октоберфест... Привіт Вашим.

ЮШ.

* * *

Лист 28

8 листопада 1951

Людн, 8.XI.51.

Спасибі за Маляпарте. Ні, я його не читав, тільки уривок у перекладі Кошелівця в “Сучасній Укр.”. І питаєте про книги. Але дозвольте тоді еро- (єре-) тичний вірш про книги:

Він зрадить, і зрадить вона.
 Не зраджує тільки книга:
 Розкрилась, лягла навznak,
 Але не моя, а всіх: крига.
 Цікаво б дізнатись, чи є життя,
 І, власне, коли воно почнеться.
 Рядки мигтять.

Вогонь спалює нетлі.

Так-то – друже мій. Воно, звичайно, автобіографічне, але б чи і ви не могли підписатися?

А читаю я тепер передреволюційних росіян. Читаю не бо хочу, а бо мушу. Бо викладаю руську велику літературу початку нашого брудного сторіччя шведам. Прочитав “Господин из Сан-Франциско”. Прочитав Бориса Зайцева. Прочитав “Саніна”. Тепер буде Шмельов. Найцікавіше – “Санін” (чи читали, чи це для Вас тільки інша назва для поняття порнографія, як більшість думає?). А цікавий він тим, що нецікавий. Страшне дрантя, і нічого не сказано, і ніяк не сказано, – але водночас це Льова Толстой. Це він у манері у “викриванні”, у стилі, у “животності”. Тільки, звісно, обездарнений. Та важний тут не ступінь таланту, а те, що Толстой прямо веде до Саніна. Релігія і філософія його – тільки гра. Під ними лежить Санін. А Санін веде – вибачте за поганий калямбур – до Сталіна. Все це одна лінія. Це не тільки мої думки. Недавно проглянув Кете Гамбургер книжку про Толстого, видану в Берні (замовте своїм німчукам). Вона про Арцибашева не знає, але теза її варта уваги: Толстой – свого часу плід, “ентартунг” позитивістичної доби, “буржуазний” письменник, – не в розумінні марксистському, звичайно. Є над чим задуматися. І, – куди ж ми їдём?

А от Ваші (наші) думки про дві системи стали темою нового роману Кестлера “Ейдж ов лонгінг”, скільки можу судити з прецікавого огляду-рецензії Герлінга-Грудзінського в ч. 35/37 лондонських “Вядомусьці”. Раджу дістати й прочитати, коли не книгу (вона, може, того й не варта), так рецензію. Це наші думки, але це і трохи вже понад ними, може, берег у далині за туманами, а може ілюзія берега. І потім це тема мого “Парижу” (чи читали його, чи так-таки ні?).

Оце Вам було Ваше замовлення: книжки. А поза тим усе це чепуха і марнота марнот. Є дві справи: в ліжку – і білоруси. Білоруси посуваються, навіть з ентузіазмом, чотири аркуші вже “предлежать”, а буде іще стільки. І дуже цікаві світи відкриваються. Але знаєте, що я часом думаю? Що все це тільки розумовий онанізм. Вибачте за стиль. Я ж після Арцибашева.

Ну, а народ, – він скрізь народ. Я тут з ним теж трохи зустрічаюся. Мабуть, для нього таки треба демонстрацій, загальних зборів і заяв, що “человек ето звучит гордо”. Все-таки одна потіха є: що людина різна. Не різні люди, а та сама людина різна.

Це я тверджу в “Парижі” і скрізь, і це справді єдине, що мене ще трохи втішає. Та сама людина різна, і іноді може бути навіть порядна, і щось зробити. Правда, дуже рідко.

Ах, голубе, ми з Вами дофілософуємося. У мене хоч причина є: неробство й паразитизм. А Ви ж таки гірко працюєте. “Капут” називається Маляпартів роман. Чи це все просто-напросто “морбус емігрантікус”?

Вітання. Занімайтесь на дозвіллі каліграфією. Нет можності читати Ваші листи. Ніби ви вже курка, а не чоловік.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 29

11 грудня 1951

Людн, 11.12.51

Сьогодні в нас перший сніжок-льодок, температура вперше нуль. Зима. Вітаємо з Різдом, веселого, багато рількеанства, джину, грогу і т. п.

Маляпартє я ще не прочитав і навіть не виписав, а натомість зацікавився Лягерквістом, і сьогодні до Канади поїхала стаття про нього. Писатель він, конечно, нічого, але все-таки добре бути шведом і мати протекцію у власній академії. Крім того, ще більше важить мати свою власну державу (ох!), щоб було за які гроші видавати переклади на всякі європейсько-світові мови, щоб потім можна було сказати: бачите, нас увесь світ читає. А статтю я більше про себе написав, і трохи про Швецію, і зветься вона “Людина різна”. Тепер маю написати ще одну, не знаю для кого, що зватиметься, мабуть “Толстой, Орвел, Санін, Сталін” і буде про наших старших братів. Борщаків маю написати маленьку статтю з приводу помретія Грунського (небіжчик, думаю, не був ніякий учений взагалі) і більшу про Михальчука, якого в нас зовсім не знають, а який був дуже цікавим ученим, хоч і написав за все життя яких вісім статтів. А потім маю написати для американського видання нашої енциклопедії мало не весь відділ мови.

А зайнявся я тепер цими легковажними справами, бо, поперше, не все ж поважні робити, а по-друге, тому, що мої білоруси зовсім так начебто вже закінченні, лишається тільки навести пару довідок щодо окремих місць, а потім – найогидніше – передрукувати на машинці, після чого один примірник буде

урочисто вам пересланий.

Та це ще не всі новини. Бо цими днями подзвонив до мене пан консул і сповістив, що я можу дістати візу хоч зараз, але нема нумера для матері, і він интересується знати, чи йому про цей нумер до Вашингтону писати, чи телеграфувати, потому як телеграми йдуть за кошт клієнтів. І я йому сказав, що він може спокійно писати, бо я ще тут можу трохи витримати.

А ще був я в театрі в Мальме і бачив “Татуйовану рожу” Теннесі Вільямса, і було препаскудно, а потім був у кіні і бачив англійські “Гофманові казки”, і було чудесно, як рідко в кіні буває, за винятком англійської мови, яку взагалі я б в інтересах людства і навіть світової гармонії сфер уживати на цьому світі заборонив би.

Ох, події перебивають мій епічно-іронічний тон. Зараз вкинули листа. На понеділок 17. 12 кличуть мене й матір до Гетеборгу, до лікаря. Це день мого народження і маминих іменин. З жахом думаю про цю подорож. А головне, що я не хочу їхати до Гамерики раніше від весни, хочу ще раз побачити Париж, а вже тоді вмерти, а вони взялися мене штовхати, як вола на заріз...

Ну, бачите, що робиться. Вже перехожу на останню третину аркушика, а філософія ще не починалася. Може, вже цього разу лишити Вас без оної? Тим більше, що ми так зворушливо однодушні, що є небезпека, що незабаром усі світові проблеми будуть розв’язані, і кількість безробітних зросте вельми поважно, а ми будемо за це відповідальні.

Якщо мене звідси виволочуть, то можете справді приїхати сюди читати російську літературу ХХ сторіччя.

Вибачте за безтолкового листа. Душа моя:: схвильована. Тепер я ладен плакати за Швецією. Дурне створіння людина. Чіпляється місця, як... воша кожа.

Ще раз добрі вітання, веселих свят, надхнення.

Ваш ЮШ.

11 липня '90

Дорогий Ізаровичу,

спішу відповісти на Ваші запитання про вихід чи невихід різних книжок. Во первих строках мого письма сообщая, що мої, як Ви кажете, варті дплі не друкуються. І завтра я їду туди, щоб рукопис забрати. Во якого біса він буде там лежати й порох усмонтувати. Хай лежить у мене. А я вступлю до товариства акторів погорілого театру, вибачте, авторів невиданих книжок, де, як мені недавно казали, Вас вибрано на почесного голову.

Подруге, друкарня Чайківського згоріла не невідворотно, зокрема книжка, що Вас цікавить, ціла. Усі коректи тексту вже /вже!/ закінчилися, два індекси складені, один їде тепер до надгудзонської столиці, тут маю возсоєдинитися з другим індексом /себто частини Струмінського/, утворити один суцільний індекс, і тоді книжка може переможно прямувати до друку і оправи. Але ця возз'єднальна операція потривас, бо її повинна зробити Марта, а до неї до Канади, де вона не живе, мають приїхати якісь там родичі з України і тому вона їде до Канади. Якщо це Вам непойнятно, то воно й мені не дуже. Але що це означає затримку на пару місяців, то ци ми пониасемо. Одне слово, не втрачайте надії, одне з двох, або книжка вийде за нашого з Вами життя або не вийде.

Ваш майбутній шлюб з Череватенком я благословляю. Тільки Ви не написали, чи це мав би бути один з Ваших романич, уже друкованих, чи наоборот, той, що Ви тримасте під матрацом.

А от про статтю Зінкевича в Сучності про цензуру, то тут Ви щось наплутали. Поперше, такої статті в реальному, не ілюзорному світі не було, подруге, і не може бути, бо Зінкевич і Сучність он но спікінг термс. Так що де ж вона буда? Позакак вона важлива, слід було б мені її прочитати.

Мояківська доповідь ще переробляється. Тим часом я подав фота й анкети на візу. Якщо не дадуть, не плакатиму. Якщо дадуть, то це ще не зобов'язує мене їхати. Тим часом я дістав запрошення зі Львова, на яке відповів дякую, ні. Тим часом я дістав запрошення з Харкова, на яке відповів дякую, сс. А знову ж чи їхати, то побачимо. А тим часом у мене з'явилася нова хвороба, цим разом животного характеру. І вона може спрямувати мене до іншої подорожі. Тим часом позволеньки пишу далі свої в спомена. Оце написав Гніздовського і "Арку". Як так буде далі йти, доберуся й до Ізарського. Але не бійтеся. І про своїх приятелів пашквілів не пишу.

Після чого всього одважую Вам доземний уклін і прошу О відповідь. А пропо, чи дістали мою картку з Урбани? Урбана цього року була мало цікава. Брайчеський і Горинь не приїхали, а Лариса, навпаки, приїхала. Вац Юц.

а опис
 не коборті
 Отак рб
 роман.
 Оце
 віс
 літер.

Машинописний текст листа із власноручними виправленнями
і підписом Юрія ШЕВЕЛЬОВА

О. І. Зарубе!

Маю до Вас прохання велике: я в понеділок іду до Мюнхену і Амстафтенбургу. Завтра французька бібліотека закрита, а я мушу Ви віддати завтра. Там дуже прошу Вас; у бібліотеці віддайте свої книжки, які я нахабно пишу Вам знайдіти і улюблені. Я сьогодні буду на Швейцарії. Чи знаєте ви, що номер Юрій Клеп?

Ваш Юрій.

Рукописний і машинописний тексти листів Юрія Шевельова

Нью-Йорк, 13.10.57.

Мерсі за компліменти. Моя стаття – наслідок вакаційних думок і прогулянок. Зовсім поза програмою. Поза тим, себто перед тим і після того, я вирішив припинити свою критичну діяльність, і покищо не бачу причин переглядати свого рішення, хібащо щось трапиться.

Охота ж Вам бути оригінальним і приїздити до Нью-Йорку, коли кожна жива душа тільки й мріє про те, щоб звідси втекти. А втім я був тут до 6 липня і останній тиждень липня, між виїздом на Лонг Айленд і французькою Канадою.

На питання, як у мене треба було б або дуже багато писати або нічого. Виберу компроміс, який, як завжди, не оплачується. Моє життя в роботі, покищо скажусь не на надмір часу, а на катастрофічний брак. Під моїм доглядом усі слов'янські мови, а їх чорт видумав 12, а німці не встигли знищити бодай пів десятка з них. Поза тим нема думок та й годин. Спеціаліст, як відомо, подобен фіксу, – он односторонен. Я спеціаліст. Дуже просто. Часом заздру тим, хто – як Ви? – при старому і по-старому, а часом вдоволений, що зв'язки з старим перервалися. Самі, я їх свідомо не рвав.

Привіт сімейству, озеру /Лейк/ і деревам /вуд/ огайським.

Юрій Шевельов

1952

* * *

Лист 30

22 січня 1952

Людн, 22.1.52.

Меа кульпа. Ваш лист датований 22 грудня. Рівно місяць сьогодні. А головна причина, – що я став одним з двох головних редакторів американського (сиріч англomовного) видання Енциклопедії українознавства, а працю довелося почати з того, що написати листи 40 авторам. Від цього я дійшов до такого обалдіння, що взагалі не міг писати жадних листів нікому, а моя бідолашна машинка поламалася і на тиждень вибула з дому на капітальний ремонт. Тільки сьогодні витяг “приватні” листи і побачив, який я злочинець, і то не тільки перед Вами.

Поza тим Білоруси закінчені, а в межичасі мав я написати для Борщакової “України” яко першу з циклу про укр. мовознавців (далі в пляні: Ганцов, Курило, Бузук) статтю про Михальчука. Зібрав я всі його праці, став читати – і переконався, що він був дуже цікавий учений, хоч і недоучений за укр. звичаєм, але з купою майже геніяльних проблисків, що багато в чому методологічно випередили науку його часу. Одне слово, кінчилося тим, що я написав працю на два аркуші. Але, на щастя, її, здається, пощастить пристроїти в вінніпезькій і уванівській серії “Наші учені”. Далі з хвастощів: вийшла моя книга, але ще не маю авторських примірників (тільки один собі) і не знаю, чи зможу прислати Вам для шерехівського музею, бо дістану, здається, дуже мало. В лондонському “Слевонік ревію” вийшла моя стаття про С. Яворського. Ту пришлю, якщо дістану авторські примірники. У Людні кінчилася перша коректа моїх Числівників, що їх Ви маєте. Страшна нудьга, і зовсім мене заморили.

На полі із ячної словесності я теж не дрімав, а написав три (3!) статті. Одну “Новим дням” з приводу нового Веретенченкового “Диму вічності” (проблема взаємин підсов. і емігрантської нашої літератури), а другу польській паризькій “Культурі” про науковців на Україні, третю – не знаю куди, що я Вам МЕЛЬДУВАВ “Толстой, Сталін, Санін, Орвей”. Ага, ще Борщак

вимагав від мене некролога Грунського, і я написав, що він не був ні ученим, ні педагогом. Чи правда? Ви, власне, знаєте це краще. В Дивничевому органі, кажуть, є моя стаття про Вашого Фослера, але я того видання, що мав бути “солідним піврічником”, ще не бачив. Не бачив я і свого Лягерквіста, а до Вас він, напевне, вже дійшов.

Там, між іншим, і відповідь на головне питання Вашого листа: про зневажати людей. Не зневажайте їх, голубе, бо, поперше, гомо сум чи то естис, отже, хай перший кине камінь... хтось інший, а по-друге, та сама людина завжди різна і не дорівнює сама собі. Про це див. Лягерквіста й Нові Дні.

Писати про Україну в німецьких книжках, може, й варто, але про Малорусію в Історіях літератур, – плюньте, голубчику. Німці того не прочитають, а хахлам яка користь? І що ж від німців вимагати, коли от я тримаю в руках книгу з Ostzone “Руссішес драма” і там “Платон Кречет”, перекладений з рос. без жадних застережень, що колись десь ця п’єса була іншою говіркою. Все в порядку. А от про “фільму” написати в широкому розумінні – може, й цікаво. Тільки не лягайтеся, а етнографічно. Із гумором любови, як Гварескі про комуністів і католицьких попів. Цікавий, між іншим, автор. За витяг про Маляпартого дякую. Але досі його не читав. Тутешній італіан дуже на нього сердиться. Каже: шарлатан. У кіні добрий фільм Дювів’є “Під небом Парижу”. Чи буваєте по кінах хоч? А з каліграфії вправляйтеся далі, бо успіхи ще малі. І напишіть, як живе Ваша мама в Гамеріці, і чи ляйк її. Вітаємо.

Ваш до гроба ЮШ.

* * *

Лист 31

17 лютого 1952

Людн, 17.2.52.

За анекдоту мушу реванжуватися літературою.

Отже, вірші, два:

І. Я так устал от тяжбы больных дней,
пустая ночь безветренных полей
лежит над тишиной моих очей.
Мой сердце начинал как соловей,
но досказать не мог свои слова;

теперь молчание свое слышу я –
оно растет как в ночи страх,
темнеет как последний ах
забытого умершего ребенка.

2. Я так один. Никто не понимает,
молчание: голос моих длинных дней,
и ветра нет, который открывает
большие небеса моих очей.

Перед окном огромный день чужой,
край города; какой-нибудь большой
лежит и ждет. Думаю: это я?

Чего я жду? И где моя душа? Але це написав не я. Переді мною – інавгураль-діссертаціон Софі Брутцер “Рількес руссіше райзен”, Кенігсберг 1934. А в ній 6 (шість) поезій (поезій?) Рільке, написаних общепонятною мовою. Спитаєте, як це потрапило до мене? Наш університетський чех пише працю про Рілького в Празі після рос. подорожі (коли я не перекрутив) – це есей з приводу неопублікованих листів Рілького до якоїсь чеської жидівки, що він їх має у відписі, а оригінал загинув під час війни. Тож він цікавиться ненімецькими віршами Рілького і просив мене підкреслити помилки з погляду рос. мови. Цього я, очевидно, зробити не міг, бо треба було б підкреслити все з початку до кінця.

Грунського я так і написав, як Ви кажете. Петров має бути в найближчій “Україні”, але коли вона буде, то мені невідомо.

Книжка моя зветься “Нарис сучасної укр. літ. мови”, має 400 сторінок і дуже гарна (Ага!). А вийшла рідною мовою. На жаль, поки що не можу прислати для шерехівського архіву-музею, бо маю мало примірників і мусів вислати всяким масгебенден лінгвістам (неукраїнським).

Про Лягерквіста вгадали-сьте. Мене більше цікавили мої проблеми, ніж він і його. Але ще цікавило мене поза рядками показати кусник Швеції, та цього Ви не помітили. Може, тому, що не думали про це. Що ж до стилю, то вибачайте. Це стиль не Шереха, а друкарської машинки, бо такі речі пишуться просто. Сідає людина до машинки і стукає, що Бог пошле. Ну, очевидно, трохи перед тим думається, але не до виснаження.

ЛНЗбірник лежить у мене, але читати нема змоги. Праці не меншає, а більшає. Цього разу відповідаю скоро, зважаючи на Ваші бідкання, але не ручуся, що так буде і далі. Застері-

гаю собі право і т. д. Якщо в червні покину Європу, то мушу до травня зредагувати американську Енциклопедію. Самих листів у її справах пишу до 40–50 на тиждень. Чисте божевілля. Навіть жадної неділі не покинув своєї хати і не відійшов від машинки.

Веретенченко пришитий до теми теж, як і Лягерквіст. Побачите. Тільки те, що в ньому є трохи “укр. советської школи”. А така школа є. І я боюся, що вона ближча до поезії, ніж емігрантські паноптикуми. І словесні кунсткамери. Але не хочу цим сказати, що це поезія. Ближче, – це відповідне слово.

Пишуть мені, що лондонська “Укр. думка” напалася на Вас за Короленка. Я її не дістаю.

Чому Вас дивує Костецький? У всякій проституції важкий перший вечір. Я думаю, що його “шлюбна ніч” з Римом була більш проти його природи, ніж тепер з росіянами. А взагалі капут.

Ви робите з мене справжнього маляпартезнавця. Тим часом я його ще не читав... Але з Ноє цайтунг вирізок не шліть, бо я його дістаю. Привіти.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 32

15 березня 1952

Людн, 15.3.52.

Ну, я думав Вас здивувати Рільким, а Ви не хочете дивуватися. Як наше не в лад, то ми з своїм назад. Не хочу тоді і про жидівку питати. А от Ви краще зробіть так, що напишіть самі до нашого чеха: я йому про Вас говорив, пошліться на мене. Його адреса: Dr. Ladislav Matějka Erik Dahlbergsgat 4 Lund, титулюйте його доктором. Писати можете або по-німецьки, спершу вилаявши німців (це конечне), або по-своєму, виходячи з того, що не любите німців (цей мотив усе одно потрібний), – але тоді, звісно, дістанете одпов’едь по-чеськи.

А тепер прошу Вас Христом-Богом: дістаньте мені те число НРСлова, де мене хвалено, – знайдіть, купіть, випишіть, украдьте і пришліть мені. Це для мене дуже важно. Що пишуть земляки, мені начхать, але не хочу, щоб старші хвалили. Не люблю. Я вже питався по Європах, та народ дикий, некультурний, і братньої преси ніхто не читає.

Знижки моєї таки справді вислати Вам не можу. От чистівники от-от вийдуть, – уже всі надруковані, тільки останній

аркуш чекає, щоб доповнитися списком помилок. Тоді зможете викинути рукопис, що зберігається в архіві-музеї ім. Шехера. Та це скидається на глум, бо вони Вам потрібні, як... ну, Ви знаєте кольоритні українські прислів'я на цю тему. Одначе факт лишається фактом, що їх я маю дістати 100 авторських, а укр. книжки мав всього 40. А мусів вислати всім чужим славістам, бо що ж вдієш, – під ними ходимо (Читайте про мене в Ревю дез етюд сляв і Ворд).

Стаття моя про сов. школу Вас розчарує, бо Ви більше надали значення моїй ідеї, ніж я показав. Усі статті літературні, що я тепер пишу, – імпровізовані. Біда, коли знаєш, що найгірше написане буде кращим від пересічного друкованого поруч.

Американське видання Енциклопедії буде трохи скороченим варіантом українського, але гірші статті викидаються і мають бути заступлені іншими. Інші треба скоротити і переадагувати відповідно до чужого читача. Все це пожирає силу часу, а надто листування з хмарою авторів. Бо досі роблено так, що міняли все (крім авторового підпису), не питавши автора. Тепер три чверті авторів ображені. Я вирішив повести справу культурно і узгоджувати зміни з авторами. А міняти треба силу, бо мало не всі наші науковці, щоб не запускатися в тему про рівень їх кваліфікацій до війни, по війні взагалі не читають жадної нової наукової літератури, очевидно, крім наукових дискусій в Укр. робітниках, Прометейх, Марсах і т.п. Ну, і в результаті машинка не сходить із стола. А кінець-кінцем ніхто того не читатиме, як ніхто не читав укр. видання, крім розділів про прапор, гетьманський період і правослакатолицьку церкву, бо там було цікаво, чиє зверху: голубе чи жовте, гетьман чи УНР, ну і церкви.

Буеноських видань я не бачив, тільки одне число “Овиду” (жах!) і Качуровського. Ага, ще дві книжки прислав Онацький, я їх ще не удосудився прочитати (як і Дивничів збірник). Ага, Ви питаєте ще, скільки коштує моя книга. 4 доляри, але не знаю, чи пересилання сюди враховане, чи ні.

А “Київ”, значить, буде боронити себе, а тим Вас і Короленка? Цікаво. Видовище для богів. Ну, побачимо, якщо поживемо.

А поза тим холод і паскудство. Найгірше тут – березень і квітень. Мрію про їзди. Вітаємо американців, гурра. Чекаю купи новин, вражень і пліток. Еввіва.

Ваш ЮШ

Лист 33

31 березня 1952

Людн, 31.3.52.

“Володимировичу” не звучить: благородне ім'я. (Не люблю благородних, коли з ними, але не люблю неблагородних, коли з ними.)

Отже, Григоровичу, по-перше, Христос воскрес, а по-друге, – Ви молодець, що прислали мені НРС. Прочитав з насолодою, другу половину висилаю, а першу – коли хочете її назад – наступного разу, бо хочу написати з її приводу кілька рядків – “усмішку”. Хто автор? Він носом почув, що я справді на Чубатого не схожий, але зробив своє діло з незграбністю молодого ведмежати. Одначе це добра – бо смішна – зачіпка для теми, що, мені здається, своєчасна: пишуть “українська наука”, “російська наука”, “польська наука”, – чи є такі?

У мого рількеанського чеха був недавно. Частовано мене Бахом, сиром і вином. Він сердиться на дочку Рілького: він її про щось питав, а дістав, видно, одкоша. Чи Ви і про неї знаєте?

Пришліть адресу Феньки. Вона мені подобається. Якщо вона разом зі мною проти мертвечини еміграційної. Ні, не робіть, голубе, з мене толстовця. Я ненавиджу всяку самозакоханість і самовпевненість. Коли я роблю шведам доповідь про життя в ССРСР і бачу, як їхні дурні жирні морди кривляться в зневажливу посмішку, які там негри живуть і як вони таке над собою допускають, – ну, Ви самі здогадуєтеся, яке нецензурне бажання в мене підноситься тоді в душі. Але самовпевненість еміграції – це ще гірше. Шведи хоч збудували собі чистенькі і антимистецькі міста і удосконалили до найвищого рівня техніку праці в ліжках щосереді і щосуботи, але еміграція і цього не зробила. І тому лаюся, лаюся і буду лаятися, бо еміграційний “неоклясицизм” у кращому випадку – тільки вияв самозакоханості і еміграційного самлюбубання. Хоч і розумію, що сам такий, і що з того всього навіть псові під хвіст нічого не буде. Отже, кооперуйте мене з Фенькою.

Філософські істини і реальності в поезії – чи це не те саме? Якщо це не натюрморти à ля Бунін, то, напевне, те саме. Так що Ваше “або” мені здається безпредметовим. Питання тільки в тому, що і як далеко бачити за реальностями? Бо інакше може вийти Яр Славутич. Реальності теж бувають без змісту, дим, по-

рох і просто порожнеча, – хоч і не неан. Не пригадую, чи писав Вам, що одне з монмартрських кабаре зветься “Неан”?

Що ЄМ на мене сердитий за національно-організм, це я добре знаю. Йому бо тоді не знаходиться місця. Розумію. Співчуваю. Що ж можу зробити? Тільки радію, що Олесь нашого покоління наскільки ж вищий і культурніший від Олеся покоління наших батьків. Між іншим, уже і Рілького читав, і польських друзів мав, і історіософією грішив. Люблю його – попри все, – кожне покоління любить свого Олеся, – але ніколи не прощу йому, що оголосив нещадну війну вживанню по батькові, – а то тільки тому, що його – Филимонович. Оце вийшов у пани – стара наша традиційна риса, звідси починається гнучкошиєнківщина або вона ж навиворіт. Петров був не дурень: він його завжди поза очі звав Филимонович.

Бачите, ми знов повертаємося до проблеми “по батькові” і, висловлюючися народницьким стилем, безбачченків. Почали Володимировичем, кінчили Филимоновичем. Але це ж і проблема нашого “неоклясицизму” та, думаю, – не гнівайтесь – і Вашої японщини. Зрештою, завжди в історії “хлопи” бавилися в панів, а пани – в хлопів. Романтики, народники, хлопомани. Хоч есей пиши. Тільки яка мораль: загальнолюдська: всі хочуть грати? Чи національна: підла нація і т.п., – такі монологи маю тепер у кожному листі від п. Наконечної. Пам’ятаєте?

Ні, я не люблю своїх листів. У мене нема епістолярного стилю. Хіба може трохи, коли розсерджуся.

Чапленко-Луців – прекрасний бльоку. “Глибока провінція” ч. 2. Чи читали Ви самий Дивничів адманах, чи тільки рецензію на нього? Висловтеся.

Вітаємо клівлендських старожилів, веселого Великодня. У нас мороз і сніг. І жить доволно скучно.

Ваш ЮШ.

***

Лист 34

11 травня 1952

Людн, 11.5.52.

Вибаchte, дядю Альошо, моє хамське мовчання. Ран на ший в мене нема поки що, але ціла купа дрібних неприємностей, жизни мышья беготня.

Мати підхворює (печінка, може – каміння, операції робити не можна), клопоти безконечні і безконечно марудні з пашпор-

том, подорожі до Стокгольму і Гетенборгу, розмова з “урядами” і консулами, неозначеність і досі стану – їдемо – не їдемо, чорт його розбере.

Результат: нічого не зроблено, і нема ні часу, ні настрою робити, собача втома, роздратованість проти всіх і всього. Тому і в кореспонденції – крім офіційної – повний застій.

Спасибі за квіти. Чому темно-червоні? Теж зловісний якийсь кольорит.

Ви певні за моє майбутнє... Голубчику, не смішіть. Яке майбутнє? Припасовуватися до нових панів і нових мов і умов? Набридло все це, а старість – собача.

Ні, дайте мені краще тим часом практичні поради: Чи правда, що в Америці при в'їзді перекидають усі речі, навіть усі книжки розгортають? Так мені казав американський студент, що я мав торік. Які Ваші поради щодо пакування, і що брати, чого не брати з собою? Чи можна брати з собою гроші, скільки? Чи перевіряють при в'їзді щеплення віспи? Про це висить оголошення в консуляті, але мені страх не охота морочити тим голову собі, а надто мучити маму.

Я вислав Вам своїх Білорусів, – для архіву-музею. Чи прибули?

Петров ще не вийшов, має вийти – кажуть – ще в цьому місяці. Филімоновича я не бачив, – де ж пак, генерал гніваються, а я ж книжок з красивої літератури взагалі не купую, тим більше з заокеанія. Ні, не бачив. Але Зуєвський став, здається, писати справжні речі: принаймні його стішок у “Києві”. Що ж до убивання Веретенченка, то те тільки свідчення його нерозумності: хоче, щоб були навкруги самі зуєвські, – а коли б це здійснилося, то сам би перший повісився.

Дивничів орган міг би бути кращий. Отаке собі з миру по нитці. Сподіваймося, що це тому, що перше число і взагалі поспіх. Але Пизюр непоганий, і Гуменна зовсім добра. Я навіть про старушку статтю написав. Не в порівень з “Дітьми”. Дітей у неї нема в житті, ну і в письменстві – містобурт.

А що ж Косач пише про наших братьєв-писателєй росіянам? Рознос? Дитирамби? Нельзя не сказати, но нельзя не признати?

А я братам полякам написав статію, – має бути в “Культурі” паризькій, уже була коректа.

Що там робиться з Державиним, я на віддалі слабо розумію. І при чому тут Рань той, що його я зроду рядка не читав? І чому Славутич, що так старанно переписував Державина кіль-

ка років, раптом повстав проти власного батька? Що за Фройдівські батьковбивчі комплекси?

Бориса привітайте, але чи не варт наслідувати його приклад? Хоч той комірчаний народ – он тоже скушний.

Вітайте і Вашу мам, пишть, не сердьтеся, що я сердитий. Я сердитий взагалі, а що й Вам попадає, чи я винен. Страшно вже гупо устаткували життя.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 35

22 липня 1952

Кембрідж, 22.7.52.

Європа прощалася з нами лагідно і ніжно, навіть у Швеції сонце пригрівало на прощання з незвичним для нього там теплом. Потім нахмурилося, і всю дорогу був туман і прохолода (ми їхали на північ від Шотляндії, не дуже далеко від Ісландії і через Галіфакс у Канаді). Але така спека, як Ви тут робите, це таки свинство. Оце стукаю до Вас у самих трусах, і то весь мокрий як хлющ. А потім, голубчику, що за будинки! Це ж старі калоші, що їх би в Швеції за гроші показували б! А ціни на мешкання! Та таке мешкання, як я мав у Люнді і платив за нього 18 долярів, тут коштує 125 долярів. А лізти в Ваші дерев'яні халабуди зовсім нема охоти. Ну, і що робити? Чи їхати назад (право, візу, посаду – все маю)? І чому у Вас не показують французьких фільмів і італійських? І чому на вулицях убивчо порожньо вже о 9 годині вечора? Ні, це все мені не подобається, так і перекажіть Вашому знайомому, що критикував європейські кльозетні покришки.

А Європа, щоб Ви знали, таки чудесна штука. Оце обскакав я всю північну й середню Італію. Гарно. А в Париж по других відвідинах просто закохався. Казали мені тутешні патріоти, що Нью-Йорк такий самий. Брешуть, далеко куцо́му до зайця. Париж легковажний, а водночас собачо вумний, а тут – ділове... Навіть “статі” одна на одну не дивляться, сидять у метрі з уткнутими носами, а в Парижі суцільне схрещення поглядів, і все – електрика. Ну, вирок не остаточний (три дні в Нью-Йорку, і дика спека, і множество земляків напало на нас), але не бачу великих виглядів на його перегляд.

За Вашу картку не журиться. Шведи народ акуратний і все чисто мені сюди пересилають. Я вже чимало дістав.

А тепер маю до Вас просьбу. Коло 1-го серпня тут має бути мій майбутній шеф – Роман Якобсон. Між іншим, він дуже цікавиться моїми білорусами, а в мене їх нема. Себто є десь у скрині, але я не розкриваю скринь, бо шукаю мешкання (це тимчасове, найдовше до 15 вересня). Головне, що не знаю, що в котрій скрині, бо мені пакували шведи, коли мене не було дома. Може пришлете мені той примірник, що в Вас є? Якщо інтересуєтеся збереженням повноти музею-архіву шерехознавства, то потім поверну.

На океані я читав аргентінську серію Денисюкову. І прийшов до висновку, що в нас уже є спеціальна аргентінська школа в літературі (чи це можна назвати літературою, – це питання лишаю поза дискусією). Такий собі неосентименталізм. Це туди мав іти Ваш “Ранок”? Бережіться, бо зроблю і з Вас тоді аргентінця.

Про мій Нарис напишіть “замічання”.

Моя Гуменна, кажуть, уже вийшла в Нових днях, але я її не бачив. Десь наздоганяє мене по морях, по волнам. Дивнич саме редагує тепер ЛНЗбірник 2. Присягаються, що видадуть. Тільки не подобається мені, що матеріли добирає за принципом, щоб нікого не роздратувати. Та ж з нічого нічого й не буде. Але я не втручатимуся. Він мені оповідає, що всі страшно перелякані моїм приїздом. Адже все сяк-так утрусилося, всі захопили сякі-такі місця, а тут, може, почнеться усування, висування, просування, пересування. Про себе він цього не каже, правда. Та не знаю, як дати їм зрозуміти, що я нікого не ем, що мені тепер тільки англійською мовою зацікавитися, що до літературних справ наших я не повертатимуся більшою мірою, ніж це робив у Швеції, а про “громадські позиції” я, хвалити Бога, ніколи не думав.

А як Вам подобається моя нова машиночка, перше придбання на американському континенті (та вона мейд ін Світцерлянд, га-га!)? А потім придбав рожеву (увага, – молодий оптимізм молодого континенту), якої зроду не носив, сорочку. Так у рожевому і ходжу. Чим приємно розчарований, – що є і зовсім пристойні краватки, навіть, здається, переважають.

Поляків паризьких раджу читати, вони антилігентні. Лободовський був гарний. Шерех почав добре, але не витримав тону, і кінець статті поганий. В “Україні” гарний мій Петров, але його дещо зіпсували “редакцією” (там є такий харків’янин

Сергій Дубровський, порядний йолоп, що користується в Борщака репутацією незаперечного авторитета в питаннях мови й стилю. А це з породи тих, що лежат на точке зрення (Чий це вираз, до речі?). А так то я ще не очунав і нічого не роблю, тільки ходжу по стайнях, що зветься мешканнями. Пишіть, вітання.

ЮШ.

* * *

Лист 36

4 серпня 1952

Кембрідж, 4.8.52.

Дуже дякую за Білорусів. Сьогодні вони перемандрували в течку Р. Якобсона. Багато від них залежить для мене тепер. Але вирішуватимуть не тільки їх наукові якості, а і політична настанова і міра її прийнятності для Якобсона. Можливо, що це зразу ж стане початком кінця. Але нема сенсу приховувати: все одно шило з мішка вилізе, а танцювати під чужу дудку не буду. Побачимо. Він буде тут знов 23 серпня. А людина він справді цікава, лінгвіст справжній, але і для Вас був би цікавий, бо ОПОЯз, формалісти, Шкловський, Маяковський, чехів найкультурніших ціла купа, а тепер пів Америки за спиною. Живий, темпераментний. Учора зустрілися і говорили до 2 год. ночі, він проводжав мене додому. Ні, це не Швеція.

Ваша Ніягара проїхалася до Швеції й повернулася до Америки. До мене.

За запросини дякую. Але ні. По-перше, в мене цей рік із грішми буде скрутно. Поки опаную англійську мову. По-друге, треба влаштуватися і обставитися. По-третє, взагалі не хочу їздити по Америці, крім конечних подорожей до Нью-Йорку (Паблік Лайбрері). Бо хочу якщо не наступного року, то через рік їхати до Європи, – якщо буду американцем, – у гості, а ні, то просто назад, додому. Натомість приїздіть Ви сюди. Ви однаково Америкою їздите, а Бостон, усі кажуть, ні на що не схожий. Тут 17 і 18 ст., традиції Нової Англії, з другого боку порт, пляж і океан, нарешті гарвардська бібліотека, всякі інтелектуали тощо. А я від 1 вересня нарешті матиму порядне мешкання, буде для гостей кімната, ну і все інше до кімнати. В серпні не кличу, бо живу в приймах і гнусьно, до того ж у середині місяця, мабуть, поїду до Нью-Йорку. Правда, ще не знаю, як у вересні буде з меблями, але сподіваюся, що Ви і на безмебля ремствувати не будете.

А найчудніше те, що я поки що дуже лайкую Америку. І люди тут, як на мене, ні на що не повернені чи перевернені, і машинізації людини не бачу. Отже, враження з Вашими не збігаються зовсім. Залежить це, мабуть, від, по-перше, точки зору, а по-друге, попередніх вражень. Щодо точки зору, то Ви попали в ситуацію мало приємну. Я економічно теж влаштований не блискуче, але коло зустрічей інше. Познайомився з кількома студентами, – задоволений. Живі люди, всім цікавляться, жадібні на життя і науку, нерозтрачені нерви, повно здоров'я. А попереднє – шведські автомати, без жадного інтересу, крім нажертися, виспатися на кому-небудь або під ким-небудь, ну, іноді – ще зробити кар'єру. Та навіть ті численні господині мешкань, – їх я обійшов незліченну кількість. Та садовлять, розмовляють, усім цікаві, дехто навіть частував. У Нью-Йорку, бувало, станеш десь і тільки дивишся, куди їхати, – хтось підійде, питає, куди треба, розповість докладно. Ви скажете: всякі нетра. Бачив і я їх тут трохи. Але, здається, вони не конечні, вилізти з них людина таки може (Здається, не настоюю). Кінецькінцем, як хто приносить із собою Кобиляки, то це він вибрав їх, а система полягає в тому, що нікому не заважають жити, як він хоче і може. Ця система мені подобається. Я не прихильник нічого примусового, навіть підтягання вгору. Бо бачив, що з такого підтягання виходить. Одне слово, не знаю, як буде далі, а поки що мені подобається Америка і американці. Одна біда, що розумію їх дуже погано.

Петрова вишлю Вам, як тільки розпакую. Але чи буде це до вересня – гарантувати не можу. Одну скриню ще розпакую, але не знаю, що в ній буде. На щастя. А більше нема куди розпаковувати тепер. Треба терпіти. Мені гірше.

Про пряmlinійність більшості моїх статтів маєте рацію. Великою мірою це хиба моєї вдачі взагалі. Доводити все до межі. Але одна обставина, що зменшує провину: не забувайте, для кого я пишу. Сера фікус був для "Арки", а це – "Нові дні". Саме Ви пишете для всіх у принципі однаково, я варіююся залежно від аудиторії. Що краще, можна сперечатися, але я все-таки і педагог, тому мушу орієнтуватися на аудиторію. Дайте мені "Арку" – японського стилю в мене не буде, але і аж такої простолінійності і domeжності не буде. А Гуменна моя приїхала до мене теж назад із Швеції. Ну, вона нічого. Витримати, думаю, можна, хоч речі абеткові. Різниця між нами і поляками,

мабуть, не в благородстві, а в тому саме, що їм абеткових речей уже доводити не треба.

Про Італію і Париж маю писати саме Волинякові, тому не хочеться писати двічі. Фактичну сторону (маршрут) я, здається, Вам уже виклав. Емоційна: добре. Добре, що світ різний. І потім, він однаковий. А Блік нах Остен не люблю. І не фахове, і не загальне. Але мушу кінчати. Привіт.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 37

25 серпня 1952

Кембрідж, 25.8.52.

Ваш останній лист присвячений мені і Америці, Америці й мені, так ніби ми вже повінчалися. Але до того ще далеко, дуже далеко. Ідуть тільки перші оглядини й обнюшини. (До речі, що означає краєвид з човном?)

Учора я бачив Якобсона вдруге. Він сам заговорив про Білорусів, каже, що сподобалися, хоче друкувати, але збирається ще раз прочитати “з олівцем у руках”, а тоді щоб я приїхав до нього на дискусію – він на дачі, деє на південь від Нью-Йорку. Значить, справа відкладається. Поживем – увидим. А говорили ми в російському стилі – про все одразу і ні про що конкретно, але легко, як, зрештою, ми з Вами іноді говорювали на приїзських ярах.

Але тут мушу перервати гарвардські історії і тягти Вас за вуха. Доплив до мене з Швеції посланий туди “Київ” – і бачу, що друкується Ізарський Рільке. От і маєш. А воно мовчить. То тепер Ви вже будете монографічний! Це так так.

Повертаюся до Гарварду. Він не має будови, бо це ціле місто з десятками будов. Стиль Нової Англії, що його тут культивують. Приїдете – подивитесь. А до Бостону їхати 10 хвилин метром. Бо Кембрідж практично – просто частина Бостону.

У Нью-Йорку був тиждень, але літературних світил, за винятком випадкової зустрічі з Маланюком, не бачив. Були ще Дивнич, Лиман і проче малоросійство. Живуть у Нью-Йорку, як у Кобиляках, нічим користатися не вміють. І мило, і сумно. А Америка Нью-Йоркська смішна. Не розбереш, де байдужість переходить у людяність і навпаки. Варт стати в метрі з роззявленим ротом, як самі підходять, питають, куди хочу, і розпові-

дають, як їхати. А от п'яний негр лежить у вагоні метра – ніхто не ворушить. Добре, пошана до особи. Впав з лавки. Те саме. Що було б, коли б випав з вагона, – питається в задачі? А до кухні трохи заглядають. Є спеціальні поліцейні агенти збирати плітки по сусідах. Тут теж – не світ інший, а межі інші, і в цьому вся суть. Але страшно тяжко спершу довідатися, де ті межі проходять. Вони навіть не в законах, бо багато законів ніхто не виконує. Та на все є місце і час... Так і з посмішками. Кіп смайл – старе уявлення про Америку. Але того смайлу тут далеко менше, ніж можна б собі уявити. Клясична країна смайлів – Швеція. І тому там завжди гадюка за пазухою. Менше смайлів – менше й гадюк, – принаймні так виходило б теоретично.

Для НДнів я написав статтейку про Аргентину. Щоб писати про подорож, треба розпакуватися, витягти програми, листівки, шпаргали. Бог дасть, зроблю це в вересні. А Смотрич і далі в Торонті, а його новелями там я не захоплений, кращі п'єси, що він мені прислав у рукописі. Але добре, що він майже зовсім уже роз'японений. Смерть японцям, кажу я і повторюю. Як Ви на це?

Кінчаю, присилайте нові анекдоти, плітки й філософії. Що з Німеччини?

Вітаємо всіх.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 38

19 вересня 1952

Кембрідж, 19.9.52.

Спасибі за німецьке мовознавство. Але книжка Снеля у мене є. Вона не варта тих похвал. Це все німецькі загальники “з душою прямо геттингенской”. Друга цікавіша. А звідки кусочок мого Мюнхену? Але чому Гоген, – не розумію. І репродукція неважна. Добрих Гогенів бачив місяць тому в Нью-Йорку, в музеї модерного мистецтва. Були? А до Метрополітенського музею не встиг. Проте і в Бостоні є в музеї дуже добрі речі. Приїдете – покажу.

Монографію дістав, на обгортці надто халлушка. Ще не прочитав. Або бігаю в справах господарських (мати зовсім здає), або пишу сочинення, которі мушу – написав Дивничеві рецензію на Маланюка, написав Волинякові свої італійські

упечатлення. А тепер беруся за статтю про Ганцова (першим у серії був Михальчук, кусник його, сподіваюся, дістали, а буде більший, теж монографічний). Чи Ви про нього чого не знаєте? Мене цікавить соціальне походження, поведінка на процесі СВУ, доля після того.

Раз ми вже в царині філології, то прошу Вас. Ваше чеське ім'я читається Яновх. Це дифтонг оу, те у – друга частина дифтонга – подібне на наше в в кінці слова й складу.

Ваші скарги на українську худобу – старі, як Ви самі. І про них ми говорили на богенгавзенських луках. Хто ж Вам заперечить, що маєте рацію. І хто ж Вам допоможе, що хочете бачити речі емпірично, а не в розвитку і хочете знайти в нас гралів, а в нас зовсім інші можливості і перспективи, і гралі виходять мертвонародженими, а все, що мертвонароджене, – смердить і брудне.

Державина про Лимана не читав, але Лимана бачив у Нью-Йорку і боюся, що хлопець скінчений. Скидається на те, що догеніялили його до краю (Маланюк, Державин, а пішло це ще від Петрова). Натомість статтю про Осьмачку читав і маю враження, що тепер навіть якби заборонити симпатичному Володимиру Миколайовичеві пити, то вже нічого не допоможе. Випадок остаточно виходить із сфери елементарної моралі, куди він досі належав – за моїм переконанням, бо не до літератури ж, – у царину клінічних перероджень тканин.

А щоб Японію посувати вправо, то я не проти, тільки – правая, левая где сторона? Якщо маєте на увазі Костецького, то що ж, це випадок теж уже закритий, а коли й Косач закритий, то що в нас ліво взагалі?

У понеділок іду вперше просвіщати американське юношество. Трохи баюся через свою розкішну англійську мову. Але – лишається надія на наше миле якось. Сьогодні заглянув до своїх аудиторій... Матиму 6 годин на тиждень, і перший рік – тільки практичне навчання, і тільки з російської мови, і тільки з "заавансованими". Сподіваюся, що скоріше як за рік не виженуть (тільки що робити за рік із меблями – я якраз тоді кінчу за них виплачувати!). Все-таки контракт, і там не сказано, що все залежить від моїх розумових здібностей.

Бачите, лист дурний. Вітайте, отже, маму й Бориса. Це краще.

Ваш ЮШ.

Лист 39

12 листопада 1952

Кембрідж, 12.11.52.

Я вже писав Вам про причини свого мовчання. Вони чисто зовнішнього характеру, але досить переконливі, щоб поглинути в людини весь час. Не стану повторяти їх і бідкатися.

У справах родинних і медичних цілком Вам співчуваю, тим більше, що сам у подібному становищі. Наближається виразно час, коли мати не бачитиме на обидва ока, і треба буде її оперувати. Тільки що з нею це все незмірно ускладнене, – ані ходити, ані перевертатися, ані говорити хоч би слово по-англійськи, і поведінка чимраз більше здитиніла... Ні, люди таки не мусять доживати до старости, – це стосую я насамперед до самого себе.

Зате ніяк не співчуваю Вашому сватанню Орестової книжки. По-перше, не вважаю цього словесного онанізму за поезію, по-друге, гиду ю цим тартюфіком взагалі. Погляньте, яке воно нещасненьке, а в спекулятивному самовидаванні вже скоро Славутича випередить. А заздрісне яке, прости Господи! Невже Ви думаєте, що, приміром, стаття Чорного в Аргентині сама вродилася або Чорний її послав? Ні, цього треба, бо я приїхав сюди і, не дай Боже, відродиться МУР. Ні, голубе, я готовий піти ще далі і сказати, що годі Вам на двох стільцях сидіти в ролі, вибачте, середній між Короленком, Толстим і ласкавим телям. (Тільки, Бога ради, не сприйміть цього як натяк на матеріальні вигоди. Цього ніяк Вам не приписую, хоч це було б краще, бо вже краще від телячого становища хоч користь мати...)

Поза тим усе це, даруйте, г... А я поки що переживаю в короткі миті дозвілля свій медовий місяць з Америкою. Мабуть, це закінчиться скандалом і найгіркішим розчаруванням. Але поки що я вдоволений, абсолютно і стопроцентно вдоволений. Читаю прекрасну газету – бостонську (Крісчіен Саєнс Монітор). В радіо чую стільки чудесної музики, як за три роки в Швеції не чув. Ходжу на фільми Товариства старих фільмів. Бачив хвіст Ейзенштейнівського циклу (“Іван Грозний”, “Гроза над Мексіком”), кусок німецького експресіоністичного (“Кабінет д-ра Калігарі”, “Останній сміх” з Янінгом), тепер буде італійський. Чудесна в Бостоні симфонічна оркестра. Злива концертів. У кінці тижня їду до Нью-Йорку на вистави Барро. Університет – справжній університет, а не шведська “лавочка з

парадною фасадною". Я певний, що хоч частина цього мусить бути і в Клівленді, тільки треба розшукати. Америка не тиче своїх багатств під ніс, їх треба знайти. Бо вони не для нас, а на першому пляні те, – що для нас. І правильно – в обох випадках.

І справа зовсім не в поверсі. Я певний, що Ваш заробіток або не менший від мого, або не на багато менший. А не робіть Ви Вашої "зеленокожости" ані життьовим ідеалом, ані штатним прокляттям.

Бачите, як я розгулявся. І ультиматуми ставлю, і мораль читаю. А дома – свинство і неминучість. Тож поза всім іншим бажаю всього добра Вашій мамі і Вам. Щастя Боже. І не сердьтеся на евентуальні нові перерви в писанні.

Ваш ЮШ.

1954

* * *

Лист 40

25 березня 1954

Cambridge, 25.3.54.

Dorohuj Olekso Hryhorovyci,

djakuju za kartku j zhadku pro lingvistyčnyx nimciv. Ax, vony zdebil'sja taki abstraktno-filosofsky-beztiliesni, ščo ja ne maju do nux velykoho apetytu.

Z mojim arxivom spravy pohani. Pretensiju na oryiginaly toho, ščo drukujet'sja po-anhlijsky, zajavyla p. Naconečna. Nu, i lohično, buvšy v Ameryci, maty arxiv u Europi, jak bulo lohično maty joho v Ameryci, buvšy v Evropi. Korotše kažučy, original amerykan'skoho eseju (ščo joho takož pereklaly na francužku v Preuves i na pol'sku v Kulturi) teper u Mjunxeni. Poza tym na literaturni temy ja drukujusja lyše v NDnjax, a movoznavčiči reči ne dumaju, ščo b Vas cikavyly.

Ostannimy dnjamy ja pracjuvav nad rukopysamy opovidań VPI. Je tiń možlyvosty vydaty jix, a za nymy može j joho kyjiv'ski povisti. Hoču Vašoji porady. Ja dumav speršu cyklizuvaty opovidannja za jix charakterom, ale potim vyrišyv, ščo krašče daty jix u pryblyznej xronolohiji, tak ščo anekdoty peremišani z rtahedijamy,

romantyka z ironijeju, filosofija z burleskom. Tak vin jix pysav usumiš, pry čomu mih, zdajeť sja spokojno perejty vid trahedijnoji sceny odnogo do kaljamburu druhoho, i tak, sumiššju, vony, zda-jeť sja, najkrašče joho xarakteryzujut'. Jake Vaše umnenije?

I druhe pyttanna, ne pryhaduju, čy ja joho Vam kolyś ne stavyv – čy v Vašomu bohospasennomu hradі možna distaty tekst Divčyny z vedmedykom, Aliny j Kostomarova, Romaniv Kuliša, ostannix knyžkoju abo v Žytti j revoluciji – i jakščo možna, to jak Vy ujavlja-jete možlyvist' jix perepysaty? Čy mohly b Vy jix, skažimo, vyslaty na kil'ka dniv do miscja, de je mašynistka?

Тым часом usoho dobroho.

Vaš Ю.Ш.

* * *

Лист 41

25 квітня 1954

Кембрідж, 25.4.54.

Христос воскрес!

Винаходи тривають, але від того стає не легше, а важче. Відкрито ще серію оповідань і нарисів Домонтовича в “Краківських вістях”. Та це тільки добре, бо є далеко гірше – виявлено два його романи, а радше уривки романів. Один, з часів Французької резолюції, друкувався в “Життя й революція” за 1934. Другий – зовсім, мабуть, безнадійна справа, якщо не вірити в чуда – в якомусь дніпропетровському альманасі чи органі “Штурм”, що вийшов 1936 або 1937 року, – якийсь роман з советського життя. Чи Ви можете щось порадити на одне або друге? У НІЙорку є за 1934 р. тільки двоє чисел ЖЙР, і там (жидівське щастя) цього твору нема.

А друге. Таки хочу Вас просити ризикнути вислати мені “Дівчину з ведмедиком”. Це, власне, ніякий не ризик, бо я так діставав книжки і висилав сам з тутешньої бібліотеки. Термін – може бути від 2 до 3 тижнів. Зате напишемо Вам подяку у виданні, – чим не добре!

Ні, ніяке наше “культурне” видавництво Домонтовича не видаватиме. Це хочуть зробити ті жєнщини, що свого часу видали мою книжку і не бажають, щоб будь-хто знав їхні імена. А наше “чеховское” має ошчасливити нас Квіткою і Маркіяном Шашкевичем.

Ви питаєте, що є невиданого. Чимало. Великий хвіст Ван Гога, початок Війона, дальший розділ Марка Вовчка, пара дрібних анекдот. Крім того, серед виданого є багато зовсім мало відомого. Крім того, багато творів у зовсім новій редакції, зокрема "Сава Чалий", має цілком новий середній розділ. Загалом набирається порядно. Хоч і не буде "десятка томів", як Ви пишете, але не знаю, чи влізуть усі оповідання в один том, навіть якщо ми "щасливо" не знайдемо речей, друкованих на Україні.

Ще одна просьба-запитання. Чи нема серед скарбів Вашої книгозбірні "Поетів пошевченківської доби" під ред. Зерова в "Літературній бібліотеці" Книгоспілки? Цього не треба висилати, я тільки хотів би набрести на слід.

Знов до Домонтовича. Усі, кого я питав, голосували за хронологію. Приймається. Правда, вона не може бути цілком точною, дат автор не ставив ніколи. Він був антидатний.

Чи знана Вам стаття про зносини Рільке з Л. Пастернаком, батьком поета, в Джерманік Рев'ю, 27, 1952? Я читав згадку про неї, і вирішив довести до Вашого відома.

Тим часом усього доброго. Які маєте пляни на літо? Вітайте маму.

Ю.Ш.

* * *

Лист 42

15 травня 1954

Кембридж, 15.5.54.

Обіцяної дівчинки я чекав у суботу минулу. Зарезрував для неї весь вік-енд. Думаю собі, всі проводять вік-енди з дівчатами, чим же я гірший. Але вона не приїхала. Парубкував сам. І сьогодні вже новий вік-енд, а її все нема. Що сталося? А так було б добре провозитися з нею (ведмедика геть) суботу й неділю, а в понеділок дати не "розмноження".

"Поети пошевченківської пори" мені потрібні тільки своєю передмовою. Навіть не те, що потрібні, а можливо, що будуть потрібні, якщо я буду писати статтю про Василя Мову. Але це ще невідомо. А що це за Павлусевич? На свій превеликий сором, я не знаю такого поета. І не знаю, чи є в мене з ним спільні знайомі. В усякому випадку, коли дійде до діла, то мені треба буде дуже простої речі – я маю виписану цитату з тієї статті Зерова, а мені тільки треба було б установити, з якої вона сто-

рінки – і точні бібліографічні дані видання – рік, місце. Так що, може б, це справді Ви тоді якось змогли зробити.

Літо я загалом буду дома, але саме не знаю ще про початок липня. Роблять якесь дурне збіговище в Торонто і кличуть мене туди. Я поставив умовою, щоб заплатили за літака. Пишуть – туди й назад 57 доларів, заплатимо. Іду до тревел-бюра, питаю – кажуть 70. Ну, не прохвости? Що я їм і написав. Поза тим вимагають текст доповіді заздалегідь на цензуру. Я і про це їм написав, – що не люблю попередньої цензури. Тепер сиджу й думаю, – образились чи ні. Якщо образились, – буду весь липень дома. Якщо не образились, – перші дні липня буду в тому Торонті. А вже як буду в Торонті, то варт подивитися там поблизу Шекспірівський фестиваль у Стретфорді, так що мо й затримаюся там на день-два.

Домонтович не посувається, – почасти через дівчину, а почасти тому, що передруковують його нововідкриті речі з “Краківських вістей”, “Пугу” і подібної ерст-кляссе літератур. А втім, що ж я ремствую, чим мої “Нові дні” кращі – відмовився навіть умістити репродукції з Гніздовського, мовляв, щоб читачі не сміялися. А де краще? З жахом думаю про концентрацію всього того убожества в Торонті. Воно і поодинці ті екземпляри впливають убивче, а коли їх зібрати не попарно навіть а десятками? О горе, горе!

Про Рільке в мене новин нема, а Камоса я двістітально читаю, а крім того вийшли вже мої Білоруси, що колись Ви переховували рукопис, а потім мені висилали, – книжечкою, але ще не маю авторських примірників.

А як там у Вас справи домашні? І чи ще бува не оженилися?

Ваш ЮШ

* * *

Лист 43

17 червня 1954

Кембрідж, 17.6.54.

Ні, “Дівчину” ніхто не переписував. Її зфотографували, а фільм уже поїхав до Франції. Так вона роздвоїлася – механіка розмноження примітивних організмів. Ви питаєте про мої враження. Я думаю, що Домонтовичеві краще вдавалися незакінчені речі. Кінчати він не вмів, та й для чого б це йому було по-

трібне? Так і сам він лишився без кінця, як його Линник.

Я посилаю Вам на перегляд примітки до Домонтовича, оповідань. По-перше, припускаю, що Вам буде цікаво, бо з них побачите склад і порядок видання. По-друге, маю і корисливу мету – може, помітите які-небудь неточності в бібліографії. Як побачите, є ще кілька білих плям, яких мені ще не пощастило заповнити, вони позначені червоним олівцем. Може, щось з цього Вам пощастить знайти. Але, конечно, поверніть ці листочки, бо в мене нема другого примірника (перший їде до Франції), а мушу його мати.

Я не знаю, що таке Шлемкевичеві “Листи до приятелів”. Може, це совсем Липинського “Листи до братів-хліборобів”, що їх, здається, перевидали на еміграції – і, може, навіть (не знаю) з участю Шлемкевича? Знаю, що кілька років тому він висловлював цю ідею.

З Гарварду я справді тікаю до Колумбії. Причина дуже проста. У Гарварді я тільки “візитинг”, і вакансій не буде раніше, як за 7 років. А в Колумбії мені запропонували постійну працю, на 33 відсотки вищу зарплату і – зовсім самостійне становище верховного і єдиного лінгвіста. Тим часом я почуваю, що вже приходить мені час подумати про заснування власної школи – не в адміністративному, а в методологічному значенні.

Від Торонта я відмовився. Усе це пахне рекламою, “гохштаплерством” і взагалі дожили до того часу, коли Курдидики й Шимки можуть спокійно “очолити” українське мистецтво. Чудесні результати діяльності господіна Державина. Я сидітиму літо в Кембріджі, за винятком подорожів до Нью-Йорку, шукавши мешкання.

Що означає півень, з німецької газети вирізаний і мені надісланий без коментарів?

Книжку Лесича нову я маю, але ще не читав. З більшою приємністю читаю порівняльні граматики, та й, мабуть, з більшою користю. Але прочитаю, – ще час від часу тягне до старого коника, який колись мене возив, але дедалі рідше. Усе це тепер не більше, як “гоббі”, і то з запахом неповоротно минулого.

Вітання Мальченкам.

ЮШ.

* * *

Лист 44

16 жовтня 1954

НЙорк, 16.10.54

Дякую за “цвіток увядший, безуханный” і смішного Гоена. Чи він символічний?

Словник російсько-український Ви, голубе, проспали, бо він вийшов 1948 року, а в нас тепер 1954 (“Какое, милье, у нас тысячелетье на дворе?”). Проте я вирушив на розшуки, згідно з наказом, до “Чотирьох континентів”. Та, як і слід було сподіватися, вищезазначеного словника там не оказалось. Натомість справді є перший том чотиритомового українсько-російського словника, який і може бути придбаний на Ваше бажання й заомвлення. Він охоплює матеріял від А до Ж.

Додам хіба, щоб Ви не дуже журилися, бо той російсько-український словник в дійсності був російсько-російський.

“Сеньйор Ніколо” до моїх рук трапляв, але я його не читав за недосужністю. Справді, праці маю стільки, що поза тим не читаю нічого, а від НЙорку тепер далі, ніж коли був у Кембріджі. Проте другу Вашу директиву – випити малу чарчину на новосілля – виконав.

Така й моя книжка про Ганцова-Курило. Вона розрахована більше на лінгвістів, ніж на звичайних читачів – я хотів написати нормальних – і якщо в ній є щось атмосферне, то зовсім не з вини автора, а просто через фактичність.

Гумбольдта видання, що про нього згадуєте, є і в мене, вія Швеція приїхало до “зіс кантрі”. І взагалі книжок у мене тепер до біса, можна було б складати каталог, тільки нема часу з цим возитися. Зрештою я й так їх тримаю в абетковому порядку, так що книжки самі собі каталог. Та це все – за винятком добровільних приношеній українських авторів, которі ще думають, що я літературний критик, – лінгвістика, лінгвістика і ще раз лінгвістика, так що Вас ледве чи розворушить і струни Вашого ества ледве чи збудить. Це я присюсюкнув у стилі не то Карпенка, не то Буряківця. Вибачте, більше не буду.

Ви порівнюєте мої страждання від Вовчука (якого я не мав приємности читати) з Вашими від дентиста. Несправедливо, бо мене мій дентист знищив за останній місяць тотально, а одним заходом і мій бюджет. Отже, мої страждання незмірно перевищують Ваші. Цитуючи незрівняного Маяковського, який, як

тепер доведено, ніколи нічого не мав спільного з футуризмом, ніколи нікого не епатував і просто дописував те, чого Пушкін не встиг дописати, в тому самому стилі, – цитуючи його – “не-справделиво”.

А так то воно все добре, дні минають, і з кожним ближче до кінця, що і треба було довести і що і становить єдиний сенс усіх книжок і прочих активітіз. “И жизнь хороша, и жить хорошо”. Ура! Випейте і Ви чарку.

ЮШ.

* * *

Лист 45

19 грудня 1954

НЙорк, 19.12.54.

Пламенные рождественские приветы.

Лежати з читанням приємно.

Авгсбург понятний і дякую. Але що значать дві інші картинки і як я їх понімати? І через почому я адресат? Я ж американець, а не німець, і втім все-таки радше в 20 сторіччі, ніж Середньовіччі. Хоч чорт його розбере, в котрому хто сторіччі.

Про Георга Ліщинського я вже чув. Я знаю в нього це почуття сліпого щеняти – уткнутися в м’яке. Тепер уже можна прозрадити секрет, що він сватався навіть до Наконечної, яку душевно ненавидів і фізично гидував. Але таке його життя – два інстинкти – утикатися в м’яке, а потім гидити на нього. Не заздрю пані Ліщинській. А втім це не перша пані з таким прізвищем.

Коли Ви помудрили, то добре. Але Ви певні, що в тій мудрості нічого нема від людини з підпілля? І що вона справді все приймає і ні від кого нічого не бажає не лише вголос, а і подумки?

Я мав 15 грудня доповідь по-англійськи в Колюмбії про Едварда Стріху. Не пляновано цього, просто приміщення було вільне, але вийшло, що це був точнісінько день двадцятиріччя розстрілу. Це сочиненіє Ви зможете прочитати в черговому (лютневому) числі “Америкен Славік Рев’ю”.

Був по півтора дня в Філяделфії й Бостоні-Кембріджі. Которого Ви так і не побачили, не скористалися з толстовського “Ходите в свет, пока есть свет”. Тепер того світу вже нема.

А на свої іменини чи то пак народини я дістав вірші

Блока, і читав с удовольствием. От іще для Вас, літераторів, зверну увагу на одну малу публікацію, що саме тепер пішла до друку – “Голубі диліжанси”.

Це кілька листів ваплітян Хвильового, Дніпровського, Яновського з архіву Любченка. Але, кажу Вам, пальчики оближете. Да, были люди в (то) время, богатыри не мы. Скільки життя, скільки стилю, скільки радості, що протікає між пальцями, скільки росту. Кілька сторінок, а досить, щоб забути всі писання нашої “преси”, шановного Василя Гришка включаючи. Як оті Гришко логічно роз’яснили нам український ренесанс? Та ж тільки біть і тільки кірпічом, щоб не совалися в справи культури. Ах, ви, полтавці; Комсомольці і Бандеровці – і прочує!

Ну, от, коли ще додати, що зуби пройшли, а живіт стало допікає, то буде і все.

Мальченкам вітання.

ЮШ.

1955

* * *

Лист 46

6 березня 1955

НЙорк, 6.3.55.

Прошу вибачити затримку. Діставши замовлення, я зразу пішов до нашої книгозбірні. Але там листів Короленка не показалося, треба було їхати до Публічної бібліотеки, а я буваю в місті дуже рідко, бо це означає, що цілий день пропадає. Аж тепер вибрався. З тієї ж причини копія рукописна. Короленко і після цього листа моїх симпатій не викликає. Не люблю принципово й програмово святих. Такі “Лознгрини Лознгриньчи”.

Збірник Чижевському вийшов, уже пару місяців тому. Видав його Остойропа Інстітут ан дер фраен універсітет Берлін. Ви можете його легко дістати, як і взагалі німецькі й французькі книжки у Адлера, которий додається. Скільки я перевіряв, ціни в нього не виходять дорожчі від тих, коли виписувати книжки з Європи. Поза тим думаю, що збірник Чижевського більше з мого фаху, ніж з Вашого.

Чижевського Історія укр. літератури – чимала книжечка, хоч доведена тільки до кінця романтизму. Частина її вже складається, а частина саме в мене на мовній редакції. Книжка цікава, має багато свіжих фактів, а поза тим – Чижевський як Чижевський, розумний, інтелігентний, знаючий, – і в усі боки хвосту висять. Київська ж історія літератури – не історія, не української і не літератури. Жахлива “мас-продакшен”. Я навіть не хотів її купувати, коли була приступна. Ні, тепер вона – принаймні в НІЙорку – нот авейлебл.

“Голубі диліжанси”, здається, вже в друку, але дуже потребують якогось фінансового “вспомоществования”. Робиться з цією метою в неділю 13 березня (13 – дата Хвильового, вибрано свідомо) літературний вечір, і я там маю бути гавкателем. Якщо збереться досить людей і, значить, грошей, то “Голубі диліжанси” скоро виїдуть у безнадійну свою подорож по українській еміграції.

Домонтович, здається, має шанс скоро піти до друкарні. Але тим часом лише замовили мені проспект реклямний, щоб подивитися, що це за продукти.

Колумбія ол райт, хоч Гарвард має свої плюси. Після кінця першого семестру можу сказати, що обидві сторони, здається, вдоволені шлюбом. А втім, все на світі краще здалеку, ніж зблизька, нема світла без тіні і прочі глибокі істини.

“Мої пародії” вже вийшли, Ви можете знайти їх в лютневому числі “Америкен Славік Рев’ю”. На жаль, тут такі скупі з відбитками, що не можу вислати Вам.

Шлунок справді не в порядку. Вже не їсти мені млинців на цьому світі, і – найгірше – погано впливає горілка й навіть вино.

А поза тим – праця, праця, і, правда, сильно багато театрів, фільмів і концертів. А що ж Ви не пускаєте до нас Коровицького? Я хотів, щоб він доредагував і пустив у друк американське видання Енциклопедії, а кажуть, що клівлендці його не випускають із своїх обіймів. Погано.

Що там Мальченки, в тому іншому, позаніоркському світі? Привіт їм.

Ваш Ю. Шевельов

* * *

Лист 47

2 червня 1955

2/6 55. НЙорк.

Дорогий О. Г.,

маєте рацію, я замучений хворобами. Це триває від кінця березня. Одна операція не була успішна. Тепер тягнуть на другу, що буде в понеділок. Користаюся з кількох днів дозвілля, щоб дати людям знати, що ще живий. На більше тепер неспроможний.

Привіт.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 48

30 червня 1955

Йорк, 30.6.55.

Отже, видужую і міцнішаю, але такими порціями, що так до самої смерти не видужаю й не буду міцний. Після операції була лікарня, а потім ходити до лікарів, і всяка домашня медицина. Тепер, нарешті, дають мені відпустку, але тоді знов наказано показатися. Так мене люблять. А цей місяць маю провести десь над морем. Тепер шукаю місця. Може, аж по тому стану бріффеіг.

Чи Вам відомо, що в Ревю дез Етюд Слав, том 31 (1954), на стор. 225 Борщак розписав Вашого Рілька з компліментами для оного?

За Ван Гога весняного спасибі. Коровицького вітайте, і теж Ваше сімейство, і хай Бог хоронить Вас і його від зла, хвороб і мору.

А я напишу більше, коли писатиметься. Коли...

Ваш ЮШ.

The Sea Spray
ON THE DUNES
EAST HAMPTON, LONG ISLAND

26.9.1958.

дорогий Олексю Григоровичу,

боюся, що цього разу моя відповідь затрималася понад усякі можливості. Але я був 4 місяці в Європі і повернувся щойно в понеділок.

З питанням про те, де можна б улаштуватися на педагогічну працю, звертаються до нашого брата дуже часто. Без американського диплома зробити це не легко, власне треба мати добрі персональні зв'язки з людьми в якомунебудь малому або провінційному коледжі. Колумбія чи Гарвард тут не додаються. У мене, на жаль, зв'язків з такими коледжами майже нема. Все таки справа не зовсім безнадійна. Я буду мати вас на увазі і, коли б щонебудь трапилося, напишу.

Тим часом спробуйте звернутися ще на адресу, яку подаю нижче. Надія теж мала, але під лежачий камінь і вода не тече.

Наприкінці - боюся збрехати, але здається мені, що в Нью-Йорку є попит саме на креслярів. Коли це вас цікавить, могу спробувати розвідати.

Привіт Вашим.

Ваш

Ю. Шевельов

American Council for Emigrés in the Professions. 62
West 45th St. New York 36, N Y

Нашому сину, що навчається в коледжі, про це писати не треба.

1

Машинописний текст листа із власноручними виправленнями і підписом Юрія Шевельова

5.9.76

Wie klein es ist, womit wir ringen,
Was ringt mit uns, wie ist es gross.

А Ви кажете – перекладати Рільке. Я вже 30 років думаю, як би це можна перекласти – і не можна. Занадто просто. Усі наші переклади – на котурнах.

Плонується подорож до Клівленду. Щоб прибути в понеділок 11 жовтня пополудні, провести вечір з містером Алексом, ранок 12 жовтня з Караваджом, і назад додому.

Сподіваюся, що Ви не зайняті ввечері 11.10 і дозволяю собі запросити Вас на вечерю.

Не запрошуйте мене до себе, бо далеко і темно, і Бог надхнув людину, щоб створити готелі. Не запрошуйте й на вечерю. З тих же міркувань.

Зате, якщо знаєте про якийнебудь готельчик у центрі або коло музею, на звичайного казенно-американського телевізорного типу, дайте знати. З біди можу бути в тому, де був останнього разу, але часом це трапляються в деяких американських містах малі родинного типу, нетелевізовані готелі. Знаю такі в Вашингтоні, Мінеаполісі й Ньюпорті. Здебільшого, звичайно, вони перевелися.

À bientôt,

Юр

Машинописний текст листа із доданим до нього власноручним коментарем і підписом Юрія Шевельова

1957

* * *

Лист 49

13 жовтня 1957

НЙорк, 13.10.57.

Мерсі за компліменти. Моя стаття – наслідок вакаційних думок і прогулянок. Зовсім поза програмою. Поза тим, себто перед тим і після того, я вирішив припинити свою критичну діяльність і поки що не бачу причин переглядати свого рішення, хіба що щось трапиться.

Охота ж Вам бути оригінальним і приїздити до НЙорку, коли кожна жива душа тільки й мріє про те, щоб звідси втекти. А втім, я був тут до 6 липня і останній тиждень липня, між виїздом на Лонг Айленд і французькою Канадою.

На питання, як у мене, треба було б або дуже багато писати або нічого. Виберу компроміс, який, як завжди, не оплачується. Моє життя в роботі, поки що скаржуся не на надмір часу, а на катастрофічний брак. Під моїм доглядом усі слов'янські мови, а їх чорт видумав 13, а німці не встигли знищити бодай пів десятка з них. Поза тим нема думок та й годин. Спеціаліст, як відомо, подобен флюсу, – он односторонен. Я спеціаліст. Дуже просто. Часом заздрю тим, хто – як Ви? – при старому і по-старому, а часом вдоволений, що зв'язки з старим перервалися. Самі, я їх свідомо не рвав.

Привіт сімейству, озеру (Лейк) і деревам (вуд) огайським.

Ваш Ю. Шевельов

1958

* * *

Лист 50

26 лютого 1958

26 лютого 1958.

Дорогий Олексю Григоровичу,

нічого не можу сказати Вам про Калиновича, бо фактично зовсім його не знав. Був раз представлений йому, здається, в Інституті мовознавства, на тому й кінець.

Щодо словників санскрита, то мені невідомий жодний такий великий словник, виданий у Лондоні. Є словник Бенфея, понад 1000 сторінок, є Моньє-Вільямза, на майже 1500 сторінок, але й тільки. Мабуть, він мав на увазі семитомовий словник Бетлінга (O. Böthlingk), на німецьку мову, виданий у 1855–1875 рр. у Петербурзі. Хоч і в цьому випадку тут я трохи гіперболи.

Адресу видавців книги Чижевського подаю нижче.

А Коровицький каже, що Клівленд дуже добрий, кращий від НІЙорку і що Ви там живете знаменито!

Сердечний привіт
Mouton and Co.n.v.
Kerklaan 74
Rijswijk (Z. Н.)
Holland

Ю. Шевельов

* * *

Лист 51

26 вересня 1958

26.9.1958

Дорогий Олексю Григоровичу,

боюся, що цього разу моя відповідь затрималася понад усякі можливості. Але я був 4 місяці в Європі і повернувся щойно в понеділок.

З питанням про те, де можна б улаштуватися на педагогічну працю, звертаються до нашого брата дуже часто. Без американського диплома зробити це не легко, власне, треба мати добрі персональні зв'язки з людьми в якому-небудь малому або провінційному коледжі. Колумбія чи Гарвард тут не додаються.

У мене, на жаль, зв'язків з такими коледжами майже нема. Все-таки справа не зовсім безнадійна. Я буду мати Вас на увазі і, коли б що-небудь трапилося, напишу.

Тим часом спробуйте звернутися ще на адресу, яку подаю нижче. Надія теж мала, але під лежачий камінь і вода не тече.

Наприкінці – боюся збрехати, але здається мені, що в НІЙорку є попит саме на креслярів. Коли це Вас цікавить, може спробувати розвідати.

Ваш Ю. Шевельов

Привіт Вашим.

Напишіть, що можете викладати рос. і нім. мову.

American Council for Emigrés in the professions. 62 West 45th St. New York 36, N Y

* * *

Лист 52

13 жовтня 1958

Йорк, 13.10.58.

Дорогий Олексю Григоровичу,

я питався про ситуацію в НІЙорку щодо праці кресляра і щодо викладання рос. мови. В обох випадках стан не блискучий, але і не безнадійний. Але було б непоправним оптимізмом сподіватися, що буде посада, яка б чекала, поки я до Вас напишу і поки Ви приїдете. Тому, коли б Ви поважно думали про працю в НІЙорку, і ризикували б приїздом, якби така могла знайтися, хоч і без гарантій, що Ви її дістанете, дайте мені а) Вашу писану згоду і б) Ваше число телефона – і будьте готові з'явитися на перший виклик, – хоч може цього виклику ніколи й не возпоследує.

Щодо вражень моїх від подорожі, то проситиму амнесії. Я відвик від белетристики. Тим більше, що ви сподіваєтеся бути в моїх краях, а тоді легше говорити про ці речі, ніж писати.

Так отже, до скорого побачення?

Вітайте Ваших.

Як завжди ЮШ.

1963

* * *

Лист 53

13 лютого 1963

НЙорк, 13.2.63.

Ви – великий оптиміст. Я не думаю, щоб ми зустрілися так, наче 12 днів не бачилися. Може, Ви не змінилися, а я, напевно, дуже. “Онегин, я тогда моложе, я лучше, кажется, была”. Усі ми від того часу занурилися в якийсь порок – алкоголь, “прогресивні кола”, інші кліки... Імена легко можете підставити самі. Мій алкоголь – робота. Забирає час і заповняє мозок. Поза тим нікому не потрібна, та й коли б була комусь потрібна – нащо той хтось?

Отже, як бачите, я здичавів.

Доповідь моя не існує. Я її зімпровізував на основі тексту англomовного огляду мовознавства українського й білоруського за роки 1953–1961, який мені замовили для збірника “Мовознавство сьогодні”. Аж це праця бібліографічного характеру, і не думаю, щоб вона була Вам цікава. Проте, якщо схочете і коли матиму, можу вислати Вам відбитку, як ту томину надрукують. А доповідь – просто “як снилось, говорилось”. Записали її, правда, на “рекорд”, пропонували мені той “рекорд”, я не взяв. Якби знав, що це може когось зацікавити, не було б нічого легшого, як той запис дістати. Але тепер пропало.

А вірші, література перестали мене цікавити зовсім. Не люблю слів. З мистецтв люблю тепер малярство, архітектуру, музику, – безсловесні.

Ви мали шанс дістати від мене листа в вересні. Я зробив кілька фот могил Рільке в Рароні і думав Вам їх послати. Але “пожадничал”, коли витратив увесь фільм, побачив ще цікавий ракурс, вирішив ризикнути сфотографувати й його (іноді фільм буває трохи довший), фільм порвався, і всі мої швайцарські фота пропали. Так і лист “не состоявся”.

Року бажаю і Вам.

Ваш ЮШ.

1965

* * *

Лист 54

18 липня 1965

Ann Arbor, 18.7.65.

Izars'kij Druž'e!

Spasybi za lysta j kartky. Bulys'mo v novij operovij xati mjunxens'kij – davaly Hendelevoho Julija Cezarja. Ale kudy kraščy kryx-itynyj Kjuvil'je teatr, de poščastylo bačyty odnoho Mocarta i odnoho Gljuka.

Pročytav V i L. Je tam misce i čas, ale nema, jak na mene, Ljali, I ne znaju, čy je roman. Ščodo rusyzmiv, Rajhorods'kij mav raciju, ja xotiv pro ce zhadaty nezaležno vid Orla. I nadto bahato mnohokrapij.

A ščob vprovadžuvaty rosijs'ke poruč svoho, to ce teper holvnyj purystyčnyj naprijam na Ukrajinі. Raniše propaguvaly til'ky rosijs'ke, a teper produjut' svoje rjatuvaty, movljav, zbahačujučy movu semantyčno. Ale kožna mova ščos' maje i čohos' ne maje, i pysaty jakojus' movoju označaje dečoho i zrikatysja. Ja b tež najkrašče teper pysav, jakby možna bulo braty slova j zvoroty vperemišku z usix mov, ščo znaju. Ale – dyscyplina j samoobmežennja!

Z pojizdom ja doviduvavsja, ne vyxodyt'. Raz, ščo dviči peresidaty (prjamoho spolučennja Detroit – Cleveland nema: pojizd New York – Chicago ide kanads'kym berehom). Dva, ščo tryvatyme majze visim hodyn. Ale najhirše, ščo treba vyjixaty zvidsy o 03.05, a ja kinčaju svoju prosvitytel's'ku dijal'nist' o 4. Ščo bahato čoho ne dohuljalosja j ne dohovorylosja, ce pravda, ale, vydno, ne buty meni c'oho roku šče raz kolo lejkvuds'kix nadozirnyx smitnys'k i grat.

Pročytav recenziju v Welt der Slaven. Ce, mabut', perša recenzija toho parnišky. Pyše I dojt'sja ščos' skazaty. – Buv u Čikago, bačyv Rubčaka. Muzej Vaš kraščyj.

Prvyit usim Izars'kym – Lejkvuds'kym.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 55

8 серпня 1965

**THE UNIVERSITY OF MICHIGAN ANN ARBOR
DEPARTMENT OF SLAVIC LANGUAGES
AND LITERATURES**

8.8.65.

Ot i pyšy Vam. Papir ne takyj. Coho razu majete papir takyj formal'nuj i z takymy akuratnymy krajamy, ščo Vže ne pryčepytesja.

Pyšy na proščannja. Šče para dniv, i pokydaju Vaš hostynnyj zaxid i vyrušaju do svoho Dykoho Dalekoho Sxodu. Šče troxy pokatavsja, zohlediv, jak kažuť halyčany, Chicago, i Cincinnati, i Toledo, i jixni muzeji, zůstrivšija z Rubčakom, i ot uže "leto krasnoe" jake ja ne te ščob "propela", ale troxy je, tak vono, kažu, dobihaje kincja. Ale, ščob Vy znaly, najkrašči kartyny taky u Vas, ta šče v Toledo (radžu), a ščo 1 Judy najkrašči u Vas, tak I kazaty nema ščo, i ozero, i synahoha, i burjanci.

A kombinacija teper v URSSR ukrajinskoho z rosijškim maje prjamyj zvjazok z ViL i jixnim tvorcem. Ideja ta, ščo naše – naše, a rosijške tež naše, ščo my šyroki. Pereviryty lehko: ujavit', ščo Vy pyšete po-rosijšky. Napysaly b Vy: Viktor smejavsja s Ljlali Pokladit' ruku na serce, i pryznajetesja, ščo nikoly. Bo tam dyscyplina j ramky, a u nas pole bezmežne. U nas možna smijatysja i z i nad. A v dijsnosti ce označaje, ščo my vidkryly navstiž vorota, i vsix pryjmajemo. Vono b može j dobre, ale vsjaka žyva nacija – obmežennja, a brak obmežen' označaje vmyrannja.

U Chicago ja buv udruhe, v usix inšyx miscjax uperše. Ce ščob vidpovisty na Vaše "ot tak sobi pytannja".

Spasybi za Ticianu (xoč vin heroj ne moego romana) i izarški pryvity. Vzajemno. I pobažajte, ščob ja ne zasox do smerty v new-york-škij posusi.

Махaju ručkoyu i bažaju, jak kažuť na rodine, tvorčyx uspixiv.
Bye-bye,

ЮШ.

1966

* * *

Лист 56

3 жовтня 1966

НЙорк, 3.10.66.

Ні, Голубе, я ще живий і не хворий. Про посаду в Клівленді чую в перший раз.

Німецька книжка моя – в основі стара праця про вплив Галічини на літературну мову, але доповнена двома зовсім новими розділами і з певними відсвідженнями старих. Доведена теж до 1965 року. На жаль, не можу прислати Вам примірника, бо видавець на авторські примірники був зовсім скупуий, і те, що я мав, уже роздане.

За Барку не знаю. Якщо пропав, дасть Бог, знайдеться.

А відповідаю з запізненням, бо щойно минулого тижня повернувся з Європи. І, скажу я Вам, старушка дуже симпатична, тільки людей і там уже стільки, що нема куди ногу поставити, щоб або не відтоптали, або когось не ушкодити.

Привіт усім Мальченкам.

Ваш ЮШ.

1968

* * *

Лист 57

15 грудня 1968

НЙорк, 15.12.68.

Дорогий Олексю Григоровичу!

Мерсі за мемуарно-ювілейного листа. Я бачу, що починається систематичне готування до писання майбутніх некрологів. Пора. „Покою серце просит“.

Я мав велике бажання написати Вам на початку цього року. Бо я жив два місяці в Мюнхені, мав там свою власну двокімнат-

ну хату, за два кроки від Ізару і за чотири від Англійського саду. Ну, і, звичайно, спогади напівбіонапівгеографічного характеру. Але з наміру мого нічого не вийшло, бо виявилось, що я не мав Вашої адреси, і ніхто навколо її не знав. Був це лютий-березень – перший тиждень квітня.

Але мушу сказати: Мюнхен після НІЙорку виглядає досить провінційно. І культуральности може більше в пропорції до людности, але менше в абсолютних цифрах. Та й то я не певний. Як і тут: кажучи фігуративно, Моцарт випроданий, а Далла Піккола порожній.

Після того я рушив до Парижу, де теж мав власну хату, але з неї мене передчасно викинула революція. Париж був як Петроград 1917 року, а Лондон (куди я втік) – як Париж 10 років тому. Світ культивізується і сексуалізується. Виглядає, що йдемо до нових катастроф. Смолич звав їх прекрасними.

До Нового Йорку я повернувся аж на вересень, а тоді вже було не до писання листів приватно-сентиментального характеру. Та і всі приводи були форюбер і форбай. Так воно і лишилося.

Аж тепер треба дякувати за ювілейні привітання.

Маєте добру пам'ять, сам Бог Вас створив писати мемуари. Але вулиця була Ортнітштрасе, не Ортніц. Вона і тепер є і не змінилася, але за нею ціле місто, і на місці наших полів і лук, куди Ви мене брали гуляти, тепер “высотные здания”, як кажуть на родині.

Щодо моїх критичних опусів, не журіться. За якихось 50 років знайдеться який-небудь новий Білодід, що очолить комісію по вивченню спадщини і т. д. і виволочись на світ усе те, про що світ забув і, здебільша, справедливо.

Ну, от і все. Ще раз мерсі. Вітайте маму й брата. Не сплутуйте Вашої хати з сусідніми. Не купайтеся в озері, бо вода брудна. І тримайтеся.

Ваш ЮШ.

1969

* * *

Лист 58

30 березня 1969

30.3.1969.

Дорогий Читачу нашого покоління,

спасибі за компліменти. Під час “ювілею” я був повірив у свою популярність серед еміграції (людей було більше, ніж буває в Академії, а в промовах зробили з мене третього після Шевченка й Франка). Але потім вирішив, дай перевірю. Зробив “апойнтмент” з видавцем “Не для дітей”, говорив про се про те, а між іншим запитав, як іде книжка. Відповідь – погано. Це ж і відповідь на питання про популярність. Лишається хіба Пушкін: Поет, не дорожи любовію народной... Пройдет похвал минутный шум... Услышишь суд глушца... І справді, і це негайно сталося заходом Волиняка.

Що ж до “нашого покоління”, то Ви таки молодшого. А хворіти несподівано через падіння я пробував уже в Муніхені. Не раджу.

Гриневича постараюся дістати. Адреса Барки внизу (груднева, чи ще та, не ручуся).

Мої журналістичні пляни – мала б бути ще одна вилазка проти Києва, і один “горсплей”, на тому тим часом, думаю, кінець.

Привіт усім Мальченкам.

Ваш ЮШ.

W.Barka
255 Miller Ave.
Brooklyn, N.Y. 11207

Чорт, 9.2.46.

Високоповажаний Пане Мальченко!

Вже можу виконати своє перед Вами зобов'язання - висилаю Вам статтю про Шевченка. Якщо буде треба скоротити її, то я не маю нічого проти. Але якщо були потрібні якісь перероблення, то просив би їх погодити зі мною.

Я написав Барці, щоб і він вислав Вам свої вірші в прозі, які, здається мені, може навіть більше надавалися б для "Ное цайтунг", ніж моя стаття.

Чи пише Косач статтю про сучасну українську літературу, яку він збирався написати для цієї мети?

Що поробляете Ви, які перспективи в тому видавництві, на зв'язки з яким Ви натякали в Вашому листі?

З пошаною

Ю. Шельов

P.S. Тару слів у статті я вже поставив по-німецьки, а деякі зв'язки навмисно германізував.

Нйорк, 13.2.63.

Ви – великий оптиміст. Я не думаю, щоб ми зустрілися так, наче 12 днів не бачилися. Може Ви не змінилися, а я напевно дуже. "Онегин, я тогда моложе, я лучше, кажется, была". Усі ми від того часу занурилися в якийсь порок – алкоголь, "прогресивні коди", інші кліки... Імена легко можете підставити самі. Мій алкоголь – робота. Забирає час і заповняє мозок. Поза тим нікому не потрібна, та й коли б була комусь потрібна – нафотой хтось?

Отже, як бачите, я здичавів.

Доповідь моя не існує. Я її зімпровізував на основі тексту англomовного огляду мовознавства українського й білоруського за роки 1958 – 1961, який мені замовили для збірника "Мовознавство сьогодні". Але це праця бібліографічного характеру, і не думаю, щоб вона була Вам цікава. Проте, якщо схочете і коли матиму, можу вислати Вам відбитку, як ту томіну надрукують. А доповідь – просто "як снилось, говорилось". Записали її, правда, на "рекорд", пропонували мені той "рекорд", я не взяв. Якби знав, що це може когось зацікавити, не було б нічого легшого, як той запис дістати. Але тепер пропало.

А вірші, література перестали мене цікавити зовсім. Не люблю слів. З мистецтв люблю тепер малярство, архітектуру, музику, – безслешесні.

Ви мали шанс дістати від мене листа в вересні. Я зробив кілька фотмогили Рільке в Вароні, і думав Вам їх послати. Але "пожадничал", коли витратив увесь фільм, побачив ще цікавий ракурс, вирішив ризикнути сфотографувати й його /іноді фільм буває трохи довший/, фільм порвався, і всі мої швейцарські фота пропали. Так і лист "не состоявся".

Року бажаю і Вам.

Ваш

Машинописні тексти листів з Р. С.
із підписами Юрія Шевельова

1972

* * *

Лист 59

(нрзб.) 1972

(нрзб.) 72.

Cher Mr. Alexis!

Становище змінилося, я на приватному мешканні в німкені. В кімнаті є друге ліжко. При відповідних переговорах (яких я проводити не беруся, бо вона говорить тільки байріш-тіроліш) і заплаті харчами (візьміть хліба, якоїсь консерви абощо), думаю, її серце не встоїть. На харчування візьміть картки, а там спробуйте і щось інше.

Тільки не привозьте кпини, жарти і вумних розмов. Від станції треба йти шосе направо вздовж потока, поки шлях не поверне наліво, а тоді дертися нагору “серпантиною” прямо повз стрілку “Strub”. Не їдьте вечірнім поїздом.

Чи купуєте журнали? Як огляд?

Привіт В. мамі і братові.

ЮШ.

“И все-таки покоя нет в моей измученной душе”

1973

* * *

Лист 60

22 грудня 1973

22.12.73.

Тридорогий О. Григоровичу,

сердечно дякую за “Київ” – Київ. Прийшов 17.12, день моїх 65 років (символізований на звороті) і тому був подвійно милий.

Харківський привіт і утульного нового року,

Ваш ЮШ.

1976

* * *

Лист 61

26 березня 1976

Нйорк, 26.3.76.

Дорогий Олексю Ізаровичу, чи то пак Григоровичу,

бачу, що Ви вирішили дати мені хабаря. За відповідь себ-то. Буди, приймаю. З Караваджом я й далі гоббую. Навіть їздив на Сіцилію, щоб додивитися, чого не бачив. Але вони, собаки, саме тоді послали його на реставрацію до Риму. І так я облизня піймав. Зате лєнінградського Караваджа Ілліч ІІ прислав нам сюди на виставку, за що я готовий за його благополучну й скору смерть і житиє безсмертне в іншому світі Бога молити. Маю про К. польську книжку, а рідної общепонятної не маю. Буду за неї вдячний, тільки скажіть мені, що вона коштує. Бо з якої речі мусите потурати чужим гоббіям своїми грішми? Спасибі й за пам'ять.

До "Сучасности" я подзвонив. На жаль, новини не втішні. Кажуть, що мають повно самвидаву, на те йдуть усі гроші, а на що інше тепер нема. Кажуть, що Кравців, можливо, Вам пообіцяв, але на папері про те нічого нема. Одне слово так мені здається, що на скорє видання сподіватися трудно. Неприємно мені бути такою Касандрою, але я касандрую і в інших речах. Це в мене в характері.

Рілького видати б добре, але перекладати – аж кусається. І щоб там не було таких дурниць, як у монстрі-вступі до Георгого. І переклади там, крім Зуєвського, були паскудні, а найпаскудніші – самого Костецького. Сказати б, Георге пристосований до Тредьяковського.

Пишу я, голубе, з Вашого дозволу, не синтаксу, а онологію (на клятій машинці літера ця поламалася), і євангелія читати кінчив, а як Бог дасть, то цього року закінчу й писати вообче. А тоді почнеться історія вроді Вашої Полтави. Під оним містом українцям ніколи не щастило. А щодо здоров'я, то Бог ще не зовсім забрав, але лишімо цю тему ще старішим.

А так взагалі, наближається пора змотування вудочок, багато часу це вже не забере. Ну, що ж, не все кататися на рожевому коні. (А Вороного мені Самчук прислав, я проглянув тільки, бачу, що Харків він здорово скривдив. Мабуть, клятий Солженіцин підкупив, – відступив місто Росії. А воно наше рідне хахалацьке.)

Бачу, що Вас Лейквуд, чи як він там звався, піднесли до рівня Клівленду. Підвищення, значить. Вітаю. А хату свою Ви й далі можете розрізнити з-поміж інших? Це для мене вияв мудрости незбагненої.

Вітаю Мальченків. Руку, товаришу.

Ю.Ш.

* * *

Лист 62

19 квітня 1976

НЙОРК, 19.4.76.

Ну, не хабар, то й не хабар. Мені що. Ми й хабарі беремо. (Принаймні, раз у житті я серйозно спробував, але нічого не вишло.) Так що дякую за не-хабар, він же Мікельанджело, він же не Мікельанджело. Я його ще не читав (читатиму наступної неділі. Не смійтеся з такої пляновости. Або смійтеся. Тоді їхатиму поїздом, і там читатиму. Дома нема часу), але погортав. Текст має бути прецікавий, кольори на картинках препаскудні, і навіть, собаки, не вмістили того КараваджА, що мають у своїй Одесі.

А тим часом караваджіана розгортається. Чи відомо Вам, що Ваш музей придбав його картину? І що я мушу на це? Знов їхати до Клівленду? Просто зараз? Чи Ви її хоч бачили? Чи Ви з свого Кренфорду не вилазите? З метою збільшення Ваших краєзнавчих зацікавлень посилаю Вам вирізку. Бачите, що Ви аж до історії архітектури потрапили?

А що означає листівка з ван Гогом, раннім, без коментарів? Як треба її розуміти?

Отже, щоб з цією частиною листа покінчити, спасибі за відзначення ювілею. Я про нього б і не згадав. Клопоти щоденні. Хліб наш насущний. Метафоричний.

Про Полтаву ще можна старатися через Кошелівця. Тепер їм на ньому залежить, бо нема кому редагувати журнал. Він може спробувати. Я там особа стороння. А щодо розмови, помиляється. Була чемна й мила. Ніхто ні на кого не гиркав.

Не зовсім би я погодився з Вами щодо Самвидаву. Для куль-

тури він, звісно, не завжди надається. Але за ним є люди, і тим людям треба бодай намагатися допомогти. Плющеві, звісно, більше допомогли французькі комуністи, але Сучасність там уважно читають, і, може, моя згадка про те, що з українців нікого не випускають, зробила своє діло. Вирішили: випустимо одного, менш небезпечного, а їм заткнемо рота. Бачите, і ххла випустили. Так я і йому сказав, а він тільки посміхнувся.

Ну, доволі разсуждений. Привіт Рількові, Роденові і Вашим. Філь шпас. А на Караваджа подивіться і напишіть, чи їхати.

З со-ізарським привітом
Ваш од голови до п'ят

ЮШ.

* * *

Лист 63

14 серпня 1976

14.8.76.

Дорогий О. Г.,

мої машинки ще поховані, я щойно повернувся з Євразії, а завтра їду до Гантеру.

В Європі Вас дуже згадував, але не мав адреси. Хотів повідомити про моду в Європі на Гофманстала: я бачив його божевільну "Вежу" в Парижі, а в Муніхені дуже пригладжено зачісаного "Непідкупного". Крім того, знов грають Гавітмана.

За повідомлення про Караваджо дуже дякую. Справді, доводиться подумати про Blitz-подорож. Але, по змозі одразу, напишіть мені, в які дні й години Ваш Музеум відкритий, особливо – чи в понеділок і вівторок (погані дні для музеїв, але добрі для мене з моїм розкладом).

Вітаю всіх Мальченків.

Ваш до гроба ЮШ.

* * *

Лист 64

5 вересня 1976

5.9.76.

*Wie klein es ist, womit wir ringen,
was ringt mit uns, wie ist es gross.*

А Ви кажете – перекладати Рільке. Я вже 30 років думаю, як би це можна перекласти – і не можна. Занадто просто. Усі наші переклади – на котурнах.

Плянується подорож до Клівленду. Щоб прибути в понеділок 11 жовтня пополудні, провести вечір з містером Алексом, ранок 12 жовтня з Караваджом, і назад додому.

Сподіваюся, що Ви не зайняті ввечері 11.10, і дозволяю собі запросити Вас на вечерю.

Не запрошуйте мене до себе, бо далеко і темно, і Бог надхнув людину, щоб створити готелі. Не запрошуйте й на вечерю. З тих же міркувань.

Зате, якщо знаєте про який-небудь готель ЧИК у центрі або коло музею незвичайного казенно-американського телевізорового типу, дайте знати. З біди, може бути в тому, де був останнього разу, але часом ще трапляються в деяких американських містах малі родинного типу, нетелевізовані готелі. Знаю такі в Вашингтоні, Міннеаполісі й Ньюпорті. Здебільшого, звичайно, вони переревелися.

A bientôt,

ЮШ.

* * *

Лист 65

17 жовтня 1976

17 жовтня 1976.

Був у Вашому музейчику, і мурина мене не з'їли.

Але музейчик здорово добрий, і я був там аж до самого літака, та й то дещо тільки оббігав.

Реляція про Караваджо. З малярського погляду це тільки варіант того, що є в Римі. Ті самі кольори, ті самі принципи композиції. Тільки в Римі це грандіозніше, не п'ять постатей, а ціла купа.

Оригінальність Вашої картини – це студія в байдужості смерті й до смерті. Андрій байдужий, бо вмер, глядачі – байдужі глядачі. Це зроблено сильно. Римські картини й кара пророка Йоана в Мальті (від якої почалася моя гонитва за Караваджом) – трагедії, це інший жанр.

Було приємно з Вами побазікати і згадати Старий Світ, до якого ми не тільки належали, але й належимо. Принаймні так здається і так варт, щоб було.

Тепер Ваша черга на НІЙорк.

Салям, чи то пак шолом.

ЮШ.

* * *

Лист 66

24 жовтня 1976

24.10.76

Дякую за художників (які ще недавно були малярами). Мені їх вручили на виїзному до Канади, на гастролі. Звідки і просю прийняти привіт.

Nochachtungsvoll,

Ю.Ш.

* * *

Лист 67

12 грудня 1976

Нйорк, 12.12.76.

Що ж Ви зі мною, голубе, робите? Мало Вам, що я змотався до Клівленду, тепер хочете спровадити мене до Парижу? Мушу визнати, що аж кортить. Але це було б уже стовідсоткове божевілля. А там є ще одна спокуса. Як у малярстві я упадаю за Караваджом, так у музиці за Монте-верді. А найінтелігентніша співачка, як на мене, – Кріста Людвіг. І от у Паризькій опері має йти Монтеверді “Коронування Попеї” з участю Людвіг. І як тут усидіти?

“Склянка води” була над сподівання добра. Крушельницька вимуштрував своїх дівчат і хлопців на менуети й реверанси, працювала з ними понад півроку. Вийшло в стилі, і огріхів не було багато. Заля не була повна, але ті, що були, були здебільша задоволені. Але позад усього справа дуже сумна. Актори між собою говорять тільки по-англійськи, а статисти навіть на сцені говорити по-християнськи не вміють або не хочуть. І це діти з так званих свідомих родин, і це за одне покоління. Хоч пиши Тренос а ля Мелетій Смотрицький. Що робить Америка з людьми!

Я Вам свого часу подякував за Словник малярів, чи то пак художників. А тільки тепер знайшов час, щоб його проглянути. І побачив, що Ви вклали всередину книжечку про Потебню. Тож за неї дякую аж тепер. Там є фота мені зовсім не відомі. А прочитати ще не зібрався.

Дякую також за турецькі листівки. Звідки вони в Вас? Ви ж там не були. А мечет у Сельджуку історичний. Там я був цього літа і там таки знаменито гепнувся. А було це так. Я там їздив власним автом, з шофером, звісно. Привезли мене туди, я зади-

вився на той мечет, став вилазити ентузіястично з авта, не помітив, що ремінь був петлею на підлозі, заплутався в тій петлі (дивився вгору) і випав з авта прямо на передні лапи. Була там група німецьких туристів, так вони просто ахнули, Гер Гот, а я зробив добру міну при поганій грі (шофер перелякався на смерть, щоб не відповідати) і гордовито почав оббігати мечет. Отже, знали, що прислати.

Якщо в Полтаві кажуть донька, так це кінець світу. Або potwierджує теорію, що ця околиця заселялася вихідцями з Поділля.

Струтинської "Спогади" маю від авторки. Чекають на чергу.

Смотрича в Канаді я не спіткав, але час від часу він сповідається телепоном. Видно, в Канаді криза на жилетки, а без жилетки прожити можна, але трудно.

Ну, от. Веселих свят, танцюйте на здоров'я. Що з Слюїсом?

Ваш ЮШ.

1977

* * *

Лист 68

20 жовтня 1977

20 жовтн. 77

Дорогий Друге!

Щиро дякую за прегарну "Полтаву" і за всі попередні повісті. Я перед Вами в боргу. Наступного року вийдуть мої "Зібрані твори" – віддячуся.

Щиро Ваш Ю. Шевельов

* * *

Лист 69

12 листопада 1977

Нйорк, 12 листопада 1977.

Дорогий Олексю Ізаровичу!

Усе на місці, і я дома, і романчик тут. Тільки він зовсім не романчик, а вроді "Войны и мира". Майже. А додому я повернувся не в вересні, а наприкінці жовтня з Вашого дозволу. Бо Європа – вона гарна. І від жадної попередньої подорожі я не мав стільки приємности, як від цієї. Виявляється, що і для по-

дорожей треба кваліфікації, а вона набувається практикою. (Бо шкільне подорожування і теорії, скільки знаю, нема.) Особливо мені сподобалася Іспанія. Вже є свобода, а розгнужданості ще нема. Знаменито. Очевидно, довго це не триватиме. І є перемність, далеко більше, ніж у Португалії. Був і в нашій рідній Німеччині, вибираючи місця, що зацілилися в війну: Геттінген, Ротенбург, Ансбах. А Муніхен завжди добрий, хоч і не зацілів був. Але як картинка.

Ансбах показався дуже симпатичний. Дивився в телепонній книжці на обох К, але нема. Та воно й краще. Бо, якщо його відповідь була негативна, можна здогадуватися, що в нього рильце таки в пушку, і мої попередні здогади були не безпідставні. Отже, ставлю останній і остаточний хрест.

Спасибі за відомість про Караваджо. Але боюся братися за американський роман про Європу. Ходять вони з роззявленими ротами по Європі і сповнені найкращих намірів, вроді приєднуються до культури, а наслідки, – здебільшого зжалься, Боже.

Дуже мені подобається тут звільненість від обов'язків. Не бути більше “позвоночним животним”. Не вдавати, що проповідь про третю паляталізацію у праслов'янській мові порятує душі й мозки купки прийолюпуватих молодиків. І все це тіршіє ернст. Я вже відхилив працю в Канаді і вирішив відхилити “Сучасність”. Коли вчора трапилася ніби дурничка, що мене захитила. Прийшло запрошення на нову виставу Студії, тієї, що й “Склянка води”, а це Франків “Іван Вишенський”. А при запрошенні афішка, в ній цитата з поеми: “І яке ж ти маєш право, черепино недобита, про своє спасення дбати там, де гине мільйон?” Може, справді треба тягти, а не от слухати сьому Брукнера? “Склянка”, до речі, до Вас не доїхала, але ще є шанс, що приїде навесні. Отже, не падайте духом.

Ваші запитання: Кошелівець відходить сам. (Я його бачив у Муніхені.) Але – “разлука будет без печали”. В “Пролозі” вони мали б видати ніби другий том “Не для дітей”, вибір із старих статей, назва мала б бути “Друга черга”. Але чи схочуть видавати, якщо я скажу ні? Крім того, маю враження, що вони мають або матимуть труднощі в зв'язку з доносами. Та про це при зустрічі. А тим часом буваймо здорові й веселі. Салют усім Мальченкам, включно з Ізарськими.

Ваш ЮШ.

1978

* * *

Лист 70

2 січня 1978

НІЙорк, 2 січня 1978.

Не знаю, як у небесних канцеляріях рахують терміни й строки нашого життя. Якщо вони мають наперед визначену дату до кінця, тоді в порядку. А якщо вони мають відміряну кількість років, місяців і днів від нашого народження – події, якої ми не бачили, але в яку нам кажуть вірити, – тоді Ви вкрали в мене місяць життя. Бо, за всіма переказами, я побачив цей світ не в листопаді, а в грудні. Тільки щодо дня маєте рацію. Мало то статися, як сказали б наші брати з-за Збруча, 17-го.

Та це все дурне. Листопад чи грудень, – дякую за пам'ять і добрі бажання. Зате ця плутанина з місяцем дала мені змогу без докорів сумління відкласти відповідь аж до тепер. Себто до часу, коли можна святкувати благополучне закінчення старого року. (Нових років після певного віку вже не святкують, святом стає вивершення старого.)

А поза тим усе по-старому, принаймні назовні. Чи мені лупати скалу чи ні, я ще не вирішив. Формально маю право мовчати – іншим і собі – до 1 квітня. Натискають на мене дуже, кажуть, що порятунок нашої уересерної батьківщини залежить від цього. Але я так не думаю. З другого боку тиснуть в нашій рідній тутешній Академії. Оглоблін, після недавньої хвороби, заповзвся не приїздити до НІЙорку, а поза тим і так на нього ремствують, що нічого не робиться. Десь під осінь має знайтися й вибратися новий Пан Президент, і туди теж мене мостять. А я теж морщуся, “как пьяница пред чаркою вина”. Одне слово, ландшафт доволі скалястий, а лупати не дуже кортить.

“Друга черга” й далі в другій черзі, кажуть мені, що перші коректи ніби вже пройшли без моєї участі, але других чи будь-яких я ще не бачив. Воно, може, й краще, бо тепер мені підсипали корект мого англомовного грубого сочинення, і їх читання забирає чимало часу. Взагалі ладнаюся перейти на читання власних творів (не творів). Досить нудне заняття.

На початку грудня їздив на гастроль до Корнельського університету, до Ітаки. Одиссея там не було, ані Пенелопи, натомість було чимало розкислого снігу і диких вітрів. Боявся, що там застрягну (літаки не літають у межових погодах, за Ясперсом). Але Бог зглянувся, й привезено мене до мого гом, світ гом.

А що там вариться й маринується в колоозерних небезпечних градах і весях? Куди посувається тепер географія з-над Ворскла?

Новорічні привітання всім Мальченкам, починаючи від Григоровича-Ізаровича.

ЮШ.

Учора стався наш перший сніг!

* * *

Лист 71

25 лютого 1978

НЙорк, 25 лютого 1978.

Мерсі за компліменти. Тепер мушу купити золоту рамку й повісити Ваш лист на покуті. Або сказати, як генерал Григоренко на недавній зустрічі: “Не хваліть мене, а то я спортюся”.

Перевидання Хвильового – справа, що може бути реальною, якщо мій дорогий кум Костюк витягне, – йому вже понад 70. Гроші є, видавець є, бажання є, що можна зібрати з творів, – зібрано. Треба тільки часу життя на зредагування. Перший том готовий і посланий до друку. Тепер мій кум працює над четвертим, памфлети, де складати примітки, – каторжна робота. Видання Багряного, на мою думку, і не потрібне і ніякими людськими ресурсами не забезпечене. Це партійна афера. Але хай буде.

Чому Літо на озері, а не над озером? Це ж советсько-російська синтакса. Але на чи над, хотів би стати Вам пригоді, але саме тепер не могу. Це тяжко пояснити, але постарайтеся зрозуміти. Коли я був зовсім осторонь від редакції, я міг. Коли б я був зовсім усередині, я б теж міг. Але тепер я ані в, ані поза (не лист, а суцільний трактат про прийменники), і тому мені не годиться втручатися ані навіть у друк моєї власної книжки (який затягається неозначено), бо кожне втручання втягає мене і зобов’язувало б. Чи пойнятно? Більше пояснити не вмю

Якби я став редактором С, я б старався, щоб там була проза.

За свободну рецензію не журіться. Я ж Вам давно казав, що в романах треба належно показувати ролі партії як авангарду пролетаріату. А Ви що? А потім теж усякі формальні шукання. Знову ж ще тов. Хрущов застерігав Вас проти буржуазного формалізму. А Ви куди? Так Вам і треба.

Лободовський – бульдог і мало цікавий. Крім того, я завжди боявся п'яних і цурався перманентно п'яних. Колись я написав був Волинякові негативну рецензію на його українські верші. Особисте враження потверджує, що мав рацію. Це римована журналістика, а поза тим добрі наміри, в щирості яких не сумніваюся, і за це йому дяка й хвала. Але поезія тут – далека родичка.

Читав, що у Вашій Клівляндії поставили новий монумент Ногучі. Ногучі – моя симпатія. Опишіть мені сію споруду, і також я не дуже розібрав, де вона стоїть. Перед будинком суду. А де той будинок (беручи мій колишній готель за центр Клівляндії)?

Що ж до моєї “Склянки води”, то її таки розплескали, не довізши до Ваших Атен. Ну, пийте чай або морквяну каву. Добре на шлунок.

З полум'яним привітом, Ваш абсолютно геніяльний

ЮШ.

* * *

Лист 72

30 травня 1978

Лондон (не той), 30.5.78.

Хотів їхати через Клівленд, але від Вас сюди не літають. Так побачення з Ізаровичем і Караваджом не відбулося. Зате в Детройті гордо заявляють, що й вони мають Кар. По-моєму, це зовсім не його рука й колір. Посилаю Вам на експертизу, хоч ви тільки караваджист другої лінії, через мене. – У нових днях хтось сочинив делікатніше про “Полтаву”, Вам на хоч малу потіху. Привіт. ЮШ.

* * *

Лист 73

26 червня 1978

Не-Новий-Йорк, червень, 26/78

Скінчилися й поїхали другі коректи, а треті ще не приїхали. Користаюся з нагоди і ставлю чорні знаки на білому папері. Дякую за опис і мапу Ногучі. Дуля чи не дуля, а треба було

б по-дивитися. Може, в мене будуть більш “возвишені” асоціації. До речі, мене зацікавила Ваша згадка про озерні човники. Чи справді вони возять до Канади? Куди саме, як часто, і скільки часу це триває? Мене досить часто носить нечиста сила до Торонто, може б, я поїхав почерез Вас? Довідайтеся, коли Ваша ласка, й напишіть. Чи це Ви все видумали?

І ще одне доручення. От Ви мені прислали листівку з ван Гогом, а перед тим ще всякі РАЗНІ. Усе це дуже мило. А що б Вам змотатися до Вашого музейчика (і піднесли б Ваш культурний рівень!) й подивитися, чи нема в них картки з Вашим Караваджом? Тоді, як я там був, не було, але, може, зробили. Я ж Караваджо збираю всерйоз, а ванГогів так тільки, уременно.

Якщо Еткінд вартий обговорення (цитата), то обговоріть, але з малоросійської точки зрення. А чи вже вчитали Костецького? Між іншим, у Торонто я бачив Самчука, і Самчук вищезгаданий, між іншим, оповів мені, що був у Німеччині і був допущений перед світлі очі Костецького. Так що це тільки аз грішний у такій неласці. І живе він, себто К., в Штутгарті, місті, куди я постановив ніколи не їздити, бо там театр за один квартал від вокзалу, а йти треба коло десятиох кварталів, бо все це зробили нур фюр автос, а я принципова пішаниця й проти автосів. Крім того, музей там неважний, а театр важний, але ж, як вище зазначено, до нього й на козі не доїдеш. А тепер там і Костецький. Погане місто.

Ні, я нікуди не їду, сидю коло океану й жду корект. Поза тим наїздився аж через несхоч у квітні й травні. А в справжньому Лондоні я теж був, але тільки три дні. Так що адрес я не переплутав і киці на голові не мав. У Детройті Вер. я не мав змоги бачити, бо день був у музеї, а потім там була така суцільна Африка, що я ввечорі боявся вийти з готелю. Зате Бургардта й Славутича в Лондоні двістівільно бачив, але особливо глибинних розмов не провадив. З Самчуками було більше, але він далі ще має хлопський розум, але в поведінці трохи ніби з'їхав на “лов міддл клас”. Шкода, але що зробиш, среда заела. Між іншим, говорити кенадцям, включаючи українців, у Лондоні було цікаво й приємно, а в Торонто, самим українцям, роздериротазівотно.

Schöne Grüße.

ЮШ.

* * *

Лист 74

13 липня 1978

Липень, 13, п'ятниця. А рік, 1978.

Якщо думаєте, що я зробився гуд бой, що так мало не зразу Вам відповідаю, то помиляєтеся. Навпаки. Це тому, що я бед бой. Маю корисливі заміри. Ось вони. Ви все пишете романчики (термін Ваш). Воно добре, але вузька спеціалізація шкодить. Чому б Вам не зробитися критиком? На додаток.

Конкретно. Листопадове число "Сучасности" (назва, між нами, богопротивна) матиме шмат з третього тому Самчукових мемуарів. І було б добре, якби там таки була стаття або рецензія на його двох коней, себто попередні мемуари. І я радився з янголами й святими, і всі кажуть, що це мусить бути пера Ізарського. І написане не зовсім православно, а так трохи уніятськи, сказати б, суб'єктивно, ізарообразно. Але й не відриваючися від грішної землі, – без отрыва от производства.

І що Ви на це? Згода? Тоді опус цей повинен прийти не пізніше ніж 1 жовтня, а раніше – краще. І від бронхіту такий дебют Вас би відволік. Чекаю на відповідь і – так, а не ні.

Костецького не висилайте, натомість напишіть точну назву, "Пролог" купить, я прочитаю.

З рецензією Рудницького вітаю. Ви можете почати збирати колекцію різних жучків на шпильках. Луців, він, хто далі? Вундерзам!

Ваша рецензія на мою Катю звучить дуже педагогічно. Так ніби я (та й Ви) дедушка Крилов та ще й до маленької Каті кажу, правда, з Жуковського "Дети, овсяний кисель на столе". Дуже трогательно.

Так, отже, розбронхічуйтеся.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 75

24 листопада 1978

24 листопада '78.

Дорогий ОлеГри!

Вітаю з Нобелівською премією. Сусід у Вас, правда, не важний, але що Вам до нього? А наш брат критик, хоч як трудися гірко й тяжко, ніхто й сента не дасть.

Я Вам ще не подякував за екстравагантний подарунок – Караваджо без Караваджо, сповнений поганими наслідувачами. Ще один доказ, що геніїв краще не імітувати. (Справжніх Караваджо в них є два, – один у Ленінграді, був у нас у гостях кілька років тому, другий в Одесі, той я виміняв в одного тамтешнього за книжку про наш канзаський музей. Це і все.)

Оце тим часом і весь бІзнес. Живіть і сочиняйте щасливо.
Ю.Ш.

* * *

Лист 76

22 грудня 1978

22.12.78.

Дорогий Ізаровичу! Спасибі за пам'ять і рожі. – Вибір Вашого уривка в Ваших руках. Але не виходьте з календарних міркувань, – січень давно заповнений, ба більше, проза розпланована аж по серпень, поезії мало на рік. Хіба що вдасться збільшити число сторінок у журналі, чого тепер домагаюсь, але без великої надії на успіх. – Дякую й за рецензію Галі Горбач. Тим часом Марта її вже розшукала. Вона піде – коли влізе. Кожне нове число – суцільна хірургія, і виходить з руками в крові. Література наша продукує мало, але на дві "Сучасності" вистачило б. Нарру New Year, ok. Ваш ЮШ.

1979

* * *

Лист 77

5 січня 1979

5 січня 79

Дорогий Ізаровичу!

Не знаю, чи Ваші шпигуни вже переказали Вам, але я маю ще одну позитивну статтю (чи рецензію) на Польшаву. Якщо не знаєте, то не скажу, чия, хай кортить.

При цій нагоді мені приходить геніяльна ідея. Може, краще затримати трохи Галю Горбач, поєднати дві статті в одне число і попередити їх Вашим власним сочиненням? Це було б

трохи пізніше, зате це було б таке собі вшанування баварських річок.

Якщо ця ідея Вам промовляє до серця, то пришліть ті обидва уривки, про які Ви писали в листі 28 листопада. Себто Віктора і Лютту і Січень у столиці над Ізаром. Я б хотів вибрати один з них, – такий, що був би менше вривковим, – бо попередній був дуже. Щоб виглядав на цілість у собі – дінг ан унд фюр зіх.

Присилайте найкраще просто на мою адресу.

Вчора поїхало до Вас моє книжилище. Там є, між іншим, теж спроба шкіца до портрету Муніхену, тих часів. Тепер він красунчик. І сильно моторизований, але не так огидно, як Штутгарт.

Веселощів на свята і по них.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 78

10 березня 1979

10 березня '79.

Дорогий Ізаровичу, він же Григоровичу!

Я б, може, далі відволікав і відкладав. Бо я ніколи не уявляв собі, що та клята суч-ас-ність таке нікольство призведе. Але довідуюся, що везтимуть до Вашого кризового Клівленду мою склянку води і, якщо в дорозі її не розхлюпають, то 8 квітня можете мати з неї цілющий ковток. Бо всі Ваші компліменти за “Чергу” приймаю за чисту воду і хочу тільки ствердити, що й драматург з мене не гірший. Отже, не прогавте.

Що ж до того, що воно розійдеться блискавично або що буде Третя черга, то це тільки Ваш оптимізм невігойний. “Не для дітей” і досі не розійшлося. Правда, і торгують ним не надзвичайно. Але видавці мені просто сказали, що на комерційний успіх вони не сподіваються, а ладні видати “Другу”, бо “Не для дітей” справило добре враження там (навіть у часи, коли самвидавці ще не було). З чого я був гордий.

А тепер і про Ваші сочинительства. Щось я таки хотів би мати на серпневе число, себто найпізніше на 10 травня, а краще раніше. Уривок з уривкових найменш уривковий або з початкових найменш початковий. Щоб там був або характер, або

проблемочка, або настрої, – та Ви самі знаєте. А може справді не з роману, а з листів чи щоденника? Або і те й те, коли вони короткі? Одне слово, така антологія, ізарологія. Тим більше тепер, коли, чую, Вас призвели в другого Марселя. Отже, наприклад, опис сальону мадам Германтес в протилежність, у контраст сальонові мадам Вільпарізі? Або норманський пляж з тими дівчатами, як їх там звали, вже не пам'ятаю? Розважте ще й ще і напишіть, на що сподіватися.

Усі рецензії катастрофічно відклалися, не з принципу, а ніщо не влізає в той клятий журнал, не Сучасність, а Прокрусістність, і кожного місяця день монтування – це день ізбієння младенцев і плачу Рахїлі. Рахіль – це я.

На іншу тему. Учора народилося ще одне поросятко. Я дістав перший примірник своєї “Історичної фонології” мови нашої нещасної. Гладеньке й доброї ваги. Це було діло мого життя, і я його таки побачив. Тепер можу сказати – Нині отпу-щаєши. Інша справа, що ніхто його не прочитає. А агенти Якобсона-Білодїда, напевне, вже готові на акт розтерзання. Але життя завжди складається з болів і утрат, а перший день – все-таки радість. Так що можете привітати.

А послати Вам його – не пошлю. Бо ціну тому поросяті встановили 500 німецьких марок. Чисте божевілля.

Оце і всі новини. Кінчаю і повертаюся до читання доповіді тов. Володимира Васильовича Щербичького про 325-річчя возз'єднання. Назідательное чтеніє. Будуюче. І, Господи, доки, доки, доки? Я навіть не про тему й, з дозволу сказати, ідею, а про рівень.

Філь глюк! Бон шанс! Гуд лак!

ЮШ.

* * *

Лист 79

20 березня 1979

20 березня '79

Дорогий Ізарє Григоровичу!

Саме повернувся з Мічігану, де вигавкував і знайшов Вашого ділово-короткого листа. Бачу з нього, що столичний уривок готується, і з того радію. Про Рілького тяжко щось сказати в котомішковій ситуації. В принципі, намагаючися зробити ту сучу дочку сучасною, я проти перекладів із старих майстрів. Хочете вірте, хочете ні, в мене вже лежать два Бодлери, а за-

пропоновані ще два. І якщо я вміщу Рільке, як боронитися від бодлериту? А з другого боку до того Р-М-Р я маю спеціальну пошану. А з третього боку комбінація Вашого оригінальства (слово Костецького) і рількеальства теж Вашого може й була б цікава, якби вмістилася. (А вміщення – справа не проста – бо надвишки сторінкові березневого числа – воно вже вийшло – будуть вираховуватися з подвійного.) Отже, цвай Зеелен лебен ін майнер Бруст, і що Вам сказати? Якщо хочете заризикувати, пришліть і Рільке – один текст, не америко-стильний венігрет – разом з Столичною, а я подивлюся, чи варт поєднувати і чи лізтиме. У найгіршому випадку принаймні матимете одного читача. А як не хочете ризикувати, РМР не посилайте.

10 березня пройшло трогательно, всі плакали, і я теж, а автографів виписав понад 50, аж рука заболіла. І вперше в житті не я стояв у черзі, а до мене стояла черга. Фізер закарпатець, потєбніянець, наш колись студент, тепер професор у Нью-Брансвіку. Говорить дуже розумно і вчено. А на зріст дуже малий, у комбінації зі мною виглядає весело, виглядаємо. Якби Санчо став професором, а Дон критиком, це була б наша пара.

За фонологічні потішання дякую.

Про Бавера я не поиняв. Не забувайте, поки Ви читали ці речі, я був у сторіччях – 8,10,17 і т. д. Тому напишіть популярно, що це за їден і що з ним сталося. Взагалі і в Ваших руках.

І про Жогандо я не осведомлен.

А спеціально хотів би знати, яке джерело картоплесадіння Бурлюка-батька. Це мене особливо цікавить. І не через те, що збираюся садити картоплю.

Літературу про Ізарського я читаю сумлінно й ретельно. Про рятування на даху теж читав.

Як бачите я вийшов поза собі встановлені півторінкові ліміти й перебуваю по той бік добра і зла. Час кінчати.

Весна. Крестьянин торжествує і т. д.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 80

15 квітня 1979

15 квітня '79.

Дорогий Марселю Григоровичу, аліяс Олексю Прустовичу!

Ваш ресерш дю там пердю з подвійним дном (Віктор шукає в Візені, автор у Вікторі) дістав. Дякую. Для уважного чита-

ча він має сенс, неухважний – хай начувається. Даю до журналу.

Примітка Ваша із списком дійових осіб дуже доречно. Але додайте до неї, коли Ваша ласка, ще трьох – Льюку, Руді, Тухлу. Про Льюку й Руді можна здогадатися, але чому не полегшити життя бідному читачеві? Про Тухлу з цього уривка нічого здогадатися просто не можна.

Поза тим є місце-два мені не зрозумілі, а дещо я виправив на правах освіченого абсолютизму. Проте, коли це Вам дуже проти шерсти, протестуйте, і можна це буде змінити в коректі. Випишую все це за порядком сторінок.

– дописки на маргінесах. Моє, – на берегах

– кількох сетів фотографій. Моє, – серій фотографій.

26 – фортеці Янголів. Моє, – замку св. Янгола. Кастель сан Анджель – можна ще сперечатися фортеця (так за австрійців) чи замок, але янгол напевне один

– Серцебиття. Дурна калька. Моє, – биття серця.

– вже четверта тридцять. Так у нас тільки на залізниці. Моє, – четверта з половиною. (Може бути пів п'ятої, якщо хочете)

29 – пласти надій. Моє, – верстви надій

29 – драбиною зібрався на горище. Зібрався – рос. собрався, не взобрался. Моє, – зліз.

32 – пузИРі на засніженому пустИРі. Ця рима мені явно не подобається. Але як накажете змінити?

33 – масло й акварелі. Моє, – олія й акварелі.

– заліг (сніг) пластом. Моє, – шаром

– поява його псувала їй обідню. Мені не зрозуміло. Яку обідню?

42 – убористий... стиль. Моє – густий.

І потім, голубе, чи в Клівленді паперова криза? Таж пишіть з берегами, чи то пак маргінесами. І робіть інтервали.

Додаток до дійових осіб, пояснення незрозумілого, а коли є протести – протести я хотів би мати якнайскоріше. Гаразд?

Кінець офіційної частини.

Дякую за склянкові компліменти. Але ж ест модус ін ребус. Скріб не Шекспір, я не Рильський або Лукаш. – Чи було багато людей? Як реагували?

Бавер Ваш мене дуже зацікавив. Може для журналу, як ні, – для мене. Прошу, пришліть. Бурлюки мене теж цікавлять, і для себе і для пані Маркаде, що збирає про них факти. У Вас літом має бути виставка Шардена. Хіба приїхати на сполучення

Шардена з розповідями Ізарського?

Жогандо – Жугандо, однаково серое невежество. Якщо колись матиму спокійний пенсійний вік, прочитаю.

Ліда Прокоп дійсно дочка.

І останнє, в неділовій частині найголовніше. Волошин. Його я теж раз зустрів був. Правда, не сам на сам. Отже, напишіть про нього хоч статтю хоч рецензію, хоч як Ізарський, хоч під іншим прізвиськом – Іннський, Дунайський, Задунайський, – що хочете. Я відкрив у журналі статтею про Малевича розділ “У приймах у чужих”, – а нічого до нього дістати не могу. Ніхто в нас іномовними хахлами не цікавиться. Хоч гвалт кричи. Потребую рятунку. Рятуйте. В якій хочете формі – довга стаття, коротка, рецензія, монтаж, спогад, силуетка, навіть роман!

Натомість Зерова книжка в мене є. Дякую, ні.

Нарешті, щодо перекладів Ви маєте рацію. Але й я маю.

Смачної й поживної рибки з Вашого озерця. Реагуйте швидко на цього листа. (Здорово зформульовано, не?)

Ю.Ш.

* * *

Лист 81

26 квітня 1979

26 квітня '79.

Дорогий Ізаровичу!

Ціла купа поганих новин. Поперше, не пишіть мені покищо на домашню адресу. В будинках Колюмбії застрайкували дармоїди-двірники і пошти не приймають і не роздають. Тому пишіть на проложну адресу. Там може пролежати день або два, а тут – може й місяць а то й взагалі піде псові під хвіст. Інші пункти:

З Клівлендом моїм нічого не виходить. Шарден закривається десь на початку серпня, а я міг би приїхати тільки наприкінці. Так що я Вас відривати від романчика не буду, отже, більше можливостей відірватися заради Волошина в приймах. Та про це далі.

За Бауера дякую, прочитав з інтересом. Добре написаний. Але, щоб його надрукувати, треба було б щось зробити чи додати. Як воно є, воно поза нашим часом. Бачу дві можливості. Одна – поширити його в загально-солдатсько-німецький бік.

Після нього німецькі солдати більше писали про ост-фронт і Україну. Одна книжка навіть вийшла тут в англійському перекладі і – за рецензією – я хотів її купити, але відкладав і так і не купив, а тепер не зміг навіть знайти тієї вирізки. Друга можливість – поширити в бік Бауера, – дати загальнішу його характеристику, може включивши Ваші листи, – одне слово – Вам видніше. А так, як тепер, то воно читачеві надто видно буде, що з шухляди. І то двадцятилітньої. Для людини це вік розквіту, а для шухляди наоборот. За пару днів вишлю Вам рукопис, але не тому, що він писав про країну негативно. Це мене не лякає. Отже, коли б Ви доробили хвіст і голову, я б узяв і це.

Ліда Палій мусить полежати. Ідилія іранська на тлі теперішніх подій виглядала б як знуцання. А так я за Лідусю.

А хочете про Журбу написати? Радо візьму. Хоч була відьма справжня, я її на мітлі навіть бачив. Та ще й з вампірними нахилами.

Тепер центральний пункт цього листика. За “Дом поета” дякую, може, краще зробив би це Качуровський або Олександрів. Але, як кажуть галичани, так добре не є, щоб ми могли замовляти віршові переклади. Та не це головне. Головне, – таки візьміть ключика, відімкніть голову і напишіть хоч коротке “В приймах”. Крім Вас ніхто цього не зробить, а зробити треба б. А романчикові це не пошкодить. Творча відпустка на час до двох тижнів навіть витворить глибшу перспективу і піде Вікторові на користь. Так що рушайте, нехай ні жар ні холод не спинить вас. Благословляю і благаю. І не мусить це бути ВСЕЗАГАЛЬНА характеристика, можете вибрати аспекти – аспектики – аспект – аспектик. Напишіть так, і я за Вас молебня відправлю в церквах православної, патріархальній, безпатріаршій і якій хочете.

Тепер мелкіє воприси. Хрищення-коронування мене не захопило, хоч дякую. На цю тему краща мозаїка в Дафні під Атенами. Натомість друга, з овечками, з равеннських моя улюблена. І більше відповідає. Овечки, значить, пощипують травку, а я до них проповідую. Зовсім як Народній Малахій. А втім дякую за обидві.

Андрія Білецького я знав тільки на морду. Він був на рік молодший від мене яко студент.

Примітка Ваша з послужними списками пішла до друкарні. А при ній і візенські історії.

До Дому поета мене водив такий був Вася Дибський, мій

товариш ще з гімназії. Потім зник, – всіх до 'дної ями. Але я тоді був ще дуже зелений і мало розумів. Волошин виглядав на астматика.

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 82

23 червня 1979

23 червня '79.

Дорогий Волошинознавче!

Повернувся я оце з Хіни, прецікавої, – вона тепер або на порозі НЕПу, який потім трахнуть по голові, або на початку чехо-словацької весни. І всіх імперіялістів вони здорово вигнали, за винятком росіян, на яких за що й люті (Зелений Клин і Владивосток у них украдено). А потім старі храмчики під час культурної революції ґрунтовно потолочені, а тепер реставровані, так, так, а потім старі розплановані садочки, одне слово прецікаво. Та про це іншим разом.

Ваші два листи чудом до мене дійшли. Бо послані на адресу “Сучасности” рік тому. Бачу, що Ви не не читаете журнал від титла до коми і наоборот. Треба, голубе, і обкладинку читати. Вона теж виплід геніяльного редактора. Тішуся, що з Вашою мамою краще, хай вона продовжує в тому ж дусі. Щоб у Лисенків був порядок. А Баварія щоб квітла.

Не вагайтеся з Волошином. Є для кого. Которі трохи знають, а інших треба просвітити. До Качур. напишіть. Його переклад сполучити з Вашим сочинением, – першорядно. Я до нього звертався по поезії, а він прислав переклади старих поетів, а в мене на таке в журналі брак місця. Про це ми вже листувалися (Рільке і т. д.). Але переклад у зв'язку з статтею, а стаття ревіндикаційна, елегійна, – це вже щось інше.

І про листи Короленка варт би написати. А там і про Мережка... Записую це все на Ваш поточний рахунок. А та кобіта обіцяє статтю про початки російського футуризму на Україні. – Гришкового Гоголя я читав. Найцікавішу частину його він уже надрукував.

За тиждень їду до Парижів. Але листи й Волошина (моє нахабство) шліть на мою адресу. Збережіть, передадуть.

На Багера не ставте хрест. Я вже писав, – його треба не викидати, а поширити – або в напрямі до Багера цілого або до

– ще краще – німецькі воєнних часів спогади про Україну, відповідний відтинок ост фронту.

Переходити на цей бік аркушика було проти правил. Кінчаю. Вітаю. Бажаю.

ЮШ.

Віршилища Косача пустопорожні. Wows, wows, wows.

Як я летів з Хіни, раптом каже капітан – “Летимо над Клівлендом”. Хотів щось Вам скинути, але це було так несподівано, що не встиг.

* * *

Лист 83

30 липня 1979

30 липня '79.

Чеховський лист на деревню дедушке не дійшов. Але наша американська пошта таки краща від російської. Ви систематично пишете на деревню дедушке, а я чудом дістаю. Отже, поперше, пишіть на мою домашню адресу. Коли мене нема, швайцар зберігає мою пошту. Подруге, якщо маєте фантазію писати на редакцію, пишіть на її теперішню адресу, а не торішню. Не читаєте обкладинкових сторінок журналу. Тут я Вас зловив. Соромно. Мусіли б такий геніальний журнал читати від першої літери до останньої.

Проти ювілеїв нічого не вдієш. Скажіть ще спасибі, що не нагородили Вас орденом трудового червоного прапора. А студентство – атавізм.

За мої старі сочинення дякую, вони всі друкovanі, викиньте.

Ваші журнально-публікаційні проєкти. У Вашому порядку.

Уривки з щоденника – вундербар. Тільки не про мене. Я мусів викреслювати з Самчукових цілу купу сторінок, де мене хвалять. Цей редактор – скромний. Щоб Ви знали.

Листи Короленка до Луначарського – теж добре. Але про них. З витягами будь-якої довжини, але як цитати. Просто передрукувати листи не можемо, бо на советські видання тепер є копірайт. Хібащо це зовсім старе видання.

Про Бурлюків. Давайте, якщо допозгадуєте. Я сподіваюся на статтю – обіцяна, але, звісно, не кажу гоп, поки не дістану – на тему “Україна як колиска російського авангарду”. Це була б добра пара, допарок.

Але найбільше я таки хочу Волошина. А тут Ви скромно стиснули губки й мовчите. Чи пишете? Коли буде? До Качуровського, звісно, напишіть, але статтю можна і треба дати незалежно від того, чи буде той переклад. До речі, чи Ви могли б мені дати адресу Кач.?

Чи можете дати мені пораду: я готую число про робітництво на Україні. Статті я ніби матиму. Але що дати з прози й поезії? Хотілося б дати передрук чогось забутого з двадцятих років, коли дуже хотіла наша література бути пролетарською, а виходив здебільша конфуз. Маю дещо з віршів Хвильового. Відповідають обом вимогам, – забуті (зовсім, думаю) і смішні. Чи не згадаєте ще чогось подібного, особливо з прози?

Париж був пресимпатичний, нормандські собори розкішні, опера в Гляйндборні дуже мила (Ви ще мене в смокінгу, мабуть, не бачили). Зате Лондон мене злякав до смерти. Поперше, англійці, чемні англійці стали штовхатися й не вибачатися гірше, ніж у НІЙорку. Подруге, після того, як наш президент проголосив війну арабам, гроші наші впали так, що з Лондону тільки поли вріж і тікай.

Але тепер, у понеділок, несе мене чортяка на південний захід – до Нью-Мексіко й Кольорадо. Перед сконом тварини часто казяться. Отже, авфвідерзеен, а поки я гуляю, працюйте тяжко для журнальчика.

Привіт усім Мальченкам.

Ваш доземно Ю.Ш.

1980

* * *

Лист 84

31 березня 1980

31 березня '80.

Дорогий Олексю Григоровичу!

Бачу на Вашому останньому листі дату 6 серпня, Спас. Відтоді більшість того, що було в тексті, перейшло до історії або до небуття. Робітниче число вийшло. Качуровський погодився написати про Волошина. Маркаде написала про російський авангард на Україні.

Сподіваюся, що й з підтексту дещо стадо неактуальним. Тим більше, що я відповідаю тільки за журнал. До видавництва не належу і не хочу належати. Дивуюся, коли вони Вам написали, що з рішення про Озеро чекають на моє повернення. Ніхто мене ніколи про це не питав. І я тут безсилий. Радити можу, але формального навіть одного голосу не маю.

Лишається, отже, дві речі актуальні. Одна – про здоров'я Вашої мами.

Друга – неспівмірна – про Ваш “Щоденник”. Що він переважно про Ізарського, більше про книжки, ніж про людей, – це в порядку. Щодо дозування, – я б волів так, як зроблено з Лавріненком (не порівнюю якостей), – незалежні один від одного фрагменти, з поясненням про цілість, але без “далі буде”, кожна під своєю назвою. Кожний можна читати окремо, уважний читач може з'єднати. Що Ви про це думаете? Інші ідеї?

У мене від серпня нічого нового. Розставляю коми й середники. “Організую”. Одна коротка подорож до Вашингтону, одна до Торонто.

Сердечно вітаю,

ЮШ.

* * *

Лист 85

4 червня 1980

4 червня '80.

Знову відповідаю не в ритм. Це означає, – захекався. В переносному й прямому значеннях. “Пора, пора, покоя сердце просит”. Якщо я не хочу, щоб мене з сабвею, що возить до редакції, забрали до передцвинтарної палати, треба складати свої обов'язки і, поки не пізно, лягати на канапу й слухати музику.

Ні, в мене нема нікого, хто б хворому купив аспіріну. Це вже в переносному сенсі. Маю хворіти й помирати в стилі Шевченка, в академічному приміщенні, на Васильївському острові.

Але летс чейндж де сабджект. Про щоденник, отже, як кажуть на дорогій родині, ми досягли договорености. Чекаю на перший самостійний клопоть, такий, що не треба давати “далі буде”, під власною назвою, а коли хочете, щоб люди знали, звідки це, можемо згадати в редакційній примітці.

А з романом не знаю, що робити. 200 сторінок – це значить 6 продовжень. Де я візьму місце? Треба ж і дебютантів виводити в світ і старих пошанувати. Щоб Ви вішалися, я не хочу. Хіба

повіситися разом з Вами? Самчукові видає спогади й романи товариство волиняків. Може, Вам записатися в волиняки? Або заснувати полтавське. Як у багато чому ще, так виглядає, що я стою безрадно. Теж, боюся, разом з Вами. А наші батьки народу Вам остаточно відмовили – я маю на увазі – книжку? А може б, Ліда Палій і інші ізаролуби справді зібрали б грошей на видання, хоча б частину, як тепер Лебедь збирає на Барку, а тоді видавці наші таки докинули б свою частину?

Спасибі за Вишеславського. Я його вже мав, відбитого, з редакційного комплекту. Але якась дивна сочинення. Наче їй утяли голову й ноги, наче обрізали або сам автор не хотів писати, що знав. А в такому вигляді пахне навіть мітом на тему дружби народів. Скільки знаю, поза тим ніде ні в Волощина ні в про Волощина українських мотивів взагалі не видно. Цікавий на готоване паризьке двотомове видання. Може, там буде розгадка. Качуровського статтю я вже маю, але він там не порушує цієї проблеми, хібащо генетично-генеалогічно.

Короленко-Волошин це таки тема, а може, ще більше в протиставленні Толстой-Солженіцин, звідки нитки до Аввакума. Між іншим раджу шостий “Синтаксис” з антідісентною статтею про Солженіцина. Хоча і трохи занадто з жидівського боку. Але що ж з того, що Ви теми піддаєте, а писати про них – хай рижий пише, а рижі перевелися.

Липинського видання я недавно бачив, будучи в хаті Ів. Ів., в відсутність господаря, – оглядав Союзівку, а в ній церкву Жуківу, бо треба буде, мабуть, про неї написати. Видання добре, і церква добра. Але вареників не було, а я відколи занехав національно-органічний стиль у літературі, став його плекати в кухні, ходжу по нйоркських хахлацьких ресторанах і роблю порівняльні студії з вареникології. Треба було б ще поїхати до Рочестеру, бо там ще одна Жуків церква, але далеко і – таки захекався. Воно (Рочестер) теж над якимсь озером, але не знаю, чи Вашим. Географія озерна швах.

А з Німеччини прислали мені есейчики такого собі Окопенка, теж з наших, писателів німецький. Чи чули такого?

Чи вже допалися до нового Гончара? Чи маєте “Марусю Чурай”?

Як каже в таких випадках Веретенченко, будьмо. Спробуймо бути, кажу я скромніше. Вітаю.

ЮШ.

* * *

Лист 86

24 червня 1980

24 червня '80

Дорогий Олексю Григоровичу!

Дякую за клопоть щоденника. Починаю з нього, бо Вас, письменника молодого й нетерплячого, це найбільше цікавить. Я прочитав його, клопоть. Дав теж прочитати Марті, – вона має швидкі реакції, і я раджуся з нею в випадках непевності. Її враження точнісінько, як моє. Там є щось, це щось – те, що Ви й хотіли і на що вказуєте заголовком – запах епохи. Але, з другого боку, це виразно писане для себе і тому часто так пунктирно, що треба або давати коментар втриє більший від тексту або не чіпати, наперед погодившись, що 99 читачам із ста буде непойнятно. Наприклад, переліки назв прочитаних книжок. Скільки людей їх знатиме, щоб за назвою відчутти смак? Якби при кожній був хоч епітет, що прорізає темряву, як блискавиця! Але тут таки відступаю, – бо тоді це вже було б не особисте, а літературний виріб. І що тут робити?

Отож моя пропозиція. Якщо хочете заризикувати, пришліть решту “п’ятдесятих”. Я постараюся де підкоротити, де спрепарувати. Якщо, на мою думку, вийде, пришлю Вам на перегляд і затвердження. Перед тим і при тому матиму тисячу запитань, якими буду морочити Вам голову. Але, якщо після операції воно не подобатиметься мені або Вам або обом, ми мусятимемо таки покласти річ у “довгу скриньку”. Що Ви на це? Хто не ризикує, не виграс. Чекаю на скору резолюцію (бо коли це вийде, я б давав це ще цього року, а вже працюємо над жовтневим числом) і, коли позитивна, на решту цього клаптя.

Про роман, УВ, знов стара пісня. Я не можу давати 6 продовжень у журналі. А в справі видавництва Лебедь тепер не вирішує, напишіть краще до Прокопа, він головний начальник.

Ідея відкрити в журналі відділ літературного архіву, на жаль, нездійсненна. Місця, місця, сторінок, сторінок дайте мені. А так мушу триматися назви журналу, на історію як таку місця нема. Падох тепер проектує українськомовний журнал з українознавства. Там такі речі були б можливі й доцільні. Виходячи з вищесказаного, лист Журби Вам повертаю. Крім усього іншого, він ще має душок, не завжди приємний. Наші друзі з-поза Середземного моря зчинили б страшний ой-вей.

Волошин і ми лишається темою. Качуровський її не вичерпав. Прочитайте його (в вересні або жовтні), і може, Вам схочеться написати доповнення. Крим, конешно, не Росія, але яка ж це і Україна! Віддаймо його або татарам або грекам або закличмо генуезців. А що Волошин був під гіпнозою таємниці Росії, то цього не заперечиш. А світовідчуття не те саме, що світогляд. Одне слово, протягаючи наше про це листування на старе, тут таки тема для Вас. Як не на нарис, то хоч на висмик з щоденника.

А вже напевне Ваша тема, як бачу, Окопенка. Тут уже я справді хотів би нарисок. Хай коротенький. Без логічних і синтаксичних зв'язків. Риски біографії, виписка з нього, виписка з критика, форма хмаринки на небі, одне слово, що на думку збрече, а в цілому якщо не образ, то шматочок його. Мені тепер прислали з Німеччини його "Фір авфзетце". Хай увесь цей Ваш твір буде на 2 або 3 сторінки, але щоб люди хоч почули прізвище. І пора нам перестати ходити в підамериканцях. Австризуймося!

За вирізки дуже дякую. Шкода, що з Санніковою не вишло. Про Гончара цікаво. Але роман – як і "Собор", – для України подія, а для світу ні, бо глибоких думок, бо контрверсій, бо польоту нема, а є доказування, що двічі два – чотири, є прилизування, – на так (за Салтиковим) "применительно к подлости", як "применительно к сладости". "Марусю" я почав читати. Вона виразно з "лица не общим выраженьем", але поза тим нічого не скажу, поки не вчитаю до кінця.

У липні, боюся, не приєднаюся до Вас. Поперше, 25 хочу податися до старушки Європи. Подруге, не переносу пляжів і курортів, купань і загорань. Це впливає на мене "удручающе". Ніколи не бувши в Фльоріді, маю до неї відразу. Може, несправедливо. Але проти Європи вона таки не встоїть.

Плющів "Карнавал" не сподобався? Мені теж ні. Хоч люди-на він цікава. Але страшно "балахманий".

Ну от, вибрав найдовший аркуш, і вже кінчається. А тем на світі, і між НІорком і Лейквудом...

Повертаючися до попереднього. Хочете зробити на день чи два перепочинок, чимчикуючи з Лейквуду до Бічу? Я тут до 25 і можу показати Вам такі клапті НІорку, яких Ви певно не знаєте.

Чекаю на резолюцію і закінчення "запаху".

ЮШ.

юся з неволі і можу про це кричати урбі ет орбі. Лишилося – кіт наплакав. Перше число вже вийшло, друге вже все змонтоване, зміст третього складений і весь тут.

Припускаю, що тепер на Ваших устах, – чому? Дрібних причин, чи то пак причиночок, багато – нецікаво розставляти коми в чужих текстах, принизливо благати текстів, які не приходять на час, трудно не пускати намулу і часом не можна стримати (наприклад, Смолій у 1 числі, а ще гірше – Караванський у другому), мовляв, автори мають свої заслуги. Але головне – мені стукнуло 72, і вже годі.

Повертаючися до інших питань у Ваших листах. Моя Європа була куца – два літньо-оперні центри в Англії, потім два тижні в Муніхені, викладавши в УВУ. Тепер, без журналу, можу дозволити собі – теоретично – довші мандри. Найсильніше враження з Англії – ціни.

Волошина Ви вже бачили. З Окопенком біда. Я вибрав уривок і дістав дозвіл від видавця і автора. Кошелівець узявся перекласти, але не подужав і відмовився. Переклад справді майже неможливий. Ультрамиський жаргон, якого в нас просто нема. Тоді зголосилася рятувати ситуацію Наконечна, але, видно, їй теж не йде, бо вже минуло понад два місяці – і мовчання. А я б таки хотів довести справу до переможного кінця, бо незручно перед автором і австрійцями вообще. Маєте якусь пораду?

Радію рухові Вашого “Озера”. Щоденникові сторінки переходять до Марти в моїй, досить обсяжній – спадщині. Думаю, що вона їх використає. Я їх відкладав, поки мав більше белетристичну прозу, але вона такої – припускаю – довго не матиме.

“Роксолани” друга частина слабша від першої, а один розділ навіть за принципом “чево изволите”. Все-таки твір досить еретичний і, напевне, не випадок, що книжкове видання вийшло в Москві, а ще нема среди родных осин. Давно відома істина, що певніший шлях веде через Москву.

Але от “Неповторність” Ліни Костенко вийшла з Києві і без реверансів (принаймні в тій частині, що я прочитав. Ще не кінчив). Бувають чудасії. Світ живе без логіки.

Осінь минула, Ізарського в НІЙорку, скільки знаю, не було. Весною? Тепер паскудно холодно.

Ну, от і всі новини. Йду до барлога смоктати лапу.

Ваш ЮШ.

Про Страві(и)нського цікаве. Хоч я вже не редактор, – але чому б Вам не зробити для журналу замітку на 2 сторінки? Для душі це нічого не дає, але заробили б на автобус до Клівленду, а там у Вас тепер і опера і Караваджо!

* * *

Лист 89

16 лютого 1981

16 лютого '81.

Дорогий Писателю Землі Української,

подяка від не-писателя за розгрішення його злочинів супроти літератури. На померті індульгенція річ приємна, хоч старим невірникам у рай і пекло і вічне життя мало допомагає. А от і цитата на похваті, – “Давно уже, усталый раб, замыслил я побег в обитель дальнюю трудов и чистых нег”. Що не кажіть, а Пушкін таки був поет. Чого не можна сказати про багатьох поетів. Боюся одначе, що я чекав занадто довго і що стало вже пізно. Останнім часом мої груди докучають мені так відчутно, що я навіть боюся, чи не доведеться скреслити мою подорож, дарма що все вже розплановано й заплачено. І лишається два тижнічки.

Три дні тому я скінчив перегляд остаточного вигляду останньої моєї Счнсти. Вона буде подвійна, березень-квітень, усі бразди передано Марті. І руки вмито. Тільки от Окопенка я б хотів довести до ладу, бо знає про наміри автор і дало дозвіл видавництво, і буде це великий, як писав Гофмансталь чудовим німецьким словом, блямаж. Але Ваш Старицький, думаю, не підходить. Раз, що ископаемое. Два, що ніколи не мав стилю інших, тільки себе. Третє, що зовсім не міський, принаймні поки в українській своїй половині душі. Якби хтось, хто добре знає міську нелітературну німецьку мову, ну, скажім, студентську, зробив хоч підрядковий переклад, я б з того щось спробував викраяти. А так, сам, не беруся, бо багатьох висловів і відтінків просто не розумію, будвши вихований на ГетОму і РільОму.

За коктейбельську вирізку дякую. Наш Коктебель уже, напевно, маєте.

Ваші питання. Барчин монстр має вийти ось-ось. Прокопові про Озеро, звичайно, треба нагадувати. Крапля по краплі. А він же не камінь. Інша річ, що він теж вибирається у старовіч-

ну відставку. Наконечна давно вже не живе на Ортніт (яку Ви взагалі б не впізнали), а живе вона на Куфштайнерпляці, де і я жив цього літа (але не в неї). Чи будете Ви мати неприємності, якщо надрукуєте Ваші вривки й виривки? З тих, що я читав, – не думаю. Таж там нема живих українців. Хіба що закине Вам якийнебудь патріот із патріотів, що бракує патріотизму. Так це ж Ви вже чули. Самі ж Луців про Вас писали.

Ну, кінчаю і йду на диван. Моліться, щоб мої груди пустили мене в ще одну подорож. А то буду, мовляв Гайне, в матрацній могилі.

Ваш ЮШ.

1982

* * *

Лист 90

17 січня 1982

17 січня '82.

Температура нуль. А в Вас?

Дорогий Олексю Ізаровичу!

Краще пізно, ніж ніколи.

Спасибі за книжку-сочинення. Але де вже мені бути прокурором. Не ті зуби, щоб кусатися. До того ж було б і не етично, бо почуваю себе співавтором. Адже мені належать літери -д і -м. Хіба не так?

Я довго мовчав, бо – раз) оговтувався після “Сучности”, де затримався був понад міру, два) відробляв обіцяне різним научним наушним виданням-статті (обіцяно шість, покищо зроблено чотири), і три) мандрівочка: два тижні в літньому сонному Муніхені, перескок до Парижу з зупинками в Кольмарі й Нансі (ах, ампір!), а потім півтора місяця в царствах Відели й Піночета, в просторечії Південна Америка. І що за інший світ, і як країни відірвані одна від одної в вік літаків і звукових хвиль, і як ми про них не знаємо, а вони про нас!

На Ваші стривожені запитання сповіщаю, що “Счснсть” існує, жива й здорова, чого і Вам бажає, тільки перейшла на теми зимово-барліжного ведмеда. А друкарня, наоборот, активна

й за гроші друкує все, що їй дадуть.

Стефаникові я писав, що синів він має два, а коли має 298 друзів, то дуже щасливий. Я не маю й п'ятох... двох... одного. А зрештою хто це казав, що людина може мати квантум сатис рідних і друзів, але їй не оминуть години й хвилини, коли вона лишається сама, і це вже навіки.

Барчина кумедія, як Ви вже знаєте, авт. А щоб він мав багато хліба з Франції, то я сумніваюся. Ах, усі ці книжки, це все за Пушкіном, "печатает, и в Лету бух". Їх занадто багато. Настав час палити александрійські бібліотеки. Це що горить, – архів, музей, – а підкладіть но хмизу. В Афганістані, В'єтнамах, Польщі вже настала апокаліпса, і, кажу Вам, ніхто її не уникне, і над світом уже лягла тінь Брежнєва, і це не на одне століття, якщо не до кінця роду людського. І цього не уникнути, бо нема Собеського, щоб послати під Відень. І так їм (нам) і треба.

Сердечно вітаю,

*Ваш Єремія II,
сбт
ЮШ.*

* * *

Лист 91

14 лютого 1982

14 лютого '82.

Минулого тижня ми блукали по Мюнхену. Почалося з вилли Штука, був і театр Принц-Регентен і чого тільки не було. Посилаю Вам виставку. Як виставка про Кандінського вона погана, бо перепідкреслено його німецькі корені і ані пари з вуст про російські. А вони сильніші і в Мир Искусства (Сомов, Білібін і т. д.) і просто в російській народній казці. Натомість Муніхену на виставці багато, і для старих мунхняків це чудово. Шкода, що Ви заклівлендені по вуха.

У Винниченковому щоденнику нема ні епохи, ні людей, ні навіть його самого, як він був, а яким він хоче, щоб його бачили. Якщо хто цінував його, тепер перестане. Може, добре, що видали, але чи варт видавати таку книговину, щоб показати, що король голий?

Учора преміювали Барку. І я гавкав, і Рубчак, і все було добре, аж поки Барка не закатав проповідь про спасенність віри в Бога і ні слова про літературу і тривало це понад годину. Навіть у церкві ніхто б не витримав. Ви питаєте про його Комедію.

Там є місця без перебільшення дантівської сили. Нариклад, у кінці, пожежа Берліну. І багато інших. Але є страшні провали і порожнечі, непотрібний автобіографізм. А в цілому вражає комбінація проповіді з неліричністю й селянською бройгелівською конкретністю деталей.

Про бездружність – я думаю це кондісьйон юмен. З ким би ти не був, в кінці ти лишаєшся сам з собою. Хто це сказав? Старі люди самі обрубують суки, на яких сидять. Бо коло має замкнутися. Поза тим, якщо бути генералом, то можна (хоч не завжди) мати навколо салдатів, але не можна бути в оточенні генералів.

Сучність нахваляється, що видасть зразу троє чисел. Поживем увидим. А взагалі журнал робити – це не телятам хвосту крутити. Та ще й на нашому безриб'ї. Але вірмо й надіймося. Було б сумно, якби журнал згас.

А по сій мові бувайте здорові. І що б Вам наловити трохи карасиків у Вашому озері в ополонці (чи воно замерзає?) й прислати мені на вечерю?

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 92

11 травня 1982

11 травня '82.

Найдорожчий мій Ізаровичу,

відповідаю на Вашого листа з вопросами, а йому вже місяць і два дні. А все прокляте нікольство. З одного боку Академія з усякими ремонтами й банками, з другого всякі рукописи всяких людей, людців і людиниць, а з третього всякі нйоркські культурні евенти, яких ніяк не можна прогавити.

Щоб почати з останніх. У НЙорку має бути велика виставка Караваджо, з усією Італією і Європою перетрушеною. Вмерти мало. Але коли? 1985. І питання за питанням, – чи переживемо 984 без війни? Чи я буду в живих? І живий? Все-таки свинтсво, коли таку епохальну подію зроблять без мене.

А з Аргентіною біда. Чи ж давно я там блукав, і всі мене любили? І був я навіть, із своїми зубами, в британському шпиталі в Буеносі, і третировав мене британський лікар. А от маєш!

Ну, тепер Ваші питання. Моя тема в Торонто була за Метлинським: що вже наша мова конає. І що буде після того. Така

собі панахида. Всі плакали, а потім говорили між собою по-англійськи.

Лавріненко вже нічого не може писати. Є старість, що усвідомлює і граційно відходить. Є старість, що думає, що інші не помічають її і борюкається за інерцію. Можуть бути різні погляди. Я шаную першу і боюся її уникаю другої.

Нитченка я дістав. При нагоді подякуйте йому від мене. В мене рука не підводиться дякувати за таке. Хоч наміри знов добрі, а енергія подивугідна.

“Дом поета” кажуть, довгий і треба багато часу.

Дам з Харківського університету “Счснсть” ніби бере. У першому числі там буде початок Шкурупія і Окопенко. Усе це ще моя спадщина.

Добру паску мені прислала моя кума, Костючка. Хоч там біда. Гр. Ол. сліпне, і не метафорично, а буквально.

Ваші запитання вичерпалися. Тепер мій, більше прохання. З дурної голови я дав себе намовити на промову в Іллінойському університеті. Там роблять конференцію на тему українська література. Будуть різні Славутичі і різні (як кажуть на родіне розмаїття) тем. Я маю гавкати на кінцевому бенкеті. Це щось середнє між кльовнадою й підсумком праці. Я кинувся в зв'язку з цим читати всяких писателів про методи критики й історії літератури. Прокловтнув кілька брітійців, французів, поляків, старших братів. Бракує мені німців. Старих я знаю досить – Фослера, Лео Шпітцера і Ко. Але сучасних – зовсім ні. Порадьте пару “айтемів” модних або цікавих або й те й те. Очевидно, мова не про систематичне вивчення, а про вихоплення яскравого. Мої колеги тут живуть на острові, що зветься Америка, і про німців навіть не чули, що такі існують.

Буду вдячний по гроб життя.

А по сій мові буваймо здорові,

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 93

21 червня 1982

21 червня '82.

Дорогий Олексю Григоровичу!

Напередодні вируху (! яке слово! І Ви кажете, що мова наша забагатіла) до Чікага хочу подякувати Вам за поради для моєї застольної беседи. Я, правда, з того безпосередньо не скорис-

тався, бо хотів тільки новіших, а Ваш Адорно вже давно кісточки склав, та й ті вже погнили. Але прочитав я про нього і в Вашому листі і в Лит. Енцикл. з приємністю і користю.

Але промова буде майже без німців, тільки згадка про двох з критики сприйняття. А то все більше французи, брити, поляки й старші брати. Вийшло ніби розумно, але, як на бенкет, занадто розумно, ну і довго, а краяти по розумному – серце кров'ю обливається. Ну, побачимо, чим усе це закінчиться.

Потерпаю однак не стільки через горе от ума, як через горе від голови. Чимраз частіше вона не в порядку. Не в сенсі думання, а в сенсі тримання її догори. Паморочиться й тягне всього мене (мене? Чи це я?) на долівку. При чому це надходить моментально і без попередження. Я маю троє гавкательних зобов'язань іногородніх, – у Чикаго, в Гантері і в Парижі – червень, серпень, листопад. Якщо ці витримаю, подякую Богові, а нових таких зобов'язань уже не братиму.

Так що і бігання по виставках у 1985 році, пане докторе медицини, сумнівне.

А тепер у нас виставка французів 17 ст., а там є і одна картинка від Вас. Я, власне, думав, повертаючися з Чикага, заскочити на день до Вашого Клівленду, але не вийшло. Через 4 липня. День туристично мертвий, а на два дні над Вашим озером я розраховувати не міг. І так з тих різниць лечу просто до своїх пенатів.

А відколи це Ви стали “животним”? Я Вас бачив зовсім не животним, а навпаки, духовним.

Щодо зубрів у Києві, то або Д्राжевська хибно написала, або Ви хибно прочитали. Я говорив про зубрів російського націоналізму, не нашинського чи то пак, як казав Осип Бодянский, наського.

Про Сучасність просвітити Вас не можу. Січневе-лютневе число Ви таки вже напевне маєте, а дальших покищо катма. А як говорю з Мартою, вона каже, що готує липневе число, так ніби всі попередні вже повиходили. Я слухаю й мовчу, бо не немовля і не з Андерсена. То воно кричало.

Написав предовгу статтю про Лятуринську. Гошовський давно мені з тим приставав. Ніби канадські жінки хочуть її видати, видане й не видане, зібране й незібране. Коли на все те тепер подивитися, виходить зовсім не так приємно й бадьоро, як мені виглядало, коли я писав статтю про неї, що ввійшла до

“Не для дітей”. Навіть навпаки. Не знаю, чи схочуть друкувати, бо воно виходить мимоволі і проти її “середовища” і зачіпає й нашу рідну Гамеріку.

Ну, вітаю Вас з офіційним літом і довгим днем.

Ваш (Васький?) ЮШ.

* * *

Лист 94

18 липня 1982

18 липня '82.

Дорогий М. Д.!

Ліків на мої хвороби нема, але справа не безнадійна. Після подорожі почуваюся куди краще. Таки мандри ідуть мені на користь, дома я закисаю. А подорож була не тільки на науШну конференцію в Урбані. Там я послухав багато всяких сообщений і було мені так нудно, ніби Олесь і Чупринка зійшлися до купи, – це, як Ви пригадуєте ЦИГАТ із Михайля. Але до того я доточив два дні в Чіказі і два дні в МілвокаХ.

У Чіказі, як самі знаєте, добрий музейчик, і там я покрутився коло всяких Веласкезів і Рембрандтів і новіших, а другого дня поперся до Ок-Парку, де Лойд Райт набудував мільйон хат, і коло ста тисяч оббігав. Хоч він і не моя ЧАШКА ЧАЮ, але все-таки мав “лица не общее выражение”.

А МілвокаІ пресимпатичне місто, і музейчик там без старих майстрів, але наше сторіччя очень здорово, і розташований він над озером (це не цитата). А хитрі греки не копіювали там свої Ая-Софії, а запросили того таки Райта, і він їм збудував прекруглу церкву, і хоч вона знов не моя Чашка і т. д., але включена до офіційного списку достопримечательностей і всім туристам радять туди їздити. А на нашу семистрітну катедралью ні одна собака не гляне. Церква прилагається.

Клівленд таки не випав, доводиться задовольнитися Вашим Святим Петром (себто Жоржика Ля-Тура), який тепер висить разом із своєю свічкою в нашому Метрополітальному. Очевидно, УРЕМЕННО.

Про Лятуринську мені добра душа привезла до Урбани матеріяли. Це була, скажу Вам, родина! Чисто кримінальний роман, з убивствами, підпалами, утіканням з дому, замерзанням, нелегальними кордонами і т. д. Не про все можна писати,

але дещо прочитаєте. Один варіант статті ніби буде в Счснсті, а другий у творах, які Гошовський обіцяє видати до кінця року. Воно, звісно, пан теж обіцяв кожух.

І Стефанік пише мені, що я обіцяв для "Слова". А я не пригадую, та й не дуже мені хочеться пригадувати.

Про Смолія мені сильно чесався язик згадати в Урбані в своїм пшемувеню, але я стримався. Але, щоб Ви знали, це таки бестселер, уже випроданий, чого не можна сказати про Ваші або мої сочинення. А Луців, нагадую Вам, "птенец гнезда Донцова". Цей цитат з Пушкіна, того, знаєте, москаля, що розпинав...

Зате про Ваш Мюнхен Стефанік пише мені, що він геніальний. Так і пише. А я, признаюся, ще не читав. Якось виробилася в мене звичка ці збірники ставити на полицю. Але прочитаю.

Ну, от, на цьому бадьорому акорді, в передбаченні світлого майбутнього й закінчимо. Буду тепер прислухатися до вуркотіння свого еркондишенера, що заступив Діккенсового цвіркуна. Тільки той був безплатний, а цей увесь відкладається на лічильнику, а далі й на кишени. Прогрес.

З ізаро/озароносним привітом

ЮШ.

* * *

Лист 95

10 серпня 1982

10.8.82.

Мысленно приберіть автомашини з переднього пляну. Але ніякий map made чотирикутник не вмістить Гранд Каньйону. Я казав (і відчував), що зацікавлений у людських витворах. Але водоспади Ігуасу, а тепер тут поливають мене. Такі масштаби людям не даються. Зрештою, коли мистецтво – в 20 ст. – не краса, а просто все, що не має практичного призначення, то і це – мистецтво. Воно нагадує індійські (з Індії) храми і мекіканські піраміди. Вирази Шпенглерові воно величне горизонтальністю. Зрештою, це оцінили: тут повно французів, японців і Ваших/наших німців – а звідси пруся – божевілля – в південні пустелі з температурою 104-120°.

Вітаю, ЮШ.

* * *

Лист 96

15 жовтня 1982

Лондон, 15.10.82.

Поливають мене дуже енергійно, але помилково, бо я не расту. Англія краща, ніж 10 років тому. І першорядна “Зимова казка” Шекспірова.

Вітає Вас Ваш покірний слуга, пише в театрі, де мають грати “Отцы и дети”. Jes, Sir.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 97

14 листопада 1982

14 листопада '82.

Мерсі за фото Вашої ляйбгвардії. Я так і уявив собі, що я в Клівленді й пересуваюся з “мого” готелю до музею. Особливо генерал добрий. На випадок, що Ви забули про це фото, повертаю Вам фрагмент його.

Дякую також за компліменти з приводу статті про Лятуринську. Вона справді добра і виводить у світові проблеми. Я прочитав її і був дуже втішений, що в майже 74 роки людина ще може добре писати. Але для кого? Крім Вас, ніхто її й не помітив. Як камінь кинути в воду, розходяться круги й зникнуть. А тут навіть і кругів нема. Гульк, і все під водою, і порожнеча. А потім за кілька років якийсь кретин напише дисертацію, і другий кретин професор її прийме, і дадуть докторат. Яке безглуздя! Мовляв Пушкін, – “дернул меня чорт с умом и талантом родиться в России”. Все одно, що писати для Вашої ляйбгвардії. І яка різниця, крім кольору шкіри.

Навіть знаків оклику ставити не варт.

А поза тим повно праці й кипучої діяльності. Тому й мовчання. Перелічу головне для Вашої інформації. Треба було на гвалт здати до друку другий том Сімовича. Здав. Треба було на гвалт здати до друку том історичної фонології македонської мови. Здав. Треба було без кінця читати всякі публікації для антоновичівських нагород. Ще читаю. У бельєтрах дещо ще можна витримати, хоч і мало, у наукових працях убогість безмежна, примітивізм, нагинання фактів до дешевого патріотизму, невміння бачити проблеми, суцільна мас-продакшен. Або те, що Костецький колись назвав оригінальство, висування самого себе, дивіться, людоньки, який я хвацький та ловкий.

Повертаючися до літопису, чи то пак днєпису. Також діяльність у тутешній нашій Академії, мазання стін, переремонт усієї електрики, а при тому на закуску й трохи “науки”. Хоч Костюкова конференція минула порівняно добре, головне тому, що я сидів коло катедри і кожного обрізав, як минуло двадцять хвилин. Особливо я боявся за кінцевий виступ самого ювіляра, який два дні перед тим, на зустрічі з Горбачами, пролосив реч, де, говорячи про Олексу Горбача і згадуючи його співпрацю в голляндській енциклопедії, заявив, що цією діяльністю Горбач вищезгаданий уперше відкрив українську культуру й літературу... Скандинавії. А Ви й не знали. А Галя розкрила очі всій Німеччині на скарби української літератури, і тепер та Німеччина, з розкритими очима, умліває від блаженства.

А до того всього люди шлють у рукописах свої сочинення, од Відня до Лос-Анджелесу і думають, що я мушу це все читати й дружно критикувати і допомагати і чорт його знає, що ще.

А Ви дивуєтесь, що зник з горизонтів. Кара Господня бути Франком чи Горьким та ще в країні ліліпутів. Уже місяці нікому нічого не писав, крім невідкладного, ділового, нікому не потрібного й не цікавого.

За чотири дні маю їхати до Европ, Юроп, і, може, там хоч почасти струшу з себе все це г...

Ні Анабазис, ні Ласло-Куцок я не бачив. (Вибачте за поєднання.)

А на довершення всього Андропова звать Юрій Владімірович! Боже! У Куліша була хоч Мотронівка, хоч і спалена.

Вибачте за нечленоподільні зойки. Повернутися маю перед Різдом, якщо ніяке лихо не схопить.

Щасливо!

ЮШ.

1983

* * *

Лист 98

30 березня 1983

30 березня '83.

З нагоди тримісячного ювілею Вашого останнього листа – 3 січня – 3 квітня.

Відтоді я мав приємність побувати в Торонті, провіщував народ. А потім у Монтреалі. Теж провіщував. А потім змотався до Вашингтону. Там була першорядна виставка – неаполітанське малярство 17 сторіччя. І аж 5 Караваджо. Серед них і Ваш, клівландський. Так що тепер не треба їхати до Вашого музейчика.

А перед тим Ви вгадали, я був у Франції, а в Німеччині дієвствительно не був.

А справді, чого Вам не сиділося в Муніхах? Чого Вас понесло на Ваше брудне озеро? Масова психоза?

Лятуринської книжка все відкладається. А мала йти в друк перед березнем.

Горбачі стали дуже маєстатичні. І поводяться відповідно. “Посмотрел, что рублем подарил”.

Ну, знаєте, щодо “плодотворности” толстовського заперечення... Не переносу цю самозакохану свиню й самодура. Чим же він кращий від Горького? Що не кричав “к стенке”? Так готував до того крику.

Сімовича мовознавчі статті видали мені в Оттаві. Перший том. А мав би бути ще другий. Та... “улига едет, когда-то будет”. Виманули в мене рукопис, а тепер кажуть, пождім, поки в нас будуть гроші. А яка ж порядна людина бере рукописи, якщо в неї нема грошей?

Кому присудили Антоновичів, Ви вже напевне знаєте. І “Сучність” уже виходить. На рік буде Кошелівець, а потім знову Марта, після всіх конхліктів. Повертається пес на блювотину свою. І якого біса я загубив там три роки свого немолодого життя?

А втім і тепер не краще. Оце три тижні перередагував то-мину творів Міяковського. Його ніби зредагували, але за принципом тят-ляп. І ще не кінчив. А кому цього треба, питаюся.

Галя Горбач має рацію. Ніде я не бачив такої примітивної публіки, як чухраїнці в Торонті. Принаймні досі, коли довелося мені виступити перед “громадою” в Монтреалі. О Боже, Боже... А казали фізики, що температур нижчих від абсолютного нуля не буває. Ще й як буває. Казав Пушкін – дернул меня чорт родиться с умом и талантом в России.

А що з безробіттям Вашого брата? Чи маєте хоч на папір і марку?

Сердечно вітаю,

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 99

17 червня 1983

17 червня '83.

Не мусіли Ви мені присилати спеціального привітання в зв'язку з едмонтонською церемонією. Усе це показуха, малоросійська інтрига, і яке значення мають ордени, покладені на чи в труну? А як повертався, знов мене возили над Клівлендом, але не спустили й не пустили.

А що це за альманах "Память" – це Ви повинні просвітити мене. Бо я й взагалі не дуже стежу за російськими виданнями, а з того, що знаю (за титулами, не з читання), тому вже й лік погубив. А мені цікаво, що там про мою підопічну академію написали. І хто, звідки він знає?

Тим часом я просидів ще тиждень безвилазно над Міяковським, силкуючися його відтяпити й відляпити. Хоч у суті речі він і далі тяпистий. Але пішов до друку, яко том(ище) перший "Джерел".

Чи покращали медичні справи в Лейквуді? І економічні?

Я й далі не певний, чи варт було тікати від Ваньчиних портянок. Тепер смердить ними з двох боків – одні сушаться на межі Аляски, другі мокнуть (бо вологість!) на Кубі, Катценшпрунг від нашої Фльоріди. Та й взагалі весь світ ними про-смердів.

А я от вирішив нюхнути їх зблизька. Квітень провів на Близькому Сході. Тиждень у турків, тиждень у Сирії (хоч і трусився, як заєць), тиждень у Йорданії і тиждень ув Ізраїлі з вилазкою до (ніби) єгипетського Синаю. Боже, яке це вмістилище ненависти й страху! Буде чудо, якщо воно не спопелить усіх причетних. Кожний третій з автоматом, незалежно від того, чи в уніформі, чи в цивільному. А на кордонах кидаються на кожну подорожню валізку чи пакет, як шуліки на курча!

Але Єрусалим це щось! Це я в ньому був удруге, і тільки тепер збагнув. Це місце, де християни, юдеї, мусульмани живуть разом. Де під одним дахом, на місці Голготи, у церкві Гробу Господнього, окремо, але поруч і з відчиненими дверима живуть католики, православні, вірмени, копти... Може, вони ненавидять одне одного, може, готові горлянки перегризти, але живуть поруч і мирно... Я почав думати, що в "Нар. Малахії" центральний позитивний персонаж – Агапія з її мрією про Єру-

салим. Бо Єрусалим – ідея і ідеал. Або монастир Св. Катерини на Синаї, де православні ченці самі, добровільно збудували в середині монастирського подвір'я мечет, щоб зробити щасливими бедуїнів, що в них робітникують.

Один коптський чернець дав мені маленький дерев'яний хрестик. Його я маю. Все це не означає, що я став релігійний, тим менше церковний. Але Єрусалим учить!

А ще ходив слідами Мойсея. Тут він жезлом пробив джерело, тут до нього говорив Бог з вогненного куща, тут найжачена гора Синай, звідки він приніс заповіді. А тут гора, що зветься Небо (я не видумав), звідки він бачив Землю Обітовану, до якої не ввійшов, гора, де він зник. Бо зверніть увагу – він не вмер, ніде не похований, його не забрали живим на небо, він не вознісся. Він побачив здаля свою Землю, і його не стало. А про малоросійські паралелі – Іван Якович, Леся Петрівна, не буду Вам і нагадувати.

Так часом географія переходить у сантимент.

А ще, щоб кінчити звіт, носила мене нечиста сила до Вінніпегу, Едмонтону, Калгарі (нова церква Жукова, прецікава, з банями, покрайними на чотири), до Міннеаполісу (один з кращих Рембрандтів, що я бачив). І от я дома, серед рідних муринів і між двома "сетями" розвішаних портянок. Має початися велика робота над листами П. Куліша – програма на літо.

Сердечно вітаю,

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 100

18 липня 1983

18 липня '83.

Спасибі за вістку про Костецького. Хоч він мені дав по морді (епізод Вам відомий), зла я до нього не маю, а може, він і мав рацію, бо чи варт було йому лізти ще раз у "Сучасність" і все її довкілля. І так, "не оплаканий своїми й малого сліду не покину на нашій не своїй землі". А що це за син, від якої жінки? І де взявся брат? Про це й згадки не було в наші спільні фюртські і перед тим часи. Часто він тепер мені перед очима, не син і брат, Ігор, а перед тим майже ніколи. Чи мертві відвідують живих?

Здорово наші широкі народні маси розпихають талановитих людей. Костецький, Косач. А мене перетворюють на "свадебного генерала", тим самим зовсім не шкідливого, майже

свійського, але... й зовсім чужого. (Це до речі й коментар до Едмонтону. Хто там читав хоч одну сторінку з моїх фонологій? Хто знайшов хоч одну, але мою ідею? Мірять кількістю сторінок. Але в Славутича, мабуть, більше. В цьому справа, а не тому, що пізно.)

Три тижні сидів над листами Куліша, листів не писав. Учора скінчив. Але Куліш хоч був Костецьким чи Косачем свого часу. І це потіха. А ще несподіваний здобуток – уперше прочитав книжку Петрова про Куліша добра, його ж таки “Романи Куліша” – надзвичайна. Вибачайте, машинка заїхала не туди, куди треба. От що треба було б видати, ніхто ж її не знає, навіть не чув. А це і Куліш і Європа і книжка, яка читається. Та спробуйте видати – розіпнуть. Як можна, зрадник, шпигун... Я не міг знайти видавця й на його оповідання, що колись зібрав і що лежать у Сарселі. А на Україні ж орден орденом, а й собака не гавкне про нього, а тим більше про ці “буржуазні”, “бульварні” і т. д. романи.

А тепер прошу поради. Ви ж у нас тепер німець число 1. Знаєте, що Бургардтенко почав був видавати батькові, Кленові твори, видав томи 2-4, може, й Ви їх маєте, а далі пороху не стало. Тепер він ніби договорився з НТШ, щоб видати том 1, вірші, а може, й 5, всяка всячина. А НТШ, звісно, до свадєбного генерала, чи не написав би я вступну статтю. І от – бути чи не бути? Себто скромніше, писати чи не писати? З віршами я б собі дав раду, там переважно “язык родных осин”. А от оповідання – напевне під німців, але під кого? Кляйста я там легко бачу, але міг бути хтось з новіших. (Дуже оригінальним Клен ніколи не був.) Чи можете наштовхнути на слід? Від того залежатиме й моя відповідь, тим часом відкладена.

Переходячи до фрагментів біографії – зробив я ще одну подорож до Канади, цим разом, щоб окультурюватися. Спершу до Стратфорду, дуже миле це місце для заспокоювання нервів, і верби грубезні над ставами, і лебеді плавають, і цвинтар старий, від середини 19 ст. З театру вони повиганяли всіх британців, і я їх три роки бойкотував. А бачу, що вони виробили добрий ансамбль, рівний. Але головне було потім – Ошава (не Оттава) з виставкою Курилика, яка пересувається по Канаді, великих і малих містах, і закінчиться восени 1984 в Торонті. І вірте чи не вірте, це таки був незвичайний маляр. Мало не кожна картина на трьох рівнях – анекдотичний, для широких мас, а ля Брой-

гель, ідеологічний (він був псих і фанатичний католик) і формальний – гра площинами як у абстрактних малярів. І дуже, дуже здорово, хоч їдь ще раз, щоб удруге подивитися.

Ну, кінець. Маєте листа мелким почерком. Тепер вітайте себе й Ваших і відповідайте.

ЮШ.

* * *

Лист 101

18 серпня 1983

18 серпня '83

Куліш писав більшість листів без звертання. Тепер я пробую перейняти цю систему. Що Ви на це?

З рештотворами Клена покищо нічого конкретного, і я скористався з цього й перекинувся до 12 сторіччя. Хоч я взагалі проти того, щоб кривдити білорусів, бо вони й так на обох лопатках (а чи ми набагато краще?), але тут хочу в них забрати хрест Євфросинії Полоцької 1161 року. Виходить, що хрест замовлено в Києві, написи на ньому наські, а Полоцьк ані таких емалів, ані такого хреста мати не міг. Вийшла прецікава стаття, якої ніхто не читатиме (та й для німців, не для нашого брата вона писана), але яка дала мені багато приємних годин. Від Вас теж не вимагається ані читати, ані “опініювати”.

Але про Клена я тимчасом коли-не-коли думаю. Що його вірші, кажучи мовою Куліша, змосковська, то я не сумніваюся, але, думаю, не проза. Вона мені тхне німеґчиною. А може? Може, проза Брюсова? Я вже давно бавився прозою російських символістів, на заре туманной юности. А все ж треба було б подумати й про німецькі зразки, від Кляйста (?) або навіть Фонтане (?????) до його, Клена, днів. І тут до Вас уклінне прохання переглянути Вашу Айнштеллунґ. Що значить “не перечитував”? Та візьміть і перечитайте. Тих усіх оповідань на одну годину, і не такі вже вони нікудишні, щоб їх не перечитати. Перечитайте й таки скажіть своє вчене умненіє! Тим більше, якщо тоді Ви були (цитую) “зелений”, то тепер, коли Ви, як пишна рожа, розквітлі і набралися мудрости... А я, правду казавши, не віроу в те, що та проза не мала якихось зразків, бо бачу Клена як свого роду Жуковського, – завжди вторинна література, що не зменшує її вартости, особливо в андесевелопед нації. І я не про африканських муринів думаю в цьому контексті. Розміркуйте й зруштеся!

Ви питаєте про листи Куліша. Зібрав їх Юрій Луцький, який недавно видав англomовну (компільтивну) книжку про Куліша, він тепер кінчає їх оприми́тковувати. Листи до багатьох у молоді роки, а потім поступова втрата одного за одним, потім бойкот українською “громадськістю” (як у нас Кос-ач/тецький), зростання самоти, старість, і собача чи осячя впертість. А видати їх має наша/моя Академія, солодка ілюзія, на гроші почасти свої, а більше Луцького. І мало б вийти до нового року, але я сумніваюся.

Про мого героя Остапенка я знаю мало, але думаю, що він ледве чи писав повісті. А може. Я писав цей опус не заради нього, а як рекляму для Академії. Може, якась добра душа розчутиться й дасть грошей. Але сумніваюся. Це не будинок НТШ.

Ага, думки скачуть, як блохи. Знов до Клена. Я не знаю тієї німецької монографії. Якщо Ваша ласка, подайте мені бібліографічні дані, постараюся її дістати.

Ну, це було б усе, як сказав би галичанин. Вибачте за півнячі наскоки, але якщо я, Вашими словами, став авторитет (Боже, для кого і кому потрібний), то маю право на людей наскокувати. О, поле, поле, хто тебе усеял мертвими костями?

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 102

14 жовтня 1983

14 жовтня '83

Гуд бой, вері гуд бой! Але поза жартами дуже дякую за перчитання оповідань Кленових. Згадка про Бокаччо може бути одним з добрих ключів. Щодо Андреева, то я таки сумніваюся, а Зайцева й читав сто п'ятдесят років тому, і, крім того, що там усе було заімлене, нічого не пригадую. А в Клена ж, здається, імлі так багато нема. А загалом, усе це тільки відблиски, а не творчість. Але чи поезія інакша? Уся це позичена, бляшана героїка, усе це псевдосковородинство.

А втім, мабуть, з усього цього взагалі нічого не буде. Бо мої дипломатичні стосунки з Падохом катастрофічно погіршали, він поведився нахабно, і, либонь, він передумає доручати писання статті мені. Ну, баба з воза. З Лавріненком справи погані. Вважайте, що його нема. Він цілком осліп. І то зразу. Встав, пішов – і раптом кінець. Навіть телефона набрати сам не може.

Де вже там писати спогади. Варіяції на тему Юва, яким і всі ми маємо влягти.

А тепер ще одне прохання. Я розшукую “Дівчину з ведмедиком” Домонтовича-Петрова. Розкриваючи секрет – може, знайду видавця на такий симпатичний тритомничок Домонтовича – Дівчинка, Аліна й Костомаров, Романи Куліша, Без ґрунту, Серафікус, оповідання. Усе це я можу мати, але бракує Дівчинки. Тепер далі – Загальноамериканський каталог каже, що в Америці є один примірник книжки, і то в клівландській публічній бібліотеці. А з другого боку, злі язики кажуть, що вищезазначена бібліотека малоросійські видання повикидала на макулятуру. Тепер Ви вже здогадуєтесь. Якби Ви та пішли до бібліотеки, та перевірили, та коли книжка існує там, її б сксероксували, та прислали мені, то я б був поперше дуже і дуже вдячний, подруге, кошти копіювання Вам би негайно повернув, а потрете, енергійніше пробував би все це видати. Що Ви на це? Попри всі Ваші і домашні немощі?

Я тепер маю нову халепу – редагування книжки Плюща про Шевченка. Цікава, божевільна, і всі цитати перекручені. Треба зробити мову, треба знайти кожну цитату, а вони без сторінок. Посувається з швидкістю 1-2 сторінки на день і чисте тобі одуріння після того, а їх 260! Називається, взявся на свою голову. Та ще й бідну-бідолашну.

Навіть музики тепер не можу грати. Не тільки фізически, а психологичеськи.

А по цій мові будьте здорові й Богу милі, дорогий Олексю Ізаровичу, й не згадуйте лихом.

Ваш премного ЮШ.

* * *

Лист 103

22 жовтня 1983

22 жовтня '83

Їду на Бруклін. Там відкрилася виставка 380 (!!!) сучасних американських малярів з кількома тисячами творів. А Ви каже-те криза!

Дякую з захопленням за Ведмедика. Гурра, гурра! тепер якби тільки “вицофати” з Франції оповідання, був би весь істотний Домонтович. А тоді побачимо, що заспіває видавець. Моліться й постіться.

Дякую також за листок з двома пеесами й пепеесами. Про советське заснування Академії – обов'язкова теза в СРСР. Зрештою воно не цілком безпідставне формально. Бо гетьман підписав акт за якийсь тиждень чи два перед утечею, і Академія стала дійсністю вже під Советами. Інша річ, що не вони її ініціювали й провадили.

Доповідь про Куліша пройшла винятково добре. Публіка ревіла від захоплення, а компліменти на мою (такі бідну) голову сипалися щось три дні, особисто й телефоном. Та ця моя стаття має бути в грудневій Сучності.

Як же витримує Волошин як цілість? Витримує?

Я далі мучуся з Плющем і буду мучитися найменше до кінця року. Добра річ, але скільки східняцького розгардіяшу в ній, яке все непричепурене й хаотичне.

Про Коровицького ближче не знаю, але, здається, не так уже погано.

Найновіше відкриття – болгарські фільми. На диво добрі. Було 11 тут, я бачив щось із шість. Тепер ідуть чеські, але ці в душі “развлекательного” Голівуду-Гітлера. Тоталітарні. Кіначаю, до Брукліну.

ЮШ.

* * *

Лист 104

15 листопада 1983

15.11.83.

Що Ви ледачий, на вивчення Шевельовської палеографії, то всі вумні думки тримаю для себе, а шлю тільки привіт з осінньо-сірої й мокрої Іспанії, все одно повної принади. Як добре, що не дали її товаришам. Франко заслуговує на пам'ятник, а ніде нема.

As ever, ЮШ.

1984

* * *

Лист 105

9 січня 1984

9 січня '84

Дорогий Олексю Григоровичу,

щось давно від Вас нічого не було. Воно, правда, черга ніби моя (якщо не рахувати листівки з Еспанії – чи дістали?), але ж Ви звичайно черги не трималися, і добре робили. Чи все гаразд дома?

А мовчав я, повернувшись з піренейських околиць, які були дуже готичні й принадні, через Леоніда Плюща. Я, мабуть, згадував Вам, що, на своє безголів'я взявся редагувати його книжку про Шевченка, на погляд ніби тільки про “Москалеву криницю”, а справді з виходом направо й наліво, вниз і вгору. Воно прецікаве й талановите, але й солідно з бзиком. Та ще всі цитати перекручені, не навмисне, щоб підробити, а в дрібницях через політ думки, та ще й без сторінок, і розшукуй їх усі, наче тисячу голок у тисячі копиць сіна. Знав би не брався б. Але й те, що не знати, чи наші солідні академісти, звиклі до американського прагматизму, видадуть усе це. Без моєї участі, напевне ні, але не певний і з нею. Бачите, бзикізм пошесний. Перейшов навіть на мою машинку, – взяла й вискочила поза встановлені береги!

Волошин, мабуть, по злобі сунув нас до балканських слов'ян. Не дай, Господи. Та вони ж дикі, і болгарари і серби! Правда, й ми добрі!

Виставка на Брукліні була, як і ся сподівано, ярмарок бездарностей, кожний хоче здивувати, а так мистецтво не робиться. Одне добре, що вона негайно й катастрофічно забувається. Хоч би один “об'єкт” я міг сьогодні згадати. Правда, посередині пролягла Еспанія, а самої Саламанки досить, щоб забути про все решту.

Ну, і чи дістали мого Куліша? Десять вийшла ще, зі мною, Лятуринська, з дуже малими відмінами проти того, що було в “Сучасності”, але мені вони ще не зволили вислати.

Домонтовича половина оповідань уже прийшла з Франції, а друга їде – не – їде. Романи всі маю. Видати це ніби береться той чолов'яга, що наважився видати новий романок Косачів, але чи видасть, того не знаю. Зрештою, між двома авторами істотна різниця. Косач робив ради лакомства нещасного й злоби, а Домонтович, якщо робив, то зі страху. Ну, поживём – увидим. Тепер питання тільки, де брати часу на все це (редагування), ну, і, в теперішніх обставинах, віку.

Отакі новини, в чайній ложці, а то б і на волоній шкурі не списав.

Озвіться, тривайте,

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 106

20 лютого 1984

20 лютого '84

Дорогий Олексю Ізаровичу,

Знов меа кульпа. Заїв Плющ. Дірколатання – сторінки на цитати й цитати самі, листування з приводу перередагування поодиноких пасажів. Тепер видно берег, пішов до нього від мене останній лист з переліком місць переробити або доробити, чекаю відповіді. Це був зуболомний горішок, але пресмачний. Тепер я краще бачу Шевченка, ніж перед тим. Чого не можна сказати про книжку Грабовича. Там усі коти сірі.

Дякую за “ювілейне” привітання. Довголіття – заслуга не моя, а Божа. А може, й кара. Одне добре на цьому світі, – що можна (чи ще можна) подорожувати і втекти від оточення. Але я подорожую літаками й поїздами, а Ви – листівками. Ваша метода дешевша і, може, й не гірша. Дякую за Тбілісі. Був і там я колись, але було це, страшно вимовити, 53 роки тому. Це була перша моя подорож до чужих країв – перед тим був тільки Київ – і це був рік колективізації. Пригадую юрби зрушених селян у Вірменії. Ні на один автобус не можна було пробитися. Пригадую також авдієнцію в вірменського Католикоса в Ечмїядзіні. Говорив він з нами по-французьки. Мабуть, скоро по тому навчили його общепонятної мови в НКВД. Пригадую в Тбілісі на вулиці сліпучої краси грузинку, від якої я не міг відірвати очей і йшов за нею, поки вона не ввійшла до якогось там дому. Така романтична “антипригода”. Бо, власне, нічого не сталося.

Але спогади не мені писати, хоч мене до того спонукають, бо зв'язаної пам'яті я не маю, тільки зорові скравки. Ви от знаєте, де ми вперше зустрілися, де вдруге, а в моїй свідомості це суцільна біла пляма. Пишіть, отже, поки не пізно.

А клею я ніколи не лижу. У дитинстві ще мене злякали й навчили, що хтось отруївся й помер, лизавши. Так що моя техніка більше плювання ніж лизання. Але, нота бене, я плюю на власні листи, а не на адресатів. Так що не холоньте до листопиання.

Про нову "Сучасність", поділену на 4 редакторів – на політику, на поезію, на мистецтво, на критику – Ви вже, напевне, знаєте. Побачимо, що з того вийде. У політиці звичайно тріумфірати й квадриги добром не кінчаються. Один ковтає решту. Але в випадку "Сучности" ці редакційні колеги взаємонеїтивні. Може, це допоможе утримувати мир і благоденствие. А щодо довголіття, то тут є й "імпорт закордонного капіталу". Правда, треба й на це спромогтися.

Лятуринська справді вийшла, але мене не удостоїли навіть примірником, поки я не завив диким вовком через канадський кордон. Тоді прибув один примірник. Так що вислати Вам не маю чого, а то б нормально послав. Книжка виглядає зовсім добре, але є неприємні друкарські помилки, а найгірший недогляд, – що не відокремили "Єронима" від розділу незібраних поезій, так що читач читатиме це як пряме продовження "Єронима", а це аж кричить бідою.

Роман Косача й справді недотепний. Мабуть, має рацію та особа в "Нових днях" (мабуть, бачилисьте), що, нападаючи на автора, висловлює здогад, що писав він для Києва, там відкинули й він наспіх переробив для еміграційного ринку, але похапцем і недоладу. Проте, все-таки, попри все, таки краще від жахливого Самчукового романища "под развесистой клюквой". Хоч та клюква росте і в садах лебединого сузір'я.

Ну, от Вам уся "хроника текущих событий". Здравствуйте, в прямому сенсі слова.

Ваш щирісінько ЮШ.

* * *

Лист 107

25 лютого 1984

25 лютого '84

Дорогий Ізаровичу,

щойно писав до Вас, а тепер пишу знов. Рятуйте. Бо катастрофа.

Ось події за порядком. Позбувшись іншого клопоту, я вирішив нарешті взятися за Домонтовича – редакція, стаття. Легаю на канапу з “Дівчинкою” (вибачте за мимовільну двозначність), починаю читати, передчуваю приємність, – і раптом натикаюся на те, що бракує двох сторінок. Перевіряю – і виявляється, що, по дві сторінки в різних місцях – бракує 16 сторінок. Очевидно, друкувати твір без 16 сторінок не можна. Всі пляни сходять на нівець!

Тепер питання – чи тих сторінок бракує і в клівлендському примірнику книжки, чи їх пропустив копіювальник, бо сторінки злиплися абощо. Тому до Вас уклінне, найуклінніше благання – підіть зразу до Вашої книгозбірні, знайдіть книжку, перевірте, коли сторінки є, дайте їх скопіювати й вишліть. Потерпаю неймовірно. Адже тієї “Дівчинки” ніде більше нема. Нижче подаю сторінки.

Ваш несплатний боржник ЮШ.

Бракує сторінок – 14-15, 22-23, 48-49, 52-53, 66-67, 70-71, 84-85, 156-157.

* * *

Лист 108

12 березня 1984

12 березня '84

Дорогий Ізаровичу,

спасибі за порятунок. Цілий тиждень сидів як на шпильках. Бо без Дівчини не може бути видання, а без видання – нащо ж я старався, і потім як я не видам, ніхто не видасть. Слава Богу, нині одпушасши. Тепер таки вже маю все.

Але мушу тепер писати статтю, котора вступ. І тут у мене проблема, де Ви можете допомогти. В оповіданнях є багато новель-біографій, цілих або часткових. І мені цікаво знати, як їх робив Домонтович. Я маю враження, що він мав для кожної

одне чужомовне джерело або спогадове або науково-популярне (є такий “жанр”) і його відписував, прикрасивши пейзажами й психологією або філософією. Але не вмію ще довести. Отже, можете мені допомогти як рількєзнавець. Є в нього оповіданнячко про Рільке-Бенвенуту. Коли хочете, я зроблю з нього копію. І буде Вам тоді що читати. І скажете Ваше умненіє про джерело. Будете джерелознавцем. Чи згода?

Що Плющ осів у Парижі – ознака і розуму і безумства. На мирні часи розуму, на інвазійні безумства. І такий він узагалі є. Цікаве скупчення цинізму й дитячости, вічне захоплення надхнення, що переходить у маріння і маріння, що стає наукою. Або коло неї.

Що Ви не вивчили португальської мови, це упущеніє. До наступного приїзду Вірововчихи наказ опанувати. А я не був на такій самій ІМПРЕЗІ тут просто з ледачости. І зрештою всі ми як божевільні в “Малахії”. Кожний тягне своєї і ніхто нікого не слухає.

Оточення це не тільки редакції чи факультети чи академії. Оточення ще і кімната і стіл і краєвид з вікна і – горрібіле дікту – родина. Тікають від усього цього. Якщо хто відчуває в тому потребу.

Мерсі за споГАДову агітацію. І все-таки між ними й мною поріг, і то психологічний. Робити з того наукову працю не цікаво, бо маю досить наукових праць. Листів моїх у мене нема. Європейські я колись подарував Міяковському, вони в тому архіві. Американські, крім останніх двох років, підібрав у мене наш приуніверситетський архів. (Імени Бахметьєва себто.) Сидіти там і вивчати себе самого – ідіотизм. А писати імпересіоністичні блиски на самого себе... Кому це буде цікаво?

Стаття про Горбача не принесе Вам радости. Він не Куліш, веселої подорожі в глибини з ним не зробиш. До того ж там на першій сторінці так попропустили слова, що взагалі не можна сказати, що автор хіцтів сказати.

У новій Сучності літературою буде завідувати жєнщина, котора називаєтьєся Лариса Онишкевич. Вона була в Раттерському університеті, але її звідти чемнєнько попросили. Тепер вона на новій праці. Правда, без поезії. Завпоезії буде Богдан Бойчук. Чи вона схоче друкувати Ваші “висмики”, я не знаю. І впливу на неї, увь, еля, не маю. А четвертим буде Богдан Пєвний, але він буде на мистецтва не словєсні. Але всі редактори “в межовій ситуації”, отже, не можуть друкувати тільки те, що

відповідає їхньому особистому смакові.

Ще раз спасибі за ДВ і напишіть у справі рількелонії. (Інші новелі біографії – Війон, Св. Франціск, Ржевуський, ван Гог, – і, мабуть, усе крадене, але в особистому стилі. Злодій він був з обличчям.)

Як пишуть поляки в кінці листів – сердечносці.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 109

30 квітня 1984

30.4.84.

Тут Октавіян і Помпей розбили військо Брута. Він самовбився. Це був кінець республіки і початок диктатури й імперії. Тепер це коштує 50 центів. Sie transit.

Вітаю. ЮШ.

* * *

Лист 110

22 червня 1984

22.6.84. Урбанк.

Привіт звідси.

Свою Гриневичаву я послав у дорозі до аеропорту.

Вона не правлена. Я друкую і не перечитую і не виправляю.

*As ever,
ЮШ.*

* * *

Лист 111

12 липня 1984

12 липня '84

Дорогий Григоровичу!

Я думав, що як послав Вам листівку з Греччини (чи дістали?), то всі мої кореспонденційні борги анулюються, Ви мені відповісте, а я вже на це відпишу, і все буде в порядку. Аж ні, Ви затялися, мовчите, і я мушу писати порядного листа, а не листівку. І чого це так мало людей доброго серця?

Отже, насамперед подяка, щира-прещира, за розшуки з домонтовичо-рількознавства. Воно дуже придалося і придасться, коли буду писати статтю-вступ до збірки творів. Німецьку

книжку я дістав, маю її тут, у цій кімнаті, але ще не прочитав. Купа інших справ, накопичених за час моїх мандрів і після. Про літературне злодійство. Певна річ, він був досить очитаний і досить цинік, щоб знати, що вся література крадена, а тільки справа в тому, чи до краденого додається нематеріальне Я. Зрештою, хіба не в цьому суть усього нашого “неоклясицизму”, що обкрадали “солодких руських поетес” обох статей? Але справедливості ради треба сказати, що в ранніх біографічних романах, “Аліна і Костомаров” і “Романи Куліша”, він солідно працював по архівах, але що він міг такого робити, будучи діпі в запечатаній тоді Німеччині, власне, зоні Німеччини? А індивідуальність виявляється навіть і в тому, що красти. Один злодій краде золоті годинники, а другий картину П'єро делла Франческа. У теорії я за другого (якщо краде для себе), хоч на практиці за першого, бо волю, щоб картини П'єро були приступні для мого споглядання. Але сподіваюся, що більше зможу зробити, коли візьмуся за Домонтовича вплотную, що хотів би зробити від 15 липня. Ага, ще про нього. Я зібрав і дещо інше як обвинувальні докази. Стаття Крупницького про Саву Чалого і Орлика, роман Карко про Війона для (нрзб.) оповідань Домонтовича. Думаю, що буде досить для першого нарису про тактику й стратегію літературної крадіжки.

Радий за радість від Лятуринської. Але Ваших висмиків у мене нема. Коли я покидав “Сучасність”, я передав усі невикористані матеріали Марті. Що вона з ними зробила, не знаю. Це тепер історія, заплутаніша, ніж Домонтовичеві крадіжки. Єдине, що можу зробити, – запитати про це в видавництві, коли там буду. Але там тепер сім няньок і безока дитина.

Тексту новелі мені повертати не треба.

На кінець трохи про мої мандри. Греція тепер для нашого брата-американця не дуже прихильна. Але північна, де я був, зовсім добра. Бо там нас мало буває. Нас скрізь люблять, де не знають, і навпаки. Хоч правда, в Копенгагені я бачив, уперше в житті, маленьку демонстрацію під гаслом “Стоп рашенз. Лет америкенс стей!” Вони мали один знак оклику, а в моєму сприйманні було їх три або більше. Але назад до Греції, Салоніки далі чудові, на жаль найцікавіші мозаїки закриті. Церкву ушкодив землетрус, дах упав, у стінах щілини. Але кажуть мені, що мозаїки цілі, тільки бачити не можна, бо церкву реставрують. А потім були прерізні міста й містечка з слов'янським суб-

стратом, який греки викоренили доценту. А потім був Атон, окремих світ, раннє християнство, але, ой лишечко, завелися там теж трактори й вантажні авта, хоч радіо нема і “кльозети” такі, що за кілометр смердить. А потім була Апулія, почасти візантійська, почасти всяка там барбароська, підземні церкви раннього християнства в Масафрі, чудо примітивного мистецтва. А потім був “великий стрибок” до Швеції, де мене укороновано лавровим вінком і оперстено золотим перстеном і видано простирало-диплом. А потім були рідний Гарлем і рідна Окодемія. І ось тут я є, при кінці аркуша. Озвіться.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 112

18 серпня 1984

18 серпня '84

Дорогий О-Гр-овицц!

Якщо я Вам сьогодні не напишу, то нескоро це станеться. Бо за два дні вирушаю до аеропорту ім. Кеннеді в надії, що мене повезуть не до Тегерану, а до Франкфурту-Байройту. Одне слово – те, що Домонтович у відомій Вам новелі назвав “Спрага музики”. Але не амурної.

А не писав раніше, бо за всяку ціну хотів закінчити Домонтовича перед виїздом. Бо пам'ять у мене тепер куряча і, якби праця перервалася на час подорожі, то треба було б усе починати спочатку. І так я зрікся світу і його принад, зробив Атон на дому, нікого в принципі не бачив і ні до кого не писав. Тепер можу рапортувати, що позавчора Домонтовича закінчено, а вчора віднесено до видавця, а сьогодні пишуться “избранные места из переписки с друзьями”.

За Домонтовича дуже боюся, бо, крім міркувань, звиняйте, політичних, можуть ще злякатися розміру. Бо вийшло три прегрубі томи плюс моя предовга, 40 сторінок, стаття. Стаття, очевидно, прелімінарна, бо хоч багато вдалося розкопати за допомогою добрих людей, але не все, ох як не все. Боже, як скоро в нас усе чисто летить у Лету. Вибачайте за алітерацію.

У цьому контексті – чи не могли б мені допомогти. Не знаю, де друковано його нарис “Вінсент ван Гог, маляр і людина” (не “Самотній мандрівник на самотній дорозі” – той був в “Арці”, і я його маю). Це має бути 1947 або 1948 рік, можливо, “Укра-

їнська трибуна", але могла бути і будь-яка інша газета, він же казав тоді – "Мені все одно, де друкуватися, хоч на паркані". А вся ван-гогівська епопея почалася з звітів у газеті "Ар", паризькій, про тодішню велику виставку вищезазначеного ван Гога, якої сам Петров, звичайно, не бачив. З цією газетою поведінка була така сама, як з Вашою Бенвенутою.

Ні, опису Греції з Антоном і трактором не буде. Я тепер більше по вченій часті. У жовтні треба сочинити дві статті, замовлені і обіцяні, одну про моравізму в Ізборнику 1076 року, другу про замінене подовження в македонській мові. Та і, якби я навіть знайшов час на подорожні описи, де друкувати? От в останній "Счснсті" з моїх "піднесені і спадів" зробили спадків, ніби я на якусь спадщину претендую, а у Фізера на 5 чужинецьких прізвищ письменницьких зробили 5 помилок, аж до того, що Маргарет! Дора стала просто Дура. А дура (малою літерою) хтось інша. Зрештою, не будьмо злобні і не кидаймо першого каменя, але друкувати з спадками не маю охоти.

До Клівленду я б радий. Крім Ізарського, там ще є дуже симпатичний – як Ви знаєте – музейчик, та й муринів я люблю, – але не виходить, ні з часом ні з грішми.

На Ваші дві теорії літератури, бувши песимістом з природи, скажу, що різниця між індивідуальними злодіями і плеядними тільки та, що перший краде на свій смак, а другий на груповий. Але не хочу забирати Вашої оптимістично-прогресНОї віри. Бо віра робить світ теплішим.

Куліша видав Луцький власним коштом, тільки фірма Академії. Тому не маю совісти обкрадати його, а сам маю тільки один, свій власний, примірник. Ляйдер!

Будьте здорові й Богу милі.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 113

22 жовтня 1984

22 жовтня '84

Дорогий Олексю Григоровичу!

Вибацте за блідий друк. Якщо тепер не напишу, знов відкладеться ад календас грекас.

Цього разу Ви були справжній гуд бой – не чекали на мое повернення, а відповіли на листівку. Але, як бачите, я тим не зловживаю.

Чи маю Вам звітувати про подорож? Спершу я об'їхав цілу купу німецьких міст, – після Байройту – Бамберг, Нюрнберг, Вюрцбург, Франкфурт, Кельн, Мюнстер, Оснабрюк, Бремен і Гамбург. Усе це відбудувалося, упорядкувалося, вилюдніло. Усе це готове на нове знищення, як у дівчинки з Любченкового “Вертепа”.

Далі була Скандинавія, але тут на туризм було мало часу, бо перепускали мене з славистичних рук до рук і, хоч возили на оглядини, але я не вмю оглядати з кимсь. Мушу бути сам. Усе таки кілька особливих скарбів: сільські церкви в Південній Швеції. Там замазали фрески під час Реформації, а тепер тиньк познімали, і маєте цілу масу фресок 14-16 ст., чудових у своїй сільській незайманості й свого роду дитячості; золота заля стокгольмської ратуші, де дають нобелівські премії; музей Мунка в Осло (Ослі); Дротнінгольмський театр під Стокгольмом, збережений без змін з 18 століття (коли він був королівським двірським); “Король Лір” у Стокгольмі в постанові Інмара Бергмана; виставка “Доба Бройгеля”. І самі сітїскейпи Стокгольму й Копенгагену. Світ чудовий, але чому він не має завтра і ми кожен зокрема теж не маємо завтра?

А поза тим слависти гостили мене як короля, мало на руках не носили, зокрема молоді, ті, що хіба понароджувалися 30 років тому, коли я ще був шведом. Одне слово, все відбувалося, як у тому вірші Лонгфелло, де поет знаходить чи віднаходить свою пісню в серцях невідомих слухачів.

Отже, як бачите, навіть у своєму віці я ще здатний захоплюватися, як молоде теля, ідеалізувати речі й людей і плекати культ своєї власної особи. Хоч і знаю аж надто добре, що все це ванітас ванітатум.

Ви помиляєтеся, я не розгнівався на “Счснсть”, а на самого себе. Чи варт було вбити майже три роки, коли не існує різниці між різними стилями редагування?

Домонтович ще не пішов до друку, а я не повірю в його реальність, поки не побачу хоч би коректи. Бо мали б мене охристити не Юрієм, а Хомою...

Тепер хочуть, щоб я писав вступ до великої захлавної збірки Стуса.

Якщо Винниченко в 2 томі перейшов на справжній щоденник, це поліпшує ситуацію. Але після першого тому не маю мужности братися за другий. Цей, звиняйте за вираз, психоло-

гічний поріг не легко буде переступити. Про Саліса я, на свій сором, нічогосінько не чув. Що це за іден? А Зейферт добрий поет і вартий Нобеля.

Тут кінець цьому розхристаному й самозакоханому листові. (Але це тільки уява. Я не люблю себе, – принаймні коли я сам з собою. Саме тому ми потребуємо дзеркал в інших людях.) Бай, чао, чюс.

ЮШ.

1985

* * *

Лист 114

11 лютого 1985

11 лютого '85

Що мене найбільше здивувало в Вашому листі, дорогий Олексю Ізаровичу, так це дворазова згадка про автомобіль. Ви маєте? Ви керуєте? Чи Ваш Борис? Щодо мене, я завжди тримався перефразованого гасла тьоті Моті: Лучше бытъ изнасилованным, нежели моторизированным. (Вона казала про українізацію, як пригадуєте.) Поясніть, будь ласка. Бо я завжди дивився на водіїв авт як на вищі істоти, і я тоді мусів би і своє ставлення до родини Мальченків радикально переглянути.

Літературу про Караваджо я Вам послав. Є на виставці і Ваш Св. Андрій. Так що тепер з двох клівлендських принад – Ви і Караваджо, одна сама до мене приїхала. Може б, і друга так зробила? Годі я міг би остаточно викреслити Вашу евклідівську столицю з моїх плянів, і було б мені на світі спокійніше.

Щодо виставки Караваджо в нас, то, може, я занадто багато сподівався, але вона якоюсь мірою розчарує. Звісно, є там старі знайомі, а є дещо ніколи не бачене, але напхали туди багато довколишнього дрантя, а самого К. підпорядкували ідіотичній тезі про реалізм. Але що зробиш? В американській душі там, де нормальні люди мають куток для метафізики, повна порожняча. І цього ніяк замінити.

Посилаю Вам вирізку про Домонтовича і згадку про Волощина, яку Ви, либонь, маєте чи то пак знаєте.

Тепер прохання. Була за мого радянського життя пере-

кладена на общепонятний язык книжка спогадів про Анатолія Франса, що звалася “Анатоль Франс в туфлях и халате”. Не можу згадати автора. Проглядав тут західню бібліографію спогадів про Франса, але там такої назви не знайшов. Могли її дати в Росії. Чи не можете згадати? Дуже треба, а не знаю, як шукати.

А чому треба, – бо ведмідь у лісі здох – я почав писати свої спогади. Чого Ви хотіли і на чому наполягали. І уявіть собі – пишеться. І згадується. Уже нацяпкав щось коло 25 сторінок. “Минувшее проходит предо мной”. Та не мені це Вам оповідати, бож Ви давно в цьому ремесві. А що в Вас воно романізоване, а в мене – по-чесному, це істотної різниці для психології згадування не робить.

Інша річ – кому це потрібне і чи хтонебудь це читатиме. Бо це все родина, рід, я, дитинство. І національного патріотизму нема там на копійку. І воно йде більше як звіт, а не озарення мистецького генія.

Але цяпкаю. І не перечитую. Хай іде, як іде, ніби само собою. Добре вже те, що за тим забувається щоденне теперішнє і всі дуже сурйозні наукові проблеми. Видати таке – ніхто не видасть, і піде мишам на снідання. Або на фабрику утильсировини. Але цяпкаю, і буде воно, якщо доведу до кінця, довге.

Ще одна новина – я взявся за рідну літературу по війні на Україні. Не знаю, чи Ви колись пробували. Спершу трапився мені роман Юрія Щербака “Бар’єр несумісности”, – і на моє велике здивування виявився зовсім не поганим. Не шедевр, але культурно і цікаво і з думками. Потім узявся за Василя Земляка – якась поліська повість. Але цю не витримав – звичайна колгоспно-коров’яча жуйка. Тепер читаю “Білу тінь” Юрія Мушкетика. Вона гірша від Щербака, але в тому ж дусі, і читати її можна. З цього малого і випадкового добору бачу, що там тепер модні міркування про смерть і душу і всякі такі майже fin zu siéde теми й проблеми, а обов’язкова оптимістична розв’язка дається приглушено, під сурдинку. Чи маєте досвід у цій, ізвініте за вираженіє, ділянці?

Кінець, повертаюся до своїх болів у грудях, теліпання серця і спогадів.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 115

13 березня 1985

13 березня '85

Дорогий Ізаровицю!

Творча криза! Я цяпкав і цяпкав далі свої “ремінісценції”, дійшов до року 1925, мені сімнадцять (так, словами сімнадцять) років. І я нічого не перечитував і не виправляв. Але знаю, що воно все псові під хвіст. Річ у тому, що я все це чую і бачу, але не виходить з цього нічого, щоб читачі могли чути й бачити. Є тільки слова, а вони... слова. Лишаються тільки факти, але факти про життя такої людини, як я, нікому не цікаві, бо ця людина не може бути центром світу, хоч би й індивідуального. Можна б пробувати підфарбувати, але я не хочу, а без фарб воно немічне й не стоїть на власних ногах. Я намагаюся нічого не приховувати (дарма що це закриває можливість друку за життя автора), але це “все” нічого не варте і ніякої загальної вартости не має. Воно, канешно, добрий пас-тайм, я лягаю на свою укушетку і починаю згадувати, день або й два, і з мряки випливають імена й люди, про яких я секунди не думав протягом 60 років, дивний комп'ютер цей людський мозок. Потім приходить день другий або третій, я покидаю укушетку і цяпаю на машинку, і в цьому теж є своя приємність. Але потім – свідомість безбарвності й нікчемності. Не порівнюйте цього з старими спогадами про війсьничий Харків, про Петрова. Вони не були погані, вони були далеко кращі, але це були спогади для людей, а ці – для себе. І тут це не грас.

Усе це пишеться не шукавши потіхи, а просто “фор рекорд”. Нічого мені ніхто не порадить. Моє завдання само в собі несе поразку.

Спасибі за Франса в халаті чи без халату. Я так і думав, що автор Брусон або Брюсон, будьте певні, шукав у бібліотеці, але нема ні так ні так. І я все ще не маю точної назви, ні певности в прізвищі.

Ще одна річ, може, знатимете – де Пушкін сказав “Черт меня дернул, с умом и талантом, родиться в России”? Я переглянув усі листи і не знайшов. Зате, правда, знайшов іншу цитату, яку не можу утриматися, щоб не навести – “Я, конечно, презираю отечество мое с головы до ног – но мне досадно, когда иностранец разделяет со мною это чувство”. І що Ви на це?

Що наводить мене на згадку про найновіше число “Нових днів”. Після пристойного числа про Курилика (ідея була моя, але все виконання їхнє) нове число огидне в стилі “родных осин”, та й Вам при тому перепало. Боже мій, де початок і де кінець нашого примітивізму! Мінімум на три роки відбили мене від співпраці.

І від власних глухих кутів і від старих днів рятує хіба Бах. Старому триста років, і моя радіостанція 15 днів цілу добу, крім 4 годин грає самого старого Ваньку-Севку. І як же здорово! І як же ізарно!

У частині медичинській – стало мені краще, на як довго, не знаю. Бачу, що й Ви знаєте ці цукерки – сорбітрата й прокардія. Я їх маю більше, додайте ще індирол, ісорділ, нітрогліцерин... І вони справді допомагають, але не вічно, не вічно. Надходить день і година, коли вони перестають діяти. І тоді нема ради.

А щодо ахтанабіля сучасности, то це скандал. Якби я мав такого, я б уже давно був у Клівленді. А Вас у НІЙорку не видать! І то навіть тоді, як в ізарології видно кінець. Але чи варт його спресовувати? Чи Ви не даєте собі поступки? Але ж геніїв ціхує безпощадність.

Караваджо американці зробили все, що могли, щоб зіпсувати, зі своїм дурним прагматизмом, але якщо пройти заплющивши очі через усі вступні очень научные залі, що ніяк не стосуються до Караваджо, а дивитися тільки на самого К., то все-таки дуже здорово, хоч нема його великих фрескоподібних речей, може, найважливіших. Приїхав з Вашої Клівляндії й св. Андрій.

Кінчаю читати Юрія Щербака “Світлі танці минулого”. Раджу. На 80 відсотків це справжнє. 20, звичайно, гівна. Але це добра пропорція.

Кажуть мені, що “в одній сателітній країні” Олесь Гончар натрапив на Костюкові чотири томи Хвильового. Не пішов спати, цілу ніч читав. Потім насмілився попросити, щоб йому подарували, і взяв з собою до матері городів руських. Провезе? Се нон е веро, е бен тровато.

З Домонтовичем справи погані. Кажуть мені, що піде до друку в грудні. В перекладі це означає: до грудня сиди й не рипайся, а там побачимо. Що ж зроблю! Коротко й смиренно сидю й не рипаюся, але з нічого буває тільки нічого.

Про нього маю ще одну проблему, але поділюся нею тіль-

ки, коли перед там складете присягу, що нікому про це нічого. Темочка бо дуже слизька і може остаточно угробити видання. Якщо тримаєтеся євангельської моралі, щоб ніколи не клясти-ся, краще не говорім.

Назад до советів. Прочитав я ще повість Юрія Мушкетика, але це порожнє місце. У Земляка я заглянув, але побачив таку стельмашину, що поклав книжку назад на полицю. Спробую пошукати тих “Лебедів”, коли кажете, що вони того варті. Кажуть мені ще що в “Вітчизні” є новий роман Загребельного, що має викликати нагінку. Я не бачив.

Казали мені, що Юрко Стефанік має рак кісток. Не знаю, чи правда і наскільки це загрозливе.

Кінчаю. Цурюк цу Бах!

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 116

5 квітня 1985

5 квітня '85

Дорогий Ізаровичу!

Дякую за довідку про Брюссона. Але якби Ви могли ще довідатися, може, телефоном, точну назву книжку по-французьки, я був би вдвоє вдячніший. Мені треба до моєї опупеї. Також треба Пушкінового “Чорт дернул”. Ну, але як у Вас нема, то і ради нема. Але от ще одна дірка, – чи допоможете заткнути? Коли я був 1918 року в другій класі гімназії, у нас уперше запровадили курс української мови. Вперше в історії гімназії і вперше в моєму житті. Був у нас підручник, думаю, Олени Курило і запам’яталася мені з нього загадка. Говорилося наче про поросята, а здогадатися треба було, що це гарбузи на городі. Пригадую такі рядки: “Вийде баба, хвіст відкрутить та ще й діда погукає, нехай бабі помагає”. Я був свято переконаний, що це з Глібова. Але ні, взяв його і нове видання і старе – нема там такого. Нема і в Гребінки. Що б це могло бути? Самого підручника Курило, думаю, тут не знайдеш, а на Україні він під замком. Рятуйте.

Творчу кризу не переборено, але я цяпкав далі і дійшов до 1927, мій вступ до університету. Которий був тоді ХІНО. Це буде великий розділ, і перед ним буде велика перерва. І не тільки і не стільки через творчу кризу, як через зовнішні об-

ставини. Поперше, прибув до мене рукопис історичної фонології сорбських двох мов, який я мушу редагувати. Це поглине квітень і червень. Ви питаєте, де травень. Травень призначений для мандрів. А на липень треба писати статті для 2 тома англomовної нашої енциклопедії (Чи бачили перший). Отже, не раніше серпня, а що Бог пошле на серпень, один Бог відає.

Щоб покінчити з опупеєю. Ви питаєте, чи там, поза мною й родиною, будуть “зустрічні”. Будуть і багато. Але до самої еміграції я не мав славнозвісних зустрічних. А мої шкільні і інші товариші нікому не цікавіші від мене й родини. І тут одна з заковик. А друга, – що це не соцреалізм, який на еміграції панує ще гірше, ніж на Україні, а, навпаки, “срывание всех и всяческих масок”, в тому й з себе самого. А це речі нестравні. Якби ми були Франція, а я був Пруст...

Про Домонтовича, під присягою секретности, зокрема від Качуровського. Один колега знайшов брошуру про Шевченка, видану 1946 року в Фюрті, підписану В. Петренко. Видали на циклостил і видали бандерівці. Прийшла вона тепер від бандерівців теж. Став я її читати. І що ж! Стиль і ерудиція незаперечно Петрова, не можу мати сумніву. Але фразеологія і ідеологія ультрабандерівські. І тепер питання: які були його таємні зв'язки з бандерівцями? Бачите, куди це може вести!

Переходячи до Ізарського. Я думаю, що нелюбов О. Керч і Китастого “жорстокість” стосуються до того самого. Делікатно кажучи – Ви теж не хочете бути соцреалістом, Ви теж зриваєте маски, тільки я лобовою атакою, а Ви мовчанням. І воно, мабуть, і розумніше. Мовчання доходить навіть до тупоумних на зразок тієї Керч чи корчі, чи того Керчу.

Трудно мені довідатися про те, чому Вам не прислано “Счнсти”. Бо я тепер у стані холодної війни. Раз, що не видають Домонтовича, два – що я їм зробив сцену за друкування речей, ну, скажім, невисокого рівня, й загрозив, що вийду з тієї редакційної ради. Верхів'я – вміщення статті Ост. Тарнавського про Зейферта, яка вся звідкись переписана, а переклади його з чеської мови, про яку він поняття не має. І так “міленці” ходять уночі (міленсі – закохані) стали в нього “мої миленькі”. Боже, Боже! Куди ми йдемо! Але запитаю при нагоді. (Вже є й березневе число.)

Але таке й дома. Читаю роман Загребельного “Південний комфорт”. Там мільйон російських цитат і слів, суцільна сур-

жикізація, несмачна комбінація газетчини (про хабарі й спекуляцію) з псевдоромантичним “дыша духами и туманами”, а суддю в “Ревізорі” звать Земляника! Куди йдемо, куди при-йшли вже!

Привіт. ЮШ.

* * *

Лист 117

6 травня 1985

(нрзб.), 6.5.85.

Schöne Grüße aus dem Fernen Osten. Es ist wunderbar, hier zu sein.

*Gute Wünsche –
G. 4.5.*

* * *

Лист 118

1 липня 1985

1 липня '85

Драсьте

Або, як ми кажемо в Китаї, ні гао. Ми повернулися з тих небесних імперій, відхворували китайські харчі розладнанням шлунку й болями в печінці й суворою дієтою, під час котрих на нас найшло мемуарне надхнення, яке привело до того, що ми вже закінчили наше дороге ХППО, дістали диплом і перебуваємо в 1931 році. Себто описано чотири студентські роки, моїх колег і вчителів. І бачу, що з усього нашого курсу активних і тепер лишилося 3 особи, включно зі мною. Веселі підсумки! Який відсоток людського браку або утильсировини!

Ви пишете, щоб послати Вам якісь сторінки з моїх спо-мнень. Не думаю, що слід. Якщо Ви будете мовчати, – пощо Вам і мені трудитися. Якщо будете хвалити, я не повірю. Якщо будете лаяти – це нічому не допоможе. Ні, це сочинення ніко-ли не буде друкуватися за мого життя і ледве чи буде потім. Воно не підлягає літературній критиці, як заповіт. Хто коли і де писав рецензію на заповіт? Навіть на дурний, як Сліпого? Хіба на Мономахів вісімсот років пізніше. Погодьтеся з моїми аргументами.

Тим часом новина про смерть Стефаніка. А був він – фізично беручи – міцний, як бугай. І от, приходить день, коли не можна сказати завтра, бо завтра вже не буде! Так я не можу послати йому другий мною зібраний том Сімовича, для якого я його підбив був на спогади про Василя Йвановича!

Хочете мати цей том? Можу Вам послати. Там є кілька наукових статтів, а багато загально-інтелігентських, в яких відбивається дух галицьких поповичів і дяковичів. Якщо хочете, дайте знати. Цим томом кінчається моє вшанування пам'яті дядька Василя.

Дитя моє, Ваше запитання про дві сербські мови – верх наївності. Але Ви не самі. Як писав Владі́м Владі́мич, “знаний груз у русского тощ”, – коли доходить до слов'ян. Отже, спрощуючи справу, є дві мови, дуже подібні, сербська і хорватська. В 60-х роках минулого століття представники інтелігенції сербської й хорватської зішлися в Відні і підписали умову, що будуть користатися спільною мовою з відповідними варіантами обох як літературною. Так є дві живі мови і одна літературна, яку серби звать сербо-хорватською, а хорвати хорвато-сербською, а в межах тих мов є прийняті варіанти-дублети. Окей?

Домонтович без руху. Але в “Шляху перемоги”, бандерівському, є стаття, що просто так і зветься “В. Петров советський агент”. І боюся, що це вплине на моїх потенційних видавців. Господи, як усе не просто на цьому світі. І видання, і життя, і смерть.

Чи дістали мою картку з Хін? Чому мовчите? Як там Ваше озеро і над ним? Салям, з шїтським привітом.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 119

4 серпня 1985

4 серпня '85

Ні гао і ші-ші за два листи. Бачу, що найкращий спосіб дістати екстра-лист – послати книжку. Якби ж ті кляті книжки виходили частіше.

Увесь липень пішов на писання статтів до 2 тома англomовної нашої Енциклопедії, від Г до М. (Перший Ви, мабуть, бачили.) Там є та клята літера Л, а в ній статті Мова, Мовознавство на

Україні і лінгвістична географія, сиріч говірки. Ні одна літера не така трудойомкая для мовознавця, як ця. Тільки вчора закінчив, і від сьогодні починаю відповідати на листи. А головне те, що з цих писань нічого не буде. Бо на статтю “Мова” дали мені 12 сторінок, а я написав 30. І мусів, отже, висилаючи, написати – скорочуйте самі, як можете й хочете, при одній умові – без мого підпису. Можете підписати Мина Мазайло, Гапка Жучок чи як завгодно. Так і сміюся на кутні.

Сімовича читайте на здоров’я. Я проживу й на китайській тюльці. До речі, на Ваші запитання відповідаю, що мої хвороби пройшли майже зовсім. Уже трохи їм масла й сала й сметани, їв вареники, але ще не вживаю кави й вина, їх моя печінка найбільше не переносить. А щодо Мексики, то вона, звичайно, куди небезпечніша для наших шлунків, ніж Китай. Там є спеціальні антиамериканські бацили, а в Китаї їх тов. Денг знищив.

Писати упечатлення від Китаю мені важко. Приїжджайте сюди, я Вам покажу картинки і при тому дам коментар. А так що ж, кашу без масла!

Чи скінчилися Ваші -іти/-айтиси? І для чого було запускати охолоджувачі, я своїх ще не рушив. Правда, ми ближчі до океану, але й південніші. Як казав великий Гете, чи хто там, Ду муст ентберен!

Відповідь на Ваш запитання. Сто років тому хорвати єдналися мовно з сербами і навпаки, бо залежали одні від Австрії, другі від турків. Потребували спільників. Це коли Версаль подарував сербам хорватів, почалася війна. Усе ідеї нашого геніального гуманіста Вудро (Видри) Вілсона, як і пізніше Рузвелта, що подарував пів Польщі Сталінові, а пів Німеччини Польщі в ім’я братства народів і майбутнього миру, не запросивши навіть поляків до Ялти чи Потсдаму. Ми ж за демократію! Ура! Ура! і забираймося з В’єтнаму! А Ви, дурні в’єтнамські, йдіть на виправно-виховні табори.

З Домонтовичем справи погані, але для формальних демаршів ще не час, бо мені сказано, що перший том піде до друку в грудні. Чекаю до грудня.

Спогади писати про тих, кого не знали, може, легше, ніж про знайомих. А про спогади, а значить і моїх. Ні, таки ні. Дати їх на читання іншому це все одно, що послати власну печінку на виставку. Людям не цікаво, та й смердить. А як мені жити до кінця днів своїх без печінки? І не сердьтеся. Бо Ви думаєте,

що це література, а це ні. І не історія. Взагалі, як писав Микола Васильович (не Понеділок), “чорт знаєт что”.

На вечорі Лавріненка я не був, був у Китаї. Кажуть, що пройшло краще, ніж можна було б сподіватися. Чому питаєте, кого я бачив з літературної братії? Таж нікого. Мав приїхати Бойко-Блохин, але не приїхав, прислав листа, що прийшов час помирати. Аж ні, було там якесь збільшене тиснення і паніка.

Дорошенко пройшов увесь першу коректу й чекає на покажчик імен. Його вже склали на 16 розділів з 21. Маю надію, що вийде в кінці жовтня, так би мовити до жовтневих роковин.

Документи громадської думки “Пролог” видав у 3 томах. Але занадто багато партійних програм, де громадської думки не так уже багато.

Так отже, загоюйтеся й беріться до сочинительства.

Сердечно, ЮШ.

* * *

Лист 120

1 вересня 1985

1 вересня '85

Ні, дорогий Ізаровичу, не виходить мені писати до Вас листи кожного дня, навіть кожного Божого (бо бувають дні і чортові, а бувають такі, що ні Богу свічка, ні чортові кочерга). Бо долають мене й нокавтують справи. Оце сидів і викінчував академічні видання – Дорошенко й мовні “Анали” повинні плянмесіг піти до друку цього тижня, а вийти на світ Божий до листопада, а тут ще від Рубчака томище тих таки “Аналів” літературознавчий, з двома сенсаційними речами – статтею Олега Льницького про піддрунтя полеміки Семенко-Хвильовий, від якої статті наші хвильовисти завиють, і рецензією Рубчака самого на Костюкову Винниченкіяну, де ховають за першим розрядом з вінками й музикою, і без лайки, самого Костюка, а з ним укупі й Лавріненка й мене, грішного. Дуже добре написана рецензія і дуже правильна. Пора і честь знати! Але тих шістсот сторінок треба було теж пройти. А Ви кажете, листи щодня.

Та плакатися то плакатися – якби ще сама Окадемія, а то ще й мої німецькі видання – прислали мені том, правда, не на 600 сторінок, історії сербських (не сербських) мов, і сиди, роби завваги.

Покійний Олександр Сергійович писав “На свете счастья нет, но есть покой и воля”. Якби ж то! Зрештою, і він це написав, а незабаром його прострелили – от тобі і “обитель дальняя трудов и чистых нег”.

Так, “Пурга” вийшла, я її не маю і не дуже побиваюся. Усе те, що мені відоме з власного досвіду – це суцільний Діхтунг. Передруковано там його спогад про Білецького. Милый Боже, яка нісенітниця, яке вішфул тінкінг! І, знаючи це, я вже й не вірю нічому, може, і пурги не було, а все “игра воображения”.

Смотрич дуже мене любив, поки я був редактором. Потім, – і поли врзав. Правда, я за тим не плачу. Але про книжку прози я нічого не чув. Була? Не була?

У “Сучності” тепер усім завідує Роман Купчинський. Дуже слизька людина, і на слово його покладатися не слід. Бойчука я знаю добре, він поганий поет, але загалом добряча людина, хоч і не дуже високої стелі /але бувають нижчі, куди нижчі/ і роботяга. На мене він полум’ям дихає за нагороди Антоновичів. Не дістали їх, нагород, ні ним редаговані спогади Гірняка, ні його власна велика збірка поезій, і я в тому винуватець. Так що мої акції в видавництві не стоять дуже високо, інакше я б скористався з їх високої ціни для видання Домонтовича.

Листи Антоновича-Давиденка Нитченко пропонував Академії видати і прислав зразки. Але ми відмовилися, бо вони писані дуже для цензури, і тільки мала частина тексту дає щось свіже.

Ви мене посилаєте на курорт. Але ж американська медицина в курорти не вірить, а я вроді американець. І що ж мені, бідному, робити з такими цвай зеелен ін майнер Бруст? Пробую знайти компроміс – таки поїхати десь восени до Європи, але не на курорт. Сама Європа наче курорт. Поки її не з’їли.

Ага, ще до попереднього. Що Бойчук на мене лютий, не означає, що це й Вам загроза. Держайте, як казав Микола Григорович, поки не пустив собі кулі в лоба.

Сердечно вітаю,

Вашецької милости покірний слуга,

Ю.Ш.

Лист 121

19 листопада 1985

19 листопада '85

Дорогий Ізаровичу,

уже понад два тижні, як я повернувся з сардіно-сіцилійських мандрів, але не міг писати. Зустріли мене самі смерті, кожна – відрізаний шмат і мого життя. Про Кубійовича й Гнідовського знаєте й без мене. Кубійович – це знайомство ще в Львові, 1943, потім роки праці для Енциклопедії. Гнідовський – це і моє “Не для дітей”, і зовсім недавно гостина в нього, замовляння йому різдвяної картки для нашої Академії. Про третю не знаю, чи знаєте, але не менш мені близька – Микола Колянківський. Майбутнє оцінить цю постать. Рано він відійшов від усіх еміграційних дурнів і дурацтв і зв’язався з урядовими колами в Києві, щороку мінімум двічі їздив на Україну, але все це не в стилі Косача, а з почуттям власної гідності. Він спромігся бути справжнім культурним посередником між закордоном і тими киянами, які на службі в режиму, але з розколеною душею, стиль Драча... Без дисидентів... Наслідок – повна самота тут і там, але і багато друзів офіційних українців, знову ж типу Драча. Не знаю також, чи Вам знайомий його журнальчик “Ми і світ”, який він майже цілком писав сам.... Він заповів, щоб його тіло спалили, а урну поховали на Україні. А був він дуже порядна людина, в унікальній ролі.

А все це разом – як обрубування гілок з того дерева, яким є моє життя (чи було), і лишається самотній голий стовбур. (Як жалісно!)

А одну обрубав я сам. Склав свої обов’язки в нашій тут Академії. Чи треба підтримувати фікції? Тим часом вийшов мовознавчий том “Аналіз” і Дорошенко. І зберігаю зв’язки ще з двома виданнями, може, пощастить довести до кінця – літературознавчими “Аналами” і драгомановсько-вісниківським томом “Джерел”. Але більше не граюся.

Ну, щоб Ільїн і Сарнацька могли зробити з Вас ентузіяста мовознавства, то я сумніваюся. Хібащо вони були усно кращими, ніж у писаннях.

Почав читати спогади-неспогади Кошелівця. Матеріал близький до мого, принаймні з студентських років – вони ж були ті самі. Але він пише “на публіку”, а я ні. Може, він і пра-

вильно робить. “Легко читається”. А моїх, напевне, ніхто ніколи не подолає. Та це буде після мене, отже, байдуже.

Гірняка книжку не преміювали головне через паскудні перекручення історично-культурних фактів. Відповідає за це, звісно, не Гірняк, а Бойчук, бо той старий і не тямить, та, зрештою, й ніколи не був дуже культурною людиною. Він був геніяльний, коли його муштрував на певну роллю Курбас, але майже ніщо, коли грав під іншими режисерами або сам був режисером. Я взагалі маю вовчу думку, що “Березіль” не був театром Курбаса і що Курбас був у ньому чортячо самотній. Операція розділення театру й Курбаса відбулася так легко, бо це були різні рівні. Я б навіть хотів про це написати, але нема куди. У теперішній “Счєстї” не можна друкуватися, в “Нових днях”, після нападу на Андїєвську (не через те, що напали, а через рівень і спосіб і в ім’я чого?), теж ні. У “Свободі”, прости, Господи? Пригадую, покійна Людмила Івченко повторювала, перефразовуючи Оскара Вайльда “Как важно быть второсортным”. Та це вже не відповідь на Ваше питання про нагороду Гірнякові, а... потік свідомости.

Про книжку Крашеніннікова я нічого не знаю. Не в Академії.

В Європі було краще, ніж дома, особливо в Цюриху-Вінтертурі – Люцерні і в Відні. Але Італія пішла в неутульності далі від Америки. Тільки й того, що є старовина. Але італійцям до неї стільки діла, як американцям до Данте або Рабле.

Кінчатиму й зразу вишлю. Бо інакше викину це писання, і Ви будете далі без відповіді, а це непристойно. Порвіть краще Ви.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 122

16 грудня 1985

16 грудня '85

Останній день мого сімдесят шостого року, і поспішаю написати до Вас, поки я ще в цьому молодому віці, дорогий мій Олексю Григоровичу! Як писав колись Владімір Владімович, “так и жизнь пройдет, как прошли Азорские острова”. Але вона/воно вже пройшла/о. Забавно, а я майже й не помітив.

В Академії мене “підмінив”, як Ви висловлюєтеся, Ярослав Білінський, представник “політікал саєнс”, знавець кремлезнавства. Американізуємося, як і Італія. (Ви питаєте, чи Австрія

й Швейцарія ще окей. Вони ще зовсім окей, як і наша матінка Німеччина і Франція, де американізація шириться, але не порушує коріння, не перегортає ґрунту.)

У літературних “Аналах”, мабуть, буде дещо для Вас цікаве. Насамперед сенсаційна стаття Олега Ільницького про “Нову генерацію” й Хвильового, де цього останнього покладено на обидві лопатки, цілий ворох статтів про Винниченка, якого я не люблю, статтилице про Потебню, українські вушка в Гоголевому “Ревізорі”, сочинення про Тараса Григоровича, включно з моєю протиросійською, і багато іншої всячини. Але не знаю, чи треба Вам передплачувати, адже видання Академії не належать до бестселерів, які розхапують за день.

Щодо “Джерел”, то в центрі третього тома будуть малоцікаві листи Драгоманова і досить цікаві листи Теліги, Маланюка, Липи і т. д., перша в світі публікація інтимних матеріалів доби вісниківства, як на мене досить цікава.

Кошелівцеві спогади я дістав від автора, сказати б, поза чергою, тож зовсім нормально Ви мали б дістати їх геть пізніше. Вони легко писані й легко читаються. Але вони унікають усіх гострих моментів, усіх слизьких ситуацій, нікого не кривдять і не наживуть авторові жадного ворога. Коротше кажучи, вони розраховані не на Бога й сумління, а на пересічного читача. Трохи патріотизму, трохи скептицизму, трохи ерудиції... Легке читання. Такі спогади, звичайно, можна безперешкодно друкувати за життя автора. Радянською мовою це зветься “лакировка”. Вам може бути цікаво про Ореста.

Однодумці в Курбаса були, пригадую його диспут з Микитенком у харківському студентському гуртожитку, де було більше курбасівців, ніж микитенківців, і де заля здригалася від вигуків і оплесків. Скільки було серед акторів, я не знаю, не більшість у всякому випадку. Але всі інші режисери були абсолютно не співмірні, а актори під іншими режисерами були зовсім пересічні. Це стосується й до проголошеного тепер генієм і св. Петром Гірняка. Він був блискучий у виставах Курбаса і третьорядний з іншими режисерами.

Ви питаєте про “перекручення” в його спогадах. Я вже багато позабував, але ось одне, що “Секретаря профспілки” написав... Вальтер Скотт.

Не можу погодитися з Вами, щоб друкуватися, де прийдеться. Колись Петров казав “Мені все одно, де друкуватися, хоч

на паркані". Я не хочу на паркані. "Есть времена, есть целые эпохи", коли треба бути мовчазним. Ваш Віктор виявив розум, вирішивши лишитися в Німеччині. Подорож поза океан була б для нього помилкою.

З усього вищенаведеного випливає, що автор цього листа перебуває в похмурому настрої. Соррі, нема ради. Але все минає, і це минеться. Веселих свят.

Ваш ЮШ.

1986

* * *

Лист 123

25 січня 1986

25 січня '86.

І що це Ви, голубе, надумали посилати мені "ювілейні" привітання?! І ніякий це не ювілей (мені вже, зжалься Боже, 77, а не 75) і взагалі що за радість? Ну, але як уже сталося, то мерсі, мерсі. Вважаймо, що це привітання до мого майбутнього сторіччя, так що тоді Вам не треба буде знову писати.

Не писав Вам трохи довше, ніж звичайно. Але Ви знаєте, яка причина. Це означає, що я "переборов" "творчу кризу" і взявся за німецько-харківські місяці, і тим мені була голова запрятана, і нічого іншого в голові не лишалося. Тепер саме це скінчилося, вже лютий 1943 року, і я їду – мене везуть – до Києва. Можу братися латати дірки в листуванні.

Можу з Вами погодитися, що книжка Кошелівця добре складена як література, але це суцільна "лакировка действительности" і історик з неї мало навчиться. Це поза, це замовчування, це нещирість, це хитрування й загравання з читачем. А я б тепер хотів, щоб спогади кровоточили, щоб з себе й інших живцем здирали шкуру, щоб вони були злі. Згода, це справа смаку, настрою, який уже завтра може бути інакший, мають право існувати й інші мемуари, але я... і т. д., знову все з початку, або, як каже народна мудрість, знов за рибу гроші...

Ви питаєте про Фізера. Довго казати, мало слухати. Він з молодих літ пішов на кололітературну філософію, не на звичайну в нас історію літератури або – ще частіше – інтерпретації

творів. Опанував він блискуче всю ту езотеричну термінологію і одне з двох, а що саме я сам не знаю – чи то та термінологія так вгризлася йому в душу, що він за нею світу не бачить, або він показує, який він вумний*. В дійсності, коли зняти термінологію, лишається небагато, але все-таки дещо лишається, і то слава Богу. Коли я його чую, завжди згадую мольєрівських лікарів, що лікувати не вміють, а жаргонізовані аж по вінця. Або про нашого семінариста, який усе закидав златинська на-ус, поки граблі не хряпнули його по лобі, і аж тоді він закричав по-простацькому – Ет, прокляті граблі. А втім Іван Михайлович маленький, кругленький, може бути злим, а може бути добрим, і мій великий прихильник. Це він разом з Гурським робив мій бідолашний “ювілей”. І курка була смачна.

Ви редагуєте Вашу Столицю, благословення Боже на Вас. А я цяпкаю свої мемуЯри просто на цю малу й знівечену машинку, перебріхую всі слова, але нічого не виправляю, не переглядаю, бо страшно глянути.

Тут, як бачите, моя бідна антилопа-гну після періоду хвицання остаточно стала на дибки і ні тпру ні ну. Мушу перейти не бліде створіння, яке теж на ладан дихає.

Ага, ось Вам приємна новина – перший том Домонтовича поїхав до Мюнхену на складання. Скільки часу на це піде, сказати не можна, але хоч якийсь рух. До тома входять Ваша Ді-вчинка. Серафікус і Апостоли.

І менше приємна: на сьогодні ніч обіцяють нам наш перший сніг. Знаю, Вас не здивуєш. Але нам, розбещеним...

Ну, по цій мові буваймо здорові. Пишіть, у Києві я довго не буду – тільки тиждень, а тоді до Львова.

“Привет мой вам, богатыри труда”, як писала Ада Негрі на общепонятном языке.

Ваш ювілейний ЮШ.

* * *

Лист 124

4 березня 1986

4 березня '86

Давно, давно, Ваш лист з 2 лютого. Я мав, як кажуть поляки, закручення голови. На Академію треба було приготувати річну програму, дві мої доповіді для конференції 15-16 березня,

---

*Або і те і те!

одну для літньої, червневої в Урбані... А тут ще зробили в Музеї новітнього мистецтва серію нових німецьких фільмів, а тепер французьких, яких деінде не побачиш – і бігаю на дві цікаві виставки.

І на Львові це позначилося. Давно вже я доїхав до вокзалу, але й досі з нього не вийшов. Правда, воно й не без користи, бо з'явилися деякі нові думки, але скільки можна бути на вокзалі? Скільки можна не відповідати на листи? Вопросы риторические!

Не журіться так уже дуже Клівлендом. Зрештою вся Америка тільки побільшений Клівленд. Хіба те, що сюди дещо привозять з Європи, але так мало, що тільки збуджує апетит. А втім було б краще, якби Ви таки були на наших гранітах.

По землетрус я їздив аж до Лос-Анджелесу. А стався він за півгодини до мого плянмесігового виїзду. І я був дуже радий, що їду, бо зовсім не цікаво, коли все навколо хилитається і треба бігти на великі майдани. Але одного чудового дня земля таки мала б нас усіх струсити к чортовій матері.

Про історію в Сучності Ви вже, певно, знаєте навіть у Вашому монастирі – як не з автентичних виступів американських газет, так з нашої “Свободи”. Дуже неприємна історія, і не знати, як закінчиться – і для покищо зачепленої особи і для всього видавництва з журналом уключно. Ніхто тепер там і не думає про нашого бідного Домонтовича, ані про інші мої сочинення і нема до кого звернутися, бо всі в бігах з адвокатами і – хоч не знаю, але припускаю – з органами влади й друкувачами грошей. Преса в Америці і МакКарті з'їла і Ніксона і його заступника, і змагатися з нею річ ледве чи можлива. А надто коли вона в спілці з нам дружньою нацією, а всім диригують з Москви!

Факт той, що перший том Домонт. лежить без руху в Мюнхені, а решта два, що мали за обіцянками піти до друку в лютому, нікуди не пішли.

Щодо нашої історії, то так уже нею не журіться. Вона скрізь безглузда й кровожерна. Господи, чого тільки не робилося в Італії, в Англії і в кожній людській оселі. Хіба те, що наша нам виходить боком. Якби я командував землею, я б її не так ще порушив, щоб навести хоч якийсь на світі порядок.

Спасибі за вирізку про конгрес Пенівський. Дещо було й у тутешніх Таймсах, хоч, звісно, все через призму.

Добре Вам, що маєте свої – “файлз”. А я нічого не писав,

тепер усе треба виколупувати з власної голови плюс кільки випадково збережених документів і фотографій, – і тих більшість пропала. І сидю я так над якимсь хвотом і висиджую якусь спогадину. Отже, хай живуть Зустрічі й спогади на документальній базі плюс надхнення. Та й пам'ять у Вас куди краща.

З березневим привітом

ЮШ.

* * *

Лист 125

27 березня 1986

27 березня '86

Вельмишановний Пане Коло!о!

Гіркими сльозами посміймося. Ви кінчили Ваші 681 сторінку й готуете для них шухляду. Прошу прийняти туди ж таки мої три томи Домонтовича, як і мої мемуяри. Вожді нації “хранят гордое молчание” про те, що робиться, але ось Вам факт, – скликали співробітників видавництва і заявили їм, що закривають Пролог на два місяці “через брак грошей”. Журнал ніби забезпечений на ближчий час. А джерело, близьке до нашої родини пише, – цитую – справу Л. розглядає прокуратура США, що має вирішити, кому його видати – СРСР, Польщі чи Ізраїлеві.

Я знаю, що гінцям з поганими новинами рубають голови. Рубайте.

Незалежно від цих обставин, мемуяри мої, що їх однаково викинуть на смітник після мого “дімайз-у”, надовго застрягли на львівському вокзалі. Бо на квітень я думаю податися почерез велику калюжу, а на літо маю замовлення на дві “наушные” статті. Хоч вони й не будуть великі чи то пак довгі, але часу на них іде більше, ніж на самовидоювання чи видоювання власної пам'яті.

Але попри всю мою морбідну схильність до касандрування мушу сказати, що Ви помиляєтеся, коли кажете, що дома вже нічого не друкують порядного. Ні, на диво є кілька зовсім непоганих прозаїків, – Юрій Щербак, Валерій Шевчук, В. Дрозд. Перше, ніж учиняти самогубство, раджу звернутися до їхніх творів, і, може, самогубство ще трохи відročите.

Лист цей не лист, а тільки листок, він через великі інтервали, бо я вже не чемоданах (чамайданах, як казав покійний Осьмачка). Це одне, а друге – я в сльозах за Домонтовича, і ніщо

інше, крім цих двох речей, мені не йде на думку.

А то б я міг написати про три Кармен – одну харківську, всю в паланні кольорів, другу московську – високою трагедією, а третю тепер у НІЙорку, ущент сартризовану. Це б могло бути цікаве. Але кому повім печаль свою? Новим дням? Сучасності?

Ага, ще. Чи Ви бачили “Форум”, російського братіка Сучности? І, по-моєму, кращого від неї. Але, здається, він теж тепер припиняється. І так ми знов повертаємося до нашого ляйтмотиву.

Будьте здорові й веселі. Думаю бути назад від травня.
Салям алейкум Вам, тим часом.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 126

22 травня 1986

22 травня '86

Здрастуйте, Григоровичу!

Цього разу Ви були гуд-бой і написали, коли я ще тинявся чорт-зна де. Уся вина на мені. Я вже понад два тижні дома, але не спромігся. Спершу наслі справи, що накопичилися, коли мене не було, а потім напала болячка, з якою, боюся, покладуть мене кінець-кінцем під ніж. Та тим часом відписую, медичні теми не цікаві.

Покрутився я по Корсіці, потім по Рів'єрі, потім по Провансу, по Лянгедоцьких краях, по околицях Тулузи, по Андоррі і навіть на дві години (sic!) змотався – понадпрограмово – до Еспанії. Там абсолютно геніяльний романського стилю монументальний собор. Кажуть, що до 1936 року він був як цяця в оздобах, тоді все це обдерли наші товаришочки. Ви знаєте, щастя рудящим і ніяких опіюмів для народу. І який він став чудовий! Без прикрас, церква-фортеця, оголеної суворости... Дуже здорово! Спасибі товаришу Сталіну!

Описати Вам усі мандри річ неможлива, треба було б волової шкури, і то не вистачить. Скажу тільки, що Наполеона на Корсіці ми дуже шануємо і в більших містах по два йому пам'ятники, один одягнений, а другий голий. Себто не зовсім, але в позі і тозі римського імператора з лаврами на голові. У Провансі, річ ясна, я поплакав над зникненням провансальської мови й літератури. Лишилася тільки провансальська

олія і дуже смачний риб'ячий суп. Містралю ми дуже шануємо, скрізь вулиці ним названі і пам'ятники стоять. А чи читають його писання, не кажучи вже про щось інше, то сумніваюся, бо... вже наша мова конає (Метлинський). Стала єдина й неділима Франція.

А от для Вашого німецького серця щось інше. У НІЙорку я застав виставку про Нюрнберг 14-16 століття. І що за чудова виставка і що за чудовий Нюрнберг, поки його ще не посвятили в нову еру гітлерівськими конгресами, килимовими бомбовими нальотами і огидним процесом. Який Дюрер, який Вайт Штос, які дії мінорес! А мені було це ніби на спеціальне замовлення. Я нализався по шию французької готики, а тут доповнення – німецька. Відкрилася мені ніби істота Європи, бож вона кінець-кінцем складається з суми Франції й Німеччини, а все інше хвости й добудови. Якби ж німці й французи між собою не заїдалися від середини 19 сторіччя, не стояв би Ванька над і за Ельбою й не смерділо б онучами й Чорнобилем!

Ще для Вашого німецького серця чи передсердя сторінка паризької театральної хроніки, звідки побачите, що парижани грають між іншим і Рільке.

“Наше” видавництво скасувало своє оголошення про розпуск службовців і функціонує нормально. Але я туди не ходжу, бо однаково там поспіль брешуть. Та, видно, барін вирішив тим часом не забирати (чи не цілком забрати?) свого “вспомоществования”. А тим часом там відбувається суцільна соколізація, отже, краще не дуже соватися.

Як були есеї Загребельного? Щось крім офіційного? У розмовах зі мною він не захоплював. Ходасевича я зовсім не знаю. Вартий уваги?

Зупинка на львівському вокзалі далі триває і навіть, якщо медицина мене не опанує, триватиме неозначено довго. Бо маю написати дві дуже фахові статті для вчених журналів, замовлення, і вони мали б забрати кілька місяців.

Чи маєте збірку Лівизької-Холодної. Я маю два примірники. Вислати?

Був тут Плющ і цікаво говорив про Шевченка й про Хвильового (окремо).

Пишіть, поки я живий і неушкоджений.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 127

4 липня 1986

4 липня '86

Дорогий мій,

читайте Лівіцьку на здоров'я. Вона не Пастернак і навіть не Стус, але все-таки вона таки поет і інтелігентна жінка.

Не писав до Вас уже тисячу років, і то за всякими дурницями. Спершу була конференція в Урбані, куди мене потягли і де я прочитав препогано доповідь на необ'ятную тему, яка неминуче мала привести до фіяско. Триденне безперервне говорення мене втомило, і я втік, хоч балакали ще два дні. А потім обсіли "побутові дрібниці". Прийшли мазати мою хату, пересування меблів, очищення стін, прибирання... Потім сунули мені переклад англійський мого Стуса – хочеш не хочеш читай. Потім вовтузіння з лікарями. Ледве довів до кінця чернетку своїх дифтонгів, а ще треба їх чепурити й набивати цитатами. Потім Скорупської текст довжелезних приміток до видання листів наших вісниківців для третього тома академічних (серби кажуть академіїних) "Джерел", якого ще не кінчив. Ну, і нью-йоркські спокуси, яким не можу опиратися – пречудова виставка віденського мистецтва 1900 років, першорядна виставка, з Німеччини, Оскара Шлеммера (чи знаєте його?). Фільм Зібербергера про Карла Мая, прецікавий і другий німецький, про кохання Шумана з Клярою Вік, міщансько солодкий... У цій навалі накиненого й добровільного, моє листування стало, і купа листів без відповіді перейшла всякі нормальні межі.

Тепер за порядком Ваших листів (який, слава Богу, не дуже порядок). Ні, з операціями я не поспішатиму. Колись я мав одну, висмикнули з мене жовчовий міхур, і знаю, що це було непотрібне. Американська медицина взагалі належить до масової продукції, і тепер я це знаю з власного досвіду. Не знаю, як воно буде на практиці, але в теорії я не хочу жадних операцій, за винятком хіба ракових.

Звіт про Академію був жахливо перекручений. Я ніколи не говорив про якісь шість революцій. Суцільна нісенітниця або, синонімічно, "Свобода". Шаманство тепер модне слово, воно не тільки в Плюща, а і в Грабовича, і в Рубчака. Означає воно тільки забуття самого себе в надхненні, що правда. Отже, не переживайте. Плющ несамовито розумний, голова працює, як

комп'ютер, і краще, і порядно божевільний. Коли його ТАМ тримали в жовтому домі, то не без підстав. Але творчо божевільний, як Гельдерлін і багато інших. Говорити з ним дуже цікаво, в великій кількості нестерпно. Його перша книжка про Шевченка ціла про дві редакції "Москалевої криниці", з мою статтею, дуже цікава, напів фантастична, напів геніяльна. Може, до кінця року вийде, але не кажи гоп...

Домонтовичча перший том нарешті склали. Там і Ваш ведмедик. Але це не означає, що скоро вийде. В тому видавництві між коректою й виданням можуть минати роки й роки. Другий і третій томи лежать без руху і невідомо, що з ними буде.

Коровицький, скільки знаю, спеціально не хворіє. Кожній людині, що доживе певного віку, надходить час, коли вона йде до барлогу й втрачає смак до людей і життя. З барлогу шлях до домовини. Я ще не дійшов, але і зі мною так буде, коли скоріше якийсь власний орган мене не з'їсть скоропостижно.

Нюрнберг тепер увесь відбудований, чистий, модерний, касарняний, але збереглися дві церкви, кілька фонтанів і щось два середньовічні будинки.

Загребельний був моїм гостем на Клермонт і сидів колись із десять годин. Дуже хотів мене відгочувати в Києві. Коли я відмовився, візити до мене припинилися. Видно, кожне моє слово доведено тоді до відома органів предрержащих. Тепер, кажуть, цікаві промови на з'їзді письменників, зокрема його, Щербицького, Гончара. Вони в "Літ. Україні", але я її не маю і не читав. Кажуть також, що в Москві вийшов у перекладі Гончарів "Собор". Нова відлига? Прочитайте, коли можете, Валерія Шевчука "Камінна луна" в "Вітчизна", 5. Цікавий твір. Свого роду варіяція на тему "Собора", але перенесена цілком у приватне життя. І без жодного слова газетно-офіційного, як поезії Костенко.

Книжка поезій Стуса перебуває в ніде. Світлична хоче радянського правопису, а Юрко Маївський з видавництва еміграційного, й вони торгуються за кожне слово й літеру. Це триває вже понад рік і може тривати ще десять. Там ніхто не поспішає, кожний має вічність.

Ну, я вже розписався мислю по дереву. Треба йти ховати голову під подушку, щоб менше чути тріскотню четвертолишневих фюерверків і гамір. Не люблю свят, а ще більше всенародних. До того ще не можна включити радіо, бо всі грають виключно американську "музику". О Господи, прости й помилуй!

Кінчаю. Бажаю.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 128

4 серпня 1986

4 серпня '86.

Дорогий Ол-Із-е,

вчора перелетів Ваше озеречко від західнього крайка аж до самого східнього і думав про Вас між сторінками Вільгельма Майстера. Але Лейквуду не бачив. Бо моє вікно було зліва і був самий лейк, а нікоторого вуду, який був власне справа.

Ви спитаєте, чого мене носило над Вашим озерцем? Американські екстраваганції. Злітав на три дні до Санта-Фе, на три опери. Монтевердієве "Коронування Поппеї", яке дуже люблю, Ріхардо-Штравсову "Єгипетську Гелену" і нову з Фінляндії "Король знов іде на Францію" Саллінена. Найбільше мене спокусила Гелена, але вона не була найкраща. Натомість "Король" вийшов дуже цікавий. Абсурдистична опера і з філософією, одного з цих двох складників було б досить, а тут комбінація. Дуже було цікаво, я не пошкодував своїх пару сот долярів і три пропащі дні.

З вищезгаданого й вищеописаного Ви бачите, що я не в шпиталі. А до лікаря я ще тільки вибираюся. Хоч поза тим із своєю ниркою я перебуваю в безперервному діялозі. Щось на зразок кабеля від Білого Дому до Кремлю. "Гот лайн".

Натомість 4 липня й навколо я просидів у своїм барлозі. Туристів тут було стільки, що не було де ногу на вулиці поставити. І місто перетворилося на мід-вест. Ні, на таке я не їздець. Ні, не люблю юрб. Дуже мені сподобалося, як святкують Перше травня у Франції. Якщо сподівається на демонстрації, забудьте. На всіх перехрестях вулиць продають букетики конвалій, люди купують і чіпляють на піджаки чи сукні, і пахне весною, і мило жити на світі. Танки не їдуть, спортсмени не парадують, гучномовці не кричать, і ніякого тобї організованого життя. Це було в Тулюзі.

Тішуся, що романчик закінчився. "Ты им доволен ли, взыскательный художник?" За одного читача даю Вам гарантію, коли вийде, а про більше не знаю, але трапляється всяко. Тим часом клаптик доброї новини для Вас. Від 1 жовтня Бойчук відходить і буде Юрій Луцький. Він, звісно, за все життя одного оригінального рядка не написав, але людина порядна, і проза йому буде потрібна. Уся справа тільки в тому, щоб Ви

виторгували, крім друку в журналі, окрему відбитку-книжку. Торгуйтеся, хоч з видавцями там говорити – марна справа. Все обіцяють і нічого не роблять. І так ад інфінітум. Але – держайте й рандлюйте.

Мої дифтонги добігають кінця. Після них мала б бути статтейка про Лівницьку-Холодну, старість і творчість і наших не-Гете. (Тому перечитую в літаку “Вільгельма”.) А тоді мала б бути грамота 1130 року. Так ділю себе між 20 і 12 сторіччям (дифтонги теж тоді починалися). Що ж до її патріотики, вона мене мало хвилює. Є то є, а не було б, то не було б.

Чи літали промови на з’їзді від мене? Там було їх більше цікавих, але я не спромігся все скопіювати. Читайте Гончара. Він колись мій студент і добрий приятель. Але давно, давно, давно...

А тепер кінчаю діалог з Вами й повертаюся до перерваного з ниркою. Вона не любить довгого мовчання.

Як кінчав свої листи Панько Куліш –
широ до Вас прихильний –

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 129

11 серпня 1986

11 серпня '86

Дорогий Олізе,

Я так і думав, що в Вас дома не все гаразд, бо трохи затрималася Ваша відповідь. Що ж можу Вам сказати, крім того, що знаю, як це відбувається й як відчувається. Ніколи не забуду, як матір відвозили до останньої лікарні, вона плакала, а той, що її зносив по сходах, казав: Донт край, ю віл бе ін гуд гандс.

Я тепер відповідаю Вам зразу, а це тому, що маю проблему і, може, Ви її розв’яжете. Пишу свою статтейку про Лівницьку-Холодну, і дуже мені хочеться вставити туди речення “Ду зольст ентберен”, а звідки вона? Здається мені, що Гетевого “Фавста”, але чи так? І якщо так, з якого місця і хто каже? І чи там зольст чи мусст? Можете витягти мене з халепи? Якщо знаєте, напишіть одразу, щоб я міг тієї нещасної статті позбутися.

Ви питаєте, чи варт мати український переклад “Вільгельма”. Певно, що так, але хто його читатиме в басейні Місісіпі й великих озер? І хто видасть? І вже чую того читача, який про-

тестуватиме, що там ні разу не згадано Україну. І чи мало є інших речей, які варт було б мати в перекладі?

Ви питаєте про Бойчука. Він жертва матюків. Так, голубе. Він подав до друку якийсь літературний твір, де повністю чорним на білому виписано матюк. Гунчак сказав матюк забрати. Бойчук убачив у цьому цензуру, “дальше – больше”, і пішла писать губернія... Та, може, вони ще помиряться, і Луцькому дадуть спокій. Це ще не остаточно утрусилося, хоч Бойчук далі воює за високі літературні ідеали. Тоді Луцький буде далі приватна особа. Якщо його все-таки покличе “к священной жертве Аполлон”, то він керуватиме літературою з Торонта.

Минулого разу я забув Вам написати, що дзвонив до мене якийсь “молодець” (у галицькому сенсі) з Торонта, що він хоче писати дисертацію про Костецького. Питав у мене, чи десь зберігається архів Ігоря Вячеславовича і де саме. Я не знаю. Ви, мабуть, знаєте. Чи можна нацькувати молодця, якщо знов подзвонить, на Вас? Але тоді мусите дати мені Ваш телефон, якого я не маю.

Костюк цим обурений, – як можна, мовляв, писати про людину, що продавалася советам, Папі і ще всякому? Щодо мене, я вважаю, що література – літературою і що після смерті біографія не вирішує. Цікавий на Ваше умненіє і чи справджувати молодика до Вас.

За читво дякую. Прочитаю ввечорі, тепер хочу написати це, бо муляє мене те Ентберен.

Домонтовича перший том лежить без руху складений, другі два лежать нескладані. Виправдання – літо. Потім буде виправдання – зима. І се – наша – ві! (C'est la vie.)

Шлю добрі бажання, часто Вас згадую і чекаю на те кляте Ентберен.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 130

29 серпня 1986

29 серпня '86

Дорогий Ізаровичу,

дуже радий, що повернули Вам додому Вашу маму і бажаю їй не повторювати цього маршруту.

Не дивуйтеся темі дисертації про Костецького. Тепер така масова продукція дисертацій, що все і всіх витягають. Але тут

ще й та обставина, що в Торонті утворилася групка молодиків, що шукають “нових шляхів” у літературі і бавляться в новітній модернізм. Видали вони, не без претензій, і перше число свого журналу, названого “Термінус”, бо-зна-чому. До Костецького їм дуже далеко і знанням і талантом (але може, набудуть?), але прагнення виразні. І не виключаю, що дехто з них, може, хоче виводити свій літературний родовід саме від нього.

Того хлопця я ніколи не бачив (він, здається, з Польщі), але в принципі було б непогано, коли б він дістався до архіву й спробував йому не впасти в забуття, а там і нищення. Тим часом дякую Вам за адресу. Якщо молодий адепт науки дотримається свого слова й з’явиться в мене в вересні, як нахвалявся, побачимо, чи з того щось може вийти. З телефонної розмови я мав враження, що воно дуже мало орієнтується в тому, що таке К.

Вираз Гете я знайшов. Він близько початку “Фавста”. Лівицька вже написалася й вилежується. Але до мене тепер промовляє старість, а не молодість. Тому я пишу тільки про “нові”, себто старого віку її поезії, і це напів про літературу, а більше про стару людину.

Тому й “Вертер” тепер до мене не промовляє, а “Вільгельм” чи обидва Вільгельми так. А коли маю трохи часу й настрою, біжу до свого довгограйника й слухаю “Метаморфози” старого Штрауса. Ах, як здорово! Яка зустріч з літами, який плач над розбитим Мюнхеном і розтерзаною Німеччиною! Чи Ви маєте гральну машину? Якщо так, купіть негайно цю платівку і слухайте щодня перед їжею.

Зміна в редакції таки відбулася, і тим часом начальникує Луцький. Чи довго він витримає, не знаю. Атмосфера там не курортна і слабкі легені довго не тримаються. Але дай Боже!

Мій Домонтович лежить безнадійно. Маю враження, що вони злякалися й задкують, але мені нічого не кажуть.

Чи “Вільгельм” найкращий роман? Не знаю. Це залежить від смаку. Американці будуть висувати Толстоевського. А я б не забував і про Пруста. Добре він сказав: “Правда і життя – речі важкі”.

Смотрич і мені не прислав книжки, хоч поки я був редактором, дуже мене любив. Я маю свій примірник від видавця. Але ще не читав.

За вирізки дякую. Про Мілоша німці могли б написати кра-

ще. Але, зрештою, що їм “полячка гордая”, чи то пак Гекуба...

Тут у нас іде фестиваль південноамериканських фільмів і театрів. Моя еспанська мова майже не існує, але у тих братішок є чимало цікавого. Вчорашній венесуельський театр – дуже на рівні і сам по собі. Та цих харчів Ви, здається, не їсте. А я тварина з нахилом до пожирання всього, що Бог пошле.

Щастя Боже в добрих починах,

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 131

20 вересня 1986

20 вересня '86

Дорогий Ізаровичу,

мерсі за листок і за вирізку про Томаса Манна. Він не належить до моїх улюбленців, може, несправедливо. Бо я його мало знаю. В оригіналі він важкий, а перекладів мало траплялося. З того, що знаю, він мені наче паралельний до Стравинського – “механічний соловей”, іф ю сі ват ай мін...

І другий пункт мого невігластва й відсталості. Питаєте мене про телевізію. Але ж у мене цієї пекельної машини нема й у заводі не було. Радіо – це щось інше, його шаную (коли без реклям), а це ні. Так я й не мав нагоди й можливості чути кубанців. Що вони говорять по-польтавськи, не дивно, вони ж з запоріжців, а й ті коло того крутилися.

Дуже радий, що під моїм “благотворним” впливом Ви дістали “Метаморфози”. Сподіваюся, що вони Вам і до серця дійшли.

Ви перебираєте старий “Всесвіт”, а я свої папери. Боже, скільки їх збирається за людське життя! Викидаю все необов’язкове, щоб тим, хто буде ліквідувати мої тлінні останки, менше роботи було. І шкода викидати клапті свого життя, але кому ж вони потрібні? Є в людини інстинкт – позбуватися всього, зв’язаного з небіжчиком, іраціональний, але в сенсі самоцілості життя й його тотального знищення смертю.

Що ж Вам сказати про старого й нового редакторів. Старий мене не любив, новий любить. Поза тим обидва – роботяги і... посередності. Бойчуковій роботящості завдячуємо багато чого – збірки Стефановича, Лівницької, спогади Гірняка, Координати... Але за всім тим добрим, як – навіть не ложка, а крапля

дьюгтю, але зовсім автентична, що псує всю кашу – неуважність, недогляди. І якби ж він не писав віршилиць...

Домонтович без руху.

Переживаю перетворювання Парижу на Бейрут над Сеною. Але ненависть, посіяна єврейським розпаношенням на чужій землі, дає такі сходи, що загрожують усій планеті і що можуть бути припинені тільки ліквідацією Ізраїлю. І раніше чи пізніше він буде стертий, як Схід уміє стирати все, що пробує розташуватися на його території. Від хрестоносців лишилося кілька замків, що виглядають диким парадоксом серед пустель Сходу. Недурно саме Схід (я маю на увазі Близький Схід) став колискою фанатичних релігій – могоамеданської й християнської. Та не знаю, чи це можна зрозуміти, не побувавши в Єрусалимі. О, мало не забув, до тих двох треба додати третю – юдаїзм з його мстивим Богом і мстивою людиною.

У Південній Америці люди теж, звичайно, близькі родичі свині, але по-інакшому, і там є багато цікавого. Я тепер почав читати роман Кортасара "62" з підзаголовком "Модель для збирання". Здійснення ідеалів Костецького. Читаю "на языкe родных осин", – бо по-іспанськи не втну ніяк. До речі, цікаво, чи в тих Ваших "Всесвітах" були переклади з нього, з Борхеса?

Ні, Наливайка чи про нього нікого не знаю. Щось варте уваги?

Вітаю з 67. Розумію, але це краще, ніж 77. А вже з того сімдесят сьомого лишається заледве, як кажуть зазбручанські брати, три місяці.

Ну, живіть весело і багато і упорядковуйте літературне господарство. Я міг би повернутися до Львова, бо замовлені статті всі закінчилися. Але не знаю, чи братися, бо десь за місяць хотів би вирушити в мандри, а вони не вестимуть до Львова і перервуть почате. Це й одна з причин, чому я взявся за розгрібання паперів. Отже, привіт мій Вам –

ЮШ.

* * *

Лист 132

30 листопада 1986

30 листопада '86

Дорогий Григоровичу,

спасибі, що не забуваєте. Я вже при рідних ларах і пенатах і тарганах, яких не мав змоги бачити в Європі – тварина амери-

канська. Питаєте про здоров'я в дорозі. Увы, воно вже не те, і наприкінці було гірше, ніж на початку подорожі. Дві невеликі валізки – проблема. Очі теж. Паморочення голови – теж. И много, много, й всего пересказать нет силы. Не зважаючи на все, а може, й тому зокрема, що це могла бути остання подорож, це була чиста насолода...

Ні, світел на воді чи під водою я не писатиму. А то б могли мене навіть скинути з теперішнього громадянства, яке я сам вибрав! Отже, ніякого звіту не буде в пресах. А тут тільки тички для Вашої орієнтації. Чотири дні в Норвегії. Скрізь Мунки. У театрі перша спроба відродити Гамсуна. Німеччина від краю і до краю, від Гамбургу до Фюссену і від Берліну до Карльсруе. Поза великими містами – неруйновані малі, і які ж чудові такі маленькі Целле або Вольфенбюттель, або Бад Кіссінген, або той таки Фюссен. По Шпре пливають баржі. Що зробили з бідними східними німцями! Про королівський палац у Берліні – тут з балькону Карл Лібкнехт проголосив німецьку демократичну республіку. Більше нічого. Райн я привітав у Дюссельдорфі, а потім пересік під Страсбургом. Нічого, і далі “руіг фліст дер Райн”. Усе в тому ж напрямі тече й Ізар. І Максцво й далі лічить трамваї, хоч їх поменшало, бо тепер є у-бан і ес-бан. І той золотий геній над Принц-регент далі летить на захід, а долетіти не може. Була легенька мжичка, але я пройшовся вздовж Ізару, в мислях ведучи й Вас із собою.

Німецький театр оббігав я і в великих містах і в малих, якихось там Бравншвайгах, Ашаффенбургах, Вюрцбургах... І скрізь – рівень. “Єнуфа” Яначкова в тисячу разів краща в нещасному Ганновері, ніж була торік у Метрополітальній опері. Хто б міг повірити, що “Розбитий глек” Кляйстів може дати насолоду до глибини душі? А отже, в мюнхенських камершпіле дав. Наймодніший драматург – трудно повірити – Есхіл. Грають скрізь. Я бачив “Прометей” в Берліні й “Персів” у Дюссельдорфі. У малярстві почалося з Маттіаса Грюневальда в Ашаффенбурзькій церкві. Мертвий Ісус. І над ним від Богородиці – тільки заломлені руки. Але які руки! Тоді почалося грюнавль-дівське божевілля. Збирав його в Мюнхені, в Кольмарі.

А ще незабутнє – “Воцек” Бертів у Паризькій опері. Поперше, багато кращий, ніж був тут у нас. А головне – по-німецьки. Німецькі співаки. Німецька режисерка. Дуже здорово, а головне – сам факт. Німці в паризькій опері, німецька мова. Це важ-

ливші й величніше, ніж 14 червня 1940 року – вступ Гітлера до Парижу. Тут не нос Ойропа, а таки нова Європа.

Але годі телячих захватів і свіел на воді. Перейдім до бізнесів.

Не бачу, чим Ви ризикуєте, коли дасте свою прозу до Сучности. Найкраще Луцькому. Повернутися до Ваших шухляд ніколи не пізно, а виграти можна всіх 1000 читачів журналу. Тим більше, що проза їм потрібна. Чи маєте адресу Луцького? Він же й крихітну дрібку німецького виховання.

Ні, я не був у Гарміші. Не люблю малоросійських “наукових” збіговищ.

Вілла-Лобоша я знаю. Він о-кей, але на моє спеціальне захоплення.

Ірклевський – аматор. Покладатися на нього не можна. Але дещо він вигрібає корисне.

Гваптманна я бачив “Фріденсфест” у Ганновері таки. Але пізнього не грають. Харчуюся я вдома. Пишіть, “задавайте воприси”.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 133

14 грудня 1986

14 грудня '86

Дорогий Юрію Остаповичу,

Ваше рішення розтягти мою статтю на дві частини привело мене в розпуку. Коли я мав вислати Вам статтю, я говорив з Тарасом Григоровичем спеціально про це і дав статтю під умовою, що вона буде друкована вся одразу. Він додав, що це буде в листопадовому числі.

Є статті, що надаються на ділення. Приміром стаття Рубчака про Ливицьку природно ділиться на три частини – молода Ливицька – стара Ливицька – форма її поезій. Бо ця стаття – раціональна. Сенс моєї статті в тому, що вона іраціональна, її підтекст прихований і з'ясовується тільки в останньому реченні, яке розкриває зміст нібито беззмістовної назви. Бо це стаття не тільки про Ливицьку, а й проти самовпевненого раціоналізму в літературній критиці. Стаття наскрізь полемічна, але приховано. Для мене цей аспект важливіший, ніж характеристика Лі-

вищкої. Це моє кредо і ніби заповіт. Це моя самокритика, бо я був давніше теж подібний до “раціона-лістів”. Усе це безслідно зникає, коли статтю поділити. Її друк у двох частинах робить її все одно, що не друкованою взагалі, безпредметною.

Отже, це є не тільки порушення обіцянки, даної головним редактором, це також вияв неуваги до самого характеру статті. Механічні розгини статтів всупереч їхній структурі стали частотою практикою в журналі. Але літературний текст – не ковбасне м’ясиво, що йде конвеєром і впихається в стандартного розміру кишки, щоб потрапити на ковбасний ринок. Та, зрештою, хай інші автори бороняться самі, коли хочуть. Я не творю бльоку невдоволених і пишу тільки про цю свою статтю.

Є десятки способів вмістити задовгу статтю, коли редакція хоче діяти в гармонії з поданим текстом і має пошану до даного автора. Можна до числа журналу додати зайвих 15 сторінок. Це робиться, і я це робив, коли був редактором. Можна зробити подвійне число, а воно допускає довші статті. Навіть відкласти статтю до подвійного літнього числа було б доцільніше, ніж розрубувати статтю механічно на дві частини.

Ви пишете, що дзвонили до мене в цій справі. Не дзвонили, а раз подзвонили. В таких випадках, коли робиться щось правдоподібно проти волі автора – при умові, що цей автор бажаний, дзвониться не раз, а доти, доки автор не повернеться додому. Адже було відомо, що я в Нью-Йорку. І повторні телефони нічого не коштують, коли ніхто не відповідає.

Натомість Ваш лист ставить мене перед доконаним фактом. Задум статті знищено, зате журнал матиме “нормальну” кількість задрукованих сторінок. Дарма, що вони втратили найважливіший зміст.

Ви погодитесь, що таке трактування автора і його тексту не заохочує писати до журналу.

Поскільки я згадую тут мою розмову з Тар. Гр., я посилаю йому копію. Сердечно Вас вітаю.

Ваш Ю. Шевельов

Р. S. Іншим проявом нечулості до друкованих матеріалів, хоч і менше дошкульним, було вміщення моєї статті в жовтневому числі в розділі “Література”. В статті нема нічого про літературу, крім двох цитат із з’їзду письменників. Це не література, а мовна політика.

Сізіфова праця, а під ногами ґрунт горить, бо ж виставка відкривається 15 лютого, а перед тим треба ще мою статтю перекласти (каталог двомовний) і все надрукувати і познаходити ілюстрації, що мені потрібні і з тих Куриликів, що не на виставці і Босха і з Бройгеля, – одне слово, чисте божевілля, і більше я ніколи статтів на певну дату не писатиму, і чужих ділянок не торкатиму, і взагалі мені вже стільки років, що треба сидіти тихо. Довжина цього речення символізує мої муки над статтею, а не данина Прустові. І все, що я написав мені тепер рішуче не подобається, але міняти вже нічого не можна, о, Господи! У цьому кількатижневому кошмарі, вже без сил і в ліжку я часто думав про свої листові борги, але не було ради.

Тим часом вийшла моя стаття в Суч, за яку статю я воював. Перемога моя Піррова. Таких дров вони нарубили в статті, стільки перекрутили, часом до повної заумі, що краще було б її взагалі не друкувати. Зокрема в назві, з моїх чотирьох мов чорт'його-зна чому викинули німецьку оне Тітель, що порушує мій натяк на концепцію Європи (Франція-Німеччина, Ви знаєте), як і також кільце початок – кінець, де, в кінці, німецький текст лишили. Вже після бою, коли все пропало, мусів я знову лягтися і заявляти, що не писатиму більше до них. А поза тим взагалі тепер та стаття мені рішуче не сподобалася, і краще б її не було...

Це все варіації на тему перебування в ямі з сліпими пацюками, або як казав Олександр Сергійович (Ви його недооцінюєте, він був розумна людина й багато чого бачив і розумів, що ми тільки сто років пізніше навчилися розуміти), – “дернул меня черт с умом и талантом родиться в России”.

На цікавішу тему і оригінальнішу. Чи Ви знаєте книжку Гі Сажер “Забутий солдат”, написану по-французьки, англійський переклад Guy Sajer The Forgotten Soldier? Якщо ні, за всяку ціну дістаньте й прочитайте. Він був француз, але в німецькому війську в Росії, 1943–(нрзб.), Вороніж, Білгород, Конотоп, Вінниця, Мемельське оточення (про яке я перед тим ніколи й не чув). До цієї книжки я ніколи не знав, що таке війна і що таке війна в Росії! Я б її зробив обов'язковим читанням для всіх, хто хоче воювати з Росією. І тільки тепер я зрозумів, чому німецькі вояки билися в рішуче безнадійній ситуації. Мусите прочитати. Це мій заповіт дітям. (Я її шукав багато років, тільки тепер дістав.)

Коротко про пункти з Ваших двох листів, за які дякую. (Я читав листи і під час свого страйку на писання, і дуже вони мене тримали на душі.) Про Якобсона-Набокова я знав тільки в загальних рисах. Але за все моє життя з тисячі науковців найбільшим мерзотником був Якобсон, що мав би зватися Ягобсон (від Яго), хібащо в змаганні за перше місце з нашим рідним Білодідом. Але Білодід був усе таки в Імперії КГБ і гвинтик у системі, а цей виконував свої обов'язки добровільно.

Мою мандрівничу кар'єру я продовжував би радо, але одна справа дух, а друга тіло. Може, я ще й зроблю спробу, але чим вона закінчиться, річ непевна. Я тепер "упав у любов" з Матісом Грюневальдом і дуже хотів би об'їхати всі місця, де його речі висять. Зрештою, їх не багато.

Чому Ганновер нещасний? Бо він пігмей проти, приміром, мого рідного НІЙорку. Але його два музеї симпатичні, Герренгавзенські парки чудові, а надто в сіруватий осінній чи передосінній день, а "Єнуфа" Яначкова в їхній опері краща від такої ж у нашій Метрополітан без порівняння. Яначка я дуже люблю, але його "Єнуфа", тут кілька разів чула, лишала мене байдужим. Аж ганноверці показали мені, що це таке!

Натомість Дюссельдорф, принаймні на одnodенне перебування, занадто сповнений нуворишами з відповідними автомобілями й смаками. Страсбург(т) і далі між собою говорить по-німецьки, але соромиться того, і на мою спробу звернутися по-німецьки відповідає по-французьки. А втім навіть у їхній опері, з найжахливішою "Кармен", яку я будь-коли бачив (а я бачив різні, включно з провінційною шведською, ой леле) програма двомовна. Ні, французи винищують інші мови не силою, а блиском і чаром своєї культури й своїх (принаймні колись) манер. А так це місто симпатичне, і була там виставка Арпа/Гарпа. Кольмар – старе місто сильно знищене, але туди їдуть не заради міста, а заради найкращого Грюневальда в світі, Ізенгаймський вівтар, і там можна провести цілий день в повному обалденні. Приїдете до НІЙорку – я Вам покажу хоч ілюстрації.

Чому в Німеччині модний Есхіл, я не знаю. Може, тому, що він добре вкладається в театр персе, поза часом? Ніхто там його не ставить у стилізації під античність, але це й не сучасність з ахтанабілями й бонбами. Гола людина проти космосу. У Берліні Прометей у шлейкахц інші не йдуть аж так далеко.

Моя третя книжка звалася б не "Третя черга", а "Третя сто-

рожа" (євангельська). Але це річ безнадійна. Мої сочинення вони мають, – книжку про мову, три томи Домонтовича. Перша пройшла всі коректи рік тому, перший том Домонтовича півроку, і все не рухається, і я навіть не можу добитися відповіді, коли. І не знаю, чи це саботаж, чи розхлябаність. І Стуса маринували сто років, але там принаймні я знав, у чому справа – розбіжності в поглядах на мову між Світличною й видавництвом. Кожний переробляв мову на своє, і так багато разів. А тут і цього нема.

Що ж я скажу Вам про друк цілого Вашого романища? Прози в них нема, вони їй потребують, аж кричить. Але в якого редактора буде яка фантазія, не можу знати. Пишіть до Луцького. Він не орел, але все-таки літає вище від Гунчака. Але він хоче мати спокій. Мого листа Белінського до Гоголя він, почувши про нього від Гунчака, вирішив не витати, щоб не псувати собі нервів, і конверти не розкривав. Можете цей факт узагальнити і матимете образ.

Повертаючися до мене – певно, що про багато речей я тепер думаю інакше, і про це мій том спогадів, запечатаний, загальмований на львівському вокзалі, закритий до моєї смерті і без шансу на друк після оної.

Ну, цей листище такого розміру, що я викупив усі свої куриликоспричинені гріхи, і я непевний, що в Вас вистачить сил і здоров'я, щоб його до кінця дочитати. Але в надії на це, кінчаю й підписуюся, –

Ваш покірний слуга, честь имею і т. д., –

ЮШ.

* * *

Лист 136

8 лютого 1987

8 лютого '87

Почнім з Конквеста. Я не зустрічався з ним. Він тут виступав для нашого брата, але я тоді мав театр чи що і не пішов. За книжку Гарвард заплатив йому 150.000, матеріяли йому підібрали там. Йому належить остаточний добір і добра англійська мова. За наукову працю вважати це важко, це типова журналістика, і заплатили йому більше за ім'я. Проте я не вважаю це за змарновані гроші. Потрібний був розголос, розголос він забезпечив. Солідніша наукова праця лежала б на полицях. Одне слово, реклама – двигатель торгівлі. З усіх поглядів слабке

місце – української культури він не знає, белькоче про зв'язок голоду з чистками, але показати не спромігся. Голод у нього все-таки лишився звірством Сталіна, а не закономірністю.

Я був дуже радий Вашому знайомству з книжкою Сажера /Саже?/. Приємно бачити однаковісіньке сприйняття. І запам'ятовується вона справді фантастично. Бо тут ключі до всієї війни. Цікаво, чи її видали в Німеччині. Мабуть, німцям такі речі заборонені. Чи ні? Тільки з французькістю Ви не маєте повної картини. Як француза його таки пустили, але тільки під умовою, що він піде до війська, себто ще на три роки каторги, хоч і не м'ясорубки (а втім і це хто знає – міг бути якийсь Альжир або Чад або Індокитай).

Знов про Конквеста. Дякую за вирізуку. Я думав, що Ви мюнхенець, а бачу, що франкфуртець. Що це за новий варіант цвай Зеелен?

Курилик ніби скінчився, але я ще видираю з нього чиряки й прищі, яких чимало, чепурю й стараюся замазати всі сумнівні місця слизькими формулюваннями.

Голубе, не просіть у Музею копію київського каталогу, а просіть примірник. Копія Ваша – це англізм, а Вам не личить, бо Ви німець. Що ж до Курилика, коли вийде, постараюся Вам спровадити.

Я згодний, що журналам треба прощати невисокого рівня матеріяли, бо світ не складається з шедеврів. Але не можна прощати партацтва у пунктуації, елементарної неуваги до вміщуваних текстів і т. д. На жаль, моє оголошення війни, здається, не повело до війни, бо противник суцільно скапітулював. Список помилок повинен бути в лютневому числі, а далші акти капітуляції розтягатимуться аж до липня. Також найняли нового коректора, так що коректа тепер буде в двох щаблях, супер і гіпер... Але, звісно, ця революція не шириться на культурний рівень редакторів і коректорів... Але, якщо не помиляюся, одна п'єса Жіроду звалася "Троянська війна не відбудеться". Це стан сьогодні.

Я дуже радий, що можу підписатися під Вашим вироком на Толстого й скасуванням вироку на Арапа.

Шкода, що Ви не знаєте "Єнуфи". До Вашого відома, Яначек один з найцікавіших композиторів Європи 20 століття, а на "Єнуфу" мені відкрили очі ганноверці (не дюссельдорфці. Ті показували мені "Персів" Есхілових, і це була добра вистава, але нувориші тікали).

Ваших сумнівів про доцільність Монахова сьогодні я не поділяю. Леся Українка **ТОЖЕ** була вумна жінчина, і вона казала: Що треба, того не треба. Цього гасла я тримався, як міг. А перевіرنіть його і вийде – Чого не треба, – треба. І це Вам Ваш Монахів.

Але я не пишу до Луцького, поки не скажете.

Третя сторожа не може піти в рух, поки на рушили Мова й Домонтович. Що я – маю забезпечити безперервність поповнення могилки на цвинтарі?

За Ваше Бегайстерунг дякую. Хоч у приводі до нього фехельт ан перетворилося на лехельт фрай! Як, не питаєте. Можу, отже, довести число задоволених читачів до трьох, – крім Вас, Рубчак і Лівіцька. А це вже багато, бо в нас мало хто вмів читати. А поза тим усе таки – Поэт, не дорожи любовію народної і т. д. Ви ще питаєте, чи мені подобається мій Стус. Перестав, бо я скільки читав його корект і т.п. по-нашому і по-янгольському, що вже дивитися на нього не можу. Кінець не так порошу, як порохівниця, мушу кінчати. Жывеце багата!

Ю. Ш.

* * *

Лист 137

5 березня 1987

5 березня '87

Дорогий Роне Ізаровичу,

були ми, були колись, давненько вже, на могилі РількОГО. Але вона не справляє такого поетичного враження, як передбачається, до того розклад поїздів винятково незручний. До того, далі, всі мої фотографії, що я там клацнув був, не вийшли, і я тепер навіть довести свого героїчного вчинку не можу.

Як бачите, в мене народилася нова машинка. А це не так часто буває, щоб людині мого віку таке траплялося. Як бачите, вона може й шарітися, і чудово вибиває є є є є є, чого стара вже давно не вмівла. Приймаю поздоровлення.

Мене цікавить, чи вийшов наш салдатик у Німеччині. Бо за тим ховається ширше питання – “демократії” в Німеччині. Не маю певности, але часто мені здається, що німців таки добре тримають на цугундері. У яких музеях побачите малярство часів Гітлера? Які тоді були письменники? Що Ви про це знаєте? Тож пишійть до Ваших бабусь і хай вони роблять студії проблеми.

Шльонської мови я справді не опанував, хоч міг би показати Вам не один том мовного атласу Сілезії, але виключно польського.

З Яначком дуже раджу Вам познайомитися. Напевне в Вашій Клівляндії існують позичальні платівки. Тільки, якщо це будуть опери, то тільки по-чеськи. Бо секрет його музики в відповідності мовній музиці.

Третя сторожа існує тільки в мріях, і то не моїх навіть, а Ваших. Як я мову заводити розмову про п'яту книжку, коли чотири мої лежать без руху й надії, – спрашується в запитанні. Тим часом Марко Антонович (прадідів великих правнуки погані) почав енергійну кампанію проти видавання Домонтовича.

Дякую за статтю про Борхеса. Але Кач. у всьому бачить тільки Гумільова й Волошина. Борхес цікавий своєю прозою, де фантастичне грає з натуралістичним. Ця стаття нагадала мені статтю, яку той же автор склав з нагоди мого 75-ліття для радіо (і навіть прислав мені). Там спочатку була довжелезна цитата, на три сторінки з Шереха, яку я сам заперечив, потім коротка згадка, що все це ні до чого, а потім таке миле речення: "Крім того, він дещо надрукував по-англійськи". І так радянський український інтелектуал був познайомлений із славетним ювіляром.

Морози не переживайте. Поперше, вони минуться. Подруге, як писав великий поет – "Русския мужик простой Вырос на морозе. Летом в поле за сохой, А зимой в извозе". З чого випливає, що в Росії морози бувають літом.

Моє куриликівське божевілля скінчилося. В суботу має відкритися виставка. Сумніваюся, щоб каталог був на відкритті. Але колись буде. А це головне. А працював я над ним тяжко, а тепер написав би його вже зовсім інакше. Навіть заголовок маю для статті – "Про Курилика – втретє і інакше". І що Ви на таке?

А поза тим я підгриповую, тож, прочитавши цього листа, помийте руки щоб не ширити нйоркські бацилі.

Наприкінці вітаю з укладенням бібліографії. "Привет мой вам, богатыри труда", як писала Ада Неррі мовою родных осин.

Буваймо, будьмо, поки не сталося з нами те, що з одним Григоренком. Був я на його похороні. Я не був з ним близький, але його величезні вуха його мляво-розтягнена донецька говірка і вся його поведінка схилили до нього. Я його дуже шанував і навіть – любив!

Ваш ЮШ.

Почав читати "Ожог" Аксьонова. Чи куштували?

* * *

Лист 138

22 березня 1987

22 березоля '87

Моє радіо шмалить Баха за Бахом, мовляв, сьогодні його 307 день народження. Воно вважає, що два вершки світової музики – це майстер Йоган і Філіп Глас. Щодо першого вітаю. Друге – суцільний джінгоїзм. Ми американці.

Журналу “Комментарі” зроду не бачив. А щодо бунту в літературі, то це так. І театр їхній, як я мав нагоду переконатися в десятку міст, теж суцільний бунт. А все-таки те, що виспівалося в “Метаморфозах” старого Струся, – і далі правда. Країна розшматована, народ безмолвствує.

А в театрі – недавно бачив “Парк” Бото Штравса (тут, у малому театрику, яких у НЙорку мільйон), і повно там бунту і дуже цікаво. Чи Ви його знаєте, цього новітнього Струся? І дуже нагадує старого польського (жидівського) “декадента” Віткевича, але то було сімдесят років тому. А кінчилося в якомусь Освенцімі. Іф ю сі де пойнт. Я шукав його, Струся, п’єс у Німеччині восени, але не було.

А ще був на документальному фільмі “Райхсавтобан”. Це в суті речі монтаж з фільмів того часу. Виступає товариш Гітлер, виступає товариш Геббельс, народ проявляє трудовий ентузіазм. Усе це о-натюрель. В кінці тільки додали коментар, що, мовляв, мости повилітали в повітря і не весь плян зреалізовано, а дещо занепало. Не сказано, але ж кожний німець знає, що тими банами всі їздять і далі... Теж бунт?

На зміну теми – теж кіно, але вже не німецьке. Аргентинський фільм “Людина, що дивилася на південний схід”. Ще одна з тих латиноамериканських казок, на які вони такі майстри і про які ми говорили в зв’язку з Борхесом. Люблю казки. Американцям вони нестравні, народ без фантазії, і фільм мав погану паблісіті і ледве чи дійде до Вашої Клівландії. Але якби дійшов, не прогавте.

Щодо Яначка, починайте не з опер, а з його “Симфоністи”. Це найкращий перший крок. Легко, просто, популярно, – і не так уже просто й популярно, як здалося... А потім “Младі” (Молодість), а вже потім опери. Бачите, як я керую Вашою самоосвітою.

Левицького й Боровиковського я мав нагоду бачити восени

в Парижі. Була виставка Росія і Франція в 18 сторіччі, Катерина ВЕЛИКА і Вольтер і енциклопедисти, Ви знаєте цю музику. Але родина не поскупилася й прислала найкращі речі цих двох. І вони таки не погані, але французькі портретисти того часу були таки кращі.

На випадок, що Ви таки вирішите писати про Азадовського, а не маєте адреси Луцького, подаю її нижче.

Січневу “Сучність” Ви, мабуть, уже дістали. Але книжечка, нівроку, порожненька. Читається швидко.

А ось Вам моя проблема сьогодні. Наближається квітень. Місяць моїх мандрів. І ось, як майже принц Гамлет казав – їхати чи не їхати. Розум каже – сиди. У голові крутіння, запаморочення, в серці калатання й болі, нирка бунтується, ноги гірше ходять, а втома приходиться дуже скоро. Одне слово – варіяції на тему “Минулися мої ходи через переходи, минулися мої лази через перелази”. А з другого боку, Фрідріх, не великий, а Ніцше, каже, що той, хто здається на свою слабкість, втрачає решту сил. А з третього боку, присвічує приклад Лева Миколайовича. Поїхав він на старості літ (правда, він був на три роки старший, але це неістотна різниця) поїздами по великій Московії, – і віддав Богові душу на запльованому, залузаному вокзалі астапівському. І так маєте цвай зеелен ін майнер Бруст! А почетверте, маю пророцтво Ізарського, що ще бігатиму по Франції й Німеччині. І що тут робити?

Ну, годі бідкатися. Привіт до Клівландії. І що Ви про “процес” Вашого з неї земляка? Дуже нагадує СВУ.

George Luckyj
5 Kendal Ave.
Toronto M5R 1L5
Canada

Ваш ЮІШ.

* * *

Лист 139

4 квітня 1987

4 квітня '87

Дорогий Юзовчанине,

(хоч у Юзовці не було ні доброго музею, ні доброї оркестри) посилаєте мене до лікаря. Але все, що може дати лікар, я вже маю, вже багато років сиджу на сотні гатунків пігулок, і тільки вони мене й тримають. Поза тим можливо тільки йти під ніж. Але це не для мого віку. Те, що колись гоїлося за кілька

днів, тепер забирає місяці. У жовтні (до речі в Ганновері, коло ратуші) я був упав і розбив коліно. Воно й досі іншого кольору.

Тому їхати чи не їхати я мушу вирішувати без лікаря. Отже, позавтра їду. Одна потіха, що коли для мене вже десь збудоване Астапово, то принаймні західноєвропейські Астапови чистіші й менше смердять. Отже, моліться за странствующих и путешественствующих. І може, Бог приведе мене в передбачений час до мого домашнього “вітваря” з двома святими Юріями – етіопським і шведським.

Послав Вам дві книжки зі своїми сочиненнями. Чи дістали? Чи просвітилися?

Більше не пишу, бо вже панує Райзефібер у цій хаті.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 140

14 квітня 1987

14.4.87.

У Франції Астанова ще не збудували. Але яку рількеанську виставу я бачив у Парижі! Не біографію, не документацію, не про Рільке. Але рількеанські сни!

А тепер Базельський св. Юрій Ура, на (нрзб.)!

Привіт.

ЮШ.

* * *

Лист 141

28 квітня 1987

Ганновер, 28.4.87.

Кінчаю німецькі мандрі. Головне, сказати (нрзб.) Грюнвальде, але з усім іншим по дорозі! Хоч Франкфурт (нрзб.) не така кольориста, як Баварія. На півдні й на півночі.

Привітисимо, ЮШ.

P. S. ... німці ще збудували... Побачимо, як інші.

* * *

Лист 142

4 травня 1987

4.5.87. Антверпен.

І німці мене пустили живим, і голляндці. – Ура! – На звороті: люблю споруди, що починалися готикою, а кінчалися ренесансом. Привіт. Незабаром уже back to рідний свинюшник. Це остання картка.

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 143

21 травня 1987

21 травня '87

Дорогий Ізаровичу,

я справді дуже радий, що поїхав. Почуваюся краще, ніж перед тим. Європейське повітря, виходить, цілюще, а люди, хоч і сильно посунулися в напрямі механізованого озвіріння, а все-таки ще далеко не дійшли до американського рівня. До того ж мені щастило з погодою, за п'ять тижнів ні одного порядного дощу, яких два з мжичкою, а ще два з скаженим вітром, а так просто рай. Квітень був як лагідне літо.

Подробиці про мої мандри я Вам оповім пізніше, коли – дасть Бог, – прийдуть усі мої програми й книжки, які я вислав поштою, щоб не тягати. Тут тільки згадаю про наш, власне Ваш, рідний ГанOVER, де я був лише один день, щоб стрибнути знов до Берліну. Сам день я провів на ревідвідинах двох музеїв, того що Ландесмузеум і близько озера і другого, нового, того що просто над озером. А ввечорі вирішив піти до театру. Драма грала раннього Гавтмана, а я його не люблю та ще й погано розумію, коли персонажі говорять діалектом. Тож пішов я до опери, хоч там грали Отелу Вердієву, яку я вже знаю мало не напам'ять. Але це була незабутня вистава. Якби наші Кобиляки та мали оперу, то ця вистава перекобилячила б їх. Господи милий, що це було. Отелові дали довгий халат, у якому він увесь час плутався, ні грати ні співати ніхто не вмів, декорації були з пластмаси, а особливо геніяльний був останній акт. Отелла, як згадуєте, має задушити свою нівроку гладеньку Дездемону в ліжку. Завіса розсувається – і ліжка нема. Що, думаю, буде

– чи він її заріже чи застрелить? Аж вона проспівала про вербу сумовиту і почала сама розкладати ліжко. Було воно “конвертибл” як у наші добрі часи. І навіть служниці в бідолашній губернаторші Кіпру не було, все саме зробила. Можете собі уявити, як це сприяло піднесенню трагічного настрою! А все-таки вона забезпечила Отелі можливість себе задушити. Здорово це було. (Зате у Франкфурті була справді дуже добра і таки експериментальна вистава таки іншого Верді – “Балю-маскаради”).

Голубе, я радий, якщо мої сочинення приносять Вам радість. І мені теж, бо принаймні я маю одного читача. Поза тим усе падає, без звуку й сплеску, в якусь бездонну провалину. Але Курилика я мусів писати з репродукцій, бо картини приїхали за кілька днів до відкриття виставки. А такого робити не можна. Питання кольору й кольориту в мене сливе не існує, а це ж малярство! Його треба було б переписати в багатьох частинах.

Ні, на Львів черга не приходить. Мушу тепер готувати доповідь з кирило-методіївської проблематики з нагоди бідолашнього нашого тисячоліття на конференцію, що має відбутися чи то в Равенні чи то в Болонії. А це трудомістка тема. Тож Львів далі ані руш.

А писати до мене можна коли хочете. Як мене нема, всю мою пошту зберігають недоторкано. Так я дістав і Ваш “базельський лист. А був я в Базелі не заради дзвонів, тут Ви помилилися. А заради того, що там є Метіс Грюневальд, якого я в цій подорожі “збирав” (і зібрав, усе, що від нього збереглося).

Що таке “літ. лексикон” Кіндлера – проясніть мене. А з Томасом бажаю Вам довгих і приємних розмов. І що ж Ви вирішили робити з Вашим романищем і Луцьким? А він же без прози.

До Вашої уваги в “Літ. Укр.” далі є цікаві речі. Між іншим такий Плачинда (чули?) жадає літери г, в которий раз. А “Правда” 29 березня надрукувала дику статтю проти всіх неросіян в СРСР у дусі і з прямим посиленням на “Клеветникам России”, найганебніший твір Ол. Серг. Ні, Горбачов може щось дати росіянам, нічого нам. Хібащо самі вирвемо. Але чи спроможемося? Щасливо.

Продолжение следует.

Привіт. ЮШ.

Лист 144

27 червня 1987

27 червня '87

Дорогий Олексю Григоровичу,

сто років, відколи до Вас не писав. Але заборона (самозаборона) впала, бо мої мандри до 9 сторіччя скінчилися. Геніяльний мій твір народився і вийшов трохи овервейт. Замовлено на 40, а вийшло 50 сторінок. Тепер мусить улежатися, тоді пройти мовну редакцію, а тоді можна буде про нього забути. Але працювати було цікаво. І повчально. Бо я занурився більше, ніж коли, до історії Візантії. Боже, яка це була страшна країна! Убивства, сваволя, церемоніяли, рабство й безосіб'я, брак літератури, брак театру, самозадоволення, спортове божевілья, релігійний фанатизм... Там ми вчилися культури й прилучалися до культурного світу. Правда, й папи... прости, Господи. Ще далі читаю історію Візантії, хоч уже просто для душі, не для праці. Коли хочете, візьміть книжки Бері (Bury), напевне, буде в Вашій бібліотеці. І візьміть саме том про 9 сторіччя.

Подяки з малим коментарем. За листи з компліментами. За Нашонел Джеографік (Що з ним робити? Повернути Вам?) За вирізки.

Географічна стаття – діло Гарварду. Він туди пішов, його там проінструктували, він почуте виклав. Якби це були Ви або я, може, він і не послухав би. Але Гарвард – американська інституція. Стенографуй і підписуй. Тут – корисна функція Гарварду, яку він може виконувати, поки на чолі не поставлять якогось Магочі або іншу свиню. Бо Пріцакові лишилося два роки, Шевченко ніколи тим не захоплювався, а тепер – чую – бігає за якоюсь індускою й забув усе на світі. А призначення директора цілком у руках американських бюрократів.

Вирізка про російський націоналізм в СРСР зовсім доречна. Тільки, як звичайно в Америці, жидівські проблеми випнуто поза всякою мірою й розумом. Але вона не договорює. Що "Пам'ять" загрозлива – це факт. Але націоналістичні російські маріння страшніші, коли друкуються без застережень у "Правді", та й сам Михайло Сергійович (не Грушевський) не краший.

Книжка Плюща таки розумна, дотепна й стимулює думати. Навіть заскоки в позараціональність мислення. Ви кажете

математик! Так, але з малою сумаспешдинкою, а це за гроші не купиш, а мати корисно. Що є рештки радянщини, то маєте рацію. Того було далеко більше в його рукописі. Дещо я викинув за його згодою, дещо він вимагав лишити, а дещо я лишив і сам, бо без того це все не було б правдою до кінця. Тепер він з жінкою в Америці, і я маю десь у липні йому сповідатися за мої гріхи.

Тепер приїхав мій пакунок, висланий з ГанOVERу. Поперше, отже, могу Вам послати трохи інформації про паризького Рільке. Повертати не треба. Подруге, могу тепер сказати, що бачив доброго в театрах (погане й ніяке оминаю). Почну з того, що я зовсім не проти експериментів з Верді. Але ганноверський був невдалий. А от у Франкфурті зробили прецікавий “Маскенбаль”. Перенесли дію в добу Верді. Взагалі я проти переносин до інших епох. Але тут це зовсім у порядку, бо Верді таки писав про Італію свого часу, а приміщення дії то в Швеції, то в Америці було тільки для цензури. Важливіше те, що зробили оперу з осугою сюрреалістичности і вийшло про людину й тиск на неї. Також добра була експериментальна вистава “Леон і Лена” в Касселі. Таки у Франкфурті я нарешті побачив річ Бото Штравса, Ді Фремденфюрерін. У Берліні пробували зробити можливою “Юдиту” старого Геббеля. Не зовсім виходить, річ, мабуть, безнадійна, а все-таки дивитися було цікаво. Нарешті, в Брюсселі був цікавий експеримент з суто інтелектуальним матеріалом “Розмова п. Декарта з п. Паскалем молодшим” невідомого мені Жан-Клода Брісвіля. І уявіть собі, грає. А головне – не можна дістати квитків, публіка суне, як дика. Я ледве виканючив, посилаючися на свою позаокеанськість. Такі, голубе, крихти європейської культури. Було й дрантя, та про нього нема потреби писати.

Мерсі за інхвормацію про Кіндлера.

Ні, з Грюневальда Курилика не вийде. Він тільки для внутрішнього споживання й самоощасливлення. Приїздіть – покажу Вам усі картинки, що привіз.

І ще одне ні. Я не за політику не люблю Гавптмана, це його приватна справа, я не прихильник “Розіпни його” на адресу переможених, уважаю, що процеси переможців над переможеними – ганьба нашого століття (починаючи з нюрнберзького), не краща від сталінських і гітлерівських нищень. Просто з нього тепер у Німеччині ставлять тільки ранні натуралістичні дра-

ми, а я не прихильник будь-якого натуралізму. До того ж його натуралістичні п'єси не найкращі в цьому стилі.

Голубенко таки примітив, з тих, що про них хтось сказав, – є люди, що стоять на певній позиції, а є такі, що лежать. Він лежить.

Архипенка я мало знав. Мені не подобалася його кругла голова й пролетарські (чи американські?) манери, і його друга жінка кручена-ламана. Я мав враження, що він був нещасливий в Америці. Молодим він не міг позбутися краси, він не збагнув, що ми прийшли до доби ніхт-зо-шенер Кюнсте (вислів Чижевського). А другою його помилкою був переїзд до Америки. Так він багато робив для нового мистецтва, але не став його провідною постаттю.

Романсу “Дві зіроньки” я таки не знаю. Хочете просвітити?

Повертаючися до Плюща. Ви питаєте, “звідки його українство”. Він сам ставить це питання. І каже, що від його бабуні і як реакція на атмосферу. Те, що по-англійськи – андердог.

Над Кома я не був. Там треба жити, а я завжди в оглядальному русі. Бачив тисячі містечок Італії, але не озера.

Щодо Багмета в індексі масте рацію, що там помилка, але не та, що Ви думаєте. Мова не про Андрія, з Полтави, а про Й. Багмута з Києва. Перекладачка зробила помилку, а я не доглянув.

Не журіться за моїм Львовом. Тепер 9 сторіччя скінчилося. Мушу написати одну політичну статтю. А тоді, якщо життя нічого не підсуне (а воно любить і вміє підсувати), відкривається перспектива для Львова. Побачимо...

І нарешті останній Ваш сумний і короткий листок. Про Самчука. Про Вашу маму. Про сигнали й про кінці. Що ж я Вам скажу? “Ду муст ентберен”. Може, цим разом скінчиться щасливо.

Буду радий новинам.

Ваш ЮШ.

Ага, том листів, на який Ви необережно послали гроші, по-троху, але посувається. Може, пощастить йому побачити світ десь у листопаді. Не падайте духом.

* * *

Лист 145

25 липня 1987

25 липня '87

Дорогий Ол. Гр.,

Вам тепер, певно, не до моїх листів, тож писатиму тільки коротко і переважно, щоб сказати, що про Вас не забули.

ГеографіЧЕСЬКий журнал я віддав до Академії. Більше Ви його не побачите, хоч плачте.

Ні, турки з Візантії ледве чи чого навчилися. Їхньою життєвою місією було знищити її й сліди затерти. Що вони й зробили. Там і руїн майже не лишилося. Натомість я був дуже здивований побачивши, що, не зважаючи на релігійну виключність, вони йшли за Заходом, приміром в еволюції стилів – барокко, потім рококо, потім і т. д. А скільки французьких слів нахапали. І зрештою перейшли на латинську абетку... Отже, не Візантія, а Захід і ми, коли б Бог більше розуму й долі дав, повинні б так діяти.

Роман про Рільке за Вами.

Плющ до біса талановитий, до біса хаотичний і до біса систематичний. Я не хотів би бути багато в його товаристві, а хочу з ним зустрічатися. Його Таня зовсім інакша, тиха і вперта, з них чудова пара. Якби не вона, він би пропав. Вона в усьому поступається і всім командує. Сповідатися їм я не мушу, але ніби й мушу... Життя – складна штука.

На бажання публіки посилаю Вам нарешті клапоть із свого мемуяру. Це подорож з Києва до Львова. Але, як і все інше, це тільки чернетка. Сідаю за машинку, цяпкаю і нічого не виправляю, ні літер, ні змісту. Такий внутрішній неконтрольований монолог, сповідь на кушетці, без кушетки. Повертати не треба, викиньте. І навіть писати про нема потреби.

На кінець не можу стриматися. Бачив оце в поставі Юрія Любімова Маленькі трагедії Пушкіна, в одну виставу з'єднані. Якщо завдання мистецтва пробити людей щасливими, то це – найвище мистецтво. До чого геніяльно це зроблено. (Грають шведи, стокгольмський королівський театр, і як! Але все йде від нього.) З американськими акторами він розійшовся. Ще поставив “Злочин і кару” в Вашингтоні, і це було цікаве. Але ніколи американські актори не робили когось щасливим. Мав ставити Булгакова в Гарварді, але переконався, що діла не буде, й плю-

нув. Сумніваюся, що ще щось робитиме в Америці. А шкода. Хоч і розумію, що з механізовано-дерев'яними акторами робити людей щасливими не можна. Вчора я був щасливий. Це рідко трапляється.

Усе це, знаю, Вам не під настрої і стан. Вибачайте. Але, може, не шкодить знати й про таке...

Доброго бажаю.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 146

16 серпня 1987

16 серпня '87

Дорогий ОлГри,

вбачте за тривале мовчання. У мене був загальний постал страйк. Мені підсипали корект, а водночас був у місті так званий "латинський фестиваль", себто Іспанія плюс Америка на південь від Ріо Гранде, а до цих культур я не байдужий, отже, треба було відвідувати театри й фільми. То я наклав мораторій на листування. І Ви одна з жертв.

А ще перед тим сталася видатна подія в історії української культури. Я закінчив походеньки по Львову, побув у Криниці й виїхав до Словаччини. Тим самим закінчилася перша частина триптиха – Україна. Друга має бути Європа, а третя – Америка. Як бачите, Ваші лаври не дають мені спокою. Та тепер, перед Європою тобто, буде знов така довга павза, а мо й довша, як була на порозі Львова. Повертаюся до Візантії – треба з 50 сторінок статті зробити 8 для читання на сесії, а це клята праця – все одно, що обтинати собі руки й ноги, і я катастрофічно не вмю цього робити. І ще всякі "поточні справи".

Ви не помилилися, Плющ таки в духовному сані, тільки не формальному. Він возиться з попами й містиками. Його спогоди були як сектантська прилюдна сповідь про свою душу, а тепер він збирає подібне від інших. На його жадання я мусів оповідати йому про свій конфлікт з Якобсоном, який перевернув ціле моє життя. (Тепер Ви зажадаєте сповіді. Але будьте виrozumілий і почекайте на відповідні розділи з моєї форткомінг Америки.)

На Домонтовича тішитися передчасно. Каталог – це тільки

цяцянка. А справді не робиться з ним нічого і видання не посувається ані руш. Уже рік як замовляють обкладинку й замовити не можуть. Перший том, правда, складено, але не вичитано і, як сказано, не одягнено в обкладинкові шати. А третій взагалі зав'яз десь у Мюнхені.

У віці Самчука вибір хвороб уже не має значення. Коли прийшов час прощатися з цим світом, хвороби знаходяться. Від дурної скалки в пальці надходить кінець. Здебільшого це якась дурниця на тлі старої, затяжної хворости. Писав Гумільов – “несравненное право самому вибирати свою смерть”, – але це тільки для тих, хто вибрав “гарячу смерть”, не “холодне вмирання” (Теліга), як сам Гумільов або Юрій Липа. А природна смерть завжди виникає з якоїсь дурнички-несподіванки. Три тижні сповідав Берну, записуючи все на тасьму! Вибачте за лекцію з медицини, але це також і філософія.

“Слова” я не бачив. Стефанік мені присилав, а, цитуючи Вас, “дівчата” ледве чи це робитимуть. Та це я можу пережити.

Писателі в Києві далі бунтуються. Цікаво, чи вони з'їдять Щербицького, чи він їх знищить згадкою про “местничество”. Дуже зручний термін, щоб нищити всякі местные націоналізми.

На кінці – легкий матеріал. Читаю в російському перекладі романи Апдайка. І дуже забавно, як вони борюються з любовною “термінологією” американською. Наприклад, “ту мейк лов” перекладається “заниматься любовью”. Я реготав насамоті, як скажений. Це добре для якоїсь проститутки, що має це за професію. Але для нормальних смертних... Але в тих країнах є тільки дуже “возвышенные” терміни або матюки, нічого посередині. І багато подібного. Дуже кумедно.

Ну, тим часом годі. Спокою, миру й тиші бажає Вам – і собі – ЮШ.

***

Лист 147

6 вересня 1987

6 вересня '87

Голубе мій сивий,

я під враженням московського засуду. Вкинути 19річного юнака за жарт та ще й безмовного, на чотири роки їхньої матюкової в'язниці! Яка дика країна, Господи, Господи!

І друге німецьке враження – зовсім іншого гатунку, але теж німецьке. Можете собі, уявити, я бачив у театрі п'єсу Коцебу. Так, Августа фон Коцебу. Таке й приснитися не могло. Таж і в Німеччині його ніколи не ставлять. А в НІЙорку, де за 35 років мого проживання один раз поставили Шіллера й ніколи якогось там Гете, де взагалі живуть виключно на своїх драматорах. Правда, театр цей – це “театр”, з того мільйона тут, що мають яких 30 місць для глядачів у покиненому й напіврозваленіму склепі, без декорацій і реквізиту, але все-таки театр і все-таки Коцебу. Я спитав одну акторку – чому. Вона каже, – та наш керівник, він знає всякі літератури, він нам сказав, що буде корисно це поставити. Переконливо. Інтерв'ю з тим велелітературним керівником я не був удостоєний. І не просив.

І додайте до цього всього, який Коцебу. Називається “Граф Беньовський, або Змова на Камчатці”. Так, це не помилка. Дія відбувається на наших рідних землях. Граф Беньовський – політичний шляхетний засланець, називаний то поляком, то угорцем. Російський шляхетний губернатор, у якого граф викрадає дочку. І, нарешті, козацький гетьман, якого спеціальність – пити й напиватися. І бешкетувати. Вся імперія як на долоні. І милий Боже, який примітив! Який Микитенко! Кириленко! Аж приємно, що не тільки в нас були такі писателі... Але тепер я розумію, чому німці навіки поховали Коцебу. Треба американського примітива, щоб спокусився на такі театральні лаври.

Кінець історії літератури й германістики.

Щодо Барки, то Ви все чисто переплутали. Мені й на думці не було до нього їздити, а брати інтерв'ю й поготів. Усе це робить Плющ, який готує книжку про прозу Барчину. Отже, розумію Ваше бажання довідатися про життя великого письменця землі українсько-американської, але задовольнити Ваше зацікавлення тим, як він мие ноги, не спроможний. Хоч добре, що мие.

Кінець баркознавства.

Еспанці з Америки показали добру “Селестіну”, а еспанці справжні (з Севільї) просто таки геніяльного Евріпіда (“Вакханки”). Можете запам'ятати ім'я їхнього режисера. Сальвадор Тавора. Якщо судити за однією виставою, він може належати до провідних режисерів світу. Але що ж, коли я не можу взяти Вас за ручку й повести до театру. Від листів до театру як від нас до Марсу.

Домонтович без руху, тільки обкладинка ніби робиться, але й та ще не зробилася. Про антологію Качуровського нічого не знаю. Але я ж не в курсі сучасницьких справ, я не пролетарський, а тільки попутник, і то підозрілий. А скоро буду знати ще менше, бо вони виїздять з НЙорку десь до НДжерзі – приміщення в нас занадто дорогі. Тоді й про свої СОЧИНЕНИНИ-НИЯ не довідаюся. І буде і в мене тільки погода.

ЛУкр дала сторінку про Зерова. З „недрукованими” віршами. Більшість з них була в виданнях Ореста-Державина. Але два таки невідомі. Правда, мелочь. І спогад про З. на Соловках. Sic.

Нитченкова дочка повернулася вже з України. Не вкусили й не з’їли.

Ну, от, закінчилися справи зовнішні й внутрішні. Відпочивайте й споживайте погоду.

Як Ваша мама?

Кажучи Вашою мовою, привітїссімо. Сенсіріссімо юрсіссімо.
ЮШ.

* * *

Лист 148

29 вересня 1987

29 вересня '87

Дорогий Григоровичу,

до мого попереднього звіту про виставу Коцебу я забув додати, що там була й музика. А поскільки дія відбувається на Камчатці, себто в Росії, музика була російська. Платівки, звичайно. Грала “Очи черные” і “Полюшко, поле”. Здорово? Слава Богу, не грала принаймні гімн СРСР.

А також маленька поправка. Я писав, що ніколи в НЙорку не грала нічого Гете. Аж тут оголошують, що в середині жовтня буде його “Стелла”. Пішов би, але лаштуюся на той час вирушити до старенької моєї Європи. Так і не побачу, отже.

Але не журіться, що в Ваших Клівландіях нема Евріпіда. Зате є у Вас Евклід. А крім того є справді добрі речі в Вашому музейчику. Тепер у нас тут виставка Сурбарана (чудова!), а на ній чи не найкраща річ – Ваша, Христос хлопчиком і Марія. Тепер вона, звісно, не в Вас, а звідси поїде до Парижу, але після квітня повернеться до Вас. Не обминіть тоді. Вона належить до того, що робить життя стерпним.

Переходячи до проблем нашої рідної літератури, чи то пак красного письменства, – нового “Слова” я не дістав. Грошей воно ніколи не було варте, але мені прислав Юрко Стефаник. Це скінчилося, воно й краще, бо книжок у цій хаті стільки, що вже й людям нема місця, а більшість з них безвартісні. Григорія Олександровича я ціню як порядну людину і невтомного працівника-трудягу. Але почуття елітарності завжди було йому чуже, а егалітарність у літературі й культурі – річ убивча. Дика ідея створити тут погану копію радянської спілки письменників знайшла родючий ґрунт у нашій примітивності, а тепер завершилася обранням на царство Остапа Тарнавського. Боже, Боже!

Плющ не тільки має щось спільне з Баркою й Барчиною прозою, а готує книжку на цей сюжет. У нього в пляні книжка про Хвильового, вже написана, а тепер чищена, далі про Барку, а далі друга про Шевченка. Як це не дивно, а йому платять за них гонорари, на які він живе (плюс його жінка працює. Але є двоє синів нероб і лежобоків).

Спогадів Бажана я не бачив. Не уявляю, де б її можна шукати в НІЙорку. Тут є тільки філія Камкіна, але він посилає туди тільки ті видання, які не розійшлися з Вашингтону. Чи Ви писали до Камкіна?

Ні, голубе, сподіватися чогось доброго для України трудно. Кажуть, що Щербицький зробив візиту до письменників і прочитав їм патер ностер, щоб сиділи тихо, мовляв, “третьої українізації” не буде. І справді, яка ціна тому письменницькому бунтові, коли його ніхто не підтримує і народ іде добровільно шотландським шляхом. Як знаєте, шотландці в плебісциті відмовилися від усяких сепаратистичних ідей. Сподіватися, що Москва подарує те, чого народ не просить, не кажу вже – не вимагає? Для чого це їй? Справді наївне мислення. Ні, хоч і гірко казати, але все вказує на те, що ми “сыграли в ящик”.

Чи читали в “Літ. Україні” довжелезну статтю про Донцова? Що про неї думаєте? Своє умнєєніє подам Вам пізніше. А тим часом, щастя, Боже. Вирушаю до міста в передподорожних справах. І машинка моя, як бачите, бунтується.

Ваш ЮШ

* * *

Лист 149

7 жовтня 1987

7.10.87.

Дякую за листа. Відповім уже коли (і якщо) повернуся. Уже сидю на чемайданах.

Картинка – для заохоти. Зверніть увагу на 2 джерела світла. Аж тепер вона не в Вас, а в нас, а потім їде до Парижу.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 150

28 жовтня 1987

28.10.87

Дорогий О Ізе,

побував я коло фабрики, де Кармен працювала, і коло биківні, де її Хосе забив. Але мої (нрзб.) Фігаро, Альмавіва й дон Базиліо не лишали сліду. Поза тим (нрзб.).

Привіт

ЮШ.

* * *

Лист 151

27 листопада 1987

27 листопада '87

Дорогий Ізаровичу,

я вже понад тиждень, як повернувся, але цим разом трохи інакше. Я бігав і стрибав і не відпочивав, як звичайно. Але наслідок – я дуже втомився. Воно вже так не бігається, як давніше, ще півроку тому, це вже силування. Так я тільки тепер починаю братися за щось активніше, включно навіть із писанням листів. І це помічали й сторонні. В останні дні в Толедо в одному музеї мене потягли за руку до ліфту, що не для публіки, а тільки службовий. У другому мене ввели попід руки. Видно, стара система – бігання від сходу до заходу сонця плюс, у театральних містах, вечірній театр – уже не грає. А іншого стилю подорожей, ледачого я не люблю. І що тут робити, пане докторе медицини? Як бути далі?

Короткі путевые впечатления. Англії пішла на користь європейська спільнота. Їдять круасани, п'ють німецьке вино, в

недільно вже є деяке життя, припинився файв-о-клок ті, сніданок став як у людей. Але поза тим стара занудність далі існує й панує. З Вікторіанською архітектурою я вже примирився, це ж уже історія, хоч і нагадує Сухареву башту в Москві. Театр кращий від американського, але це не так уже трудно, але видатного, експериментального, творчого я майже не бачив. Національний театр зовсім з'їхав на соцереалізм (включно з "Отцы и дети" Івана Сергійовича). Шекспірівці мали справді добру "Зимову казку", а в опері був зовсім добрий "Тангойзер", але режисер – віденський жид. І так усе воно в порядку і цивілізовано, але нікуди не кличе. Тільки Національна галерія неперевершена, краща від Лувру.

В Андалузії чудова Севілья і Гренада, об'їхав я чимало малих містечок, і є в них добрі речі 16 чи 17ст., але вони всі повторюють одне одне, можна було б по них так уже й не мотатися. До того ж андалузці малі, хамуваті, страшно балакучі й страшно голосні. А автомобілі в тих вузьких і кривих завулках, де кожний зачіпає обидві стіни, це кара Господня. А рев від них стоїть, спаси Господи. Американські так не ревуть. А на всіх міжміських автобусах уставлене телебачення, і воно починає ревити, як тільки водій поставив одну ногу. Ні, я волю північну Іспанію і еспанців, і навіть Толедо й Мадрид – центральні – були кращі. Ну, і Прадо в Мадриді – айн капітель фюр зіх. Але воно, свиня, страйкувало три дні з моїх чотирьох. Усе таки Бройгель і Босх там неперевершені на мій смак. І Веласкез чудовий, хоч менше мені під смак.

Ну, годі путевых. Якщо шановні слухачі мають запитання, доповідач погоджується на них відповісти.

Ні, до Марокко я не їздив. Я там був раз, це не країна, куди їдуть двічі.

Про київську енциклопедію майбутню і я чув. Поживем увидим. Тим часом у Росії вже оголосили Гумільова, а з січня ніби має бути "Живаго". Я його перечитав з погляду советського цензора. Ні, я б його не пустив. Російського "Собору" я не бачив, але всі знаки на землі й небі ніби кажуть, що вийшов. "Донцов" київський був сама лайка, нове тільки те, що докладно дали назви писань Д. і бібліографічні дані. Але спробуйте їх там дістати.

"Слова" я не куплятиму. Отже, шкода мені, але творів Із. не побачу. Стефанік мені присилав, теперішні – ні. Я знаю, що

Ст. мене любив, але це була дивна любов, повна ревностей до всіх і кожного, і хворобливого корчення, щоб не показати своєї нібито нижчости. Достоевщини в ньому взагалі було повно. Між іншим тепер видали в Києві фотоальбом про Василя Ст., і там є й група синів, включно з Юрком, зовсім ще юнаком.

На більше тепер не спроможуся, отже, Ваша черга. Салуд, як ми кажемо в Іспанії.

Ваш ЮШ.

1988

* * *

Лист 152

20 січня 1988

20 січня '88

Дорогий Олексю Григоровичу,

я знаю, що це значить. Я пережив це, в грудні тому було 24 роки. Слова тут нічого не допомагають. Якщо можете, поставте платівку "чотирьох останніх пісень" старого Стравса. Або заграйте жалібний марш Беля Бартока.

І до всього ці дикі тортури, що звуться медициною, це знуцання з людини, що не може себе боронити...

Ні, Іспанія не була аж така позаєвропейська, як Ви пишете. Ніхто не викреслить з культурної мапи Європи ні Сервантеса, ні Кальдерона, ні Лопе де-Веґу (якого дуже слабеньку комедію я оце бачив у Мадриді. А Кальдерона мені давніше повелося побачити в Сант-Яго-де-Чіле). А в нові часи як викреслити Унамуно і Ортеґу і Льорку... Не кажу вже про малярів ранґу Сурбарана, Веласкеса, Гої. Це правда, що Європа поверталася спиною до Іспанії, бо "мы ленивы и нелюбопытны" і багато чого ми не знаємо, але еспанська культура, уся з власним обличчям, продиралася через усі перепони. Ні, цей балькончик Європи до Африки невід'ємний від Європи. Так що я ніяк не згодний, що еспанці "в Європі провалилися".

Щодо того, що ніяка сила в світі не спинить нашого відродження, то можу тільки сказати, що дай Боже нашому теляті вовка з'їсти. Є багато прикладів, коли нації відмовлялися від себе в ім'я імперськості. Чи не станеться й з нами такого?

Не знаю, яку книжку з літературознавства з листами письменників Вам не вислали. Скажіть точніше, що, коли і як, і я до них подзвоню. Хоч я вже й не “чіф”.

Книжки Косача не бачив. Купувати не збираюся, дарма мені не дадуть, ерго шанс на прочитання дорівнює нулеві.

Не сподіваюся ніяких істотних змін у шкільництві. Лібералізація така-сяка відбувається в Росії, не в нас. Хвильового надрукували чотири оповідання в “Вітчизні”. Він для них кращий від Винниченка, бо таки був комуніст. Я думаю, що вони прочитали збірку творів, що видав Костюк, і переконалися, що не такий страшний чорт.

Я не кажу, що “Живаго” геніальний роман. Але його загальний погляд, що революція – буря в склянці води, а має значення тільки внутрішній світ людини, – це для НИХ річ страшніша від контрреволюції. Пустилися вони видавати також Пруста. Бачу, що вже вийшов сьомий том “Утраченого часу”. Це теж подія сенсаційна.

Я мав трохи часу, тож повернувся до своїх спогадів. Але загальний плін я зупинив на польсько-словацькому кордоні, а сам перескочив до американського періоду. Це частина, що зветься “Зустрічі з Якобсоном”. Вона буде довга; але, якщо я її скінчу, може, й друкуватиму. Та це так чи так музика майбутнього. До кінця далеко і не знати, чи дійде.

Тисну Вашу руку. Пишіть. Життя йде своєю ходюю, яка веде в смерть.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 153

11 лютого 1988

11 лютого '88

Дорогий Олізе!

Спершу Ваш позачерговий лист. Для себе я розв'язав проблему спадщини дуже просто. Усе заповіджене моему хрищеникові Тодю Костюкові. Що він схоче візьме собі, що захоче – передасть до інституцій. Частину мого архіву років десять тому забрав архів Колюмбії. Це певніше місце, ніж еміграційні інституції. Але за останні 10 років зібралось багато новішого, але це вже хай Тодьо рішає і їх питає.

Але у Вас, здогадуюся, Тодя нема. Тож Вам треба вирішувати

ти самому. Порадити не дуже вмію. Академія на ладан дихає. Теперішні керівники закапелкові й примітивні. Архів вони збережуть, поки живі, але вони не дуже дивляться далі. Гроші на видання в них є, але бракує вартісних рукописів для видання, і вони тепер пішли на популярщину – збірка біографій науковців, те, що я назвав 125-річчям, хоч ніякого річчя не було. Але треба було голосної фірми, щоб люди посилали гроші. Та мені й на думку не спадало, щоб усю цю півхалтуру видавати. Далі, хрестоматійна збірка різномасних автобіографій. І так далі. НТШ теж збирає архів і видає, але там ще більший примітив. Є в Канаді якийсь архів, що приймає українські речі, але я не знаю, чи від американців теж. Якщо знаєте когось у Торонті, розпитайте. Якийсь архів збирає теж Гарвард, але він дуже копилить губу. Це й усе, що я знаю. Як бачите, мало і невтішно.

Те, на що Ви послали гроші, не “Анали”, а 3 том “Джерел”. Він поволі посувається в напрямі друку, але поволі. Тепер кінчаються коректи. Ще не починалося складання покажчиків. Скоріше, як за рік, не вийде.

Проста я знаю, що видавали перші три томи. Це дитинство, перше кохання і т.п. – речі, що допускаються. Але дальші, скільки знаю, були нерушені. А походеньки барона Шарлюса з хлопцями, – це ж проти кримінального кодексу. А серпанок суму за минулим – це ж проти морального кодексу. Тому я здивувався сьомому томові.

У “ЛУ” домовилися серед імен, які вони перелічують, до Богдана Лепкого! Якби ж вони мали хоч мале уявлення про те, що знають тільки з імен. От би перевидали мазепинську “трилогію” Лепкого!

Але дуже цікава була промова Новиченка. Він домовився до двох тверджень. 1. культура ширша від ідеології. І 2. людство вище від кляс. Істини абеткові, але вимагали б перебудови всієї мистецької політики. Правда, тов. Новиченко каже, що це все відкрив Ленін. Гм, гм...

Тут тепер гостює Ласло-Куцюк з Румунії. Ткнула мені рукопис своєї книжки, чи тут хтось не видасть. Початок, про Сковороду, цікавий і свіжий, а далі будемо читати й бачити.

Епізод моїх спогадів про Як. скінчився і їде до Вас. Читайте, для Вас, думаю, буде багато невідомого. Якщо матимете охоту написати мені Ваше умненіє, буду вдячний. А не хочете, – не пишіть.

Напишіть також, що остаточно вирішили зі спадщиною. І як, коли не ліквідувати, то пом'якшити Вашу лейквудську самоту. І прив'язала Вас чортяка до цього дурного Лейквуду! Що там є? Тіві є і в інших містах.

Привіт і, в міру можливого, кураж.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 154

21 березня 1988

21 березня '88

Дорогий Олексю Ізаровичу,

Що ж я Вам пораджу на Ваш настрій? Хіба Гетеве "Ду муст ентберен". Це людська доля. Світ безглуздий. Єдине, що нам дане, – це можливість затріснути двері, кожної хвилини. Якщо цього не робимо, мусимо мовчати й приймати.

Чи Театінеркірхе не занадто весела?

З Пріцаком я говорив, він просить, щоб Ви йому коротко написали про головне в змісті Вашого архіву. Нижче подаю його адресу.

Ви маєте рацію, що моя Якобсоніяда не вкладається в загальний стиль. Решта написана для себе, ця – і для читачів. Решта описує, ця ніби й боронить. Я написав її поза чергою, бо вона болить. І ще тому, що, мабуть, у послідовному викладі подій я до цих років ніколи не дійду. Якби одначе дійшов, то треба буде цю частину солідно переробити, зокрема, щоб героєм не була одна людина, а вся круговерть життя в ті роки.

У головному розвороті подій я доїхав до Австрії й виїхав з неї. Але тепер це знов буде довга зупинка-перерва. Бо тепер саме починаю лаштуватися до подорожі – не 44, а 88 року – до Італії. Там має відбутися Пріцаком зорганізований світовий християнізаційний конгрес з усякими світилами з усіх усюдів. Ну, а при цій нагоді треба трохи помотатися по Італії й попроситися з усіма місцями того гірко-солодкого, макаронно-бандитського краю, де кожний квадратний сантиметр поверхні – історія, історія і ще раз історія, мистецтво і ще раз мистецтво, а живим італійцям це все таке потрібне, як возові п'яте колесо. Як знаєте, хто кине в фонтан Треві монетку своєї країни, повернеться до Риму. Минулого разу все не випадало дістатися до фонтану, і останнього вечора, майже ночі, я спеціально туди побіг і кинув сента. Тепер фонтан закритий на ремонт, вки-

дати сента вже не можна. До Риму я, отже, їду востаннє. А сам конгрес, як, либонь, знаєте, має відбутися в Равенні.

Підмогильного повість і листи в "Вітчизні" 2. А в першому – поема Сосюри, але з великими цензурними купюрами. Гласность.

Були в мене Драч і Ілєнко. Що з Драча лишилося, що сталося! Погладшав, полисів, збайдужів... Не впізнати колись живого, повного розбризку. І в ніяке відродження не вірить. Ілєнко взагалі ні риба ні м'ясо. Мовчить. Може, за приказкою – хто мовчить, той двох навчить.

Руденка я ще не бачив. Його писання – не моя "чашка чаю". Соцреалізм навиворіт. Але кажуть, що особисто симпатичний.

Ласло попередня книжка була цікавіша. Ця нова далеко слабша. Просто слабка не до видання. Вона розмахнулася на широку тему – і фантастичну – рештки вогнепоклоніння в нашій літературі й фольклорі. А на це в неї бракує знань і польоту. Кишка тонка.

"Слово" мені прислав Юрко Стефанік. Тепер це урвалося. Тож нічого там не читав. Чи писав я Вам, що Луцький склав свої обов'язки й буде Лариса Онишкевич? Спитайте її, чи вона хоче Вашу "Станицю"?

Про Ваших учителів нічого не пораджу. Нікого з них не знав особисто і мало з писань і друків. А там люди всі були в коконах.

Напишіть ще перед моєю Італією (4 квітня). Бажання рівноваги.

Ваш ЮШ.

Professor O. Pritsak.
Harvard Ukrainian Institute
1583 Massachusetts are Cambridge, Ma 02138

* * *

Лист 155

21 квітня 1988

21.4.88

І в весняній Італії згадуються друзі з країни іншого стилю й требу життя.

*As ever.
ЮШ.*

Лист 156

31 травня 1988

31 травня '88

Сто років. Ваш лист прийшов ще в ту доісторичну добу, коли за поштове послання платили 22 центи. Чи ми ще живі?

Правда, я послав відчпного – картку з Італії. Чи одержали? Поскільки Італія приймає річно 6 мільйонів туристів і кожний пише мінімум 10 карток, я не здивуюся, якщо вони їх просто викидають.

В Італії, звичайно ж – у Неаполі, – мене першого ж дня обікрали на яких триста доларів плюс усі документи, крім пашпорта, а з'їзд у Равені був належно нудний (хоч дуже імпазантний), я на старості літ зачарувався Італією більше, ніж коли. Мушу зізнатися, що мусів переглянути свою теорію про те, що таке Європа. Я казав, що вона – це Франція плюс Німеччина, а все решта – балькончики й доважки. Ви ще тоді пробували не сміливо боронити Італію. Я помилявся. На цьому чобітку таки стоїть уся Європа. Училися в неї й французи й німці. Що вони тут, на цьому георгафічному чобітку набудували й витворили – без порівняння. А їхнє *savoir vivre* – досконаліше, ніж будьде. Блискавична реакція. Людність. Посмішка дружності. Повсякчасна творчість. Повна відсутність американського тугодумства й ховання за звичним і приписаним.

До того ж Італія тепер у чудовій економічній формі і навіть почистішала. Навіть у Венеції зникли бруд і запахи й лишилася чиста поезія. І, щоб Ви знали, таки нема на світі принаднішого міста від Венеції. І після того бути зануреним до НЙоркського свинства й повного браку відчуття стилю!

Але дорога та Італія, просто повірити тяжко (на наші гроші). Звичайний “континентальний” сніданок – 14 доларів, програма в театрі – 20 одоларів, і так усе...

Цього всього на воловій шкурі не спишеш, а для Вас це чиста теорія. Тож годі. Повернімось до справ Вашого передісторичного листа.

Думаю, що фотографії родинні належать до архіву. Але, якщо дійде до конкретних Ваших переговорів з Пріцаком, запитайте. Я не знаю всяких технічних подробиць. Проте, кажуть мені, що Пріцакові виходять роки й строки, що він має відійти і що на його місце прийде Грабович. Чи це так, не знаю, мені вони не казали, а я розпитувати не хотів.

Біографія Підмогильного мені цілком невідома, нічим просвітити Вас не можу. Я тільки мав дуже коротку зустріч з його матір'ю, коли його вже заарештували. Про його досі неопубліковану повість я Вам написав у процесі читання. Вона починалася цікаво, але я тоді ще не знав, що вона лишилася недописаною.

Щодо Руденка ми однієї думки. Ласло, кажуть мені, вилікували з її хвороби, і вона віджила. Я не прагну її бачити. Бо вона перед тим дала мені рукопис своєї нової книги, і моє враження дуже сумне. Книга до друку не надається. А це мала приємність сказати це людині, що приїхала звідти й поклала свої надії на нас тут (хоч вона й хоче повертатися до Румунії).

В англійській енциклопедії повно брехень. Система праці порочна. Я вийшов з редакції, починаючи з третього тому. Не хочу бути до того причетним. Але вийшов мирно, пославшись на старість (що правда).

Чекатиму на вістку з Озеролісу Вашого (переклад з англійської).

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 157

3 липня 1988

3 липня '88

Дорогий Олексю Ізаровичу,

меа кульпа. Ваш лист ще з 4 червня – місяць.

Тиждень я був в Урбані. Конференція була краща, ніж я сподівався. Хоч було наше рідне гуляй-поле, але більшість доповідей були на рівні. І потім були фільми Юрія Ілленка з Києва. Найперший його – “Криниця для спраглих” ще під Довженка і страшно статичний, але вже не наш рідний (політизований) Голлівуд. А другий “Ніч під Івана Купала” справді добрий і видатний, буяння руху й кольорів, уміння переключати пляни, неговорювати, мислити. Одне слово, можна дивитися без знижок.

Були ще цікаві слайди з Києва і поза – малярство. І дещо зовсім доросле. Була найновіша музика, але її грали такими гомеопатичними порціями, що трудно щось виснувати, крім того, що вона вже десталінізована.

З Урбани я ще зробив одноденну вилазку до Індіянополісу, де показався зовсім добрий музей, навіть з одним Учелло і одним Караваджо, – а також архітектурно цікава богословська семюнарія з каплицею. Саме місто виглядає на жадливе, стовід-

сотково американське, проти якого навіть Клівленд європейський. Але я тільки проскочив (мене добрі люди возили автом).

Ну, і зустрічі з людьми, хоч еліта наша Урбану бойкотує.

А приїхавши до НІЙорку, мусів надолужувати прогаяний урбанський час. Звідти калейдоскоп – 26 Краків, 27 Буенос-Айрес, 28 – Токію, 29 – Париж, 30 – Ленінград. Це все клапті “першого міжнародного мистецького фестивалю”, що тут зробили. Взагалі він на 90 відсотків Америка, але є трохи Європи і Азії, і вони цікаві й добрі. О, я ще забув згадати Джакарту. І кумедне почуття “джетового мандрування” або чудового “безродного космополітизму”. Або громадянства світу.

Розумію Вашу поведінку з Руденком. Я теж його не шукаю по НІЙорку. Він дуже симпатичний і дуже порядний, і це добре, але запалювати не запалює. Хай живе, хай Бог його благословить, але я тут ні при чому.

Не розумію, як Ви читаєте спогади Костюка, коли сам автор каже мені, що вони ще не вийшли, а як вийдуть, він мені вишле.

Ви хочете рукописи своїх романів передати до архівів, а я свої викидаю, як тільки вийшла книжка або стаття. Виходить, Ви вірите в вічну пам'ять, а я ні.

Ага, до моїх мандрів мушу ще додати, що був два дні в Вашингтоні. Там бо виставка Гогена і друга – картин з мюнхенської пінакотеки (не найкращих). А ще там понесло мене на жаклибий “Вишневий сад”. З якого пішов собі геть після третьої дії.

А на закінчення, якщо дозволите втручатися до Вашого внутрішнього життя (якщо ні, – киньте тут читати). Те, що Ви переживаєте, нездорове. Життя треба або прийняти, або вийти з нього. Не можна жити автоматично, а перебувати в смерті. Моя порада – викиньте всі сувеніри. Переставте всі меблі. Будьте рішучим. Найкраще було б продати дім і перейти до іншого. Не вчащайте до цвинтаря. Ваш теперішній стан нікуди не веде. Життя жорстоке. Слов'янський звичай тризни, де люди нажиралися й напивалися до несхочу, мав свою рацію. До життя не належить смерть, воно вимагає забувати. Вам це здається жорстоким і диким. Але таке життя. Я досі старався Вас відволікти, пишу про інше, але це не допомагає. Ви занадто пішли в Ваші наркотики, які самі собі створили. Я певний, що Ваша мати цього не хотіла й не хоче. Схаменіться. Зробіть акт мужності, раз і назавжди. А мені пробачте.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 158

27 липня 1988

27 липня '88

Дорогий Олексю Ізаровичу,

мерсі за душевого листа – душевного і в тому, про що пишете, і в тому, про що ні. А все-таки життя включає смерть, а сталість – розрики, а збереження – викидання... Ну, та добре. Якщо хочете того не помічати, – Ваше святе право. Тільки тим болючіші вдари.

Але, насамперед, вибачте за блідість письма. Це не скнарить. Нових стрічок маю кілька. Але очі мої стали такі, що закласти їх це ціла проблема й вимагає годин праці й відчаю. Бо я не бачу, куди її застромляти. Мушу, отже, чекати на появу якоїсь доброї душі, що пожаліє мене (й моїх читачів) і застромить стрічку. Хоч викликай Вас з Вашого озірного лісу...

Дякую за безкоментарну історію спогадів мого кума. Воістину такі речі можуть тільки в нас траплятися. Гарзд, чекати-му на ранню осінь. Може, воно краще, що не трапив мені до рук спартачений том. Може, я збережу уяву про гармонію сього світу. Може...

Я закінчив – у головному – свою реконструктивну працю над збірником Зілінського. В головному, бо ще чекаю на відповіді на свої численні запитання. І тим самим відкрилися можливості мого діалогу з моїм шлунком, печінкою, горлянкою, п'ятами, литками, що всі кричать про себе і про наближення кінця. Поки людина працює, як скажений собака, їх не чути. Та цього діалогу Вам не чути, й не стану його переказувати.

Тут, у цьому контексті – роковини й ювілеї. Вже чіпляються до мене з груднем, коли мало б мені бути вісімдесят. Заходяться на якесь слово-виливання. Не знаю, як уникнути цього. Все одно, ніхто нічого не розуміє, вартісніші мовчатимуть, менше знаючі говоритимуть, від щирого серця, але, Боже, яке дрібне й неістотне, і все одно, як сказав Потєбня, “всякое понимание есть непонимание”, а як ще хтось сказав (хто?) “нижже при-нижує хвалою”.

Така моя реакція і на Ваше сімдесятліття. Не бачу зиску від святкування. Інша річ друкування. Я не вірю ні в те, ні в друге, а все-таки більше в друковане, ніж у рукописне. А Петров казав – “мені все одно, де друкуватися, хоч на паркані”. Так що

друкуйте, друкуйте, будь-де. От і моя відповідь на Ваше запитання. Ствердження через відчай.

Недавно видали на языкє родных осин Тіка – “Мандри Франца Штернбальда”. Купив і прочитав – уперше в житті. Було мені цікаво читати міркування про малярство й малярів, а так роман міг би бути сімнадцятого сторіччя, тільки афоризмики цікаві. Чи Ви знаєте це сочиненіє? Якого умненія?

НІЙорк перейшов на літній статус – нічого більше не відбувається, часом уявляю, ніби я в Лейквуді або ще десь ідилічніше, хоч так усе нормально, буси циркулюють, кіна крутяться, хворі помирають, діти родяться...

Чи читали відповідь Горбачова – резолюцію з національного питання? Ніякої перебудови, сидіть, хлопці тихо, а хочете – не тихо, але нічого не зміниться. Матушка Росія – вона й таке ковтала і шлунок не розвільнювався. Принаймні тепер є ясність. А скільки словоблудія!

Ну, кінчатиму ці бліді рядки. Привіт від ювіляра ч. 1 ювілярові ч. 2. Ви бачите, я втомився, від усього, без винятку. І безнадійно. Але не потішайте, пощо?

Їздив на похорон Віктора Вайнтрауба. Господи, яка безнадійна сірина, ті інтерденомінальні обряди і все, що передує кремації. Аж помирати неохота. Хіба таки дати себе закопати? Покищо я заповів кремацію. Що Ви на це?

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 159

19 серпня 1988

19.8.88.

Привіт з Нової Мексіки. Додому – за три дні.

ЮШ.

* * *

Лист 160

29 серпня 1988

29 серпня '88

Черговий блідий лист. Але майбутнє не безпросвітнє. Добра душа, що приїжджає сюди коло 10 вересня, обіцяла мені поміняти всі стрічки на всіх машинках.

Про мою ескападу до Нью-Мексіко Ви вже знаєте з моєї до Вас картки, якщо пошта її не загирила. Це були симпатичні дні. Три дні опери в Санта Фе, найсимпатичніша мені опера в Америці (здогадуюся, що її провадить якийсь німець, бо вони щороку висталяють одну з опер Ріхарда Штрауса, і режисерів часто запрошують з Німеччини), а потім два дні возила мене Оксана Соловей своїм антилопа-гну по національних парках, – археологічних заповідниках. Нема серед них ані Акррополів, ані Агріджентів, ані мексіканських пірамід і храмів, але все-таки є руїни ще з 6 століття, що схиляє до шанування, а деякі дуже мальовничі, як усякі впорядковані руїни на тлі приємного пейзажу. Одне слово, я добре стомився й відпочив (так!).

А тим часом вони остаточно збожеволіли в НІЙорку. Друга п'єса Августа фон Коцебу! Цим разом не більше й не менше, а “Пізарро в Перу”. Видовище незабутнє. Такі п'єси я писав, коли мені було дванадцять років – війна інків і еспанців, круговерть подій – утечі, полони, загрози смерті і безперервно – комба де вертю, один шляхетніший від одного. Додайте до цього – “заля” на 30 місць (4 ряди), брудна, як сабвейний кльозет і смердить, аматори-актори, що викрикують якнайголосніше свої монологи, балдахин над ложем Пізарро, що раптом спадає й мало не вбиває героя і дію припиняють, щоб його “фіксувати” “тейпом”, і все-таки в кінці оплески і однаково вдоволені актори (с позволення сказати) і публіка. О Америка! І чому, чому, чому Коцебу?

Від життя до смерті. Я знаю, що православним кремація заборонена. Але часом роблять похорон з заплющеними очима. Приміром, не можна церковно ховати самогубців. Але Миколу Понеділка поховали. Зрештою, я передбачив можливість колізії й написав у своєму заповіті, щоб, на випадок відмови, просили священника будь-якого християнського віросповідання.

Щодо російських мужиків, Ви і Толстой маєте рацію. Але чи наші дуже відмінні? Хотів би я мати статистику, скільки поміщицьких садиб збереглося від 1917 року.

Майстренка я не читав, але знаю, як він бачить світ. Сокіл примітивний.

Резолюція в національному питанні по-їхньому дуже розумна. Тільки розум її – тащить и не пущать.

Прохання: чи знаєте дату бомбардування Дрездену 1945 року? Я дійшов у своїх мемуарах до кінця війни, але бракує

мені цієї дати – лютий? березень??°Квітень?

Лебедь формально тепер без посади, нічого не вирішує, вирішує Роман Купчинський, але він, Лебедь, буває раз на тиждень і, можливо, якийсь вплив має.

Якщо Вас цікавить реконструкція збірника Зілинського, напишіть. Розповім. Тим часом, працю майже закінчив, чекаю тільки ще на один лист. Було це дуже нудно й цікаво. Спроба двічі ввійти в ту саму річку, перемогти Геракліта. І бабрання в нашому примітивізмі. Хвала Богу, видно берег.

Тепер читаю свій щоденник. Я провадив його 1946 – 1949. Мало цікаво. Скільки боротьби з вітряками!

Ваш ЮШ

* * *

Лист 161

18 вересня 1988

18 вересня '88

Оце так ловко. Пишу листа, а дістаю на відповідь два. Це я люблю.

За Дрезден дуже дякую. Суперечність між датою енциклопедії й Вашою можна розв'язати за допомогою мого досвіду. Я теж був під враженням дикого й потужного реву бомбардувальників, але над Пляуеном і – ввечері. Ці ескадрильї не могли летіти і над Вами і над нами. Дрезден бомбили з різних баз. Перший напад був через нас і вечірній, другий через Вас і денний. Дрезденський злочин, повторений кілька разів, зразу потому повторили в Хемніці, а третім був наш Пляуен. Саксонські міста нищили плянмесіг. Сталін мав дістати тільки руїни.

Роман Купчинський – не той тип, щоб його називати титулом або по батькові. Ще добре, коли можна втриматися на ви. Це трапляється рідко. Він “рубаха-парень”, коли хоче варіант Коля Брюньйона, чесаний і митий в агентурних справах, скрізь дома, слово дає кожному дуже легко, тримати його не тримає. Якщо хочете бути дуже офіційним, пишть Пане Романе. Але я довідувався – його тепер нема і не передбачається до кінця місяця. Він завжди їздить і часто на передових постах. Був, приміром, кілька разів у Китаї, і не на свої гроші. “Сучасність” і видавництво для нього тільки вивіска. Гасло щодо них – гу керз (who cares).

Але перший том Домонтовича таки вийшов, після мільйона відкладань і тисячі відрочень і поламань тих відрочень. Чи дістали? Чи подобався? Задум обкладинки ввесь мій (не виконання). Це – Ікар, портрет автора, як я його бачу.

Так і полагалося, щоб Ви думали, що Понеділок помер від раку. Рак у нього був, але, коли він побачив, що стан безвихідний і болі нестерпні, він пережив наркози, яку сам собі давав. Але це зам'яли, і всі обряди відбулися, як належить.

Про збірник Зілинського писати було б довго. Я Вам зроблю копію машинопису моєї передмови, з якої Ви все побачите. Але не сьогодні.

Карповича я знав мало. Він був моїм першим американським начальником. Америка запрошує “зелених” на найнижчу ставку. Мене – на 3500. Я не знав тоді ані цього звичаю, ані американських цін і погодився. Коли я приїхав, він за кілька днів сказав мені – Знаєте, це мала сума. Я вам видістав додаткових 500. Тут трохи бачите його. Мав сумління, я ж не просив збільшення, і він не мусів давати 4000. Але в сенсі фейрнес він це зробив. Це було шляхетно. Але це не було, скажім, 5000. Шляхетність не коштувала багато. І шляхетність виявлено, і ощадність виявлено. Він завідував департаментом, але командував Якобсон. Якобсон звільняв і наймав дюдей, визначав курси людям, Карпович це важко переживав, але контрзаходів не вживав. Коли я кидав Гарвард і переходив до Колумбії – так хотів Якобсон – я зробив невелику вечірку. З департаменту прийшли тільки мої друзі Вайнтрауби і – Карпович. Це Вам ще штрих. І останній – я був тоді страшним патріотом і запрягся собі, що ніколи нічого не друкуватиму по-російськи. Карпович не знав цього й попросив дати щось до НЖ. Я пережив роздвоєння сумління і знайшов компроміс у тому, що дам йому статтю протиросійську. Я мав одну проти Толстого. Вихопив порівняння жінки з кобилою в “Анні Кар.” і в “Санінові”. Карпович прочитав і знітився: – Ну, ви розумієте, це трошки не підходить... Більше він не просив, а я не пропонував. Такий я був герой. Ага, ще одне. Він був історик Росії, але коли я спитав його, як перекласти вислів, здається, Марксів про Австрію – по-російськи „лоскутная империя”, що я стосував і до Росії, він не знав, ніколи не чув. Марксизм не був його сильною стороною.

Водова я ближче не знаю. Зустрівся вперше в Равенні й не дуже говорив. Зовнішнє враження – “умеренный и

аккуратний", обережний, насамоті, може, трохи відданий рукблудству. Фактів на це не мав і не маю.

Я не дуже пишу до Сучности. Ні Онишкевич ні Певний – не мого роману герої. Онишкевич я колись забракував статтю. Певний не зволив словечком згадати про виставку Курилика, бо не він писав каталожну статтю, а я.

Ваша характеристика Майстренка й Сокола дуже влучна. Нічого не навчився ні один ні другий.

Звідки в Підмогильного французькість і мопасанство, я не знаю. Листи його не здалися мені дуже цікавими. Повість почалася цікаво, а але що ж, коли урвалася на півслові.

У Кошелівцевих спогадах багато чого бракує. Він не належав і не належить до людей, що йшли ва-банк. Але він мені допомагав просувати Домонтовича, і за це я йому вдячний.

Моя оцінка великих реформ не різниться від Вашої. Цензуру зняли з імен, але не зняли з творів. Твори друкуються лише ті, що зовсім кошерні. Кажу про Україну, можливо в Росії інакше.

Ну, бачите, стільки в Ваших листах було питань і замовлень, що мені не лишається простору на звіт про останні події. Я ж уже на незаконній стороні аркуша. Запитаю тільки, чи Ви читали останній (15ий) том Марселя Пруста? Я прочитав і вирішив, що його треба зробити обов'язковим читанням для людей після 70 років. Ви ще можете рік заждати, але в свій п'ятирічний плян включіть.

Чолом, шолом, салям, –

ЮШ.

* * *

Лист 162

10 жовтня 1988

10 жовтня '88

Дорогий Ізаровичу,

дякую за листи черговий і позачерговий. І дуже радію, що Домонтович знайшов гостинний привіт у Вашій хаті. Можете собі уявити, як я ним тішуся. Тридцять токів я відчував це як свій обов'язок перед людиною, яку любив і шанував і, ще більше, перед бідною нашою літературою. У які двері не стукав тільки! Але скрізь одна відповідь – та, знаєте, воно канешно,

але якби чого не вийшло і що скаже княгиня Марія Алексєєвна! І от, нарешті, томик. Через ці, мабуть, поневіряння, воно мене більше тішить, ніж власні твори.

Технічні речі, про які питаєте або протестуєте. Сторінка 306 у моєму примірнику в порядку. Значить, це тільки Ваш такий нещасливий. Але яка частина накладу зазнала цього спотворення, судити не можу. Тим більше, що тепер вони всі загорнені в целофан, як хліби, і не маємо права порушувати їхню незайману дівочість. Третій том дійсно друкується і за пляном мав би вийти в жовтні. Чи вийде, – побачимо. Натомість другий лежить – “у довгому ящику” і доля його не календаризована. Коли питаю – відповідь – багато сторінок у кожному томі, ми зразу не потягнемо, завеликі витрати і т. д. Отже, щодо Куліша потішити Вас – і себе – не можу. Щодо обкладинки – чи відомо Вам, що хвигура там – упалий Ікар? У цьому теж є свій сенс. Дальші томи пойдуть до Вас, якщо буду живий і число примірників таке саме.

На Вашу сторінку спогадів про ВПл цікавий.

Про статтю Дзюби пан редактор кликали й мене писати. Я утримався. Одна з трагедій літератури нашої там у тому, що вона мусить ломитися в відкриті двері й доводити те, що кожній дитині відомо. Так було з “Собором”. Так тут. Хто ж сумнівається, що культура нації цілісна й єдина. Але ні, там треба це доводити. Талановита стаття, але на тему “коні їдять овес”. Але не нам звідси докоряти цим тамтешніх. Тож я вибрав мовчання.

У своїх спогадах сиджу далі на МУРі. Війна Державина загальновідома й написалася легко. Але ніхто не знає і ми обоє не знали про війну Дивнич – я. А вона була і не менше значення мала для МУРу й літератури. Довго мені це не давалося – “творча криза”. Але тепер написалася (спогад Кошелівця добрий і дивовижно збігався з моїм, що я Вам послав і що викликав несамовиті протести й заперечення). Це написалося, загальний обрис МУРу закінчено, тепер повинні бути шкіци портретів поодиноких членів. Не всіх, звичайно.

У дні “творчої кризи” читав статті Бахтіна. Розумний був чоловік і цікавих думок вишукувати не треба. Раджу Вам, якщо не читали.

Щодо Пруста я знаю, що пишуть про 16 томів, але я читав 15 і п’ятнадцятий абсолютно останній. Про нововідкритий роман нічого не чув і буду вдячний за інхвормацію.

Гарвардське сменовеховство починає пахнути трохи неприємно, але на це нема ради, бо за рік Пріцак іде на пенсію і влада має перейти до бльоку Грабович-Магочі. Хібащо їм дадуть по морді в Києві, але цим покищо не пахне.

Останні два тижні учавав на тутешній кінофестиваль. Був новий фільм Параджанова і був він сам присутній, говорив дещо не дуже режимне, але нічого на мотиви державної зради. Фільм сам добрий, за Лермонтова "Ашик-Керибом", але сильно зміненим. Натомість був дуже добрий Лариси Шепітько, знятий 1967, тепер дозволений. Це було верхів'я фестивалю. Та Ви до кіна, здається, не ходите, – а чи читаєте? Я маю на увазі – про? Ну, от і все, фор де тайм біінг. А поза тим тільки – "Здравствуй, листик, тихо падающий".

Щасливо, –

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 163

26 грудня 1988

26 грудня '88

Єдине, виправдання – це все-таки ще 88 рік. Останні його погляди на світ. А фактичне виправдання – страшне нікільство. Та ось за порядком.

Як я повернувся зі свого короткотермінового раю на колесах до рідного Горилограду, напали на мене зразу три справи. Нумер один – мій автор історичної фонології лужицьких мов, що живе в Вікторії в Канаді, має бути тут 30 грудня. Треба було, отже, зробити пильну редакцію, щоб можна було все обговорити при зустрічі, писати було б і нудніше й забарніше. Покинув жінку й дітей, засів. Тільки вчора закінчив. А тут ще дві речі на носі. "Продав" я в Гайдельберзі збірку своїх мовознавчих статтів видавцеві. Сідай, Юрасику, роби вибір, редагуй, фотографуй, укладай, роби додатки й поправки. Це ще тільки починається. А нумер три – не дуже певний, але ніби є принципова згода, треба скласти свою третю книжку критики й літератури. Назву в мене, звичайно, предвосхитил Валерій Брюсов, що 1900 року, але він назвав це з-латинська Терція вігілія, а я по-простому, як народ каже – Третя сторожа, хоч і так, готовий об заклад битися, що ніхто в нас, за винятком хіба Рубчака й

Качуровського, не буде розуміти, що це таке. І це третій мій хрест, за який я теж ще не брався. А гори листування, що чекає й злобно гарчить. І моє нещасне вісімдесятріччя, яке святковано чотири рази – спершу в Парижі з Площами, мабуть, найсимпатичніше, потім тут з колишніми студентами, потім тут приватно, з друзями, потім офіційно, від Академії. А я ж уже не той, підтоптаний... І ось Вам скорочене й спрощене пояснення на мою фігуру умолчання...

Нащо Вам радянські читці моралі й розправи над Домонтовичем, коли маєте їх тут і тепер. Бачили ж, мабуть у рідній “Свободі”, а якщо ні, візьміть 7 жовтня, перший напад, 25 жовтня другий, 7 грудня третій, і вже зовсім совєтсько-чистковий. Відповідно до мого злочину “Свобода” демонстративно не згадала про мій “ювілей”, а УНСоюз не надіслав привітання. Ворог народу, зрадник нації. Аби це хоч не позначилося на виданнях і другого тома, і “Третьої сторожі”...

Усе це зразу навалилося після подорожі. А вона була чудова. І не так театрами й музеями чи виставками, навіть не соборами, готикою й романікою, а картинами пізньої осени. Ось перший сніг у Берліні, він був уночі, тепер сонце, в парку коло Шарльотенбургу по пороші возики з немовлятами, перші сніжки, а ось з-під кущів коло мавзолею, вибігає вивірочка, стає перед мене на задні лапки, просить, питає – це ж її перший сніг і що воно таке і може, вона голодна. Я пояснюю їй по-німецьки, вона ж чужих мов не вчила, що я нічого не маю і нема де тут купити, і йду далі, і вона знов вибігає й знов запитує. Або в Шпаєрі на околиці, в надрайнському парку, снігу ще не було, поволі злітають золоті з червоним величезні кленові листки й плянують на ґрунт, уже ними усіяний, і я сам на лавочці над самим Райном, і він справді руй фліст, і тимша все пойняла. Або суцільне золото обох берегів Некару, між яким біжить поїзд Гайльброн-Гайдельберг. Або німецьки орднунг: У парку довкола гайдельберзького замку з усіх лавок віддвинули й забрали дошки сидіння, щоб зимою не псувалися від снігу й льоду й тільки стирчать ті кам’яні стояни, на яких ті дошки трималися...

З театром мені менше пощастило. Мюнхенська опера поїхала до Токіо. У драмі мені “пощастило” на – здається, швайцарця – Бернгардта, суміш політики з Бекетом, могло б і не бути. Найкращі були в Парижі – песимізм у Барро, пишнота

Корнеля в Комеді франсез. Та все це – багато казати, а мало слухати. Підсумую тим, що були це чудові дні самоти (за винятком Кошелівця-Андієвської в Мюнхені й Плющів у Парижі) й рівноваги. Окремий капітель – Потсдам, де я з переляку мало в штани не наробив – ведмежа хвороба, але нічого мені не зробили, тільки на пашпорт шльопнули печатку свою демократичеську, та ще бачив коло Сан-Сусі групу радянських салдатів, у новісіньких, аж блищить, уніформах, на вилогах написано СА – що це значить – советская армия? – і в бароккових каплюхах-ушанках бароккового стилю.

Так, отже, звиняйте, вийшов на лист, а письма русского путешественника.

Короткі відповіді на Ваші запитання. Костюкові спогади, нарешті, дістав. Прочитав ледве 25 сторінок. Дуже переконливо доводиться, що Волга впадає в Каспійське море. Маю надію, що з кінцем дитинства й тон подорослішає.

Надрага – прізвище закарпатське, походить з угорського, де означає штани (пор. наші прізвища типу Білоштан, Штанько), а позичили його угорці колись від слов'ян таки. А був він бібліотекар у Вашингтоні, і дуде учинний і багато мені допоміг у розшуках книжок. Чому і нащо він Вам?

Інститут Липинського тепер діяльний, але все це уан-менентепрайзес, і чи він матиме заступника непевно. Сам він дуже активний і слизький, дістає порядні суми від проти ночі не згадуваних джерел (як, зрештою, й Сучість).

Ну, пора кінчати. Приємного катання на санчатах. Зима ж бо. Обіцяю більше писем русского путешественника не писати.

Привіт і уклін. Також новорічний.

ЮШ.

P.S. У папірчику – сувенір з Потсдаму. Зберігайте, це подарунок.

1989

* * *

Лист 164

25 січня 1989

25 січня '89

Дорогий Ізаровичу,

що ж вам сказав лікар у п'ятницю 13, чи той день був справді такий поганий, як передбачає народна мудрість?

Дякую за німецькі гроші. Вони не з-під царя Гороха, а з-під генерала Клея, чи як там звався визволитель Німеччини в американській зоні. Я у виграші, бо за 10 пфенігів дістав 2 марки. Але мої пфеніги з політичним аспектом і свідчать про мою героїчну натуру, а в Ваших цього бракує.

Останній місяць сидів над своєю "Третьою сторожею". Треба було все перечитати, до деяких статей додати "постскриптами 1989", а ще й написати передмову, де я з'ясовую, що поголоска про смерть Шереха не потвердилася і він, наоборот, живий – трюки на зразок Михайля Семенка, з яким пробую змагатися. Так що тільки вчора все це закінчив, тепер треба буде відвезти мій текст до видавців, а там уже від мене не залежить, що вони робитимуть з тими шедьоврами (а не шедеврами, як Ви зволили їх назвати з ласки своєї) і скільки часу їх маринуватимуть – це зовсім у їхніх руках.

Події з Домонтовичем розгорталися так, що д-р Прокоп напосівся на мене, щоб я написав для "Свободи", себто для народу общедоступну статтю о пользе оного автора. Я довго опирався, але кінець-кінцем капітулював, статтю написав і свободному редакторові послав. Сталася ця історична подія 5 січня. Досі статті не вмістили, хоч Прокоп присягався мені, що вони не можуть, не посміють її не вмістити. Побачимо, що з того всього буде. Тим часом у НІорку купити видані томи не можна, бо "Сурма" відмовилася ними торгувати, а більше книгарень тут нема. А ще тим часом другий том лежить без руху і тому лежанню не видно кінця.

Ваше замовлення на оповідь про Кошелівця-Андіївську і про Плюща виконати трудно, бо багато треба було б писати. З

першими ми несподівано якимось психологічно зійшлися на старості літ. Ми ніколи не сварилися, але були якимось самі собою чужі. Тепер, принаймні з його боку, це змінилося. Він і Емма мене дуже любили. Що водили на обід, це, звичайно, куртуазія супроти гостя з далеких країв. Але вони мене ще водили на виставку Леже і Кошелівець "спонтанно", як сказав би Костюк, навіть купив мені каталог (хоч я не леже-іст). А потім мене повезли до Вісу, до передалпійського снігу, тільки на жаль Віс, себто його церква, була вся в риштованні і ззовні і всередині і її бароккової краси зовсім не можна було бачити. Я думаю, що потепління між нами сталося, коли ми обоє, не зговорюючися, написали майже однаково про Лавріненка. З Лавріненком показалися дивні речі. Я був глибоко переконаний, що дружили. А розійшлися тільки в останні роки. Але тепер я перечитав свій щоденник сорокових років і бачу, що ми вже тоді не терпіли один одного. Мабуть, щось подібне сталося і з Кошелівцем. І тут початок зближення.

Плющ має світлий розум, подивугідну здібність контактуватися з людьми, пристрасть до всього в житті, – позитивну чи негативну, але завжди пристрасть. Особливо він мені симпатичний, коли не п'є, а це буває з ним, коли при ньому його Таня. Дуже розумна жінка, його добрий геній (це вона витягла його з психушк). Брали вони мене втрьох на "ювілейну вечерю", ще з сином Лесем, і було це без сентиментальности тепло.

Що ж до того, що мене "скрізь вітають", то Ви помиляєтеся, я маю ворогів більше, ніж друзів, я завжди контроверсійний, мене ненавидять, це не завжди приємно, але ін де лонг ран це добре.

Ну, бачите понаписував стільки, що Вам і не впрочит, та ще й мелким почерком. Пора і честь знати.

Тепер Ваша черга. Отже, тимчасом авфвідершауен, мабуть, уже в лютому.

Нововоскресий Ваш Ю. Шерех

* * *

Лист 165

22 лютого 1989

22 лютого '89

Дорогий Ізаровичу,

ну, бачите, часом і лікарі можуть давати приємні новини. Тепер, виходить, можете "наперекор стихиям" рушити в якісь мандри, якщо не до Німечляндії, то приймні до НІЙорку. Мо-

жете, наприклад, приїхати на 24 березня, коли повинна виступати Дзюбина бригада, і на 25, коли має бути дефіляда всіх нас, включно з Грабовичем і Вашим покірним слугою, і всіх їх, на чолі з Дзюбою й Жулинським. Скільки ж Вам сидіти невилазно “на берегах пустинних волн”?

З Жулинським я мав коротку, 15-хвилинну – випадкову зустріч у “Пролозі”. Справив враження людини білодідівського вишколу, але з почуттям гумору й самокритики. На Ваше, запитання про “Пролог” – Прокоп оним не керує, він буває раз на тиждень і дає поради, які вислуховують, але чи слухають? Батьки народу – посада почесна. А так, взагалі, читайте “Короля Ліра”, – як він своє царство передав доням і що з того вийшло. Цю роллю виконує й я.

Ціла низка Ваших питань про Плющів. Людину легше бачити, ніж на папері списувати. Але Ви підбиваєте – нате: він скрізь чується дома, шукає протикомуністичних лівих, захоплений, захоплює інших, несамоविта енергія самоспалення (при Тані – скажене куріння, цигарка скурюється буквально за хвилину, кава, пиво, без неї – речі серйозніші. Без знання жадної мови, крім своєї, якої не знає, пише й говорить суржилом), він має тисячі друзів у різних країнах Європи, виступає, пише до преси, його цінять. Книжку про Шевченка Ви знаєте, друга, про Хвильового має бути не менше цікава, пише про Барку. Таня спокійна, ніжновладна, вся світла. Вона жидівка, як він каже – пів-, але душею ціла – дома в Ізраїлі, все там сприймає – єдиний пункт, де я не можу її прийняти, але не сперечаюся. Вона витягла його не з клякси, а з психушки. Він цілком не мій тип, але не можу не шанувати, і він безмежно цікавий. Маєте якийсь образ? Ні? Самі напросилися. Ага, ще питання про його національність. Він розумом українець, став ним через протест до режиму, сам він посилається на бабу, що пронесла до нього українство, але я думаю, що це великою мірою його самоомана – він раціонально шукає іраціональних коренів. Ще запитання? Нема? Сесію закриваємо.

Звичайно, кожен малює інших на свій копил, але Барка зокрема і особливо.

Другий том лежить. Приєдналася до нього “Третя сторожа”. А тим часом “Україна” надрукувала (чи почала друк?) “Аліну й Костомарова”. Це було моєю метою – наштотхнути їх на видання Домонтовича, але після повного нашого видання.

А так вони можуть нас випередити й зробити наше видання недоцільним. Потерпаю, але що можемо зробити?

Ні, моя нова передмова про відновлення Шереха не нагадає Вам старої про його смерть. Але вся книжка нова – не меншою мірою спогади й ретроспекція, ніж літературна критика. Людина в старому віці легко впадає в ретроспекцію, трохи про інших, а більше про себе.

Дімарова писань я зовсім не знаю. Але боюся, що коли він – вибір Нитченка, то не буде моїм. Тепер читаю книжку Валерія Шевчука “Барви осіннього саду”. Він має стиль і деталі, але йому бракує конструкції, сюжету, твердого каркасу. Воно розпливається. Між іншим, одного з головних героїв звать Мальченко.

Закон про вдержавлення української мови – річ непевна, але сама подорож Горбачова до Києва й Львова перед пленумом про національне питання – річ, мабуть, не випадкова й цікава.

Том листування, на який Ви чекаєте, не просувається вперед. Але я маю намір десь у травні спробувати зробити революцію, і, якщо вона вдасться, може, він вийде до кінця року. Текст його, крім покажчика, в друкарні і частково пройшов коректу. Так що майте д’горі серце.

Що саме Ви читаєте про Короленка?

У Колюмби Ви мене незаслушено призводите. Де ж мені моря перепливати, сидію в своєму кабінеті та й псую папір – це й усе.

З горилоградським привітом

ЮШ.

* * *

Лист 166

17 березня 1989

17 березня '89

Дорогий Ізаровичу,

я вже зовсім був зібрався в гості до своєї милої старушенці Європи Грекоримівни, коли напала на мене нова болячка, цим разом у ший, так що тепер виключені для мене і права і ліва орієнтації і став я послідовним центристом. Усе таки ладнаюся, а якщо таки не вийде, знову до Вас озовуся. А якщо не озвуся, посилайте мені Ваші вітання водою – до Вашого озера, далі річки

Св. Лаврентія, окіян, Гібралтар, а там мене вже знайдуть. Подумати тільки, що є пряме сполучення, а все-таки Ваше озерце дещо відмінне від нашого Середземного...

Ви питаєте про мої спогадища. Увы и ах! Вони застрягли на 1946 і від осені ані рядочок не додався. Час пішов на складання всяких промов – одну для нашого таки НЙорку, наступного тижня, друга в травні в стольному граді Вашингтоні, третя в червні в Урбані. І всі ні про що, такий собі ВЗГЛЯД И НЕЧТО. Але час забирають, бо я вже тепер не дуже надаюся на імпровізації. Ну, але Ви не хочете їхати слухати моє красномовство.

Чую, що Ви на розвилці шляхів – як писати Ваш щоденник. Я думаю, це залежить від дальшого наміру. Якщо націляєтеся на спогади, пишійть тільки назви подій і особи зустрічей, як я роблю. А коли без спогадів, записи як ціле в собі, то розгортайте. По свіжих слідах – це має свої переваги. Але не розганяйтеся на сто томів. Вони ніколи не вийдуть. Наша Сучасність-Пролог тепер переживає кризу – занадто багато рукописів, тепер вони стали дещо повертати авторам після років лежання-чекання. Вони бо взялися дещо друкувати дисидентам, те, що там виходить накладом 20 примірників. Це, КАНЕШНО, дуже мило супроти дисидентів, чиє життя не мед. Але абстрагуючися від особистої самопожертви, на 90 відсотків це ж або дрантя або ніяке. Стус не народжується раз на тиждень.

Думаю, що ВалШевчука на його шлях штовхнув не так Шкловський, як Чехов плюс хахлацький нахил до драглистого світобачення й під-вишнею-під-черешнею-горічерева-мріяння. А півтони й туманні настрої в нього виходять і непогано.

Мішина подорож до Хохландії була, мабуть, розвідкою до ділянки Щерблицькіяни. Компроміс чи боротьба. А тим часом характеристично – у Києві говорить про машини й харчі, а у Львові про культуру й історичні традиції. Ну, а крім того – ближче до народу. Народ він помімає...

Моя зустріч із гостями за тиждень. Думаю однак, що перше враження від Жулинського було слушне. А після того – або на Схід або в обійми лікарів. Побажайте мені першого.

Ваш центрист – ЮШ.

* * *

Лист 167

2 квітня 1989

(нрзб.), 2.4.89.

Так трапилося, що це був перший день, що до Лювру пускали через піраміду, і я там був. На картці виглядає дикувато, аж в дійсності добре.

Привіт з belle France.

ЮШ.

* * *

Лист 168

28 квітня 1989

Лугань, 28.4.89.

Даль підписував себе "Козак луганський". А я роблюся козаком луганським. От Вам і мораль та користь нашої дорогої літери, яку в нас забрали.

Уже можете лаштуватися на листописання до Гор-Граду.

Привіт, ЮШ.

* * *

Лист 169

26 травня 1989

26 травня '89

Дорогий Олексю Ізаровичу!

Оченно даже мерсі за листи, за біографію Бойка й Львова, обидві німецькими очима, але без брехні.

Моє впутішесвіє було цілком задовільне. Навіть моя шия набула хоч і обмеженої рухливости чи то пак повороткости. Гесса над луганським озером я не шукав. Раз, що лляв безперервний дощ, сорок днів і сорок ночей, а два, що того Гесса я не такий уже його прихильник чи поклонник, а три, що взагалі я не аматор меморіяльних персональних музеїв (я навіть у Франкфурті був сто разів, а ніколи в Гетевому – псевдо-Гетевому будинку, а чотири, що про його жінок, усіх трьох (більше не було?) – я поняття не маю).

Зате я робив порівняльні студії театру в Європі. Робити взагальнення на підставі двох до п'ятьох вистав, звичайно, дуже легко, але все-таки хочу думати, що в них є частка правди. Отже, щоб Ви знали, найцікавішими виглядають австрій-

ці, точніше – Відень. Вони експериментують, не йдуть сліпо за минулим, але й не цураються його. Доля хотіла, щоб цієї зими я бачив у нас тут “Аїду” й Бартокову “Синю бороду”, – і бачив їх таки тепер у Відні. Це, скажу Вам, небо і земля. У нас – цирк, живі коні, натовпи і нема поняття про стиль і смак. Я думав, що ці опери паскудні, а вони – ні, ними можна захоплюватися, навіть старенькою “Аїдою”. У Бургтеатрі був трохи переекспериментований “Войцек”, а в Йозефштадті Ведекіндове “Пробудження весни”, в якому дуже тактовно усунено злободенні теми, про пруські гімназії й поправні заклади, а піднесено й виділено тему вічної катастрофи сексу. Дуже здорово все, панове віденці. Якби тільки трамваї й метро бігали довше вечорами, щоб не треба було сказано кидатися з театру, щоб повезли до готелю. На другому місці – Франція, точніше Париж. Потряс мене – проти всяких сподувань – “Вільгельм Телль”. Кажуть, що це Россіні, а я тепер бачу, що це вже цілковитий Вагнер перед Вагнером. Італійці (Рим) вразили мене своїм патосом, куди більшим від традиційного французького. На цьому тлі німці програють. За всяку ціну вони хочуть бути злободенними, гіркими, надмірними, критичними, геть історію, Гамлет (кажучи фігурально) у спецодежі і т. д. Тут вони збігаються з американцями тільки в американців це від невігластва й життя here and now, а в німців від гіпербунту.

Кінець театрознавчої дисертації. Ви ж зовсім не театрал, і Вам це потрібне, як возові п’яте колесо...

Шевченківський вечір був дуже вдалий. Усі промови Ви вже знайшли в “Сучності”, тільки Дзюба читав на іншу тему, політично неутральнішу. Але була атмосфера, був настрій і піднесення, мало не вогненні язики над кожним, кілька сот людей, загальний захват. Потім до мене підбігли репортер Ратау на коротке інтерв’ю, якийсь “радник” з місії. Мало не готові мене обіймати. З того, звісно, нічого не було, інтерв’ю не вмістили, радник більше не показувався... (Хоч кажуть мені, що в “Рад. Україні” з 2 квітня вперше в історії мене названо на прізвище без епітетів. Сам я не бачив.)

Можна б ще писати про вечір Антоновичів у Вашингтоні, та про це в наступному листі, коли Вам цікаво. Бо вже забагато епосу й історії.

Натомість пару слів про поточні справи. Лист Вернадського справді міг би бути дуже цікавий.

Яке це моє фото в "Свободі" з дамами я не знаю. Не бачив. Не сидить над щоденниками, як Буріданів осел.

У Мюнхені я не був. У Німеччині був лише два дні, на 1 травня, тільки в Констанці й Мерсбурзі. Там уклонився Янові Гусові, був, де його судили й де спалили, сучі діти. Мерсбург привабливий.

Нікого з земляків я не відвідував, бо як піти до одного, решта образиться, а до всіх нема змоги. Але – хочете вірте чи ні, в Парижі на виставці Тогена, обертаюся – і раптом Кошелівці. Пару годин приємно базікали.

Сучність спішно друкує дисидентську макулятуру. Ні слуху ні духу ані про Домонтовича 2, ані про бідну мою СТОРОЖУ. У такому ж стані й Ваша проза.

Годі, я вже по другий бік добра і зла, чи то пак аркуша. До наступного разу.

*З доземним уклоном
Весь Ваш ЮШ.*

* * *

Лист 170

10 червня 1989

10 червня '89

Дорогий Ізаровичу,

беріть олівець і записуйте, хто опинився на хвотограхвії. Сидять – Осінчук, Оксана Соловей, аз, Раїса Іваненко, Падох, Пріцак. Стоять – Галів, Римарук, не знаю, Фізер, не знаю, Жулинський, Дзюба, не знаю, Грабович, три не знаю. Окей?

Ми, слобожани, – азіятський ренесанс, а Ви кажете Європа!

На тему Лермонтова і Україна я нічого не знаю. Просвітіть.

Відновилося писання моїх мемуарів. Я поділив мурівців на три групи праго-варшав'яни, галичани і ми. Отже, я писав три дні і написав праго-варшав'ян і галичан. Галичан я закінчив Гриневичевою, і тут і Ви ввійшли на сторінки історії. Правда, покищо тільки боком і з краю. Але подумав я й таке. Ви, напевне, теж писали про неї й наші її відвідини в Швабінгу. Що якби ми обмінялися цими розділами? І цікаво, як дві пари очей бачили її – однаково чи відмінно. І могло б при цьому виявитися, чи хтось з нас не набрехав чогось. Якщо згода, пришліть мені копію Вашого твору, а я Вам неукоснительно пошлю свою.

При цій нагоді чи то заперечення чи то вопрос. Хіба я казав, щоб не впорядковувати щоденник? Де це було? Коли?

Сторожа й Домонтович 2 й далі в стані анабіозу. Друкують інші речі – вірші Сапеляка (бо він тут був), думки о. Гриньоха про премудрість (не) патріярха Йосифа і найгірше з усього – передрукують дисидентські журнали зі Львова, а там здебільшого речі, що виїденого яйця не варті.

Про видання Ольжича й Маланюка я не чув. Покищо натомисть я читаю про те, що Винниченко заслуговує на пошану, бо виїхав з України з партквитком у кишені, а Грушевський – бо його поховали на казньонний щот. А попри те в них були помилки. Це все Літ. Україна. Вона ж радить видавати й читати Каченка. Бо в нього брат був советський, і також народ його радо читав. Кудам ми ідьом, милий Боже!

Антоновичівські нагороди відбулися на належному рівні, ес, сер! Погода була добра, будинок серед зелені, заля містка. Промови юристів були культурні. Рубчак говорив про Костюка, потім Фізер про мене, краще, ніж звичайно, потім Шпорлюк про Хімку. Так ми довідалися, які ми симпатичні й розумні. З авторів першим говорив Костюк, потім аз, потім Хімка. Хімка говорив розумно й із стилем, потім я – звичайно, теж, але непогано говорив і Костюк. Враження від нього трагічне, не чує, не бачить, ледве ноги тягне, а говорить з пам'яті і все до ладу й складу. Зміст, правда, як на мене, не завжди слухний – приміром про геніяльність Хвильового “теорій” азійського ренесансу й романтики вітаїзму, що по-моєму, тільки фрази, і що він Костюк, хотів би написати про ці дві теми дві монографії, а я скептично сумніваюся. Ще в гіршому стані його жінка. Вона чує й бачить, але вона в усьому непритомна, як сомнамбула, не тут, не тепер, не знати де, аж страшно. Обох доглядає синок, мій хрищеник, але йому трудно. Потім я ще встиг забігти до Національної галерії й двох новозбудованих підземних музеїв – азійського і африканського – і геть, додому.

На Академію не нападайтеся. Себто не за книжку. Не можу гарантувати, але думаю, що до кінця року вона таки вийде. Складаються вже індекси.

От так, діла ідуть, земля крутиться, ми йдемо до однієї мети. Прощайте, ждiте волі.

Ваш ЮШ.

Лист 171

5 липня 1989

5 липня '89

Дорогий Олізаровичу,

дуже, дуже дякую за Вашу "Свічу". Я її теж ковтнув хильцем. Це цікаво, як у спогадах про ті самі події мало однакового! Я нічого не змінив у своїх, бо брехні там при зіставленні не виявилось. Ви не писали, чи повертати. Повертаю.

Чи дістали мою картку з Урбани. Там були з любезних землячків обоє Танюки, дуже цікавий поет Павло Мовчан, ну, і всюдисущий Жулинський. Мовчан обличчям скидається на Барку, тоном трохи на Осьмачку, хоч і зовсім відмінний, але спільне, мабуть, київськість, селяцькість і елементи богоборства і сила ненависти. Доповіді Танюків я прогавив (я був лише два дні з шістьох), так що все зійшло до представлення й компліментів. Я йому дав свій телепон, але не знаю, чи скористається. Він до смішного куций, а вона як советська дамочка. Що не означає, що вони дурні.

Жулинський сьогодні був у мене і брав інтер'ю, не для преси, а для нащадків. Він бере від усіх, хто на ладан дихає – від Барки, Гуменної, Плужнички й Драй-Хмарихи. І я в цій компанії. Змусів мене говорити мало не дві години. Розпитував, кого я раджу воскресати. Я радив ними покищо занедбаних Домонтовича, Осьмачку, ну, і Підмогильного.

На вуса не нарікайте. Їх тепер носять усі молоді поети – усі – це ті два, кого я бачив – Римарук і Мовчан. А також – на фотах – Лук'яненко. Я думаю, це стилізація під Шевченка й демонстрація свого козакофілства. Гунчак повернувся з Києва й привіз фота маніфестації перед КДУ з численними жовтоблакитними прапорами. Просто тобі – яка краса відродження країни, ще вчора і т. д. Звичайно, легко передбачити кінцівку в китайському стилі, але покищо на Шипке все спокійно. Але кажуть мені, що всі кагебешники, хоч сидять тихо, сидять на своїх посадах, не звільнили нікого і готові кинутися в бій щохвилини. А фота й вони роблять і, напевне, побільшують і вкладають до відповідних своїх "папочок".

Про видання Маланюка й Ольжича бовкав мені й Жулинський. Але він таки визнає, що спецфонди існують і далі і від-

кривати їх на кожного автора, то це ціла процедура.

Ви питаєте про Гординського, чому... Я думаю випадково. Вони мало знають про нашого брата, хапають, що трапиться. Так ото й Кашценка були вихопили. Але треба, щоб та особа сиділа тихо й не нападала на них.

Вірші Пашко можна б і не видавати, але вони трохи кращі від того, що я сподівався. Але там симпатишні ілюстрації, і одну я навіть хочу на обкладинку своєї сторожі. Мистець живе в Івано-Франківську, з ним говорили, і він дав згоду. Так що моя Сторожа має бути інтеркордонна. Але це не прискорює її руху, чи радше не-руху.

Відколи я став діставати ЛітУкраїну, нема часу на Сучність. Вона накопичується, але не читається. Континент шукайте ч. 59. Там і мій хвіст защемили.

А над спогадами Ви й далі, як Буріданів симпатичний віслочок.

Останнім часом досить голосний діалог зі мною завела моя печінка. Це мене не дуже тішить. Почекаю ще пару днів, а як не вщухне, доведеться йти до лікаря.

Читаю "Палату 6" Чехова. Виписую: "Истинное счастье невозможно без одиночества. Падший ангел изменил Богу, вероятно, потому, что захотел одиночества, которого не знают ангелы". Що Ви на таку гіпотезу зла на світі?

Пламенний привет, ЮШ.

* * *

Лист 172

26 серпня 1989

(нрзб.), 26.8.89.

Наче додому повернувся. Усе ніби своє: (Н) – зелене Н на жовтому тлі. Гостродахі будинки. Городні кльозетики міщухів під містами. Люди раді допомогти, не втопити. І нашарування стилів. Як добре на якийсь час не бути в найбільшому свинюшнику західного світу і бути там, де є відчуття стилів. І як гірко, що все це розпорошиться атомовим димом.

Saluti, ciao!

ЮШ.

Лист 173

27 серпня 1989

27 серпня '89

Дорогий Олексю Григоровичу,

Ваш пунктирно стенографічний лист прийшов уже майже місяць тому. Причина – творческа криза. Себто причина мого мовчання. Замовили мені варшавські українські студенти статтю про рустикальність чи урбанізм нашої культури, я здуру погодився, а це вийшов твердий горішок. Маю вже два варіанти, обидва забраковані. Мною. Зокрема маю проблему з рок-н-рол. Хто і коли і де його винайшов? Може, Ви знаєте? Це б допомогло.

Київську УЛЕ перший том я маю. Вони зреклися штампів типу “буржуазний письменник”, “революційний демократ” і т. д. Але часто протилежна крайність – мало не чиста бібліографія, без загальної характеристики.

Дальші Ваші записання – пунктиром, як і в Вас. Фізера книжка про Потебню – як Фізер завжди. Великих слів велика сила, та всі дуже вчені, як той семінарист, що додавав – ус до всіх слів, поки коцоба не стукнула його по лобі. Тільки в випадку Фізера коцоби ще не було.

Ні, Докію я ніколи не бачу. Думаю, що вона ненавидить увесь світ. Не виключаючи й мене. Але її, кажучи Вашою мовою, пікчер я маю – ще з часів авгсбурзьких.

Який тираж ЛУ, я не знаю. Писали десь, що дуже зріс. Але на самій газеті вони не подають. Ціна її височенька – була торік 47 наших кровних доларів. А дома – 5 карб. 16 коп. Правда, вони шлють повітрям, і покищо вона надходить дуже акуратно. Передплачую я її через Камкіна, Вашого старого знайомого. Чево і Вам желаю.

Ну, поезії на еміграції можна багато чого закидати, але трибунна вона тільки в тій бранч, що плекається “Свободою”. Бойчукістам можна закинути, що в них нема поезії, але не трибунність.

З Рубчаком я в добрих стосунках, але регулярно не листуюсь, тільки тоді, як якась справа. Він Вам не Ізарський. Побачили б Ви, яка в нього борода! Сам Лев Ніколаєвич не посоромився б.

За портрет Шевчуків дякую. Ні, він мені нікого не нагадує, а до його "Дому на горі" я ніяк не доберуся. Зате я прочитав – зовсім легковажно – "Кохання під час холери" Маркеса, в англійському перекладі, і дуже було приємно. Раджу й Вам. Дуже здорово написано, а при тому долає останні табу, які ще існують у літературі, відрізняючи її – нібито – від порнографії. Але я завжди був за свободу.

Що Ви думаєте про Ніколая Ге? Чи знаєте? Я збираюся написати статтейку про нього й Шевченка – образ Христа в обох. Бо мені замовили щось, що поєднувало б літературу з малярством. Що Ви на таке божевілля? І чи взагалі знаєте картини Ге з Христом? Якщо так, – висловтесь. Якщо ні, – надолужте прогалину общеобразовательного характеру. В обох випадках – рапортуйте.

На Домонтовичо-шерехівському фронті без змін. Зате видали Кафку в перекладі Кошелівця. І то добро. Все-таки – не дисидент. Чи, може, дисидент, але на інший кшталт.

Ну, от, наче всі новості. Принаймні, которі в НІЙорку і навколо. Щасливого передосіння –

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 174

15 вересня 1989

15 вересня '89

Дорогий Ізаровичу,

спасибі за листа й за рок-н-рол. Останній я негайно взяв студіювати, але ані трохи не порозумнішав. Бо на початку вони пишуть, що коріння його сільське, а потім кажуть, що він міський. От і розбери... Довелося вдатися до дипломатичних формулювань, до яких ніби й не причепишся, але щоб це було те, що я хотів, то ні.

Так воно й поїхало до Варшави, а тепер я б його радо завернув, бо – в процесі праці над Ге – є купа нових міркувань про рустикалькість і наоборот. Та вже воно в поштових каналах і не повернеш. Надрукують – то добре, а ні – то ще краще. Але тепер у мене в голові Ге, Ге і ще раз Ге. А Ваш лист ще більше роздражнив мою цікавість.

Приміром, Ви пишете, що Ге міг зустрічатися з Коцюбинським. Це страшно цікаве. Бо Ге описує смерть жінки. Він аналі-

зує свої почуття, коли його мало не зломало горе, а водночас він придивлявся до виразу її обличчя в хвилини смерти для того, щоб потім відтворити його на картині (що й зробив у своєму “Розп’ятті”). Це ж тема “Цвіту яблуні”! Але я ніде не знаходжу ані згадки про зустріч його з МКоц. Крім того, він оселився в Чернігові 4 роки після смерти Ге!

Я прочитав усі російські книжки про Ге, що тільки були. Але я нічого не знаю з українських, якщо такі були, і не знаю, де шукати. А скільки могло бути в журнальних статтях і спогадах взагалі, не спеціально про Ге. Але, поперше, я не мистецтвознавець і не знаю навіть, чи є українська бібліографія писань про Ге. А вже про принагідні згадки в спогадах і мріяти трудно.

Маю враження, що на російщення Ге російські мистецтвознавці витратили чимало зусиль і дуже впертих і солідних. Про зв’язок з Толстим кожна сорока на телеграфному стовпі кричить. А про Шевченка я ледве наскуб дві короткі згадки...

Вибачте, що я тим усім морочу голову, але слово чести, розпука бере. Звідки Вам відомо, що він у родині говорив по-хахалацькому? Чи порівняння з Сковородою Ваше, чи хтось його робив? Стасов згадує про подібності в поведінці, але від себе, а не маю ані натяку на те, щоб Ге Сковороду знав. Зрештою перше видання творів Ск. вийшло десь, коли Ге був на порозі смерти.

Одне могу Вам уже тепер сказати, – що передвижником він дуже хотів бути і яких чотири роки пнувся з усіх сил. Але ні перед тим, ні після це йому не виходило.

Одне слово – дер лянген Реде курцер Зінн – рятуйте, витягайте. Кожний навіть дрібний факт потрібний. А Ви ж старий мемуарист – себто тут – читець на мемуари.

Ага, ще пригадую Вам – так, у Києві багато картин Ге, всі в Музеї Російського мистецтва. Дайте директиву їх перевезти до українського! Негайно.

Вітаю Вас з радіодебютом. Сподіваюся, що Качуровський напише про Вас краще, ніж писав колись про мене. То був би скандал, якби не була потіха. Але і я тут могу похвалитися. Про мене говорило (вже!) московське радіо і то докладно, і казало який я вумний і визначний. Так мені пишуть зі Львова. Я сам не чув.

Про Волошина Ваша інформація дуже цікава, том виглядає вартим уваги. Але знов – без нас.

Нового Кафку я маю, але ще не читав. Там же про Ге нічого не буде, а я ж у стані одержимости.

Мій печонка мені набрид, і я вирішив проголосити себе здоровим. І він – може, тимчасово – пройшов. Ми робимо власні хвороби (поки вони не зроблять нас).

Про дружину Блохина маєте рацію. На жаль. Колись збожеволіла її дочка (тому вони лишилися були в Німеччині), а тепер мама.

Перелажу на незаконну сторінку. Але це буде лише хвостик.

ЛУ й далі борсається. Воно нічого не шкодить, бо ж діло ділом, а слова словами. Але слова часом бувають цікаві. Як от у статті “Привілеї” – про клясовість радянського суспільства, а побічно про застарілість марксизму. Але, певна, річ, частіше все йде на славу всемогутній і всерозумній партії.

Віршив Пахльовської я майже не читав. Зате прочитав статтю про конференцію під Неаполем. Видно, що вона дуже недурна, дуже запальна і трохи з бзиком. Але читати було цікаво.

Мої wspomnienia в стані анабіози чи мораторія. Ви ж знаєте, що я маю одноколіїний розум. Тепер він виключно працює на Ге-знавство.

Правда, не абсолютно одноколіїно. Бо наближається жовтень, і я починаю думати, чи не слід було б кудись дати драла. Я ж усеньке літо сидів на своїй Ясногорі (Клермонт). Як там ся мають приміром річечки Тахо-Тежу з компаньйонками? Ну, і треба ж хоч раз ще побачити Європу з митними кордонами й національними валпатами. Але і про це я думаю тільки, коли перебуваю між дійсністю й сном, не серед білого дня.

Вістка про нові братні музеї в Києві мене дуже тішить. Я пропонував би ще музеї Бабеля, Катаєва, Олеші, Славіна в Одесі. Не слід забувати й мого рідного Харкова.

Ну, пора кінчати цього блідого листа. Нетерпляче чекаю на ревеляції в справі мого підопічного Ге. Кожна крихта буде дорого цінена. А тим часом –

*Щиро Ваш відданий,
ЮШ.*

* * *

Лист 175

5 жовтня 1989

5 жовтня '89

Дорогий Ізаровичу,

радий бачити, що в Америці вже є два поважні центри гезнавства, один на сході, а другий над озерами. Науки квітнуть.

У цій царині кілька зауваг, з дрібними виправленнями або додатками. Книжку Горіної я шукав, але її нема в тутешніх бібліотеках. Припускаю, що це не велика втрата, бо всі ці радянські видання все переспівують як по нотах на мотиви критичного реалізму й російської реалістичної школи.

Ге не мав ряду етюдів укр. селян, а тільки два. Звідки відомо, що він любив укр. народ, ніхто не каже. Мабуть, усім героям належить любити всі народи. Так само і про Сковороду, все це ритуальні фрази. Про народність Сковороди – все це блабла-бла та й більш нічого. Ніякий він не був народний. Щодо Ге, – я й далі не знаю, звідки видно, якою мовою він говорив із селянами. Стасов дає кілька фот того часу, Ге в довгій сорочці, але ніколи не босий.

Яремича я знаю. Але і він русо- і толстойоцентричний, хоч сам хахол і міг би щось інше співати. Спогади Леон. Пастернака й статтю Діллона подивлюся. Катерина Іванівна була не Ге жінка – та була Анна Петрівна, а синова дружина – Петра Миколайовича.

Тепер, голубе, лаштуюся в запірнейські мандри, завтра мають мене летіти. (Добра синтакса, ні?) Тож лист цей не повинен бути довгий. А перед виїздом інформую про стан, ні не уборочної кампанії, а гезнавчих моїх розшуків, або як тепер пишуть на Україні пошуків. Стаття в чернетці закінчена. Вийшла довга – десь 35 сторінок. Хай вилежується. Коли повернуся, – перегляну, відшліфую, додам деякі додаткові деталі (може, дещо підкине й надозірний центр), передрукую і Господи благослови.

Тим часом коротко новини. Аж тепер Домонтович 2 іде в друк. Завтра. Допомогла замітка В. Шевчука в “Вітчизні” і заява редакції, що 1990 року вони друкуватимуть “Романи Куліша”. Теж Господи благослови.

Київська “Україна” дала статтю про Фішбеїна поезії і там мене лагідно погладила по голівці. І за те дяка.

Посилаю Вам сторіночку до Вашої рількеани. Й такі комедії бувають. Чого Америка не зробить у пошуках (сік!) культури. Тим часом з Рільке зробили оперу. З дозволу сказати. Ще добре, що не мюзикал або рок-н-рол.

Ну, от на цьому тепер і урвуся. Якщо повернуть мене плян-месіг у середині листопада – тоді відновимо спілкування двох ге-центрів. А тим часом маю надію, Ваш скрежет зубовний закінчиться і будете Ви як новенький п'ятачок.

Отже, щасливо і авфвідерзеен.

Ваш ЮШ.

Друга фота – з “Огонька”, що бандитизм в СРСР. На жаль, десь загубилася перша сторінка, але й з другої дещо видно.

* * *

Лист 176

23 листопада 1989

23 листопада '89

Дорогий Олексю Григоровичу,

спасибі за пригадку про листопад і то вже на схилку. І це мій перший американський день подяки, щоб НІЙорк спочивав під білим і, звісно, вже брудним снігом. А ще тиждень тому я сидів у мадрідському парку Ретіро і все застеляло жовте листя.

Спасибі за пам'ять про мого Ге і нові біо-бібліографічні матеріали. Тепер я вже думаю про початок наближення кінця роботи над чернеткою. Чи Ви того Тарасова бачили, чи він чогось вартий? Про Врубеля це для мене все зовсім нове. І тим цікавіше. Ви кажете, він був одружений з сестрою дружини Ге. Але дружина Ге – гетьманського роду Забіл, що один з них маломало не став колись Гетьманом України. Виходить малоруська інтрига прорізала наскрізь тіло російської імперії й її культури, куди глибше, ніж ми собі уявляємо... І наскільки всі радянські книжки про Ге – суцільна фальсифікація й замовчування недогідного! Уже хоч би те, що вони ніколи не цитують статтів з “Золотого руна” чи “Аполлона”, а ці статті теж каригідно русоцентричні. От, якби можна було дістатися до архіву Ге, але навіть нема ніде й згадки чи він хоч існує.

А в зв'язку з Качуровським несподівана нова проблема. Я пишу Пліски, а він пише Плиски. І як правильно? Запитайте в нього, коли Ваша ласка.

Питаєте про мої мандри. Тут балянс непевний. Кажучи Вашим стилем, поперше, Європа таки й далі має трохи власного повітря. Подруге, вона вся перетворена на величезний смітник – покидьки, бруд, суцільна помийниця вздовж шляхів і залізниць, а люди чи то збайдужіли (випадок Португалії), чи то озліли (випадок Еспанії). Трудно вже розшукати сліди старого домашнього, людяного людського підсоння. Хоч, правда, маштабів нашого Гарлему чи Вашого Юкліду воно ще не досягло.

Що ж до мене особисто, то повертаюся я з підібганим хвостом. Ой, леле, який же я з біса вже не той... Найсильніше з усіх вражень, – як я безмежно, безмірно стомився. І, так вилядає, вже без надії на відпочинок. Минув, як сон, блаженний час, коли я нишпорив по чужих світах від раннього сніданку до пізньої вечері. Тепер на десь полудень я вже вичерпаний і або сонний – і то невідклично сонний, я лягай у ліжко й спи – або непритомний.

Не обійшлося й без катастроф. В Алкобасі я гепнувся в темній кімнаті, не помітивши сходів і розбив собі коліно. Та це за пару тижнів загоїлося. А от у Саламанці на мене, перше, напала люта застуда, від якої й досі кахикаю. А гірше – послизнувся в ванні, увійшов у конфлікт з її краєм і щось там зіпсував собі в нутроццах, найімовірніше поламав ребро або кілька, від чого й досі не можу лягти на лівий бік. Маю побачити свого лікаря, якого товариства прагну, а покищо яюсь тягаюся по світі. Так що бачите, печінки поводитися пристойно, а от усе довкола заповзлося нагадувати про своє існування.

А головне, що найсильніше з вражень і найтриваліший стан – безмежної втоми. І проблематичним стало, чи колись я ще рушу поза береги Гудзону. Інакше кажучи, моя “завждишня” теорія – вівере перікольозаменте зазнала краху і перетворюється на моріре перікольозаменте.

Так що все це стало не так веселою мандрівкою, як епізодом з Бройтелевого “Тріумфу смерти”.

Та не здумайте мене потішати. Безкорисно й безнадійно.

А Ви питаєте “чи подорож вдалася”. Чи вдалася? Як відповісти?

Буду радий мальченківським і новим “ге-істичним” новинам.

А найкраще свідчення про мій стан – друк цього листа. Це я сьогодні.

ЮШ.

* * *

Лист 177

13 грудня 1989

13 грудня '89

Дорогий Олексю Григоровичу,

щось Ваші листи стали рідші й коротші. Чи все в порядку? Здорові?

Не знаю, чи Ви бачите, що цей лист пишеться не сидючи, а стоячи навколішках, з благальним виразом ув очах. Рятуйте.

Мова йде про того нещасного Тарасова, якого Ви на свою й мою голову згадали. Але почнім аб ово. Я свого Ге таки закінчив, але в чернетці. І він ще потребує тинькування, причепурення і – звірення з більшим числом джерел. Тож, довідавшись від Вас про існування того Тарасова, я кинувся шукати. Поїхав до тутешнього Камкіна – нема. Був та продали. Написав до Вашингтону – нема. І тепер уся надія на Вас. Чи Ви їздите до Вашої книгозбірні? Якщо так, чи могли б зробити ксерокопію? Гроші одразу поверну. Ілюстрації не обов'язкові, але текст. Книжка ця, як мені сказали в Камкіна, з серії невеликого формату і невеликої кількості сторінок. Якщо така експедиція неможлива, чи могли б Ви хоч подати точну назву і видавництво? Буду вдячний по гроб жисті (що, правда, не обіцяю Вам багатолітньої тривалості, з відомих Вам і мені причин).

Антоновича я теж не бачив. Нового видання тут нема (ще?), але на завтра мені обіцяли старе.

Щодо італійського походження Забіл, забудьте. Від часів Богдана Хмельницького вони сиділи сотниками в Борзні, часом також у Ніжені і італіфці з них такі, як з мене. Але чим завгодно краще бути, ніж хахлом, тож вони і стали італійцями, зробили собі два л у прізвищі і т. д. А так вони козакісіні!

Про Панька Ви читайте. Але передусім перечитайте “Без ґрунту”. Це Вам ціля божественна комедія на загибельтнемичу старих і російських мироискусственних і наших рідних традицій. Таке мене текел фарес. Я не хотів про це писати, поки видання не вийшло. Тепер можу. Тільки треба часу, якого чортма.

Мої еспанські хвороби всі сходять на одну – 81, і це річ не-вигойна. Але тепер я трохи відіспався, віддихався і ніби не так погано, як було.

Про підняття народу на Україні Ви маєте рацію. Не підіймається. Але тепер вони ніби намацують, яким ключем цей замок можна б відчинити. Не з мови треба було б починати. Нашим трудящим на схід від Збруча на це начхати. Але економічна самостійність України, про яку вже трохи говорять, – це може зворушити. Нащо кацапам віддавати свої гроші й виробити? Бере за серце, бере за шлунок, бере за кишеньку.

Був тут у Гарварді установчий з'їзд американської МАУ. Приїжджала ціла бригада з Києва. Вибрали начальство. Я був у списку, що мав би їхати, але лишився дома. Не дуже кортить мені сидіти поруч Русанівського, та я ще й свої еспанські рани не зовсім зализав.

Тут кінчаю. Якщо можете діяти про Тарасова, благаю, дійте швидко. Бо Ё виходить ніби цікаво і хотів би я його закінчити.

Ваш Ю.Шевеліні, італієць.

* * *

Лист 178

16 січня 1990

16. 1.90

Маєте повну рацію, старий Ізаровичу, я більший грішник, ніж Ви. Але якби Ви знали, скільки справ я маю і скільки земляків проходить через Клермонт Авеню. Ще трохи, й можна буде перейменувати її на Нову Ясну Полянну, але, звичайно, не світового, а повітового масштабу. За самі останні дні побували тут Лариса Масенко (дочка Тереня), Сверстюк, Брюховецький, не кажу вже про земляків цьогобічних. Скоро дам оголошення в газеті, що хочу придбати незалюднений острів без пошти й телефонів... Зустрічати людей приємно, але й страшно втомно в старому віці. Так що майте співчуття й жаль (не в галицькому сенсі слова).

Дуже дякую за Плиски. Це остаточно розв'язую мої сумніви. Слава Богу, що я запобіг Вашій подорожі до книгозбірні. Тарасова я вже й прочитав, і то свого власного. Ця книжка незмірно краща від попередніх радянських. Він уже перестав бути реалістом – і це велике досягнення. Став він романтиком. І це далеко від правди, але ближче, ніж попереднє. Мій опус про Ё прочитали двоє американців і дуже захоплені. Але відкривається й інша перспектива. Тарас Григорович Другий зацікавився статтею, зажадав її мати в "Сучності" (не читавши. Що

він скаже, прочитавши, не знаю. Вона не дуже ортодоксальна церковно). Тепер її перекладає Оксана Соловей, і є надія, що зможете її прочитати рідною мовою. Так що терпіння й витривалість.

У Гарварді, крім Русанівського, були Мишанич, Федченко, Брюховецький, здається Єрмоленко (якщо не брешу). А американським головою вибрали Фізера. Тепер він посилено агітує мене їхати до Києва з ним і з доповіддю десь на пізній серпень. І що ж Ви на таке? Що на Україні до МАУ провалили Русанівського й вибрали Дзюбу, це Ви, мабуть, знаєте.

Ту чейндж де сабджект – тепер засадили мене за писання характеристики української мови з багатьох, якщо не з усіх поглядів, втискаючи це в 20000 літер. Легше верблюдові пройти через – і т. д. Це в Лондоні видають книженцію про всі слов'янські мови, кожна на 20000, і мені доручили нарис рідної мови. Ідей нових і концепцій туди не вимагають, та і не дуже їх втиснеш в отаке, головні проблеми не ідейні, а прокрустівські. Ділю, отже, свій час між цим, перемашинкуванням Ге й напливом земляків

Про Якобсона я, написавши свій спогад, Вам відомий, перестав цікавитися. Бог з ним. Набридло, не цікаво. Так що Ваша газета з коверти не випала а просто я втратив зацікавлення.

Якщо до Вашої Клівландії дійде французький фільм “Каміла Кльодель”, підіть. Він буде Вам цікавий, Ви ж любите зазирнути до чужого творчого й нетворчого життя.

Помічаєте, що мій друк набрав міцніших фарб? Вам легше читати. Одна добра душа поміняла мені стрічку. Цим разом жадних прохань, тільки привіт.

Ваш ЮШ.

***

Лист 179

13 лютого 1990

13 лютого '90

Дорогий Ізаровичу,

нарікаєте на шерехівський стиль у моїх листах. Але, голубе, це максимум моїх спроможностей. Ви ж самі картаєте мене за неписання спогадів. А я ж не можу розірватися, а до того вже й підтоптаний дуже. На голові в мене і переклад мого Ге і остаточна редакція його первісного, англійського варіанту, і

моя українська мова в чайній ложці, і заморські гості, що вважають за обов'язок прийти понюхати те заморське диво, і от тече вода крізь стелю, і годувати цього дідуся чимсь треба, і хвороби нападають... Йй Богу, історія така жалісна, що я сам плачу. Так що де там до епічних полотен у листах і до писання спогадів... Пожальйте й приймайте такого, як я є, як обставини змушують бути. А вже домальовуйте недомальоване в Вашій обителі спокою й неторканости...

Отже, Ваші запитання, а їх мільйон.

Оксана Соловей моя стара знайома ще з 1941 року, Харків. Могла б бути моєю Сольвейг (а я її Пер Гюнтом), якби не те, що треба багаторічну відданість помножити ще на деякі рисочки нашої рідної Кочубеїхи (не в політичному сенсі, звичайно).

З Кошелівцем я листуюся. Відкається своїм 83-річчям. Має свій світ в Італії, куди їздить щороку і то двічі. Має свій світ, десь між Колодесенням і Урбіно. Знає ціну світу й людині і, зрештою, сам відгороджений від нього тільки в мріях і подорожах.

Про том Гординського і я кажу, як Ви, чому? І ще додаю – для чого? Тим більше, що “Третя сторожа” лежить незрушно.

Про Косача треба було б написати добру й докладну статтю, відокремивши зерно від полови. Поки був живий, годі було й думати про те, щоб простягнути йому руку. Тепер це минуло. Бахтін каже – мертвих люблять інакше. Я додаю – і не люблять інакше. Треба було б, і нікому це зробити. Але я вже неспроможний. Так що буде – здається, це Шекспірове (а може, й зовсім інше). And then there was silence.

Молодший Микитенко до мене не показувався, а я на його виступ теж не ходив.

На похороні Петра Холодного бачив Коровицького. Виглядає він зовсім добре. Слідів знайомства з пані Хірургією не видно. Він і малу промовку держав.

Лариса Масенко не письменниця (дяка Богові!), а мовознавка. Але дочка письменника – Тереня. Енергійна й, здається, трохи вище середнього рівня.

Про Ліну Костенко треба було б писати цілий том. Але читайте в харківському “Прапорі”, 6, 1989 розділ з її поеми “Берестечко”. Це чиста насолода, яку можна мати хіба раз на рік. А в житті вона нестерпна, словами одного знайомого “вредна баба”. Не терпить півправд, куртуазних реверансів і робить

життя ближніх нестерпним. Мабуть, її свого часу не заарештували, бо НКВД їй боялося. І я боюся. Краще бути оподалік.

Ви кажете, не треба їхати. І я схильний так думати. Тепер оце "Правда України" синхронізувала приїзд Грабовича й Ко з назвами доповідей на серпневій конференції – з нападом на цього відомого й запеклого німецького коляборанта. Але приїжджі гості всі як один – до побачення в Києві. І повезли мою тему. Зватиметься "У довгій черзі. Проблеми реабілітації" і число пашпорта записали кудись там... Так ото і awei Seclen lelen in wliner Brust.

Не Кондратюк, а Кравчук. Але про дітей він правильно сказав. Але з другого боку історію завжди рухають не старі, а діти...

Кінець листа. Далі буде – сподіваймося

На мій сором, поняття не маю, що таке Бонгс. Хочете просвітити?

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 180

13 березня 1990

13 березня '90

Дорогий Олексю-Стовпнику,

Ви трохи переплутали події. Доповідь про реабілітації ще не написана, ще й не почата, вона тільки в моїй голові. Добре, що Ви тексту не жадаєте, але якби й жадали, то нічого б з того не вийшло. Бо вона має або взагалі не писатися, або писатися літом. Тим часом мене підбиває написати про те, як з нашого брата видурюють гроші й комп'ютери. Але хто б це друкував, як усі показалися? Оце тепер Пажох і всі НТШівські керівники з усіх континентів рушили до Львова відновляти львівське НТШ. А поїхали вони на запрошення Академії, а що таке теперішня Академія ми добре знаємо. І буде це не незалежна інституція, а канал яким пливтимуть гроші до Академії. А їм усім це і "невдомёк".

Якби моя Сольвейг переїхала до НЙорку, то вона б перестала бути Сольвейг. справжня С ніколи зі своєї хатинки не вирушала, там чекала на Пер Гюнта. Близькі екс-Сольвейги обертаються Солохами. Поезія потребує віддалі.

А як Ви, не бачачи людей, знаєте, що Вашого kota звать Меттью? Він сам Вам сказав?

Ваші запитання про спільних знайомих. Кошелівцеві я привіт передати можу очевидно, при нагоді. Ні, з Петром Холодним я не був у близьких стосунках. Він не був цікавий співрозмовник, був з тих, хто, як Чижевський, говорить з людьми про всякі дурнички. Я поїхав на похорон, бо він добре ставився до Академії, робив обкладинки, різдвяні картки... А тепер ні одна свиня з Академії не хотіла поїхати. Ну, а крім того, з уваги на Наталю Ливицьку, яку я вдруде впровадив до поезії після тридцятилітнього сну. Барку я не бачив сто років і тим не журюся. Не маю смаку до жадної святенности. Веретенченко надіслав мені традиційну різдвяну картку із стишком. Це і всі наші стосунки протягом довгих років. Горбачі живуть без великих змін. Самотні вдвох, діти далеко. Він перевидає замовчані старі видання, відлаюється на тих, хто комунофільствує, вона піклується дисидентами, але їх дуже поменшало.

Про Бонгса при нагоді напишіть дві слова, тільки для того, щоб я не був зовсім анальфабетом. Занурюватися в нього я ледве чи буду.

Моя особиста проблема – наближається квітень. Це місяць моїх подорожей. Чи їхати тепер? Вабить, а серце каже – не рипайся. І так цвай зеелен лебен ін майнер бруст. (Там ще багато чого розпаношилося.) Толстой у моєму віці (на рік старший) вирушив у мандри. Доїхав до Астапова й помер. Моменто морі. Але з другого боку, чи він – і людство – багато виграли б, якби він лишився в Ясній Полянці? Отже, їхати – не їхати – їхати – не їхати.

Дали мені читати Григора Тютюнника. Справді подивугідна майстерність у спостереженні, в мові. І чудо, як тоді ще зберігалось старе село. (Тепер, кажуть, уже ні.) Але дуже “агрικультурне”. А я ж містюк...

В “Вітчизні” я читав першу половину “Україна чи Малоросія” (вони по-дурному полілили надвоє). Це Хвильовий у всій майстерності і з великої літери. Була поголоска, що знайшли й кінець Вальдшнепів, але я знаю все з других рук, і, може, брехня.

Сувеніром посилаю запрошення на Брюховецького, з моїм пшемувеней. Про наступно-неділішню конференцію знаєте зі “Свободи”. Це буде моє останнє гавкання перед публікою.

Привіт котові унбеканнтервайзе. Цю породу я люблю, хоч мабуть, як і Сольвейгів, більше здалеку.

Вибачте за численні “блуди” в листі. Я тепер став страшний блудник.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 181

7 квітня 1990

Visby, 7.4.90

Я наважився. Під лежачий камінь і вода не тече. Отже, привіт із Швеції.

As over, ЮШ.

* * *

Лист 182

22 травня 1990

22 травня '90

Дорогий Ізаровичу,

одне летадло привезло Вам мою картку, а друге привезло мене. Правда, я волів капіталістичне летадло і спеціально з цією метою подався з Праги до Цюріху. Там мені давали, як й передбачав, дуже добре вино. А перед тим показали гастролію стокгольмського королівського театру, де Інмар Бергман поставив "Маркізу (так! Не маркіза) де Сад" Юкіо Мішіми, і дуже знаменито поставив.

Прага, щоб Ви знали, варта оглядин; такі, може, були б і німецькі міста, якби Гітлер і Черчїл їх не понижили. І президент у них добрий, не лайте його, і місто виглядає після Польщі як західноєвропейське зовсім. І передвиборний настрій у них схвильований, розумний і стриманий. Провінція чеська, правда, трохи більше пахне сходом (я був у Будейовіцах), звідки походить будвайзер-пиво (з навкіллям і в Кутїй Горі).

Натомість Польща – це суцільна кривава рана і суцільна істерика. Уперше я усвідомив, що таке було те повоєнне переселення поляків зі сходу на зєме одзискане. Жила собі родина у Львові – і раптом їдь. Але куди їдь? Це не були міста, це були купи цегли. Гданськ, куди привезли були віленців, Вроцлав, куди львів'ян, – це не були ніякі міста. Це так, як возили наших розкуркулених – тайга чи тундра й голі руки, самі будуйте, де жити.

Поляки відбудували чимало. Між іншим, чудово відбудували в первісній формі дві старовинні вулиці Гданська, університет у Вроцлаві – Бресляві (на що не спромоглися навіть багаті німці – на місці мюнхенського бургу модерні крамниці, ні слїду від старого Вюрцбургу). Так само старе місто в Варшаві – чудо,

і буквально з нічого. Але навколо того й тепер пустирі де височать советського стилю “высотные здания”...

Навіть Перемишль, що не був зруйований, півстоліття не ремонтований, не брукований, не мальований. Жаж.

І суцільна гістерика в усіх костелах, виставки про Катинь, конвеєр богослужб, де більше політики (проповіді, національні кольори, навіть на розп’яттях), ніж релігії. І неупорядкованість, і неприглядність життя, і черги до всього, і авоськи...

Після упорядкованої й стабільної в усьому Швеції це був контраст без перебільшення трагічний...

Лікар не пускав мене, я поїхав і не шкодую. І чуюся не гірше. А переможців, як відомо, не судять.

Мих.Серг. таки показує бонапартівські зубки. Думаю, що в нього була з Бушем умова типу молотово-ріббентропської: відпусти сателітів, ми тобі гарантуємо імперію. Як далеко він піде в де-лібералізації країни, сказати ще важко.

Жила – досить примітивний, патріотичного типу, але, здається, не пройдисвіт. А що він прочитав Ваші сочинення і згадав їх, то це робить йому честь.

Забув, чи Ви дістаєте “Нові дні”. Журнал, звісно, кричущий. Але посилаю Вам звітти про Вашу рідну Полтаву. Якщо не мали, то може бути Вам цікаве.

А по сій мові будьте здорові. А я мушу відпочивати й декочуватися. Але трохи мандрів – це добра річ.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 183

15 червня 1990

15 червня '90

Дорогий Ізаровичу,

не скоро пишу, бо складав свою доповідь для Києва. Чи я поїду чи ні, а текст я їм обіцяв. При цій нагоді шлю Вам для ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ порядок денний перших двох днів. Щоб Ви бачили, в якому товаристві я мав би бути. Принаймні протягом дня. Нічні гості в друковану програму не включені. При нагоді читання цієї програми зверніть увагу на блискучий стан академічної друкарської машинки. Проти неї то й моя маленька супутниця життя виглядає чудом техніки.

Я не бачив жадних відгуків на мою книжку, крім невеличкої статті Кедрина, яку я сам у нього вижебрав і в якій нічого не сказано. Якщо Ви десь бачили, скажіть, щоб я міг розшукати й приєднати до своєї колекції Шерехіяни.

Мій Ге писався для березневого числа. Але я приїхав – і нема. Виявляється, вони вирішили, що стаття довга (30 сторінок машинопису) й її відклали до подвійного числа. Принаймні так офіційно кажуть. Побачимо, як воно буде. Може, так, як з “Третьою сторожею”.

Щодо моєї книжки, яку Ви бачили на языкє родных осин, то її таки Гарвард видав в англійському оригіналі, Ви не помилилися.

Бачу, що Ви в слов’яно-німецьких стосунках на боці німців. Я ні, я за слов’ян. Звісно виганяти німців нах Вестен, нах Вестен було варварством. Як і вселяти до цієї руїни-пустелі поляків. Але переганяти людей назад було б не меншим. У реставрації старих міст поляки кращі від німців. Ті будували безстилеві будинки, сотнями. А поляки відбудували старий Іданськ, і стару Варшаву, і університет у Вроцлаві першорядно. Ви скажете – дон-кіхотство, фантазія, непрактично, маєте рацію, але не невміння. Ви пишете Прага столиця німецької імперії. Не зовсім. До цієї імперії належало пів Європи, не самі німці, а Карл розмовляв купою мов. Назва Праги ясно каже, що заснували її таки чехи. І навіть у найгірший час, після Білогорської битви, чеська мова була упосліджена, але не викоренена. Вибачте за вибух слов’янського патріотизму...

Ви питаєте, кого я зустрічав з наших людей. Тільки в Парижі. Один день я був з Софією Яневою, другий з Кошелівцем і Андіївською. З п. Софією ми дивилися в Комеді Франсез Брехтового Галілея, з Кошелівцями оглядали виставку ван Донгена. Ні в Варшаві ні в Празі я своїх не шукав, хоч декого навіть мав адреси. Я потребував абсолютного занурення в чуже, хай тільки, як казали галичани, “з видження”.

За книжку видання Академії нашої, що готова зробитися в Ваших руках казус беллі, не гнівайтесь. Друкарня Чайківського впала жертвою пожежі, і тепер уже ця об’єктивна причина вирішує ближчу долю книжки.

Словник Ірклівського я бачив тільки здалеку. Мабуть, 100 долярів він не вартий. Принаймні я не платитиму.

Напалисьте на мене за Барку. Даремно. Я вважаю і біль-

шість Тичининої "Партія веде" за добрі вірші. Якщо відмовитися від ідеології. Так у мене й з Барчиною святенністю. Не за неї я приймаю дещо Барчине. Не все, не все.

Мусів би я ще стати в обороні Гавела, але досить уже моїх контратак. Хай живуть і він і Ви. Вітайте від мене Бориса.

Доброї ночі. Як серби кажуть, лаку нот. Легку.

ЮШ.

* * *

Лист 184

30 червня 1990

30.6.90.

Після півгодини в Вашому рідному штаті Огійо, набираюся мудрості в Іллінойсі. Звідки пересилаю привіт.

ЮШ.

* * *

Лист 185

11 липня 1990

11 липня '90

Дорогий Ізаровичу,

спішу відповісти на Ваші запитання про вихід чи невихід різних книжок. Во первих строках мого письма сообщаю, що мої, як Ви кажете, варті далі не друкуються. І завтра я їду туди, щоб рукопис забрати. Бо якого біса він буде там лежати й порох усмоктувати. Хай лежить у мене. А я вступлю до товариства акторів погорілого театру, вибачте, авторів невиданих книжок, де, як мені недавно казали, Вас вибрано на почесного голову.

Подруге, друкарня Чайківського згоріла не невідворотно, зокрема книжка, що Вас цікавить, ціла. Усі коректи тексту вже (вже!) закінчилися, два індекси складені, один їде тепер до надгудзонської столиці, тут має возсоединитися з другим індексом (себто частини Струмінського), утворити один суцільний індекс, і тоді книжка може переможно прямувати до друку і оправи. Але ця возз'єднальна операція потриває, бо її повинна зробити Марта, а до неї до Канади, де вона не живе, мають приїхати якісь там родичі з України і тому вона їде до Канади. Якщо це Вам непойнятно, то воно й мені не дуже. Але що це означає затримку на пару місяців, то це ми розуміємо. Одне

слово, не втрачайте надії, одне з двох, або книжка вийде за нашого з Вами життя, або не вийде.

Ваш майбутній шлюб з Череватенком я благословляю. Тільки Ви не написали, чи це мав би бути один з Ваших романів, уже друкованих, чи наоборот, той, що Ви тримаєте під матрацом.

А от про статтю Зінькевича в Сучності про цензуру, то тут Ви щось наплутали. Поперше, такої статті в реальному, не ілюзорному світі не було, подруге, і не може бути, бо Зінькевич і Сучність он но спікінг термз. Так що де ж вона була? Позакак вона важлива, слід було б мені її прочитати.

Моя київська доповідь ще переробляється. Тим часом я подав фота й анкети на візу. Якщо не дадуть, не плакатиму. Якщо дадуть, то це ще не зобов'язує мене їхати. Тим часом я дістав запрошення зі Львова, на яке відповів дякую, ні. Тим часом я дістав запрошення з Харкова, на яке відповів дякую, ес. А знов ж чи їхати, то побачимо. А тим часом у мене з'явилася нова хвороба, цим разом животного характеру. І вона може спрямувати мене до іншої подорожі. Тим часом поволеньки пишу далі свої wspomnєnia. Оце написав Гніздовського і "Арку". Як так буде далі йти, доберуся й до Ізарського. Але не бійтеся. Я про своїх приятелів пашквілів не пишу.

Після чого всього одважую Вам доземний уклін і прошу відповідь. А пропо, чи дістали мою картку з Урбани? Урбана цього року була мало цікава. Брайчевський і Горинь не приїхали, а Лариса, навпаки, приїхала.

Ваш ЮШ.

На конверті дві рожі. Одна від мене, а одна від поетки.

* * *

Лист 186

8 серпня 1990

8 серпня '90

Дорогий "Старий Ізарський" (це цитата),

мерсі за листик з датою 16 липня. Правду кажучи, я не дуже розумію, чому Вам слід утримуватися від видання Ваших романів на Україні. Те, що вони еміграційні, – це аж ніяк не перешкода. Еміграція для них – екзотика, і вони аж трусяться, щоб збагнути нашу велич. Я мав недавно для радіо розмову на теми

“ми і ви” з Сергієм Білоконем. Я, значить, обережно, кажу, що не слід ідеалізувати еміграцію, що тут є різні люди і подібні самозрозумілі речі. А він ніби й не чує (і таки не чує) і все своєї – яка еміграція чудова, які ми всі тут герої й мудреці, – хоч теши йому кіл на голові. (До речі, Білокінь там таки казав про конечну потребу перевидати там Ваш “Київ”, який він читав, так, читав.)

Інша справа, що вони там можуть робити різні коники з текстом – скорочувати, по-своєму тлумачити, переставляти акценти. Ось в останньому (3) числі “Мовознавства” реабілітували Ганцова і передрукували його статтю. Але про головне в Ганцова – його теорію походження української мови – півречення, та ще й добре завуальовано, а натомість передрукували його випадковий виступ на тему сучасної літературної мови. Наслідок – перекручений образ Ганцова. А все-таки, мабуть, навіть так краще, що його воскресили, ніж коли б далі ніхто про нього нічого не знав.

У мене взяв згоду на редагування ним збіркм моїх літературних статей Жулинським (тепер – міністер культури). З Харкова пишуть, щоб видати збірку – пів літературну, пів мовну там. Римарук каже мені, щоб видавати “Сторожу” в них. Їхні, як він каже, “хлопці” організували приватне видавництво, видали якусь книжку, вона моментально розійшлася, й вони добре заробили. Тепер вони хочуть видати мою “Сторожу”, і Римарук гарантує мені, що вона теж розійдеться за пів години. “Привозьте з собою до Києва”. До речі, Римарук пише справді добрі вірші. Ваша інформація про нечитання там книжок стосується до казенної літератури, не до нас.

Але міняю тему на свої новини. “Сучність” повернула мені рукопис. Жадних висловів убоління. Порада видавати на Україні. Фінита ля комедія. Тепер пробую щось зробити з Зінкевичем. Бо перешкода видавати там – і поважна – технічна. Це ж країна майже без пошти. Авторських примірників не буде як передати (один передадуть кимсь). Як ітимуть коректи – як на Марс... Але ідеально, я б друкував малий наклад (десь 500) тут, а паралельно, необмежену кількість – там.

А друга новина – я нарешті виїхав з Німеччини і в дорозі до Швеції. Тут до речі запитання до Вас. У моєму тогочасному щоденнику читаю такий запис, під 12 січня 1950: “Після прощання в Мюнхені (Ізарський у Пазінгу, Дивнич увечорі на станції) прибули до Люнду”. Чи можете мені розтокмачити, чому Ви на Пазінгу і що там робили? Адже поїзд там стоїть 5-10 хвилин. Чи

вийшли на перон і помахали хусточкою? Я не пригадую, як це було і при чому тут взагалі Пазінг. Чи можете мене просвітити?

Ваше запитання слушне – чи я пишу хронологічно чи портретно. Відповідь – взагалі хронологічно, але в період МУРу нашого брата було стільки, що кожного треба подати окремим портретом.

Я в Чиказі не був і звідти картки Вам не посилав, а послав таки з Урбани. Може, Чікаго тільки шльопнуло свій штемпель, мовляв, і ми хочемо ввійти до історії.

Дружина Гніздовського, Стефа, нічого спільного з Борщакком не мала.

Вона з галицької заробітчанської родини, народилася вже у Франції, спочатку говорила тільки по-французьки, а нашого д і досі не навчилася.

Цілком поділяю Вашу оцінку “Без ґрунту” й тішуся нею. Того ж я й старався видати і тридцять літ пропихав рукопис!

Але це вже є на іншій сторінці, проти правил доброго тону. Не знаю, що буде наступне – лист з НЙорку, картка з Києва чи картка з Мордовії. Моліться за мене.

Ваш ЮШ.

P.S. Якщо я їду (візи ще нема), то 22.8.

* * *

Лист 187

30 серпня 1990

30.8.90

Сердечно вітаю з Києва, в до Харкова.

Щиро ЮШ.

* * *

Лист 188

30 вересня 1990

30 вересня '90

Дієслово мовчати відмінюється так: я мовчу, ти мовчиш і так далі.

Але, дорогий і золотий Олексю Ізаровичу, я справді в майже неписьальному стані.... Ні, не якась означена хвороба, а просто надмір активності, вражень і зустрічей.

Ви мали рацію – не треба було їхати. Не через політику. Політично беручи, нічого злого мені не зробили. Навпаки,

носилися зі мною, як з номенклатурником. Вітали мене, дали мені на кожний день авто з шофером, яке возило мене і по Києву, і по Харкову і до і по Чернігову й Чернігівщині, і мав я не кімнату, а три, і годували мене в закритому номенклатурному ресторані з ікрою включно. І на мої виїзди туристичного характеру давали мені кожного разу найкращого місцевого археолога-краєзнавця. І навіть погоду мені зробили першорядну.

Не можу нарікати. Я б не мав такої дбайливості якби завжди був там, зробивши стільки, скільки зробив тут. І, зрештою, вони й не дуже знають, що саме я зробив.

Але що мене вибило з колії і сплутало всі враження в хаос, це був надмір зустрічей і вітань. Зустрічі з колегами, з колишніми студентами, газетні інтерв'ю, газетні інтерв'ю, телебачні інтерв'ю, запитання, подарунки, вітання. Я очманів цілком, утратив зв'язок часу й послідовність, усе перетворилося на якісь невмотивовані події й зустрічі. От Вам один прояв цього. Уже тут мені показали листівку, яку я вислав з Харкова. На листівці харківський краєвид (Ви здогадалися – пам'ятник Шевченкові). А мій текст на листівці – привіт з Києва! Ніякий Кафка не вдумав би такого.

І так тепер я не знаю, коли що було, люди й події вириваються поза хронологією і поза мотивацією. Бачу обличчя, але не знаю, де й коли. Або знаю, де й коли, але не бачу облич.

Доповідь для Києва я прочитав “можливо”. Але доповідь для Харкова – мене намовили зімровізувати її (київську я мав написану ще тут), і це вийшов скандал.

Я все-таки не шкодую, що поїхав, такого Києва я ще не бачив (може, він був таким у сімнадцятому році, але я тоді ще пішки під стіл ходив). Звичайно, все це – кружляння метеликів перед полум'ям свічки, знищити це буде дуже легко, і може, це станеться навіть перед тим, як цей лист до Вас дійде. Сум і шкода людей, шкода тих видив, що вони бачили. Але самé враження незвичайне. Це все-таки фантастика, як ми зберігаємо себе (і як ми не можемо опанувати ситуацію).

З книжками своїми для видання я не досяг нічого. Хто вже й не питав мене про них, а з ким я не погоджувався в концепції. Так що нічого до друку не пішло. І тут не краще. Про Сучність я Вам уже писав. У принципі я ніби домовився з Смолоскипом, але, доставши рукопис, Зінкевич перестав відповідати на листи. Мабуть, мій стиль і настанова до людей і подій – скептицизм і

неприховування незачесаного – йому не відповідають. А часу багато я вже не маю, і досвід подорожі це потверджує. Я переконаний, що будь це все десять років раніше, не було б такої каші в голові й беззахисності перед враженнями.

Напишіть про себе й діла тутешні. Якщо Вам буде цікаво, замовте мені спогад про подорож мою до Плисків (Плисок?) і могили Ге. І вобче озвіться.

А тим часом – усім добром, –

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 189

17 жовтня 1990

17 жовтня '90

Нарешті, я довідуюся, що Ви живий і відносно здоровий, чому дуже радію. А що більше ховаєте голову в пісок, ніж ходите до лікарів, то добре робите. Лікарі допомагають на чуму й холеру, але не на повзучі, тихі, індивідуальні хвороби. А особливо американські, що вірять у статистику, у механіку. Цур їм.

Думаю, що Ваше уявлення сьогочасної нашої батьківщини, щонайменше одnobічне. Багато чого бракує, багато чортовиння, але не можна заплющувати очей на здобутки. Для прикладу – на Чернігівщині, а, мабуть, і поза нею, але на Чернігівщині я сам бачив – кожне село, навіть глухе, кожна хата має електрику. Ідилічних хат, мазаних на біле не стало, але думаю, що нові одноповерхові під бляхою, мабуть, кращі для життя. Головні дороги не гірші від американських (у бічних, правда, і чорт ногу зломить). І так усе.

Ні, на хуторі Ге я нікого ні про що не розпитував. Бо і які ж можуть бути люди, що його знали – він помер 1894, отже, це мали б бути люди народження 1874. Де Ви таких візьмете? Але його пам'ятають, у клубі є його кімната, на стінах репродукції. Скільки там ініціативи жителів, а скільки організоване владою, не можу сказати, але є. Плиски – велике, за кілька, може, з десяток кілометрів село. І там усі знали про його хутір. І слава його добра. Але скільки там живих споминів – мабуть, ніяких. Населення його хутора – 29 осіб, як мені сказали – самі старі, молодь тікає до міст. Плюс два кияни, вони там мають домок на літо, два брати, обидва музики, грають і самі роблять, один скрипки, а другий кобзи. Зимують у Києві. Ентузіясти національного відродження й самостійності. Були попереджені про

наш приїзд, чекали, хоч ми запізнилися на кілька годин, наготували для всіх нас гумові чоботи – бо були дощі, до моглили Ге не пролізеш у міських черевиках. Просили нас на чай, але було вже коло 10 години вечора, дорога до Києва – три години, і ми поїхали. Садиба Ге не збереглася (як і Кулішева), але пам'ятник і могила в добрій формі, доглянені. Скільки можна судити з баченого в світлі ручних електричних ліхтариків, пам'ятник-погруддя Миколи Ге (там і жінка його похована) монументальний, велика борода. Удень ми б це краще бачили, але нічна візита, через болото, калюжі, стежки, слизьку глину, в мороці, нас велили попід руки, щоб не впали, брати-кияни, – це все створило особливий настрій. І, певно, запам'ятається на решту життя. А Куліша – Ганни Барвінок – Білозерського могили в Мотронівці була в переднічному присмерку, і це теж був настрій. А до того, уважні люди, рідні морди, непролазні дороги (бічні), куди б ні один американець не поїхав автом, а нас везли – це теж незабутнє.

Питаєте про Харків... Місто чи не потроїлося, те, що я знав, звуть тепер Старий Харків. Відбудовано все, багато переплановано, саме закінчили нову оперу, три хвилини ходу від моєї колишньої хати і від старої опери (де тепер буде оперета). Мене зустрічали на аеропорті з жовтоблакитним прапором і хлібом на рушнику. Але на міській раді, на відміну від Києва, такого прапора нема. Майдан перед Держпромом – про який колись Барбюс писав, що це найбільший майдан Європи, озеленили (як тут кажуть “о-сквер-нили”), і він тепер трохи затишніший. У Будинку проєктів, там таки, тепер, – університет, а там, де мене вчили колись, тепер якийсь технічний дослідний інститут. Був я і в своїй колись хаті, нахабно подзвонив до “свого” мешкання, мене впустили, говорили зі мною по-українськи (може, бачили мене на телевізії). Там по-старому, як тут кажуть, комуналка, три родини при одній кухні (за мого часу було 4). Але в нових будинках, кажуть, тепер тільки однородинні мешкання.

Ваше уявлення, що – цитую – “занедбано все, замучено, сплюндровано” – вибачте, типово емігрантське, ансьєн-режимове. Усе це далеко складніше. Проти Заходу, звичайно, все бідно й трудно, але країна – не в руїні, люди повні енергії. Ледве чи зрушення досягне мети, але я не виключаю й такої можливості. Але що стільки є живого й творчого після такого режиму

– це справді чудо. А ще більше чудо, що з них або майже з них тип ледачого хахла. Тутешні люди вгризаються в життя, і слово їх тверде, певне й безжалісне. Режим і життя виховали новий гатунок людини.

На цій оптимістичній ноті бай-бай.

ЮШ.

* * *

Лист 190

20 листопада 1990

20 листопада '90

Дорогий Ізаровичу,

мерсі за листа. Мало не місячної тепер давности. Причини – раз, собачий вік, коли швидко надходить втома, а два – моє київське зобов'язання. Чолов'яга, що мене скрізь возив і водив, зажадав за плату статтю про Михальчука – він редагує збірник про нього. Михальчук мене на даному етапі мало цікавить, але я не міг сказати ні. І тепер усе мучуся коло того. Хоч до того часу, може, вже буде військова диктатура, неосталінізм і What not, але мушу написати, незалежно від моїх там акцій у майбутньому. А термін до кінця листопада, і тепер ночей недосипляю і дні маю...

Дуже радий почути, що й Ви теж харків'янин, бо я тепер цю породу вишукую й вербую з них передплатників "Прапора". Ви мабуть бачили мій дебют у сльозоточивому жанрі в "Свободі", але не традиційний одеський мотив – одне з двох, – давай деньгі. Так що бережіться, а можу й вас почати вербувати.

Фактичні поправки й доповнення. Бібліотека ім. Короленка в Харкові колон не мала. Мала їх університетська. Ця, здається, ай далі там, хоч весь університет тепер під якимись технічними інститутами, а університетові дали будинок проєктів. (Чи Ви його бачили? Імпозантний.)

З К до Х і назад я летів, Полтави не бачив. Раз, що це економія часу, а два – мене налякали, що поїзди в дуже поганому стані, а до вагонних туалетів краще не заходь.

Хто Вам казав, що книжки ТАМ не продаються? Ще й як. Розхапують, як цигарки. Якщо це заборонені або нережимні. Тираж 50-60 тисяч за пару днів зникає, як не було. І "неформальні" видання йдуть дуже БОЙКО. Одне передруковує продовженнями мою книжку про мову 20 ст. Друге, присвячену – Ви б думали кому? Гайдегерові. Єс, сер.

У школах я не був. Казали мені, що в Харкові українських три.

У Гончара я був. Годували мене, дуже привітно, а що ми їли – не згадаю. Він дуже милий, дуже людяний, але мусить виступати як трибун, а це зовсім не його амплуа. Подарував мені свій роман “Циклон”, бо це про Харків за німців і полонених на Холодній Горі. Напис він зробив дуже милий, просто справді сердечний (ми ж знайомі з передвоєння), але сам роман... Тут і там добрий абзац, а поза тим промови картонні, герої бляшані, а все в цілому соцреалізм. Не знаю, чи він це бачить і розуміє, але так чи так стати інакшим він, напевне, вже не зможе. Був у нього партквиток, він його тепер позбувся, але книжки його лишилися партійними. Всі сто томів. Це треба бути такими ідіотами, як Леонід Рудницький, щоб подавати його на Нобеля.

Мою доповідь про реабілітації Гунчака дістав – не від мене – від рухівського Інформбюра і хоче давати її до грудневої Сучности. Коли це не зміниться, можете її там читати. Але читання мало цікаве.

З літераторами я мало зустрічався і все похапцем. Жулинський мене розцілував і зник. Валерій Шевчук дуже грубий. Але вони були більше на літфестивалі “Золотий гомін”, а мене там не було.

Нове в мене, чого зовсім не було, – ностальгії за природою. Колись Загребельний вабив мене – приїжджайте в травні, квітнуть каштани. А я йому – Каштани я можу побачити і в Парижі. І це не була поза. А тепер от тягне до кивівських пейзажів, до нічної подорожі по Чернігівщині, коли над могилою Кулішів присмерк, а дорога до Ге й далі назад до Києва – тиша, темно, горобина ніч, спалахують беззвучні блискавиці. Так я тепер усе це бачу й забути не можу. Не можу сказати, що саме, але є щось у цій природі зовсім не таке як інде.

Ваші запитання, коротко, пунктиром. Зінкевич ніби почав друкувати.

Діла Сучности неісповідимі, але думаю, що Мюнхен зліквідували зовсім. Академія дихає на ладан уже сто років. Але щось вони все-таки видадуть перед остаточним сконанням. Так що не журіться.

Ну, от, по цій мові будьмо здорові. Бо вже друга сторінка, і мелким почерком.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 191

17 грудня 1990

17 грудня '90

Не хваліться, Ізаровичу, двосторінковістю – бо які інтервали між рядками в Вас, а які в мене ! Так що отожд...

Мерсі за привіт Михальчукові. Він уже (нарешті) поїхав до Києва. А чи доїде й коли, про це довідаємося пізніше.

Тим часом може похизуватися моїми дебютантськими успіхами на рідному ґрунті. Мою київську доповідь перешльопали в “Україні” (з огидними помилками і ще огиднішими “поліпшеннями”) і в “Слові” (тут чесніше й краще). А в другому томі свіжовиданих творів Миколи Куліша витягли мою стару статтю про цього автора (Ви маєте її в “Не для дітей”), дуже комічним способом. При цій нагоді я перечитав своє сочинення. Нічого, досить трогательно й повчательно... Так що бачите, ростемо ж ми гей, Ваш молодий автор. Може, при цьому й Вам закортить.

Щоб покінчити з моїм творчеським рапортом, сиджу тепер над “Книгою большому чертежу”, але це вже для американців.

Харківські “проекти”, звісно не найкраща в світі архітектура. Але їх переоблицювали, це раз, поставили перед ними опудало Леніна, це два, і, нарешті, три, замість порожнього майдану зробили “зелені насаждения”. Щодо нашого рідного г, то воно було й за батюшок-царів, тільки тоді в третьому класі. А втім занотуйте – я сам того в поїздах не бачив, тільки казали мені. Так що, може, й неправда.

Моя харківська кампанія поволі розгортається. Має зворушливу прозу, на моє прохання, переддрукували й “Укр. вісті” (не знаю, чи Ви їх дістаєте). Але тут причина – ніхто не приймає передплати на “Прапор” – ні Кремкін ні Гунчак. Нет – і вже. І старайся тут. Маєте пораду? А до мене вже видзвонюють харків’яни, чиє сумління я розбудив.

Повертаючися знов, як той пес, на бл. свою – тираж “України” 125000, “Слова” 20000, а Куліша 28000. Коли я мав такі тиражі? (До речі, “Слово” має вже не тираж, а наклад. Бачите, наука не йде до бука.)

Повертаючися до узагальнень про продаж українських книжок – я думаю, що не взагалі не купують українських книжок, а не купують соцреалістичних, офіційних, безобличних. Ви ж знаєте, що “Маруся Чурай” Нашого enfant terrible, Ліни

Василівни за день чи два випродалася на понад 100 тисяч накладу. А тепер порівняйте з часами українізації. Нормальний наклад тоді був 5000.

Найсмішніше в цих матеріях, що я професійний песиміст і в майбутнє не надто вірю. Але Ви мене на сто відсотків перепесимістили, і я змушений виступати з зовсім не моєму оптимістичному амплуа. А що коли я почну атаку якраз з песимістичного боку?

У "Прапорі" читаю ранні новельки Підмогильного. Це число 7. Чи Ви їх знаєте? Вони мають свій стиль – я б сказав монументалізм у мініятюрному масштабі.

Нещодавно я виявив, що мій рідний Харків, до якого й Ви лаштуєтеся, має а Америці "сістер-сіті" – Сінсінаті. І трохи харків'ян туди їздить. Уже маю їхні матеріяли, але з задніх дверей. Не знаю, чи пробувати полізти до передніх.

Що означає Ваша спіраль навколо Вашого підпису? Сквородинську змію?

Ну, по цій мові будьмо здорові, і не труїться нічим, а харчами зокрема.

Ваш ЮШ.

1991

* * *

Лист 192

30 січня 1991

30 січня '91

Дорогий Ізаровичу,

п'ять тижнів від Вашого листа. Ганьба мені. Але я не байдикував, а читав, як проклятий, другу коректу своєї "Третьої сторожі" і першу німецької книжки. Не розгинаючи спину, не підводячи голови, все на світі занедбавши. І якби Ви знали, як мені остобісів цей автор...

А Ви ще й пишете, що моя київська доповідь була геніяльна... Я б хотів, щоб вона була. Але чорт з нею. Для людей ТАМ вона недоречна, бо не можна вимагати від тих, кому випала місія проломити темряву, ширяння в небесах. ТУТ тая клята

темрява й примітив ще густіші, ніж там. Отже, для історії... Але історія теж добра потаскуха, вража баба. І так – і день іде, і ніч іде і, голову схопивши в руки...

А тим часом тут був справжній переполох. “Літ. Україна”, яка досить акуратно прибувала до передплатників, раптом припинилася. Останнє число – з 13 грудня. І то не мені самому, а всім передплатникам. Чинилося смятєние в умах. Чи не закрили? Чи не посадовили редакцію? Дзвонили до радянської місії (не я). Відповідь – не хвилюйтеся, тепер вона буде надходити не повітрям (за що з нас здерли добрі гроші), а морською поштою. Не знаю, чи це просто викрут. Але в кожному випадку – це репресія проти видання, яке мабуть, найдалі йшло в порушенні старих норм (хоч з колосальними рецидивами). На такі речі там “народ” винахідливий.

Відповідаю на Ваше вопросне запитання в справах харківських. Університетові дали будинок проектів. І, скільки можу судити з моїх бліц-відвідин, це була дотепна думка, і йому там, либонь, непогано.

А Педінститут на вул. Артема, де колись був Наркомос і де розпинали Курбаса, темне лігво Скрипника, а потім Хвилі і Ко.

Маєте ще адресні запитання? Радий служити, там де можу.

Також до Вашого листа фактична поправка. Моя доповідь була не в Опері, а в величезній аудиторії донедавно Ленінського музею (тепер, здається, Культурного центру, на кінці Хрещатика коло Думського майдану). Думаю, що місткість тієї аудиторії, мабуть, не менша від Опері. А ще ж стояли невпротопт у всіх коридорах.

Не виглядає, щоб 91 рік був щасливий. Терор удома, різня на Близькому Сході. І обрії чорні.

Тут у Музеї модерного мистецтва показують серію німецьких фільмів останніх років. Половина східних, половина західних. Боже, який контраст. Навіть важко собі уявити, що 50 років у різних режимах роблять з людьми. І західні не надзвичайні, але принаймні люди не бояться гострих кутів і власного мислення. Але східні – це все суцільно сіре, казенне, стереотипне. І в кожному все вирішують партосередки, що обговорюють усі “збочення” й “недотягнення” кожного “члена трудового колективу”. І тільки в тих рамках і з однаковим читанням моралі усе відбувається. Зовсім зникло бажання й уміння бачити щось власними очима. І мораль, мораль, мораль. Я мав чесний

намір побачити всі, але дезертував – витримати годі.

Така сама безпросвітна безпроблемність і в моєму тепер листі. Але припишіть це не промиванню мозків, а читанню корект. У майбутньому буду старатися виправитися, а тепер прошу помилування.

As even ЮШ.

* * *

Лист 193

25 березня 1991

25 березня '91

Дорогий Ізаровичу,

поводжуся скандально, мовчу, ніби вже не живий. А воно тільки того, що пиячу без стриму. Не алькоголем, а творчістю, звиняйте за таке вираження. Коротко, історія така, що в грудні має бути сто років від дня смерти Потебні. А його я вважаю після Шевченка за першого нашого чоловіка. Ну, і відмовитися я не міг. До того ж, як почав працювати, відкрилися (біографічно беручи) такі тайни мадрідського двора, що мало де інде таке знайдеш. Тепер хронологія чи то пак календар. Текст хочуть від мене на кінець травня. А тут посередині квітень, а це традиційно місяць для моїх мандрів. Це означало – в березні треба закінчити бодай чернетку, квітень їздити, в травні довести Потебню для друкабельності... І так я оголосив мораторій на все решту – не говорити телефоном, не писати листів, виходити з дому якнайменше. І от Вам причина мого мовчання. Але можу донести – чернетковий Потебня таки готовий, а тепер за пару днів – до старенької Європи. А в травні обратно Потебню, на вищому етапі чи там рівні...

Запитаєте, куди мене чорт несе. Сам не знаю. Квиток до Франкфурту, батьківщини Вашої газетки. А далі? Хотів до східних німців. Але тепер Німеччина з її сотнями тисяч радянських героїчних воїнів так переплелася з Іраком, і така на нашій рідні "свистопляска" на теми наших недоторканих кордонів, американського війська на нашому кордоні і горбачівсько-кагебістського комплексу, що не знати, що буде завтра. І я так і не знаю, чи мені з Франкфурту рушати плянмесіг, чи змитися до Бельгії...

"Третя", як Ви охристили, як мене запевняють має вийти до кінця березня. Себто дай Боже, щоб була в квітні. Ви в списку,

що має видавець. Маєте шанс бачити її скоріше від мене. Але за це страшна ціна – примірник без мого напису. С'є ля ві. Не можна мати все. Приїдете – я Вам підпишу.

Тепер за порядком Вашого листа. Не бачу, чому книжку Качуровського я мав би діставати від Вас. Він мою адресу має. Решта в його руках.

Нитченко дуже постарів і втратив бойовість і пробоєвість. Дочки мають літом везти його на Україну.

Ви можете сміятися з харківських тарапуньок, але історія каже, що в 17 ст. дві з його річок були приємного розміру й глибини. Кацапи перевели.

“ЛУ” ще виходить і не втратила бойовости. Виписують про колоніальний стан України. І тому подібне.

Німці друкують мою книжку мовних статтів на малоросійські теми спеціально.

Працюйте, до стола бігайте продуктивно і не наслідуйте мене. Пишіть листи крупнометражні.

Сни замовте оптимістичні. Тільки.

На закуску – кийвська “Україна”. У числі 3 вона вмістила інтерв'ю зі мною дане в серпні!!! Там таки і мій пальтрет. Там багато сенсацій. Одна – що Харків подарував Україні двох геніїв-мовознавців. Потєбню...? Це я не видумав – так достеменно, такими самими словами й написано. Також я довідався, що я викладав у шведському університеті в Лондоні. Хай начуваються і шведи і лондонці. І багато іншого. Купуйте, купуйте, читайте, читайте...

Ну, тим часом. Замовляю собі листа до початку травня. Низько вклоняюся і щастя Боже.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 194

4 квітня 1991

4.4.91

Старому саксонцеві привіт від зовсім молодого.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 195

17 квітня 1991

Ерфурт, 17.4.91.

Im wunderschönen Monat Mai, als alle Knospen sprangen...

У Галле я дізнався, що там є будинок Маннів. І вирішив, що мушу засвідчити Вашу любові пошану. Що і зробив, хоч сам не манніст. Усім добром, ЮШ.

* * *

Лист 196

28 травня 1991

28.5.91

найдорожчий мій Ізаровичу,

замовляйте знову лейквудські дзвони, бо оце я, нарештісімо, пишу.

Причини мого мовчання почасти Вам відомі, а почасти вгадані. Спершу мене нечиста сила носила по Німеччинах, а потім треба було викінчити мого Потебню до 1 червня. На час цієї праці я заклав жінку й дітей, відсторонився від усього світу і діяв за засадою – “Пишет, пишет, и ни себе ни им похвал не слышит”. Аж учора надхнення й рукопис закінчилися, а я починаю помалу повертатися до нормального життя. Що Ви й бачите з цього листика.

Тим часом вийшла моя Сторожа, і цими днями до Вас поїде. Це, так би мовити, американське видання. Рідне – не знаю, чи з того щонебудь буде. Тим часом вони зажадали усунути з нього статтю про Смотрича (Ви її знаєте з Сучности, а скоро будете знати й з тутешнього видання). Кажу – зажадали, тон не був наказовий, а навіть дуже УМИЛЬНИЙ, але суть від того не міняється. Отже, чи буде журавель, я не знаю, а тим часом синиця ніби є.

Будете питати про обидві мої Німеччини. З західної я був у Франкфурті, Кельні й Аахені. Кельн чудовий, весь умитенький і має щось 12 розкішних старороманських церков – усі відбудовані з часткових руїн до вісімсотліття (коли не помиляюся, а може, то було й більше). І ахенський собор вельми забавний – з частинами візантійсько-константинопольськими, а частинами готичними і то суміш.

А от східняки їхні виглядають сумнуvато. Я був з великих міст у Дрездені, Ляйпцігу, Ваймарі, Магдебурзі. І в тисячі меншених. Потрошили великі міста пресолідно. Тільки Лейпціг відбудований трохи краще. А то не стільки будинки, як пустирі засіяні травичкою й засаджені молодими деревцями. Де на пляні міста значиться Альтштадт, то там нічого альт нема, крім, може, однієї-двох на доценту зруйнованих церков. Дрезден і Магдебург особливо сумні. У Дрездені намагаються відбудувати Цвінгер. Три боки вже і не погано, четвертий ще в риштованнях. Його не збомбили були, а випалили, тож до кістяків старих споруд можна причепити нові прикраси. Але на стінах ще осіди диму.

Що було справді добре, але справді, не с познавательной точки зрення? Оркестри в Дрездені й Ляйпцігу. Картинна галерія в Дрездені (власне, вибір з неї, бо то для неї відбудовується четвертий бік Цвінгере). І вистава “Тригрошової опери” Брехта в його ж таки Берлінер Ансамбль. А справжнім відриттям була Сікстінська Мадонна в Дрездені. Я не аматор Рафаеля. Але ця картина справжня розкіш. Ніяка репродукція не дає уявлення про оригінал. Святість, неземність, надземність передані переливами фарб. Я стояв, сидів перед нею, повертався до неї – я не знаю нічого подібного в світовому малярстві.

На Ваш ВОПРОС про ЛуУ, думаю, відповідь уже не потрібна. Вона вже доходить, і був лист від Камкінші.

А поза тим нічого особливо нового. Мандрі скінчилися, Потєбня теж, цивілізований світ теж.

Тут був у мене диригент донецької опери, таке сільське дитя природи, яке наміряється Донбас “розмоскалити” (цитата), а вчора була Оксана Забужко. Ця цікавіша.

Ну от, а по цій мові будьмо здорові.

Ваш покірний слуга – ЮШ.

* * *

Лист 197

14 липня 1991

14 липня '91

Дорогий Ізаровичу,

відповідаю на два листи “нормальні” і третій екстра. Почну з третього. Дуже довко, як казали в харківських околицях, він написаний (це над Дінцем був найвищий комплімент) і

читається як найкращий роман. А знаєте, за що я найбільше вдячний? Що Ви прочитали всю книжку, нове й старе. Бо попри всю їх мозаїчність я хотів, щоб це була цілість. І... портрет доброго в мені. Автопортрет звичайно. А щодо компліментів, то згадуються мені дві цитати. Одна - з зустрічі з Григоренком. Коли його надто хвалили, він відповідав - Не хваліть мене, бо я спортюся. Це стосується до мене цілком. А друга цитата з Тичини - якби ж вона вся стосувалася!

Я дійшов свого зросту і сили,
Я побачив ясне в далині.
Товариство, яке мені діло,
Чи я перший поет, чи ні.

Стосуються - останні два рядки. На жаль, ніяк не стосуються перші два. Це вже не зріст і сила, а собача старість.

А от Вам і докази. Хотів би написати статті тим, хто просить ("Дайте щонебудь"). Одну до "Слова і часу", другу до "Дніпра", третю до "Мовознавства". Але мені не пишеться, рішуче ні. "В умі" починаю одну, а там другу, всякі проекти, але все не вкладається, все не цілість, а розсипини, що далі розсипаються. Воістину мав рацію той, хто сказав (Гете? Шіллер?), що Айнфалль може мати кожний, але "денкен" - рідкісна здатність. От, власне, те кляте денкен мені рішуче не вдається. І так я, як той Буріданов осел - дві (а в мене - три) торби з вівсом, а він не їсть жадного, бо їх дві/три... Не раз уже мені здавалося, що треба сідати до машинки й починати писати, а воно ні, нічого нема, пустеля... Або, як називалася картина Максимова (?), "Вся в прошлом"...

Правда й те, що мене замучили зустрічі з земляками. Вони їдуть з Урбани поодиноці до Нйорку, а звідти далі додому, а тут діють за правилом, що не можна бути в Римі й не відвідати Папу, і того Папу роблять з мене. Є цікаві - Забужко, Дзюба, є середньої цікавості - Кочур, а є сіренькі - Муромцев (з Харкова) і "много, много, и всего пересказать нет силы". Розбивають мені день за днем, і - найгірше - я дістаю ніби виправдання, що нічого не пишу - ані тих трьох статей, ані спогадів...

Правда, це струмування ніби кінчається, і тоді я мусітиму зустрітися сам з собою. Але, правда, є й тоді вихід - на все начхати, піти до своєї музичної машини й заграти Яначка або старого Страуса... А пропо Яначка - Ви питаєте. Та це ж Яначек, мій най, най, найулюбленіший чеський композитор і Ви його

знаєте. Тільки Ви звикли відміняти Яначек – Яначека, а чехи кажуть Яначка, і я за чехами. А Єронима Ви прочитайте, він вартий.

Усе таки при нагоді напишіть, що не в порядку з моїм Франком. Він з того, що я люблю. А тепер виходить, що не треба...

“Тучний”, звичайно, свідомо. Церковизм. Сім корів тучних...

Потебня мій закінчений, але й далі не відомо, чи я його везтиму чи то до Лондону, чи то до Харкова, чи до обох – чи нікуди. Він замислений добре, а здійснений з великими вадами.

Добре, що архів Бонге пішов на збереження. Тим і Ви ввійдете до історії німецької літератури.

Як спогади Гуменної? Я їх не бачив.

Не знаю, чи в Вашому примірнику Сторожі була вкладка. Про всяк випадок вкладаю тепер. Укладіть у книжку. Є ще погані помилки на ст. 8 і 12. Теж старечість...

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 198

8 серпня 1991

8.8.91.

Збирався написати з дому, але не вийшло. Шлю тимчасовий ерзац з Нью-Мексіко. Думаю бути дома десь за 4-5 днів.

Привіт, ЮШ

* * *

Лист 199

24 серпня 1991

24 серпня '91

Дорогий Олексю Ізаровичу,

знаєте, думаю, з моєї листівки, що я пішов за Вашою порадою, втік з Нйорку й подався на лоно природи. Тільки не до води, – що може бути гіршого від американських пляжів? А до Санта Фе. Це чи не найкраще місце в Америці, де є американська тьохніка, але ще затрималося багато від мексікансько-індіанської простосердечности. А яка природа, який колір неба. А на вечір – чудова санта-фейська опера. Цього року було багато дощів, так що навіть той перестрибок, називаний річкою, справді став швидкоплинною течією. Це було кілька чудових днів, без турбот і великих клопотів, у спокої душевному. Але

все минулося, як сон, і я вже під тягарем невідкладних справ і турбот, а тут ще в імперії нашій рідній почалася чи не справжня революція, навіть за Вашими суворими критеріями.

Дякую за листа з присудами й постскриптами. Дякую зокрема за прецікаву характеристику спогадів Гуменної. Зроблю, як радите, – колись прочитаю, але не дуже до того рвучися. Книжки не бачив, але думка про Тимошенка як оформлювача тотожна з Вашою. Рішуче протестую проти слів Ваших про мій Смолоскип. Він аж ніяк не мій. Що він з мене шкуру здер, не робить його моїм. Але він – одне, що нам ще лишилося. Сучність переселяється на Україну, “Нові дні” лаштуються туди ж таки, – і з чим ми тут сидимо? Як Іов на гноїщі своєму... Тільки й того, що можемо пробувати позбутися струпів своїх.

Забужко боронитиму. Вона, може, не геній, але віршики в неї інтелігентні, а головне – розмова з нею не волочиться, а стрібає й піниться, а це мало хто в нас уміє.

Що Гончара тримають на ролі постійного “свадебного генерала”, то це правда. Що він пропаший талант (среда заела, атмосфера вихолостила, став проповідником пользы грамотности), – теж правда. Але порядности йому в певних межах відмовити не можна. Щодо Нобеля, справа, гадаю, безнадійна.

А чим же закінчилася Ваша любовна афера з Череватенком? Дали йому одкоша? Як саме? Хоч делікатно?

Кочур може бути добрим перекладачем, але він нудник у розмові – може через вік. Не суджу, але до СПЛКУВАННЯ не рвуся.

Муромцев – викладач нашої бідної мови в харківському університеті. Рухівець. Видав за своє життя одну книжечку. Без підлостей, але і без змісту. І нічого більше не створить. Але його запросили до конференції в Урбані, і з чотирьох запрошених він був єдиний, що добився квитка й віз і приїхав. Поскільки він був перший харківець, це було кроком вперед. Був потім тиждень тут, я його приймав і гостив (жив він в Академії). Отже – дер лянген Редє курцер Зінн – нічого цікавого, крім самого факту харківськості. Але за прізвищем не судім. Прізвище людина собі не вибирає, а як хтось з предків скавав у гречку, то на те ще товариш Сталін сказав, що син за батька не відповідає.

На закінчення – якби спитали, що я сочиняю, – то відповідь – намагаюся писати статтю, замовлену до “Мовознавства” київського про те, як Потебня бачив майбутнє української мови,

намагаюся, але майже не пишу, бо з одного боку гості, а з другого – події не сприяють мирній праці й гаслу нолі ме тангере.

А по цій – сумній – мові будьте здорові.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 200

22 вересня 1991

22 вересня '91

Дорогий Ізаровичу,

перед Вами нова перлина мого епістолярного стилю. Але перед дещо довшою перервою, бо вже починає нашому козакові мандрівочка пахнути...

Не переживайте, голубе, за незалежність, дихайте нормально, бо її нема й скоро не буде. Бо вже заарештованих генералів замінив бльок Єльцин-Горбачов, і він нічого зі своїх пазурів випустити не хоче, на те він і в бльоці. Прибалтика для них це як Словенія в Югославії, але ми – як Хорватія. Як можна мати велику Росію без Чорного моря, без Криму, без усяких не добровільних дарів і хлібом і металом... На нашому боці тільки сила духу, а там усе решта... Умови вже тепер виразні – мову можете мати, майте їх хоч десяток, але гроші спільні, себто російські, КГБ спільне, пашпорти спільні, військо спільне, влада спільна, економіка спільна. Спільне тут означає ельцино-горбачовськоросійське. А незалежність – якби вона була на м'якому папері, то може б їй і знайшлося застосування, а так – і такого нема...

Не турбуйтеся тим часом і за тутешню нашу пресу. До кінця року Вам забезпечена Сучність, а що буде далі – побачимо. Тарасик тягне до Києва, стара генерація сюди, тільки кварталником, а не місячником, редактор НДнів ще тільки поїхав до Києва, я йому послав докладного листа, чому я проти перенесення, але не знаю, чи він його дістав, а коли так – яка реакція...

Юрко Стефанік мало уявляв механіку нобелівських нагород. Він і від мене вимагав, щоб я втрутився, щоб нагороду дали Самчукові... І розсердився, коли я сказав, що це, як колись писав Грабовський "діцькі" (себто дитячі) мрії і шкода мені гаяти час на такі речі...

Щодо моїх романсів, чи то пак фінансів, то вони в стані підібному до Вашого, а якщо відбудеться чергова мандрівочка, то вони й співати кинуть, а мовчатимуть. У Вас хоч є нерухоме майно...

Потебня мій народився двійнятком. Одне – про нього взагалі, друге – про його тип української мови, якою він її хотів бачити. Як на мене, вийшли прецікаві двійнятка. Але їхня дальша доля не в моїх руках. Повезу їх до країн європейських, і там вони або скиснуть, або заграють повним життям. Обидва ненормально довгі, і не можна передбачити, як світ їх сприйматиме. Та й сам родитель часом впадає в сумнів, який веде до розпуки.

Повертаючися до політики. Я теж на початку думав про можливість інсценізації, модернізованої Алексадроської слободи Івана Грозного. Але самогубства заперечують цю версію, і танки таки були готові стріляти. І Єльцин виграв більше від Міші. Ні, це було справжнє. Імперії в критичні години мають у собі щось з інферналізованої оперетки. Згадайте Распутіна з-перед революції, згадайте Корніловський марш на Москву... А тим часом можемо вже їхати до Санкт-Петербургу (хоч особисто я не збираюся).

Шкода, що Череватенко зустрів “одну холодність”. А я вже думав, що стоятимемо поруч на радянських полицях. Тим часом вітаю з початком сімдесят третього. Не журіться. Це теж вік ще „діцький”. Справжні трюки починаються з вісімдесятьох... А це ще золота осінь.

На закінчення – зовсім з іншої теми. Чи Ви знаєте такого руського філософа Ніколая Фьодорова? Якщо знаєте, просвітить. Бо я зовсім темний, непросвіщенний. А він, здається, в моді в німців.

По цій мові будьмо здорові й моліться за “странствующих и путешествующих”.

P.S. Між іншим, була в Сучності путяща стаття про Бойчука!
Ваш ЮШ.

* * *

Лист 201

8 жовтня 1991

Росток, 8.10.91.

Німці пишуть Росток, а воно Розток. Бо були тут слов'яни. Тут розтікаються ріки й струмки.

Тут сорок п'ятого року було избиение німців. Історія. І руїни.

А взагалі східні німці тепер вилюдніли проти Висли. Освоїлись.

Привіт. ЮШ.

* * *

Лист 202

12 листопада 1991

12 листопада '91

Дорогий Ізаровичу,

діставши від Вас АРХИпастирське благословення, я й пустився в мандри. І що ж Ви думаєте? Світ змінився за рік, а де й піворку. Східні німці вже не плачуть і не рвуть на собі волосся (Росток – Шверін – Берлін) Інкоропорувалися, живуть непогано, шок минув. А от і знак на гірше – готель, що був Полонія став Райхсгоф. Кому що, а курці просо. А Ви кажете кордон на Одрі – Найсі...

Польща – точніше Варшава – стала просто тобi європейським містом. Коли б не нулі на грошах (є банкноти на 100.000 і 200.000 злотих), можна б сказати, що все минуло, як сон. 58 року Мілевський у Варшаві казав мені – наша програма проста – католицизм і капіталізм. Розтяглося це на 35 років, але мають обидва ізми. Кордон зі сходом перемістився на Сян, про східну орду вже молодь і не знатиме.

А от Україна... Над твоєю весною такий іще вітер і тьма. Це Тичина. Але не буду описувати, тільки кілька кадрів, а вже додавати нічого й не треба. Ви ж чоловік розуміючий.

Ось їду зі Львова до Ужгороду. Академія мені найняла таксі. Маю приїхати о 2 годині дня, оглянути місто, виспатися, а завтра назад до Львова. Нічого подібного. Шоферові забули написати, що він замовлений на два дні. Він має сьогодні ж бути в Львові, там йому поставлять печатку. Телефонем цього зробити не можна, бо треба печатки, а телефон не печатає. Шофер і машина зникають навіки. Мій ужгородський колега і сам ректор вирушають до станції й залізниці, щоб дістати квиток на поїзд завтра. Це їм забирає 4 години. Я сиджу й чекаю. Нарешті, десь о 6 – тріумф, квиток є. Але оглядати місто вже ніяк, темно. О 8 ранку їду назад до Львова, міста не бачивши.

Харків. Собачий холод, ніякого опалення. Починається сніг. Зуби цокотять. Довгий коридор. Переді мною йде прибиральниця, спиною до мене, мене не бачивши, йде огрядна прибиральниця й мурмоче вголос і голосно – Ето кошмар какой-то, четири дні без отоплення. В кошмар вона акає, бо цього слова вона від панів навчилася, в отоплення вона окає, бо це її, з дозволу сказати, рідне слово.

День відльоту. Через сніг літаки літають, як прийдеться, без розкладу. Приїжджаємо на “аеропорт” о 9 ранку. До 12 літаків не буде, а далі буде видно. Можна б поїхати назад до міста, але ні. Бензину невідомо чи навіть на один кінець вистачило, а щоб туди й назад... Забудьте. По бензин машини стоять мінімум 24 години. Кожних півгодини мій провідник рушає до бараку, ще зветься аеропорт. І ось гуркіт літака. Мій проводир біжить поза чергою. Це не мій, але він пробує мене влаштувати. Беруть. Біжимо, болото під ногами хлюпає. Я тягну одну валізку, він другу. Перед літаком натовп і штурм. Грізна стюардеса нікого не пускає на східці до літака. І раптом ще грізніше – А где же этот ваш интурист? Це я. Мене пропихають. Тоді відкривається доступ простому народові.

Білого хліба я не бачив від Ужгорода до Харкова. Чорт його знає, з чого його печуть. Єдине біле – “пампушки”. Але їх ДАЮТЬ тільки до борщу. Нема сьогодні борщу, нема й пампушок.

В Академії конференція на турецькі теми. Багато турків, німців. У ресторані готельному ніхто ні слова, крім общепонятного. Іноземці навіть не можуть дати зрозуміти, вони хочуть “ті” чи “кофі”...

Такого я б на книжку набрав. Але Вам уже досить. Підсумок? „Россия, нищая Россия” (Хто це казав?)

Яке ж чудо був Відень, півтори години від Києва. Інший світ, від рептильного світу перехід до ангельського...

За Вашою порадою я до Хорватії не їхав, а до Словенії можна було б. Там тихо і порядок, Австрія, а не Балкани. І тут не тільки політика. От між Прагою й Братиславою різниця як між Варшавою й Харковом.

Не лайтеся. Ця географія болить. Але більше її не буде. Чи вже помирили з утратою “Сучности”? Хо безжурналля?

Привіт, ЮШ.

* * *

Лист 203

25 грудня 1991

25 грудня '91

Которі люди живуть і діють з толком, то ті пишуть листи перед святами, щоб тії листи прийшли до адресатів на свята. А которі без толку, то ті пишуть на свята... З усіма наслідками.

Питаєте про мої харківські справи. І вони йдуть за тим са-

мим принципом. А все-таки потроху йдуть. Харківському “Березоліві” ми купили копіювальну машину і причандалля до неї. Харківській автокефальній церкві, котора на Панасівці – і котора єдина на все Лівобережжя (і що собі думають всякі-разні полтавчани?) ми налаждали пов’язання з церковною громадою в Торонті, котора саме шукала, над ким узяти шефство. “Березіль” надрукував пару статейок Коця й Вашого покірного слуги. Так що все-таки діла йдуть, хоч і поволеньки. Так що, коли Ви намірялися прислати мільйон з Ваших численних мільйонів, то не вагайтеся, присилайте. Він, той мільйон, піде на добре діло.

Вильно, Львів, Київ – це польська історія. Її ж не заборонятимемо. А от польським консулом до Києва мав їхати мій колега й добрий приятель. І, ручуся, з найкращими намірами. Кажу мав, – а він уже, хоч і професор, почав ходити до дипломатичної школи, – але – біда! – дістав інфаркт і лежить ізольований у шпиталі. Ні, поки не переможе реваншизм у Німеччині, Польща буде нашою приятелькою.

“Світовид” не зовсім помер. Сьогодні я дістав перше число за 1991. І останнє. Бо вони роблять девальвацію і відновлюють життя з 1992 р. Що з того вийде, побачимо.

Маєте рацію, що без журналу нудно на світі жити. Маю той самий комплекс почувань. Хоч і тут він так спаскуднів, що трудно було на нього розраховувати. Гунчак не знає, яка різниця між “товстим” журналом і газетою або ілюстрірте, а Онишкевич... прости Господи. Може, Дзюба все-таки щось зробить, бо тут нема на кого покладатися й на кого сподіватися. Але що пошта триває століттями, то на це нема ради, і наше тут будь-яке сочинення, поки воно приїде туди в рукописі, а повернеться друковане, то рахуй на рік...

Питати тут про журнал для Вас, – нема в кого. З Он. я нот он спікінг тернз, а Гунчак у Києві. Збирався повернутися десь на Різдво. Якщо повернеться, запитаю. Але від нього теж не дуже розживешся. Щоб С тут продавалася, то я такого не чув. Але може. Це треба когось, що буває в нашому давнтавнському гетті, а це ж не я.

Щодо УЛЕ, то Ви мене випередили. Я маю тільки перший том. Його советськись не підлягає сумніву. Але я думав, що другий буде кращий. А Ви кажете – ні? Видно, від себе не втечеш.

Згоден з Вашим рецептом – двері на Захід, мур на схід. Але

в новій констеляції, що буде на захід не ясно, а що двері на схід розчухнули поза межі можливого, то це факт.

Як було в Лондоні з Потєбнею? Цілком пристойно, не порівняти з Харковом. Вони й присягаються це все надрукувати. Це - побачимо. То там Ви мали б мого Пот. по-ангельськи. А по-малоруськи береться Харків, але в цьому я сильно сумніваюся, а про строки вже й не казатиму.

Так що пишiть монiграфiю (термiн Ваш) i не журiться. Вона теж потребуватиме рокiв i рокiв або - вiчностi.

А по цiй мовi будьмо здоровi. Щасливого Нового Року поза межами "оновленого", росiйсько-провiдного Союзу. Бай-бай.

ЮШ.

1992

* * *

Лист 204

2 лютого 1992

2 лютого '92

Начитався я всяких вiршиків, а найбільше Зуєвського й Калинця i не знати чому, захотiлося менi почати цей лист у стародiдiвському стилi, ну от щось на зразок - Здоровенькi були старий друзяко Ізаровичу - абощо. Потому як модернiзми модернiзмами, а старого теж не забуваймо...

Та все це нiсенiтниця, iде чугунний ренесанс i скакає мiдний вершник, i куди нам з усiм тим... Вiдповiдатиму краще на Вашi запитання, которих у Вашому листi мiльйон. На щастя. Отже, за порядком Ваших запитань, не минаючи ани титла, ани коми, а за цей порядок вiдповiдаєте Ви. Але потiм буде й додаток вiд мене.

Нi, Москву я не дивлюся. Взагалi в цiй хатi нiякого тiви i в заводi нема. Менi вистачає iнХВормацiй Таймсу (з Москвою - пуп землi) i з моiм радiо, которе стовiдсотково америко-тупориле i поза своєю демократiєю й расизмом нiчого не бачить.

"Березоля", думаю, в Харковi нiхто не читає. (Так буде i з вiдповiдником, якщо постане в Полтавi, нiхто не читатимете.) Але, слава Богу, пан Єльцин паперу не дають (як i нафти), а що з того буде, - самi добре знаєте. Про змiни в шкiльництвi я нiчого не чув. Мабуть, нема.

Чи передплачувати “Сучність” з Києва. Можу тільки розповісти сумну історію “Світовида”. Хоч Ви, мабуть, і знаєте. Перший рік виходив він у Гамериці. На другий перенесли до Києва. За рік замість 4 вийшло одне число. Цього числа – слухайте! слухайте! – до берегів Америки дісталось 2 – словами ДВА – примірники. Один має редактор Бойчук, друге він подарував мені. Такий повний звіт за 91 рік. Чи буде краще в 92? Ой ЛИ. Звісно, Світовид долярів не має, Сучність має. Це робить різницю. Але доляри долярами, а розгардіяш розгардіяшем. А тим часом листи з Києва тощо всі з марками ССРСР, а деякі – з такими ж марками, але на них мальовнича малоросіянка в кольористому національному вбранні і напис – “Декларація про суверенітет України” на чистім малоросійським нареччі! Чим Вам не парадокс?

Тарасикові обіцянки мало варті. Єдиний його талант – перекидати свої обов’язки на інших. І це корисно в адмініструванні. Але не до безконечности.

Враження від Львова. Суцільно україномовний. Сірий, як і Харків. З того, що я бачив, єдиний Київ ухитрився не бути сірим. Але, як і інші міста, Львів має новий тип інтелігенції – не гуманітарії, а техніки, промисловці. Це їм подарували Сталін і Брежнев. Може, й на користь.

Що Кошелівець і КОНСОРТ були тут, це факт. Ми спілкувалися. Єс, сер! Щоб були в Канаді, – мабуть, чиясь уява. Вона незмінна (бо там більше фарби, ніж натури), а він дуже постарів.

Мої новини – окуліст каже робити операцію на оці. Звичайний каже робити на серці. Очному я кажу, що робитиму на серці, а серцевідові – що на оці. Як довго це може потривати, не знаю.

Як могли погнати з редакції УЛЕ єдиного там українця, не схоплю. Як могли погнати єдиного, коли там їх тьма-тьмуца?

А на кінець вибачте, що довго не СПЛКУВАВСЯ. Бачите, що сильно я став колючий, а в тих обставинах мовчання – золото. Старатимуся виправитися, але... Життя має свої вимоги й мови й умови. А так вопче – и жизнь хороша и жить хорошо.

Пишіть, не карайте, не картайте.

As ever, ЮШ.

Лист 205

23 лютого 1992

23 лютого '92

Епістолярну Вашу трилогію одержав і прочитав з задоволенням. Рецензую кожний том окремо. Том перший – медичний. Цілком правильний. Американська медицина діє з анекдотом, мабуть, Вам відомою: Приходить лікар до пацієнта, а той помер. Лікар питає, – він перед смертю мав гикавку? – Мав. – О, це добре, каже лікар, – дуже добре. А Ваших медичних кваліфікацій вистачає. Тільки супроти аспіріну я маю алергію, значить він відпадає, і я лишаюся там, де й був. А головна проблема в оці – саме катаракт. Тільки він боїться оперувати, бо друге око вже не бачить. І я боюся.

Том другий – про видання. Ні, “Пролог” книжок більше не видає. Торгують натомість відео і з того живуть. Пишіть хоч до Нью-Джерзі, хоч до Німеччини – книжок не видають. Я питаю Гунчака, чи не буде так, як з “Світовидом”? Каже, ні, бо не розсилатимуть звідти, а той літак, що летить сюди раз на місяць з Києва, привозитиме для всіх, а розсилатимуть уже звідси. А той літак летить, коли йому хочеться. От і жди. Тимчасом, з іншого кінця – передплатив я Літук – чесно авіапоштою, за добрі гроші. Нічого не приходить. Пишу до Камкіна – відповідь – ми не знаємо, в чому справа, але пишемо до Москви, відповідь буде за 60 до 90 днів. Якщо тоді не буде, пишіть знову. Значить аж до кінця червня сиди тихо. Так що, бачите, в обох напрямках, механіка однакова. Бо що ж, Москва сердиться, а все московське: і пошта і літаки і все чисто. Захотілось самостійної ходіть пішки. Книжка моя – київське видання за пляном має вийти “в другому кварталі”. Має бути коректа. Коректи чортма. А вже до другого кварталу – місяць. Видавництво мовчить. Я теж мовчу. Бо і що допоможе говорення, коли... “60 до 90 днів”.

Дістав я, нарешті, том у 2 УЛЄнц. Ваша рецензія була слухна, підписуюся. Суцільний розгардіяш і своя своїх не познаша. З одного боку, зовсім не погана, об’єктивна й докладна стаття про Донцова – значить уже є в них донцовознавець. А от “Давньоруська мова”, – скандальна, як за Сталіна. До 15 ст. української мови не було, нет и быть не может. Ну, хай уже таке уменіє редакції. Але напиши хоч одна речення, що є ще інший погляд. Ні, мовчанка. Нащо давати місце й слово ворожим те-

оріям! Підписана до речі моїм дорогим колегою з Академії. І ідейним вождем. І властю предрержащою.

А ось друкують мою статтю в “Мовознавстві”. Читаю коректу (йшла три місяці, і, отже, не має взагалі ніякого сенсу). Бачу, що мені відредаговано мову і не тільки правопис, тут я дав їм карт блянш, а викреслено всі слова, яких нема в 11-томовому словнику. Бо ТО українська мова, а іншої не існує. Протестувати – коли це прийде? Півроку після виходу журналу?

А вчора дістав листа від Зінкевича, – що він переносить своє видавництво на Україну. Ловити рибку в каламуті. Я називаю це “манія самогубства”. Як барани, скакають один за одним у прірву.

Том третій – про справи харківські. “Мій рідний край такий веселий, мій рідний край такий сумний”. Це том, власне, не потрібний, бо все це таке саме, як і поза Харковом, тільки в поменшеному масштабі, а тому ще наочніше, ще опукліше. Маєте рацію – таке воно мале, що а ж миле.

Поза томами. Тутешня наша “Академія” – одна з наших фікцій і струсь, що ховає голову під крилом, щоб нічого не бачити, – ніби погодилася видати “міні-хрестоматію” висловлень Потебні на теми національні і українські зокрема. З моїм вступом. Це була б книжка на яких 100 сторінок, усе, певна річ, передруки, але здебільша з рідкісних видань, яких ніхто не знає. Може хоч це можна буде зійснити.

На цій бадьоро-оптимістичній ноті треба, мабуть, і закінчити цей лемент Ісаї чи іншого там Іезекіїля. Будьмо живі й веселі. Вибачте за друк. Який господар, такий і друк.

Ваш ЮШ.

***

Лист 206

19 березня 1992

19 березня '92

Дорогий Ізаровическу,

лежить переді мною перше київське число “Сучности”. Як на їхні стандарти, папір добрий, а шрифт, напевне, кращий від звичного тут, без всяких ухищрений і великий. Що ж до типу журналу, то виглядає, що як на мене, це якийсь гібрид між справжнім толстым журналом і ілюстрірте. Іншими словами, ухил у газетчину і ледве чи можна там містити солідні – при-

наймні розміром – напівдослідження. Гунчакізація, далі посу-
нена. Але це все враження з перегляду, не з читання. Вирок,
отже, не остаточний.

А з другого боку, що робиться в ЛУ! Бандера прямує до
Пантеону і пустодзвінні статті його передруковуються. І вірши-
лища Ярові теж котируються на цій біржі. Ось уже три роки, як
кордони заборонні впази, а вони нічого не навчилися, крім хіба
верлібриків а ля Нью-Йоркська група. Сумно це, пресумно, але
вже ясно, що спільної мови за нашого життя ми не знайдемо. А
що в нас тут уже нічого не дрЮкується, то це значить – молчи,
скривайся и таи. Одну тріскотняву замінили на другу, правда,
кращу, але все одно пустопоржню. Як тут не згадати небіжчика
Ніцше, цитуючи з пам'яті, – і коли, коли вже прийду на свою
батьківщину, і не треба буде згинатися.

Серед таких настроїв не здивуєтесь, що мої “Былое и думы”
не пишуться. Правда, ще й через маразм старечого віку й роз-
паношене ледарство.

А от про катаракти. Бідному Костюкові зробили операцію,
і він – ось уже два тижні – не бачить. Так і мій лікар каже – з 10
операцій 9 вдаються. Але хтось же мусить бути той десятий.

Годі плачів Єремії. Кличуть мене викладати в Києві в між-
народній літній школі українознавства. А мені хотілося б не
рідного заповідника і не американського монкі-бізнесу, а до за-
ходу Європи, де гомосапієнс усе таки ще існує. Тільки гроші
здирає несамовиті.

Потебня мій уже в друкарні і навіть обіцяють цього тижня
коректу, але обіцянки – цяцянки. Поза тим, повного Потебню
з тієї книжечки Ви не побачите. Бо я намагаюся створити його
психологічний портрет, але не переказую й не аналізую його
наукових концепцій. Ну, може самі побачите.

Ваше запитання про Зінкевчового Курбаса. Ревуцький –
професійний гагіограф, майстер житійоного жанру. Але мате-
ріялів зібрано й поєднано багато, і здатний на синтезу може
трохи до неї наблизитися. Зрештою кращого не буде – бо і тут і
там і скрізь погано, але це вже я знов на мотиви Єремії. Бувайте
здорові, пишіть, не зважаючи на мої вопли и стинання.

ЮШ.

P.S. За дальші томища Гуменної – не знаю.

* * *

Лист 207

9 квітня 1992

Севілья, 9.4.92.

Я втік до еспанців і еспанок, не написавши листів.
Sorry.

ЮШ.

* * *

Лист 208

3 червня 1992

3 червня '92

Давно вже, голубе сизий, я за Вами не БЕСІДУВАВ, але все на світі має свій кінець, має і моє мовчання. І хоч-не-хоч, треба повертатися додому незалежно від того, чи він home чи тільки house. Та й за останній спасибі, бо багато людей і його не мають.

Спитаєте тепер, як мені велося в так дорогій Європі (цитую Вас). Відповідь була б подвійна. Бо є два складники – один – я, другий – та Європа. Так от та друга – краща, ніж коли. Не видумав ні Бог, ні люди нічого, що перевершило б Венецію. Колись її псували запахи, кожний відмінний з-під кожних “воріт” (воріт, власне там і нема, як нема бруку, авт і інших урбаністичних принад). Але тепер колишні запахи вивели, місто – як лялечка, куди не кинеш оком – ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТИ, а при тому роїння людських мас. Та от халепа – уже говорять про те, щоб під лагунами й каналами провести лінію метро... Їдьте швиденько, поки нема.

І Мадрид з Севільєю, і Атени з Дельфами заперечень не викликають. І швейцарська залізничка по снігових верхів'ях, де вагони скавулять, ревуть, мало не скидають з лавки, теж чудо. А от Вам швейцарське село – Цернец (знайдіть на мапі, схід країни), де і не німці і не французи і ні італійці, а ретороманці – теж чудо. Населення – 1000, а в ньому дві церкви, одна протестантська, друга католицька, та друга – з 15 сторіччя, з фресками й статуями, цвинтар – без бур'янини, всі могили плекані, жінки доглядають, і бург старовинний, і одна фортечна вежа лишилася – і всі вулиці асфальтовані, – і пий каву з тістечками, і родина, і порядок і дороговкази, і традиція. А в нас і минулого століття маєтків і сліду не знайдеш... Одне слово – я за Європу.

І отже, Греція була сотні під турками, а вже ближче до цього. А ми... А якщо не вірите – поїдьте до Болгарії. То вже як наша родина... У вагоні першої класи до туалету не заглядай, та й двері зірвані з петельок. Кави з молоком – забудьте, чай – м'ятно-шипшинний, чи чорт-зна-який. Не знаю, чи це ще від турків творча спадщина (чи від старшого брата, а, мабуть, від обох...). Але Чорне море я там привітав, тільки з заходу.

Ну, але всього не перекажеш. Ближче до нашої літературно-наукової діяльності. Сучности покищо вийшло троє чисел, я прочитав перше. Роман Андруховича там – перший у не один десяток років, що можна читати і душею радіти. Якась переємність від Домонтовича. Розумний, дотепний, цинічний... Заради самого цього варт було переносити журнал на земі всходне... Очень даже здорово. Гунчаківська газетчина ще є, але зменшилася істотно. Що ж до ЛУ, то вона вже майже суцільно політична й просвітянська, читати її – як камені вергати.

Щоб у Полтаві був особливий режим, я сумніваюся. Просто опікнися на молоці, дмухають і на воду.

Потєбню тут вони маринували, щоб перед друком його мені показати. Я всіх порозштовхував, але повикорінювати малоросійські традиції... Який сенс воювати з вітряками, коли їх не переможеш.

Щоб Костюк міг писати сумніваюся, щоб добре – майже ні. Але дай Боже.

С-хорв. задница, яка Вас зацікавила, скільки знаю, значить те, що і в нас. Німецький словник перекладає дер Гінтере. А в цьому культурному контексті просвітїть мене, чи відомий скульптор Цадкін, а чи Задкін? Зрештою зад – корисна частина тіла, і без нього ми не могли б ні сидіти ні відпочивати.

Тим часом, шлюс. Особи з аудиторії мають право ставити запитання.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 209

20 липня 1992

20 липня '92

Якщо аудиторія питає, нема ради, треба відповідати (хоч є й різні викрути). Отже, ми їздили в однині. Ми взагалі індивідуалісти, за що нас ще на родіне в молодих літах критиковано. Скільки коштує подорож до Європій плюс Болгарія, сказати

важко, бо дерли шкуру з різних напрямів, кому не ліньки було. Болгарія здерла 1000 – не левів, доларів. Індивідуальний туризм це зветься, і за те шкуру не лишують цілої, хоч і вибирається дешеві готелі, а за харчі платиться самотужки. Сама Європія, мабуть, вийшла на яких 5000. Бо страшно деруть за всі польоти, що не туди й назад, а кому ж цікаво повертатися на блювотину свою? Розумні люди їздили б поїздами, і це було б куди дешевше, але забирає безліч часу, і хто ж хоче тепер перетинати Екс-Югославію? А тепер зворотне вопросне запитання. Чи ці Ваші інквайрізи означають, що і Ви б поїхали до старої Європі? Їдьте, їдьте за всяку ціну, вона того варта.

Щодо короткості моїх упечатлених, то не дивуйтеся. Як людина робиться похилого віку (й статури), розвивається в ній балакучість на усні висловлювання, а стислість на писані.

А от проти чого я рішуче протестую, так це формулювання, ніби Венеція “справила на мене враження”. Голубе, не справила, а справляє. Вже сорок років справляє. Я її знаю може краще від НІЙорку, а вона все справляє. І саме тому її включено цього року. Це не Зеен, а Відерзеенн, не вуари, а ревуар. Взагалі, в похилому віці всяка подорож включає в рівній кількості нові пункти і старі. Севілья, Атени, Цюріх – теж старі друзі.

Коли вже зайшла мова про протести, прошу зареєструвати ще один, щодо Андруховича. І “шедеврів”. Концепція Ваша шедеврив – минулого покоління. Сучасна література так – чи на добре, чи на погане – не робиться. Що ж до порнографії, то кескеве? Як самоціль – геть, як засіб до чого іншого, – хай живе. (Цього абзаца не публікуйте, ні поки автор живий, ні в перші 50 років потім.) Але Дзюба має купу протестних листів і дуже потерпає.

Чи Косачі були балканські люди, – можливо, але не знаю. А що Драгоманов мусів бути, то факт – див. прізвище. Але варяги нам ніколи не шкодили. Тепер взагалі був би час зібрати твори Косача й видати збірку, з доброю статтею й примітками. Але ж у нас усі женуться за патріотизмом і “нас возвышающим обманом”, і ніхто цього не зробить. Я гордий, що видав Домонтовича, але не можна не бачити, що це видання систематично замовчують, “от финских хладных скал до пламенной Колхиды”. Натомість ЛУ гордовито друкує Буряківця й Славутича.

Натомість, на останку, Вам сенсаційна новина. Знову тянуть мене до Києва, і то не просто, а викладати. Якщо це ста-

неться, я такого навикладаю, що вже мене ніколи більше не турбуватимуть.

Як бачите, заїхав на другу сторінку. Не годиться. Треба кінчати, поки мене ще не викляли на всіх перехрестях і роздоріжжях, пишшіть.

З полум'яним привітом, ЮШ.

* * *

Лист 210

9 серпня 1992

9 серпня '92

Дорогий Григоровичу,

здивований Вашим зацікавленням Лямпедузою. “Леопарда” я читав, без великого захоплення, а більше нічого не читав. Чи він бував десь поза його Сіцилією? Чи Ви від Ваших німців перейшли до всієї Осі? Щодо мене, то я на старості літ узявся за Платона. Характерний був чолов'яга з його знищенням родини й усуспільненням дітей. Але що за аналітична голова! А на весні, по дорозі до Болгарії я десь торкнувся терену його колись Академії, в дорозі до Дафні з її (його?) незабутніми мозаїками, не такими пишно-суворими як у Сан Марко, але якими ж ніжними й теплими! Це вже втретє чи вчетверте я туди змотався. А наші предки тоді ще в звіриних шкурах гасали й з дикими кабанами билися!

Це Вам, отже, й реакція на Ваші докори, що, мовляв, мало пишу про мандри. Ще один додаточок. Але не викликайте вовка з лісу, бо як я почну поновно мандрувати – цим разом на папері, – то Ви й не знатимете, як мені заткнути – вибачте за неоклясичне слово – пельку... А взагалі во многоглаголіні ність спасіння.

Ні, не до Вашого університету я маю їхати. Добрі люди кажуть, що він у безнадійному стані і ніщо не може зробити його СПРАВЖНИМ. Тож засновують – і то саме 24 серпня, моліться тоді за мене – новий, у приміщенні Києво-Могилянської академії на Подолі, там, де починав свою діяльність дитирамбами Мазепі й виставою “Володимира” бородатий Ткофан Прокопович (а може, тоді він був ще не такий бородатий), яко дикий звір (а Платон же ще коли, коли навчився мистецтва гоління). І це туди волочать моє старе й підупале тіло на всенародне позорище.

Перейдім тепер від науки до літератури. Маєте рацію, навколо Домонтовича змова мовчання... Як це робиться, я не знаю. Як не знаю і того, як робиться цензура в Америці. Але робиться. Дуже приховано, але я вже маю три випадки, а я ж від американського літературно-мистецького життя стою далеко. Факт той, що видання Домонтовича відклали в довгий ящик (скриньку!). Вимовка завжди є – брак паперу. Темна біографія? Брак політичного “заангажування” (Але що може бути політичнішого від “Без ґрунту”, дарма що я про це не писав, щоб не драгувати гусей?) Тепер Білокінь видав його “Походження українського народу” з рукопису (і це в стилі типовий Домонтович). А найпевніше – корінь у тому, що він стоїть вище від теперішніх політиків “навпаки”, себто советських-проти-советських, типу Жулинського, в суті речі політкомісарів. На советчині вихованим, їм до серця Винниченко й Багряний. А Петров про Винниченка нічого не казав, а про Багряного казав, що онучами пахне... А до Вашого мотиву інтелігентних людей на Україні – скільки їх? Де вони ховаються?

Сучність... Як вона дома поширюється, не знаю. (Дзюба нарікає, що шириться бойкот, відмова від передплати – тут і на Україні.) Але суто поштово – я недавно, у кінці липня, дістав книжку вислану в грудні. Передплачую “Мовознавство”. Місяці нічого не було. Написав до Камкіна – на мене гримнули, що, мовляв, скільки вийшло, стільки ти й дістав. Нічого подібного. Недавно дістав ч. 3. Через тиждень прийшло ч. 6 за минулий рік. 1 і 2 взагалі не було (ще не було? вже не було?) Щодо Суч., я маю чч. 1-4, мені, висилає редакція. А нормальні передплатники, мабуть, взагалі нічого не дістають. Ось ще приклад – у ч. 4 моя стаття про Зуєвського. Від нього ні слова. Не думаю, щоб він просто не озивався. Ні, думаю, що переносити все на Україну – ще передчасно. “Над твоєю весною такий іще вітер і тьма”. А от Вам ще картинка. Хлопчисько, щось 20 рочків, приїжджає до Києва. Питає вулицю. Відповідь: – “Африканская сволочь”. У Харкові на Благбазі людина, вже не молода, заходить до крамниці. Просить у касі розмінити гроші. Мовчання. Він повторює. Мовчання. Він ще ніжніше просить. Дама за казою обкладає його триповерховим матом... Це факти.

Ну, я вже далеко заїхав поза сторінку. Емоції тягнуть. Поставимо крапку, повертаймося до Лямпедузи й Платона. Воно спокійніше.

As... ЮШ.

Оце пошта принесла каталог видань, запланованих на 1992. Серед них 2 томи повістей Домонтовича і "Рубікон Хм." Косача.

* * *

Лист 211

28 жовтня 1992

28 жовтня '92

Дорогий Олексю Григоровичу,

чому від Вас нічого не чути? Що сталося? Чи здорові?

Озвіться, турбуюся. Якщо самі не можете написати, попросіть Бориса дати мені знати листом або телефоном – (212) 666-9411.

Ваш Ю. Шевельов

* * *

Лист 212

4 грудня 1992

4 грудня '92

Усе на світі має свій кінець – і люди, і камені, і війни, – ну, і слава Богу, коректи. Правда, ці останні не зовсім, а тільки на якийсь час. Бо я читав другу коректу – першу вичитували "технічний персонал", але там стільки помилок і недоладностей, що має бути третя. Але я позичаю в сірка очей і вдаю сам для себе, що мої муки дійшли свого краю.

Так чи так, озиваюся. І сподіваюся на розрешення гріхів, власне, одного єдиного гріха, – гріха мовчання (серед семи смертних його нема, так що сподіваюся на помилування).

З Вашого телефонного інтерв'ю бачу, що найбільше Вас цікавить моя подорож. Дарма що після місяця коректурних мук і тортур без перерви й просвітку, я вже майже всю її забув. Але тут укладім умову. Про Харків я написав невеличке сочинення. Де і коли воно з'явиться, сказати ще не можу, бо з "Свободою" в мене невеликий конфлікт. Але десь якась добра душа надрюкує. Тоді я прийматиму від Вас запитання й на них відповідатиму. Тож тепер тільки не про Харків.

Питаєте про форум у Києві. Посвоєму він був дуже імпортантний. І перше – при вступі. Не було просто зайти до залі. Усі "безбілетні" туди рушили, кожний із своїм – хто продає своє видання, хто виписав гасло й вимагує, хто виспіває, хто вигукує, не без мавскарadi – тут Вам і козаки, і наталки-полтавки, усе

гуде, біжить, пропонує свій товар – комерційний або ідеологічний. У залі кожний виливав свої жалі, Кравчука впроваджувала почесна варта з шаблями наголо і балетною ходюю. Люди були звідусіль, від Аргентини до Зеленого Клина, і всякі там Тюмені, і наш брат з Заходу. Кожне плаче, кожне просить допомоги. Одне слово зорганізовано справді з усесвіту, і велично і жалісно і тихосумно. Практичних наслідків з того, мабуть, не буде ніяких, але театр ЛОВКИЙ.

Несподівано мій виступ мав колосальний розголос (його передавали прямо з залі на всю Україну). Як я ввечорі вийшов на Хрещатик пройтися й відхмелитися, раз за разом зупиняли мене незнайомі, вітали, говорили кожний про своє, робили компліменти. Познайомився з режисеркою опери, з двома студентами, робітник просив ліки на простату... Пізніше була демонстрація на Софійському майдані, я туди не ходив.

Здивувала мене масовість демонстрації, іншого вечора, на Подолі з нагоди відкриття Києво-Могилянської академії. Теж був Кравчук, вітали цю цитаделю – у минулому й майбутньому – українського духу, але на майдані було справді людське море, і прапори і гасла. А скільки мені довелося підхопити при зустрічах із студентами, проходячи поміж ними – ін унбекантер Вайзе – між собою це майбутнє нації всі говорять на общепонятном...

З “народом” зблизька я не дуже зустрічався. Возив мене шофер Сергій, симпатичний хлопець, більше цікавиться хлібом насущним, говорить суржиком, “без лести предан” ректорів. У Лаврі ченці по-старому общеруські. Якийсь харків’ян продавав коло екс-Десятинної екс-церкви зроблені ним емалі, нарікав на погані заробітки. Люди вдома мають, що їсти. Але купляти все треба не тоді, як треба, а як є. У готелі, де я жив три тижні, я трохи навчився цієї науки. Приходжу до буфету на сніданок – тільки чай, у гарячих шклянках, бери їх як хочеш, без блюдок. Біда, нема чого з’їсти. А потім я пристосувався – харчі завозять десь коло 5-6 пополудні. І готельні гості і кияни з міста накидаються, як сарана. Але все є. Сніданок, отже, треба купити звечора, тоді взяти в буфеті чай – і маєш непоганий сніданок. Здебільшого люди знають, де, коли, як і що треба купити. А ціни – доречі – на наші гроші – мало не дармові. Для них звісно, катастрофічно високі. А з нехарчових справ – найкраще місце до опери на наші гроші коло 80 центів. Я мав приємність бачити за ці гроші “Мазепу” Чайковського...

Дуже добрий Музей українського мистецтва. Від ікон до бойчукістів і прозахідних двадцятих років... Але опера напів-порожня, музей майже зовсім...

Ну, годі подорожніх вражень цим разом. Станьмо коло Володимира, дивімось на Дніпро – аж до наступного листа.

Тільки тепер блідом по Вашому листі. Радий, що Потебня Вас потішив. Штейн, мабуть, був петербурзький німець, мадам Штейн була сестра дружини Потебні, себто польського роду. У домі Потебні порядок, мабуть, був – тримала його Марія Францівна.

Спогади мої безнадійно не пишуться. Одне те, що поточні справи – то коректи (я вже бідкався), то допомога Харкову. А я вже 20 годин на добу працювати не можу. А найголовніше, що нема ентузіязму. Це ж має бути частина американська, а я чимраз далі від Америки, а собак вішати все-таки не відповідає... Хай уже пише Костюк, він майже не чує, нічого не бачить, а все-таки пише... Мало не як другий Островський, Микола.

Коли Вам ще не прислали архівно-листувальну книжку, дайте знати.

Я ІНТЕРВЕНЮВАТИМУ. Бачите, які слова я вмію.

Чи Ви дістаєте Літ Україну? Бо там було моє пшемувене на конгресі. Коли не маєте, скажіть, я Вам вишлю – маю.

Ну, вже годі і – далі буде.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 213

12 січня 1993

12 січня '93

Дорогий Ізаровичу,

бачите, я починаю виправлятися – проміжок між листами скорочується. Є надія, що повернеться до пристойности.

Що Ви зреклися ЛУ, не хвалю. Вона все-таки дає якийсь образ нашого рідного краю, що такий веселий і такий сумний. Ваше тіві, мабуть, того не замінить.

Ну, але Бог з Вами. Посилаю Вам витинок свого пшемувеня. Але Ви його при нагоді, без спішки, але таки поверніть. Його передрукувало багато різних органів, а тапер ще збираються Нові дні. Не питавши мене й моєї зоди. Вибачте – згоди. Літери на моїй нещасній машинці налазять одна на одну. Старечі хво-

роби в людині і в машині, однаково.

Повертаючися до ЛУ. Там Ваш (потенційно Ваш) Череватенко дрюкує з номера до номера епопею про Ольжича. І сильно запахло мельниківським духом. Так, як у "Березолі" – не менш сильно – бандерівським. Так відбувається воз'єднання двох Україн – максі їхньої й міні нашої. О Господи, і куди ми йдемо і куди завертаємо!

За пальтрет Благовіщенського собору в Харкові дякую. Його тортовість імітує візантійські церкви, хоч би чудову Дафні під Атенами, а побічно – Сієну. Не пригадую тепер, чи не має подібного київський Володимир, але всередині, не ззовні. Але Ваш землячок не знав, який антинаціональний вчинок він сотворив своїм фотом. Церкву цю на окраї Благбазу побудовано на пожертви російського купецтва в Харкові як фортецю общеруськості. І такою ця церква була (її ані не закрили, ані не зруйнували) і тепер є. А з суто мистецького погляду вона по-своєму не така й погана – була вона святково суцільно біла всередині. Не знаю, як тепер. Мене провозили повз неї, але я не заскочив до середини. Ну, бо патріот!

Кажучи про імперський патріотизм (не мій, той МЄСТ-Ний), севастопільські справи справді пахнуть порохом. Тільки й надії, що наш фокс перефоксить московського бера.

Переходжу до сюблім о рідікюль, Качуровський обклав мене екскрементами свого розстроєного шлунка в Сучасності. І то хоч би від себе, а то сховавшись за покійного Ореста. Запах, канешно, відповідний.

Думаю, що вже маєте третій том Джерел. Повідомте про Ваше враження. Я обіцяв про них написати статтю і пишу, але нічого з того не виходить. Бо в певному сенсі видання порушує правила конвенційного доброго тону. І до святих ставиться непоштиво. І що скаже Череватенко?

Блохин прислав мені листа. Звичайно ми не листуємося – не посварилися, а просто не листуємося. А тут зойки й стогони. Нова жінка – диявол, і чого я покинув стару, і тепер застряг у процес на розлуку, і витратив на це тисячі грошей, і чого я в це заліз, і чим це закінчиться. А я співчуваю, а сам у душі трохи підсміююся, – який же я хвацькіший і розумніший.

До справ приємніших. У Харкові на початку квітня роблять міжнародний (Так! Великому кораблеві велике й плавання) театральний фестиваль. Прислали й мені, грішному, запрошен-

ня. Я б і радий. Але ніяк не виходить. Може, Ви б поїхали спецкором? Вибачте, це я на кутні сміюся.

Що ж до НЙорку, то тут покищо тихо. Щодня нормальний відсоток людей, котрих грабують, котрих убивають, але все в межах норми. Був випадок американського масового психозу – виставка Матісса, але слава Богу, добігає кінця. А взагалі цього року, мабуть, якісь плями на сонці – бо в усіх кутках землі люди показалися і ржуть один одного, як курчат. А більше стріляють. Чи не взятися й нам за цю благородну справу?

Ну, по цій мові будьмо здорові – Ваш покірний слуга Ю.Ш.

* * *

Лист 214

15 березня 1993

15 березня '93

Усе дістав – лист, листик і витинку з франкфуртського цайтунгу. Цей останній сірий-пресірий, від німців добра не жди.

На строгий допит відповідаю – назвав Череватенка Вашим, бо колись писались, що він до Вас звертався. Чи я наплутав?

Листи датовані кінцем січня. А це вже точнісінько середина березня. Меа кульпа. Але майте й співчуття. Переважно я мав “спілкування” з лікарями. Не дуже веселий народ. Тепер відбувається зміна репертуару. Замість порад переключаюся переважно на рахунки. Цей блискуче розвинений жанр мене зворушує до глибин душі.

А поза тим замислив утечу від медицини (чи тільки американської? Чи це закінчиться радянською?). Замислив тікати до Харкова. Таки на фестивальне запрошення. І то невдовзі. Усі кажуть, що я здурів. Голос народу він же й Божий.

Чи повернуся на щиті чи під? Чи там мене й закопають?

Але, з другого боку, хто не ризикує, той не виграє. А мені вже лишилося три чисниці до кінця мандрів (у якому хочете розумінні). Ну, може й побачимо. Тим часом (нрзб.)...

Сильно Ви мене спантеличили, написавши про “харківських собак”. Згадую, що я писав про собак з мого рідного міста, навіть иносказательно. Думав я, думав, аже поки не ПОЙНЯВ. Не собак, а собор. Голубе, перечитуйте Ваші машинописи, бо православний народ розгублюється.

А лякатися Вам Мартиних приміток потреби нема. Бо, як учив ще тов. Буальо, різні жанри. Є академічний, а є тро-

хи легшої ваги. І якби всі на світі академізувалися, став би світ пренудний. От ми ж ні з якого боку не академізуємося. Навпаки, чим старіші, тим більше... ну, як би це сказати, – дурня клеїмо. Чи не те словесо?

Чи Ви намагаєтеся академізуватися?

Кажуть мені, в тутешній нашій академії робитимуть вечір (чи полуденок) з нагоди видання Мартиних еляборатів. У кінці травня. Шаную інституції, для яких час не існує. Вони трансцендентальні і вищі від таких плюгавих умовностей.

Щоб Ви знали, що робиться на Україні, не цайтунги і не таймси треба читати читати, а прикласти вухо до землі. Отже, голубе, там росте нове покоління – мені видно в літературі, а воно, мабуть, не тільки в ній. І зовсім новий стиль поезії, прози й життя. Гуд-бай, соцреалізму, Гончаре, й Драчу, й Павличку, і тутті кванті. Перечитав я дещо, а зокрема київське „Слово” до його гляйхштальтунгу, і в зобу мені сперло. Це справді нові голоси, часом дитячі, а часом уже зовсім дорослі. Боюся – і радію – що вже, мабуть, можна про нас сказати “Господи, нині отпущаєши раба свого”. Казав Брюсов – “И вас, кто меня уничтожит, встречаю приветственным гимном”.

Ну, годі восторгів. От нас тут завалило снігом, у НІЙорку, як у тайзі на стику з тундрою. Чи і Вас так? А хто у Вас, до речі, чистить сніг? Борис?

А НАЩОТ сонячних плям, то може Ви й маєте рацію. Бо справді в усьому світі всі лізуть на всіх. Скільки я свого часу країн об’їздив. А тепер до більшості з них і носа не сунь – Єгипет, Афганістан, Камбоджа, Індія, Перу... і кінця їм ність. Добре, що хоч свого часу я їх “обслідував”.

Ну, от, надолужую довге мовчання, хоч і медициною зумовлене, листом “мелким почерком”. Простіть гріхи, бо хто знає – є шанс, що вони можуть поновитися.

Тим часом – усім добром.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 215

25 квітня 1993

25 квітня '93

Дорогий друже, Олексю Ізаровичу,

сповіщаю Вам і всім рідним і знайомим, що я ще живий і вже дома. **ВООБЩЕ** читайте газети, бо там довідається, коли

житіє моє добіжить кінця, і тільки там, бо Останкіно про цю видатну подію не повідомить, а рідний Київ Ви не ошчасливлюєте своєю увагою. Правда, був не один критичний момент. Раз ми поїхали до Чугуєва, а там між іншим зайшли до местного музейчика, який зберігся, – музейчик подарунків із усіх кінців необ'ятной родини во славу Сталіна й сталінізму. От у цьому музейчику (я хотів поїхати не туди, а вдруге до Сквородинівки, але мене переголосували), так от там я не витримав і на сходах послизнувся й гепнувся, на щастя, тримався за бильця і ніде не ушкодився. (А Дінець виявився меншим, ніж мені здавався або був, поки більшовики його не СПОРТИЛИ.) Друга катастрофа трапилася, коли ми їхали автoм з Києва до Харкова. Дороги такі, що ні один ахтанабіль не витримує. Я добре зрозумів, чому німці йшли від Польїтави до Харкова місяць. Усі нашому героїзмові (читай ідіотизмові) дивувалися. Ми ламалися двічі. На другому разі ми простояли, чекаючи на рятунок, 5 годин, був льодовий вітер і ми були голодні, як пси. А третє – ми їхали з старого Харкова до Салтівки, нового району, колись села, тепер хмародряпи жакливого наповнення й виконання. Туди перенесли більшу частину Педінституту і там пам'ятник (другий, перший у старому місті (Сквороді), непоганий і з зворушливим написом, щось на зразок Созиждем день веселіший. Так їхали ми й напоролися на інший ахтанабіль. Нікого не поранило, тільки мене обсипало битим склом, побитим на дрібні друзки. Але знайшлася стара сорочка, вікно затулили, і ми переможно доїхали, Сквороді вклонилися і до готелю повернулися. Так от, а Ви кажете, що скучно на этом свете, господа. Ані трохи, розваг повно. Примітка від редакції – Ми це два Бойчуки, два Ревуцькі і аз.

Поза тим був ще театральний фестиваль, з милим “Миною Мазайлом”, поверненим від політики до мольєрівського жарту і паскудна “Маклена Граса”, і різні ще “разности”. І вир знайомств, зустрічей і прощань (цитата). Зокрема цікава Кузякина. Писателі, видавці, театрали, музейники, Господи, кого тільки не було. Але кілька разів я тікав і САМОТУЖКИ блукав по місцях дитинства, отрочества і юнацтва. Сподобався мені Харків. І як люди пхался до театрів, до повного розчавлювання при вході, рятуї, Господи.

У грудні Унт збирається відзначати мої 85. Але щоб я їхав ще серед зими! Боже упаси. Мені й весняних пригод вистачає.

На Мартині коментарі лаштується наша доморощена ОКОдемія робити конхверенцію. А тим часом Лівіцька лаштується робити скандал. Нічого дивного. Не одна легенда падає. Побачимо, хто кого і як. Покищо громи й блискавки в листах до мене. І попередження-застереження – не лізь, сиди тихо, бо морда в небезпеці.

Нового Андруховича я ще не читав. Бо одне з двох – або сиди дома й читай, або мотайся по світі. До того ж тут відбувається Вагнерів Перстень, а ця справа на сто годин та ще й з хвостом.

Багрянний, думаю, Винниченка просто боявся. Він боявся всіх хоч трохи культурних людей, а Винниченка вважав за такого.

Пора кінчати. За такий довгий лист і витривалість таку в Матусайловому віці мені належить нагорода, але яка?

Будьте, отже, здорові й Богу милі, а я не винуватий.

Ваш – од голови до ніг (якщо берете таке дрантя) – Ю.Ш.

А машинки наші, виходять, змагаються – хто кого? І хто ж?

* * *

Лист 216

9 червня 1993

9 червня '93

Вагоноуважаемый глубоковожатый,

як колись писав і Вам відомий пан Маршак, а в просторечі Григоровичу, спішу повідомити, що я же живий. І відносно здоровий. Правда, лікар каже, що я маю занепад серцевої діяльності, і мій пульс замість 70 – всього 58, з усіма наслідками. Але лікарі – якби вони нас не лякали, то вони всі пропали б з голоду.

Поза тим я дуже втішений, що мій репортаж про харковіяду і т. д. Ви до друку одобрили. Тільки ж Ви не редахтур і сіє від Вас не залежить.

А чому в мене на все уповільнені темпи, зокрема й на листописання, то Ви, мабуть, здогадуєтесь. Пишу, сочиняю, надхнення знаходить, а то бува й не знаходить, тоді починаються муки творчості. Одне слово, діла не дуже йдуть, то й контора не дуже пише.

І от уже 12 червня. Куди плине час? У межичасі, як ми кажемо в Галичині, сталися деякі невеликі, але події.

Моя харківська епопея почалася друком у рідній нашій “Свободі”. Думаю, що Ви той оргАН одержуєте і копіювати для Вас не треба.

Стався мій дебют у книгодруку на Україні суцшому. Вишло тамтешнє видання “Третьої сторожі”. Це ведмідь, у лісі здохлий. Вона має деякі відмінності від того видання, що Ви маєте. Додано вступну статтю, Смотрич авт., Стус ін. Виглядає книжечка приємно, коректа першорядна, обкладинка зелено-біла, розлізеться після одного читання. Але береги ширші від там нормальних і папір трохи кращий. У всякому випадку я щасливий, як був би кожний юнак, якому видали його першу книжку. Побачимо тепер, що буде далі.

У славному городі Нью-Йорку почали показувати другу серію “Таймату”. Це 13 частин, кожна по дві години. Мюнхен, шістдесяті роки. Німецький варіант “Жан-Крістофа”. Перша частина, яку я вже бачив, дуже порядна і порядком нудна.

Читаю російських “реакціонерів”. Два томи промов Погодіна, два листів Победоносцева до Олександра III, писання графа Уварова. Найцікавіші листи Победоносцева. Як він психологічно облутав царя і як його тримав! На рівні Тартюфа в квадраті. Чи це російська норма, щоб правили психопати? Спитаєте, чому все це читаю? Поперше, цікаво й незнано. По-друге, конкретне самозавдання – виявити, хто створив і як уживав слово “общерусский”. Більш-менш шукати голку в копиці сіна. Але спортивно інтересно. Можна було б ще робити статистику, скільки разів повторюється слово русский. Не менше, ніж український у Літукраїні! І як тільки люди не казяться й не дуріють!

Ну, тут інтелектуальний звіт кінчається, кореспонденційний мій обов’язок кінчається і щастя Вам, Боже, в усіх заходах Ваших.

As... Ю.Ш.

* * *

Лист 217

30 липня 1993

30 липня '93

Обіцяно лист перед виїздом – маєте лист перед виїздом. Ще серпень, місяць мандрів чекає свою чергу, ще спокійний, осілий липень, і ось лист. “Я царь еще”. А що буде в серпні-вересні, ніхто не знає. Лікар мій мене не пускає, а скільки раз я ще його перехитрю?

Але почати мушу з реприманду. Як же це Ви нічого не знаєте про “Гаймат” взагалі і “Гаймат 2” – зокрема? Я Вас призначив нашим головним німцем, а Ви не знаєте. Шлю Вам попередню літературу. Вважайте, щоб я Вас не звільнив з посади.

А взагалі, це дивний фільм. Намагання схопити “життя” (а що воно таке?) в набіганні випадкових зустрічей і розставань, в деталях щоденщини аж до чхання й почісування, тут же й глибока психологія, і багато знахідок, і багато “Жан-Крістофа”, і все воно щось, часом навіть добре, але занадто старанно і занадто “глибоко”. Ну, німці, що Ви хочете!

Але цур йому. Мої вельми скромні опуси заслужили в Вас надмірну оцінку. “Харків” написаний з розрахунком розчулити й спрямувати на грошодавство (що potwierджується й Вашою, пане, поведінкою). А для прикладу, от Вам промовчальний деталь. Так, у Харкові тепер аж три літературні місячники, але два з них засновані бандерівцями, а третій ними перекуплений. І два – невідомо, чи вони протягнуть своє існування поза другі числа... Отже, брехні там нема, але діхтунг є і все це належить до популярного в Америці (спеціальні компанії є на це, спеціальні автори, мені до того ще далеко, але я стараюся).

А в телігознавстві більше мужности супроти наших політиків, ніж літературної майстерности. Одне слово, Ви кращої думки про ці сочинення, ніж автор. Але можна на це поглянути і інакше: читачам подобається, значить, успіх, а авторові честь і хвала.

Питаєте про Харків. Ось підслуханий діалог двох офіціантів у ресторані готельному –

– Пойди обслужи этого американца.

– Какой он американец. Он украинец. И преглупый. Жил десятки лет в Америке и не научился говорить по-русски.

Але щоб чекали на полки і ешелони, не думаю.

Питаєте ще й про “реакціонерів” від Уварова до Победоносцева й Струве. Ну, люди як люди, вузькозорі, але скільки є не вузькозорих? Як правило, поляків вони брали дуже серйозно, прибалтійських німців, почасти жидів. Нашому братові, як і латишам чи литовцям, вони багато уваги не приділяли. Цю худобинку зігнати до спільного корита, – невелика проблема. Тільки наші землячки на зразок хоч би Юзефовича, ті стараються, аже піна з рота летить, аж читати гидко. Але, скажу я Вам, на цьому тлі чи тлах наші кирило-методіївці виглядають

цікаво. Час від часу породжуємо ми речі варті уваги. Але потім усе потопа в сирятині.

За цей місяць я насочиняв купу всячини. Курабас і Харків. Вступ до Оксани Забужко. Потебня і Гомер. Що з того побачить світ і коли, не знати. Це я так проводжу передподорожні свої бізнеси. Щоб виїхати чистим, без боргів.

А що мені світ винен, це інша справа. Хочу щоб я йому не був боржником. А там спаси, Господи, люди твої.

P. S. Спасибі за живі квіти. Але congratulation з чим?

Ващі 200 марок поміняли на 164 доларів. Чек додаю. І дякую. Офіційну подяку Вам вишлють.

As... ЮШ.

* * *

Лист 218

25 листопада 1993

25 листопада '93

Індицька варфоломійська ніч

Дорогий Олексо Ізаровичу,

після великої дірки в нашому листуванні. Але ще не навічна чорна завіса. Ваш покищо останній лист-уз датою 3 серпня. Час ще передісторичний.

Справа в тому, що я захекався. Каталізатором були мої перегони по Україні плюс трохи Румунії, а справжня причина, що мені без 5 хвилин 85 рочків. І воно відчувається. Не тільки сили не ті, а – головне – апетит не той. Уже підійти до моєї машинки-інвалідки (як самі бачите) – акт героїчний, як колись жидам через Чермне море, а в мені ж і Мойсея нема... А писати – як у прірву кинутися. І ампліюа патріярха невеселе. А воно порожнє, і туди виштовхують “широкі трудящі маси”. Недурно бідолага Мстислав помер. Правда, тих рочків було йому трохи більше, але й статура в нього була козацька, не моя антилігенська.

Ви того не знаєте, але вік я перше відчув саме з Вами, і в Мюнхені, на призарських узбіччях. Я Вам про це не казав, але так воно було. Кинулися ми жартома, по-хлоп'ячому бігти, – і раптом у мене серце захекалося і стало. На секунду, може, але стало, і це було серйозно і попередження. Так воно починалося,

спершу з великими перервами, потім чимраз частіше. Поки не зробилося постійним супроводом...

Та Бог із тим. Я Вам уже розповідав у телеПон маршрути моїх мандрів. Повозили мене добрі люди, а трохи й залізничі чимало. Ось Вам перелік. Бо про все писати – й волової шкури б не вистачило, а коли щось Вас спеціально цікавить, – питайте, постараюся щось промимрити. А то візьміть мапу й простежте. Крім Львова, були ще Жовква, Скит Манявський, Галич, Криворівня (себто Гуцульщина), Івано-Франківськ, Хотин, Кам'янець-Подільський, Чернівці. Та ще в Румунії Сучава й з десяток розпорошених монастирів на Буковині і в Молдавії. Крім румунських монастирів, усе це занедбане, на шляху до руїни, – і то не за два роки і не за сімдесят, а за довгі століття байдужості й спустошень. Одне слово, це Вам не Італія, і Венеція, й Фльоренція можуть не побоюватися, що туристи від них перекинуться до України. Та й готельчики не ті. Але таке ми маємо, і іншого нема.

Тепер із справ німецьких, Ваше відомство. Тут тепер грає, і то зі скаженим успіхом, гамбурзький театр Талія, перелицьовали на сучасний кшталт старенького “Фрайшюца”. Привіз його сюди Ваш таки Гете-гавс. Тутешні підлітки казяться, а воно півнімецьке, а півамериканське. І рок у вухах лящить. І куди ж Ви дивитеся? Але не без забавности.

У Києві відновили “Арку”. З реверансом до моєї. Перше число маю, побачимо, чи вони доповзуть до другого. Правда, це кварталник, мають час на “перевод дихання”.

Моя післямова до Вдом мені теж подобається. Але я ще не бачив нікого, хто б щось десь гавкнув про неї. Взагалі коло мене широкі маси і стовпотворіння вавилонське, а хоч би жива душа – одна!!! Тільки автографи просять. І одержують. Пишу, пишу...

Ще про статтю про Дом. Про одне я там не написав. Про комплекс “Без ґрунту”. Бо якби написав, то мене розп’яли, а Дом навіки б відписали б НКВД. І за цю фігуру “умолчання” мушу червоніти. Правда, можна б сказати, що “умолчание” все-таки краще, ніж просто брехня (звиняйте, тепер високим стилем пишуть олжа). Але це не зовсім правда.

Накінець, трудно мені повірити, що в Ваших Клівлендіях не показують культуральних фільмів. У Вас же є музейчик з “устремлениями”, а тепер усі такі музейчики просвіщають публіку Хвільмами. Поцікавтеся і наважтеся. Але, звичайно, на-

перед треба розбити на друзки Ваше ТВ. От де корінь зла і джерело затемнення в мозках.

Кінчаю, бо договориюся ще й не до таких рем'яд.

ЮШ.

1994

* * *

Лист 219

24 січня 1994

24 січня '94

Дорогий мій спів-Ізаровче,

зголошуюся знов під Вашими огайськими дверима. Тепер Ваша Клівландія регулярно заявляє про себе на моєму радіо. Вона каже, що буде святкувати котрийсь там свій ювілей, хвалить себе, свою оркестру, музей, а обіцяє до свого ювілею збудувати ще один музейчик, технічний чи що, і ВОСХИТИТЕЛЬНЫЙ стадіон. Я слухаю, і серце в мене радіє. Славна країна Клівландія! Хай живе і квітне. На чолі з своїм Евклідом, який, як відомо, був огайський принц.

Сподіваюся, що Ваше люмбаго вже минулося, і Ви можете сміятися над виразами мого захоплення. Як Вам при цьому цьогорічний "морозец знатный"? Це, коли не помиляюся, г-н Некрасов. Тим часом мені вже 85 плюс один місяць плюс один тиждень. Як писав другий поет, цього разу малоруський, "Ростемо ж ми, гей".

Ви насолоджуєтеся польтавською "Криницею". А мені подарували в Чернівцях комплект "Буковинського журналу", а в Івано-Франківську число "Перевалу", і вони не шедеври, але цілком можна витримати. Видно, ми живемо в початок епохи розквіту регіоналізму й занепаду столичности. Щодо "Арки", то її видає такий собі модерніст Олесь Ільченко (хочете на огляд, з поверненням, фотографічний його "польтрет"?). Журнал чомусь має чималу порцію Езри Павнда і зовсім непогану статтю Грабовича. А загалом може з того ще будуть люди. Не судить, да не судимі будете.

Чи Ви одержуєте тепер "Сучність"? Там часом бувають зовсім добрі речі. Напр., у ч. 11 (на самому кінці) блискуча при-

мітка до студії про Донцова. Маю підозру, що примітку склав Рябчук. Він може мати стільки отрути, скільки кобра, але сервірує її невесело. Якщо Ви не дістаєте вищезгаданого журналу, то рекомендується Вам передплатити. Дуже перед-, бо він тепер запізнюється, як усі столичні журнали. (Регіональні не можуть запізнитися, бо вони виходять, коли їм збреше на думку.)

Читав оце сочинение г-на Большакова про Шевченка. Цей півторатисячний тритомник додає дещо до того, що ми знаємо про Шевченка, а вдсятеро більше до того, що ми знаємо про Гомо Советикус. Називається "Бль о Тарасе" Як і Хлестаков, він з Пушкіним на ти. Тепер я з ним в одному товаристві. Якщо читаєте ЛУ, то знаєте, як і чому, а якщо не читаєте, а цікавитесь, зробіть відповідне прохання, і я постараюся Вас просвітити.

Пишете, що читали дві мої книжки і насолоджувалися донесхочу, а не пишете, які саме. Це буде прогалина в тій історії літератури, яку я за пару десят років напишу.

Ну, ми обговорили все чисто, від морозів до Шевченка і до советів (у львівському сенсі слова). По цій мові будьмо здорові.

Ю.Ш.

* * *

Лист 220

15 березня 1994

15 березня '94

Дорогий екс-люмбагоноцю,

все йде, все минає, і – я певний – шлях Ваш до поштової скриньки прочистився, білі ведмеді від нас рушили в напрямі на Клівленд, але Ви їх переадресуєте на Лабрадор (страхітливо-монументальна країна, я бачив її з літака, і враження це незабутнє. Але білим ведмедям літакові перспективи не відкриються, і вони будуть там дома). Одне слово – весна, виставляється первая рама... Що наводить мене на запитання, які у Вас рами. У нас одинарні, а з Міннеаполісу мені пишуть, що в них подвійні...

Хвалю, що Ви записалися на "Сучність". Тоді Ви мали змогу прочитати мій есей – моє есе про Курбаса, а він/воно абсолютно геніяльне, а до того ще включає дещо з мого дитинства. Що вона, та Сучність, запізнюється, це нічого не шкодить. Тим нетерплячіше Ви чекатимете.

Але Сучність розрахована на вічність, а тим часом розгортаються ПРОЦЕСИ гір анд нау, і, щоб за ними стежити, треба Вам ще ЛУ. Без неї Ви не будете знати, як мене висували на Шевченківську нагороду, як мені показали дулю, а в майбутньому може й на бунт молоді на мою користь і взагалі, як я чимраз більше рухаюся в напрямі сюксе де скандаль... А це події й перипетії не позбавлені інтересу, хоч долі світу, ані навіть самої України все це не змінить...

Одне слово – мусите діставати обидва “періодики”, інакше не будете культурною людиною.

А взагалі, все це суета сует і так далі.

Тим часом ми тут належно відзначили Шевченкові дати, і Ваш покірний слуга теж проголосив хвалу й прокляття (зрозуміло, ворогам). Воріженьки пустилися врозтіч.

А які ж новини зі світового центру ізарськознавства, з славного міста Полїтави? Коли я вже побачу ці романчики на газетному або обгортковому папері? Уже багато клясиків і неклясиків пішли цим величним шляхом. Та навіть і моя “Сторожа” приєдналася до цього потужного руху.

Тим часом ми розпрощалися з Кримом. А шкода. Я тільки був зібрався їхати на літо до Гурзуфу, моєї літньої резиденції з ранньосталінських часів. Дуже симпатичне місце, я б сказав навіть неповторне. І пахощів від кипарисів таких, як там, я ніде на світі не відчував. Не повітря, а амброзія і нектар... Ну, нічого, поїдемо або на Лабрадор, або й на Колиму. Кожному свій курорт.

Німці Ваші пустили тут фільми Конрада Вольфа, з часів ДДР. Я бачив два, один про Гою – він би й нічого, але інквізиція, довідуємося, була реакційна інституція, якщо Ви не знали. А вже другий – щоб не тікали “східняки”, німецькі, на Захід (Дер гетайльте Гіммель), – це просто выдержать невозможно. Для чого витягати такі окаменелости, я не знаю.

От на цій ноті здорового критицизму ми тим часом і попрощаймося. Привіт усім Мальченкам, которі над озером.

Ваш душею Ю.Ш.

* * *

Лист 221

14 травня 1994

14 травня '94

Малий мір Енко,

цього разу відстань між моїми листиками менша. Бо я закінчив своє СОЧИНЕНЕ про Василя Мову і тепер дав собі малу відпустку. А про того Мову, якого я вважаю за найцікавішого нашого спісателя другої половини попереднього сторіччя, вишло у мене ніби добре. Там і питання українського Колюмба і про Кулішеву школу в українській поезії (далі від Зерова) і трохи всякої всячини. Милій Боже, скільки ще не сказано на цьому світі і як і женців мало на тому полі. Одне слово, "Ты им доволен ли, взыскательный художник".

А нагороди мені не дали, поперше, бо не заслужив. Подруге, бо ці премії – "естаблішментові, а естаблішмент там суцільно соцреалістичний. А потрете, бо я рознівив самого первосвященника, бо непочтиво колись про нього написав (історія, звісно, давня, але там ще свіженька), – див. мою "Другу чергу". А вони, поперше, недоторкані, а подруге, тими нагородами завідують, а потрете, мають під рукою зінське щеня, що зветься БОлійник.

Тоді почалася друга дія цієї трагікомедії. Молоді і симпатичні молодих почали на первосвященника нападати, та мене боронити. Спочатку написав Слабошпицький, таки в ЛУ, потім Михайлина Коцюбинська, потім Микола Рябчук (задерикувато і не без доносу), потім ще там хтось. Одне слово, як писав Ваш землячок – "Війни, війни, кричать, бажають, і адським полум'ям палають і молодеє і старе". А я собі ходю по ній і вивчаю свої старечі болячки. Але, з другого боку, цікаво в 85 років стати ПРАПОРНОСЦЕМ молодій молоді. Коцюбинська в мене є Perezнята, шлю, а решти не маю розмноженої. Такий Вам дер ланген Реде курцер Зіннг. Задовольнив? А по-серйозному і неперсональному – таки добре. Бо трошки поскубти нашого гомо советис таки не шкодить.

Від Нових днів не відмовляйтеся, бо там буде роман з продовженнями таки Вашого покірною саме на тему гомо советискус. Він є в кожному з нас, тільки в різних пропорціях. І він вирішальніший, ніж економіка і навіть ніж Росії.

Решта Ваших запитань: На Україні моїх англомовних праць катастрофічно ніхто не знає. Чому Ви питаєте про Міннеаполіс, мені непойнятно. Там я, здається, нічим не согрішив.

Я Вас не намовляю на "Сучасність". Але небезпека. Я зроду не тримав у руках ні разу НРС. І зроду не дивився ні на одне Тіві. А як знаєте, Дер Менш іст, вас ер іст. Можемо опинитися в різних свинарнях. Сучність покищо не переставала виходити. І там були справді добрі речі. Шевчукова Зозулька могла б з будь-якою літературою витримати порівняння. Передплату приймає Свобода і таки дбає (там тепер якийсь східнячок на ці завдання). Але я не намовляю, бо вона з пересилкою чортячо дорога.

Починаю думати, що варт було б змотатися до Балтики. Але тепер, на жаль я не "райзефеі". Що робити? Вона сама на Мангаттан не приїде.

Чи далі листуєтеся з Ікач? Вітайте Б., І, як сказано в Святому Письмі, ходіть у світ, поки є світ. Бо може не стати.

А де Ви дізналися про мій succes de seanvol? Не в HePeCe ж?
Ваш напролёт ЮШ.

* * *

Лист 222

28 червня 1994

28 червня '94

Відлюднику надозерний, прилісовий,

хвалю за слухняність – передплачуєте, що Вам радять, а тим самим підносите свій інформаційний і культурний рівень. Бо Франкфуртет Альгемайне й НРС – добре, але і старих друзів часом треба зрадити або хоч доповнити/оновити. Ну, і не треба ж забувати "язык родных осин". Ядро мого репертуару – ЛУ, жахливий примітив, але з неї видно, чим там коло Києва пахне і чим живуть рідні Санчі Панси, а далі Сучність, щоб підносити свій культурний рівень. І все-таки один-два "айтеми" там бувають істинні.

У цьому контексті дякую за вирізку з ФАЦ про американського Рільке. Та це треба бути німцем, щоб усерйоз брати амерканське рількеанство. Їм хоч ткни носом у г., вони пильно принюхнуться, відійдуть, а тоді зроблять солідно обґрунтований виновок, що може це і г., але щось у тому є.

Питаєте, чому я питаю, чи Ви листуєтеся з Качуровським. Саме в контексті тієї надозерної самотності. А воно сидить у Мюнхені в плеканому мешканні і "довольно самим собой, своєю супругой и женой". Варіант мій.

Згадуєте про НІЙоркське святкування Шевельова. Не вірте очам своїм. Тут затіяли українські студії. Себто одно из двух – давай деньги. Для цього треба випустити зірку. Або замзірку. Або замзамзірку. Тут витягають шевельовські моці. Ніхто з грошовитих людей на таке не вловиться, але пробувати треба. І навіть давали вечерю. Якнайдешевшу й найстандартнішу для випадків ушанування порожнечі – курка з зеленим (з бляшанки) зеленим горохом. І церемонія відбулася. Усе як у добрих людей і нічого нема, міраж і “балаганчик”.

Рябчук – чоловік розумний (Смердяков: “С умным человеком и поговорить приятно”), але продасть і рідного батька. Що не виключає патріотизму. Ви киево-львівської молоді не знаєте, так я думаю, я трохи знайомлюся. Воно цікаве. Бо таке наше світле майбутнє. А втім сини кращі від батьків.

До Балтики охоронців не треба, народ куди чесніший від імперського Петербургу. Литовці – як ми, латвійці – нещасливі, бо в Ризі їх 35 відсотків, і вони переживають, а тим часом – город русский, а от естонці якось дають собі раду. І не зле. А поза тим старий Таллін чудовий, це ж середньовічне німецьке місто, Нюрнберг, бомбами не знищений. Я б туди посилав усіх, хто хоче побачити Ротенбург... А от “Петра творенье” – там охоронці придалися б, але є там і далі імперськість, тим більше вона вражає, що все це в роки війни було понижене доценту, а відновлено в усьому блиску, ніби війни й не було – і Царское (уже не Пушкін), і Павловськ, і Петергоф, і Гатчина, де Олександр 3 ховався від убивць, що ввижалися йому скрізь. Там і досі тінь Победоносца метляється.

Оце Вам і відповідь, чому Прибалтика. Усе повчальне, усе грає з розумним чоловіком (див. вище про Смердякова і Йвана Карамазова). А Ви кажете не їхати, сидіти вдома. Ні, казав Лев Ніколаєвич – “Ходите в свет, пока есть свет”.

От по цій нравоучительній мові будьмо здорові. Вітайте поля, ліси,

Ері, Онтарію і – Бориса.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 223

28 липня 1994

28 липня '94.

Дорогий Григоровичу,

лист Ваш (їх було два – один про рід Ваш, другий – про большековіяду), котрий перший, навів мене на дуже сумні міркування в супроводі відповідних почувань. Згадали Ви про Ваших діда й бабу, з трудом – про їхні по батькові, – а далі що? Порожнеча. У мене ще гірше. Батько мій був зайдою, мати не любила про нього говорити, особисто його я, вважаєте, й не знав. Навіть фотографії його не збереглося, ні однієї. Живого я його, вважаєте, й не знав, бачивши востаннє, коли мені було 5 років. З матиного боку – її батьки повмирали, коли вона була малою дівчинкою, старша сестра, яка й сама незабаром померла, збула її до петербурзького Миколаївського сирітського інституту. Тут, бачите, мої (чи мої?) шляхи, як і Ваші, ведуть до берегів Неві. Ну, а далі? Нічого, крім теоретичного знання, що люди народжуються з парування.

“Не оставлю й малого сліду на землі”.

Довша нам'ять була в аристократичних родів. Але знищили аристократію, знищили й пам'ять. Так виходять на сцену Кучми, Южмашстрой, чи як те звалось, де він командував безбатьченками й байстрюками. Що знає він про свій рід? Не помилюся, коли висловлю сумнів.

Так ми перестрибнули з генеалогій до політичної катастрофи. Ні, Липинський багато чого бачив і передбачав.

Ту чейндж де сабджект – чи Ви читали протест Спілки письменників проти кучмизму? Ще й не почав діяти реорганізований і омолоджений КГБ, а вони вже бояться навіть ужити слова РУСИФІКАЦІЯ і вигадали делікатніше й гуманне “дезукраїнізація”! Ваша полтавська резолюція не містити емігрантських творів – це тільки частинка розриву з еміграцією. До того йде і йтиме скрізь. Практично подорожам моїм кінець тому, що я фізично неспроможний (моя Прибалтика була останньою) – в Ермітажі одна з наглядачок висловила це: “У нас такие старье в музеи не ходят”, але це не виключає гіркої правди, що завіса спала чи спадає. Минулися мої лази через перелази.

Не пригадую, чи я Вам писав після першої подорожі до Харкова про кладовище. Наша родина мала свою дільничку. Обго-

роджену металічною загорожею, хвіртка замикалася, ключ був у нас. Коли 1924 року померла моя старша сестра, її поховали до могили діда й баби. Нічого цього нема. По всьому проїхалися бульдозери. Цвинтар став парком, сам я не бачив, але казали мені, що там грають гармошки й танцюють, мабуть, і п'яні. Чи Кучма приїздить туди грати чи танцювати?

Перефразуємо Пушкіна: "Да здравствует тьма, да скроется солнце!"

Не бійтеся, більше таких листів я не писатиму. Хай буде в Вашому епістолярному архіві ОДИН зразок елегії з переплесками в еклезіаст.

Потішати мене не треба. Сприйміть усе як літературну вправу.

Вітайте Бориса і всіх предків, доки сягає зір (а далеко він не сягатиме).

На розвагу Вам – ей сорт оф – вирізка про веселе життя в Москві.

As wer ЮШ.

* * *

Лист 224

21 серпня 1994

21 серпня '94

Дорогий Григоровичу-Ізаровичу,

не мусів би я сьогодні до Вас писати, бо настрої у мене – ну, скажемо – не страшно весело-оптимістичний. Але ми старі знайомі, і можна не приховувати й своїх спадів і перепадів.

Так, отже, за всіма ознаками фініта ла комедія. І це вже мабуть, востаннє і остаточно. У нас не звернули уваги – не знаю, чи Ваше НРС звернуло, – що першим кроком нового президента було призначити нового міністра внутрішніх справ – прізвище забув – одного з командирів походу проти дисидентів за брежневських часів. Не випадало, отже, сидіти за одним столом цьому державному мужеві й Дзюбі... Випадає тільки тому міністрові засісти за своїм старим столом, витягти старі папери й почати з допиту хоч би того ж Дзюби.

А народ – нехай і далі "безмолвствует". Включно з тими полтавськими селянами, з якими пробував заговорити й розмовитися Ваш Качуровський.

Хто знає, може, й Ваша Гордасевич з тієї самої опери. Може, вона їхала, сподіваючися побачити величний храм науки, а побачила, що це порожнє місце, мантія голого короля, і пропала в неї всяка охота до туристичних ескапад, і відсиділа вона мовчки час від квитка до квитка, нікому нічого не кажучи, бо ж і нема кому казати, бо всі грають комедію пишної мантії короля, а воно ні мантії нема, ані й самого короля.

Для мене час удалий. Я тепер не можу сам нікуди їздити, бо треба, щоб мене везли й возили. Але навіть коли б я і на двох ходив, шлях на Україну мені закритий. Зворушливо поєдналися факти суб- і об'єктивні. Не побачу вже я ні будинка Саламандра, ні Промисловости, сиріч університету.

Погано, що програно, ще гірше, що так ідіотично.

А товариство харків'ян ще існує, маємо 22 заяви на допомогу, 6 вересня маємо сходина, щоб розподіляти ті гроші. Може, ще й у Вас будемо канючити. Треба робити добру міну при поганій грі. Або – ти, Марку, грай.

Як побачив я посмертну згадку про Вол. Старицького, переборознило мою свідомість, наче б то, Ви колись щось про нього говорили. То ж я витяв і посилаю. Якщо не до ладу, викиньте й забудьте.

Ваша рецензія на ЛГ зовсім слухна. Моя не різниться – і советчина, і безстилевість, і примітив... Але зрідка траляються добрі речі серед купи гною. Як от Шевчук. Тому я Вам і послав.

Згодний я і з оцінкою перепоховань. Що б тільки якийсь божевільний не потяг мої рештки по весях і градах...

А от щодо фот, то вибачайте. Одні свинячі РЫЛА. А було колись ніби щось людське. Питаєте про мого однофотника. Він випадковий. Фахівець з російського права. Діялося це весною на моєму "ювілеї" в Колюмбії. Фотографували мене, а він присусідився сам – візьміть і мене, я того ж віку. А так – ні сват, ні брат...

Випадково трапив мені російський переклад Вільє-де-Ліль-Адана. Я з одчаю взяв та й прочитав. Перед тим знав тільки ім'я. Він своєрідний. Чи Ви знаєте? Чи Ви тільки на схід від Райну? Але це було абсолютно "унплянмесі". Від розпачу й зануди...

З Білоконем Ви правильно вчинили.

А чи Ви були коли-небудь у Гатчині? Якщо ні, напишіть, щоб я про неї Вам написав словечко. Цікаве місце. Чи може я вже писав?

Братам Мальченкам привіт крізь сльози.
 А бувають усе такі добрі речі з Хохландії.
 От книжечка Ушкалова про Сквороду.
 Їйбо добре! Теж unplanmäßig!

ЮШ.

* * *

Лист 225

30 вересня 1994

30 вересня '94

Усе-таки ще не жовтень. Дуже в мене завізно. І кубанські мої справи, і посування власних писань, а я вже вповільнений. Але все-таки відповідаю ще в вересні.

Ваш портрет князя Старицького знаменитий, просто хоч іди вішай у вашінгтонській портретній галерії! Як живий. Хоч моє знайомство з ним було п'ятихвилинне, – я тоді дуже боявся графоманів і вуд-бі графоманів. Може він і не був, але я боявся. І ось – інших уж нет, а те далече.

Поза тим Ваш лист був мені сенсаційний. Сто років я Вас знаю, а був певний, що Ви стовідсотковий німець. А що Ви француз, – це як грім з ясного неба. Так усе життя ми живемо в ілюзорному світі. А виходить, Ви синтетичний, паневропейський, цвай зеелен лебен ін ірер Бруст, і, виходить, треба негайно посилати Вас до Страсбургу на дипломата або, щонайменше, на каботажне плавання по Райну.

А про Вільс Ви все-таки нічого не сказали, а був він чудний якийсь, однією ногою в символізмі, а другою в електротехніці.

Тут кінчається частина західноєвропейська і починається наша рідна, хахлацька.

Не маю я довіри до нашого проводиря, бо ми ж – як дитя сліпе зроду. Я покладаюся на фізіономіку – або фізіономологію – правда, в натурі я його на бачив, а тільки на картинках, отже, він має шанс сподобатися в зустрічі. От старого, К, я бачив так близько, як оце тепер свою машинку і перекинувся з ним парою дотепів, а цей мені знаний тільки з фот. Так що я резервую право переглянути свої висновки, звиняйте, тут ми переходимо на другу сторінку, але $1+1=2$. Так от на фотах він виглядає мені Смердяковим, „человеком из ресторана“ чи з лакейської. Питання тільки, чи він веде, куди веде, – бо інакше не вмiє, чи просто хитро веде в обійми старшого брата, будши на службі

в нього. Був у нас гетьман Брюховецький, так оце достеменно він. А чи “за гроші” (в широкому сенсі слова), чи просто з невігластва, це проблема для психопатологів або романістів, а суть не міняється.

А що за дурна була та заява про офіційну мову! Хочеш робити, хочеш догодити руським – роби, але для чого верзти таке, що купи не тримається! А так чи так, ведмідь уже суне, ламаючи чагарники, а влізе – не відкарасаємося. Виговський – аут, Брюховецький – ін. Історія таки повторюється. А трирічний сон, хоч який непевний, все-таки був за Франковим гаслом: Поза межами можливого.

Шоденщина наша: фота мої краще сховайте. Про книжку Качуровського вперше чую, об чім вона? Ушкалов – він, а не вона. Книжка про Сковороду – на широкому тлі патристики, філософії, медієвістики. Я робив висновки з мови й стилю, він з філософії, а виходить майже на те саме. Я б Вам зробив з нього ксеро, але це неможливо, бо так зшито, що сторінок не можна розігнути. *Style sovietique*.

За цитату з Нитченка таки дякую. Роля Гончара таки така, як він чув. Це конфлікт гомо советикус стовідсоткового і таки трошки визволеного. Люди говорять різними мовами і дивляться різними очима, і на це нема ради, бо одному вже 85, а другому 75, і він належить до тих ветеранів, про тисячі яких Ви колись згадували. Вони сьогодні – фортеця обскурантизму, а оце за півроку будуть святкувати 50 років своєї перемоги, і добра не буде, поки вони не вимруть. А справді вони – обдурені і ископаемые!

По цій мові – Ваш ЮШ.

* * *

Лист 226

7 листопада 1994

7 листопада '94

Захоплено вітаю франконімця. І я ж бо такий. Плюс усякі домішки. Добре, коли існують такі цвай Зеелен ін лайнер Бруст. Але що Ви робили, коли німці й французи (до речі під германською назвою) чубилися не на жарт? Чи вдавалося Вам стати, за Ром. Рол., о десю де ля меле?

Така позиція була ще можлива в першу війну. Але, здається, таки ні під час другої. І це виявляє міру озвіріння, яке приніс двадцятий вік.

Я тепер лаштуюся до війни з нашими рідними ветеранами і концепцією “вітчизняної війни”. Хоч наче вже й пізно, в 86 років без двох тижнів, і вже укатали сивку крутые горки... Але лізу... Та про це Ви довідаєтеся ін дью тайм... Поки що лишімо це загадковим. Воно ж і цікавіше.

Щодо нашого вождя, то виглядає, що йому присвічує ідеал Анрі Катр’а: мовляв, Париж вартий меси. Прийти до Мар’їнського палацу голосами східняків, застосувати програму західняків. А в общем усім догодити, зазирнути на всякі і всілякі меси... Питання тільки, як довго можна балянсувати. І кого кінець-кінцем зрадити... Воно може й єдина розумна позиція в непевному морі хахлацької “політики”...

А тим часом проблема сьгоднішнього дня – за оглядини й ослушини плати сто долярів. Таке собі Паваротті від політики. А ще гірше – лізь у смокінг, якого я не вдягав, відколи розпроцався з Колюмбією. Ще одне хамелеонство: Русский человек на при заводських вулицях Дніпропетровська, елеганція Заходу в найдорощому готелі НЙорку...

Це все взагалі, а от витягю смокінг з припорошености і несу до хемічної чистки. А щоб покінчити з “політикою”, – може в умовах сьогочасної України, між Леніном, Донцовим і дИмократами – може – хамелеонство – і справді єдиний спосіб утриматися і втримати стихію. Може Бог послав нам – хоч і плюгавенького, але Бонапарта, а завтра імператора...

На харків’ян ми й далі жебраємо. Припускаю, що мій потрійний опус у “Свободі” Ви читали. Якщо ні, – чи прислати? “Людям” подобалися, як глибоко емоції сягнуть до кишень, похуже близьке майбутнє. Своїм розумом і в малих масштабах я самотужки дійшов до таки кучмізму. Якби ж тільки я був на яких сто років молодший.

Обговорив би з Вами ще монолог Оксани Забужко в “Сучности”, але ж Ви того часописьма не читаете, а отже, за ідеологічними баталіями на рідному ґрунті не стежите. А Оксана жєнщина вумна, хоч на сто відсотків, як тепер пишуть, “зблукла”.

Стомившись від рідних вуликів з рідного болота, я взявся читати Бютора. Що Ви на такий маневр?

З інших новин – закінчив редагувати й здаю до друку невиданого і новознайденого Василя Мову, а це дає змогу по-новому ставити питання про кулішівську школу в нашому письменстві. Якщо все буде йти як пляновано, може на весну в Вашій книго-

збірні додасться нова книжечка. Мабуть, моя остання. Передбачаю на цьому місці вопросні запитання. Готуюся до них. Як колись Білодід, зустрівшися зі мною на бостонських ґрунтах, руки в боки, і каже – мовляв, чорт з тобою, – Ну, що ж, питайте... А в мене вопросних запитань, уважай, що й не було, бо все було ясно. То – Білодід, а то зовсім неОборот.

За екскурсію до справ полтавських красно дякую. Цікаві вони, від церков знецерковлених до Симона Васильовича... Нескінченні парадокси, на парадокси і вся наша жисть. І “не видно ни зги” і повертаємося до Кучмізму-бонапартизму і смокінгу. Марш вперед до хемчистки.

Привіт обом Мальченкам, готуймося до сніговій і хвиж.

Ага, нарешті прочитав з Вашого НРС статтю про юдейський час. Як з чогось “катать”, то краще з американського, ніж з руського.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 227

25 листопада 1994

25 листопада'94

Мерсі за конґратуляції. Мерсі за німецькі бомажки. Офіційно буде, коли я поїду до розмінного пункту і знатиму, скільки це буде зелених папірчиків. П.С.: Бачу, що Ваші спільні з Крупном шахти й заводи приносять Вам добрі прибутки. Друге П.С.: Ще одне зусилля, і всі харківські проблеми будуть поладнані.

Згадую Вас тепер мало не щодня, бо хоДЮ на гітлерівські фільми, німецькі. Їх тепер у нас висипали цілу торбу, після півсторічного вето. Дещо я бачив тоді, наприклад “Мюнхгавзена”, тепер порівнюю. Випустили навіть трохи кінохроніки тих років, наприклад, про Америку, “Статуя свободи”, сильно проти чорних і жидів, і Рузвелта, зовсім як нас і застерігав Геббельс у “Райху” ... Дечого там я, мабуть, і не пускав би, наприклад, дуже кольоритна група равнів стоїть на сходах до якогось урядового будинку й дивиться на американський парад, підтасовано так, ніби весь парад був ними командуваній...

А от, приміром, “Опферган” Гарлана. Які schöne Зеелен! Які грудасті білявки-валькірії! Які у всіх Едельгезіхте! І яке все життя благородне...

І який великий кіч!

Це триватиме ще тиждень, і я там буду ще разів зо два.

І все-таки як добре, що Гітлер не виграв війни.

А “Жида Зюса” і “Золоту Прагу” все-таки не наважилися пустити на екран – першого, між іншим, я теж ніколи не бачив... А другого, тоді, бачив.

Знаю, що тепер Ви до кін не вчащаєте, але тоді ще бачили щонебудь з того?

Питаєте про те, як я убютоорився. Це сталося через Нитченка. Саме дістав я ту книжку, погортав сторінки. І йду по вулиці і дивлюся на книжкові розвали (бо наше місто культурне і торгує книжками навіть на вуличних стендах), і бачу – дешево продають Бюторову Подорож до антиподів. Я візьми та й купи.

Ні, не схожі вони один на одного. Нитченко на Бютора чи Бютор на Нитченка. От такі мої висновки.

А ще я бачив нашого рідного президента. І навіть стискав йому руку. Щож Вам про це сказати? Що він статури миршавої, то Ви вже від мене знаєте. Стискання руки в нього літепле. Чоло високе – не дурень. Очі без кольору, порожні, без виразу. З таким поглядом можна й водити людей на розстріл або й наставляти револьвер їм на потилицю... Чим не хочу сказати, що він це робить або робив. Просто отакі порожні, ПОНАД-людей очі...

Бачите, Ви дивитесь на Ваше Тіві, а я без нього побачив у власному житті власними очима. Правда, це мені коштувало сто долярів. 1 дуже несмачної вечері. Вино, правда, ДАВАЛИ (Што дають?) смачне.

Питаєте про мого Василя Мову. Так, на Кубані знайшли невідомий його рукопис – “Байда, Куліш і козаки”, полеміка з Кулішем, але віршована, римована й діалогізована.

До того я додав невеличке досье – дві статті, невиданий лист, Кулішів твір, рецензії сучасників на “Байдю”, звіт про першу будь-коли інсценізацію Куліша в театрі і багато невиданих ілюстрацій. Видати має наша Академія. Замовляйте скоріше. Бо розберуть.

Ні, такого озвіріння, як у “нашу” – війну в першу таки не було. Не вистрілювали полонених. Не гвалтували чергами німкень, організовано. Не гнали беззбройних під вогонь... І так і далі...

Золотих Вам снів із серії Гартенлаубе і т.п.

ЮШ.

Лист 228

28 грудня 1994

28 грудня '94

Дорогий О.Г.,

останній мій лист у цьому боснійсько-чеченському році, не кажучи вже про події в мавп'ячому світі. Веселий був рочок.

Німецькі фільми закінчилися дещо сумно. Останнім мав бути "Кольберг". Знімали його вже в другій половині 44 року. Здогадуюся, що це мав бути німецький контр-Сталінград – опір німців Наолеонові. Я й квиток мав. Його не показали, замість нього пустили якийсь французьке фру-фру. Здогадуюся, що протестували якісь ветерани чи там жидівські організації проти героїзації німецького війська. Так піймав я облизня – "через транспортні проблеми". А було мені дуже цікаво – фільм, що знімався, коли фронт наближався до того самого Кольбергу, тепер Колобжегу.

Після того пустили венесуельські фільми. Не були вони „на рівні”. Мехіканські, аргентинські є дуже добрі. Ці ні.

Від фільмів до фотографії. Виявилось, що якийсь фотограф на кучмівських коктейлях без попередження зфотографував мене. А згодом прислав фото поштою і без зворотної адреси. Отже, поняття не маю, хто це був. Так чи так я зробив ксерокопію й посилаю Вам. Вони вийшли добре – і президент і Ваш покірний слуга. З характерами. І з світоглядами. Хто той пан посередині, я поняття не маю. Як і той на задньому пляні. Кажуть мені, що вони з посольства. Доглядали безпеки?

Але Вас більше цікавить, бачу, пані президентша. Вона на коктейли не приходила, а на бенкеті сиділа за урочистим столом, так що доступу до неї ніколи не було. "З видження", як ми кажемо в Галичині, вона робить приємне враження, серйозна, ніби скромна, сукня темно-синя з білим кружальцем мереживного коміра, без нікотрих декольте.

Тепер, на середину січня, їде до нас екс-президент. Теж бере 100 доларів з рила. Кажуть, що він такої "публіки", як Леонід Другий, не збере, бо наш естаблішмент кучмо-орієнтований, а відповідно і наш народ.

Ага, ще на прийнятті був увесь наш Олімп – міністри і закордонних справ, і об'єднаних націй, і культури, і особливих справ – Табачник, від євреїв. Але вони з народом не змішувалися.

Шкода, що не хочете писати автобіографію. Цей жанр же можна наповнювати всяким змістом, різнорідною козері. І Ви могли б щось сочинити шампанськувате. А то зроблять якусь повчальну антиномію – народився – оженився – написав – хай живе! Напишіть, відродіть Ізарського. Хай на три сторінки. Але щоб була вдова Кліко.

Мій Мова готовий і поїхав до Академії. Але там вилежується і до друкарні не йде. Набирає Амтскрафту. Крім того, мій кубанський співредактор усе присилає мені дрібні додатки й зміни. Ну, хахли, хахли! Між іншим один віршик мого співредактора переклав Ваш австралокореспондент. Вкладаю його сюди, але – як будете писати – поверніть. Усе таки документ. Господи, які вони налякані, ті кубанські українці, і, здається, не безпідставно. Пор. Чечня. Пор. Ваші польтавські любезні землячки з грозою царату. А от ЛУ змінила орієнтацію і замість любови до старшого брата кинулася до просто таки звірячої ненависти. Це щось зовсім нове, і, мабуть, доводить, що наші ПИСАТЕЛІ не такої орієнтації, як еміграційний естаблішмент. А їм таки, мабуть, видніше.

Отже, 1995, вперед до осяйних вершин і щасливого людства.

Ваш ЮШ.

1995

***

Лист 229

15 березня 1995

15 березня '95

Тепер розкажу Вам, вельмидорогий мій Ізаровичу про фільм, про який донедавна я нічого не знав, і, думаю, і Ви мало знаєте. Зветься він "Я – Куба", симультанно двомовний, еспанський і руський, ставив його Міхаїл Калатозов у Мосфільмі. Зроблено його 1964 року, ніколи в Америці не показувано – із зрозумілих причин, знято тоді, коли хрущовські човники плили через океан, а Кеннеді "реагував" чи не реагував. Це був оперативний фільм. Сценарій написав славнозвісний Євтушенко,

- кораблики пливли, дві країни готували війну, а т. Калатозов фотографував, і то на Кубі, не в Москві. Ви ж не забули той рік.

Оце тепер його вперше випустили на екран в Америці. Чи його показували в Сересерії, я не знаю. У Кубі напевне.

Так от оперативна робота. Нічого подібного наша Америка не сотворила. Тут Ви скажете, - що за диво, і чи варт тепер дивитися на цей забутий історичний курйоз. Але в тому то й справа, що варто. Бо фільм чудовий, від голови до ніг видатний твір мистецтва. І суцільно нагадує Довженка. От саме до цього я й веду. Пластичний, монументальний, скульптурний. У знаменитих ритмах, то уповільнених, то вибухом. Найкращий з усіх фільмів Довженка. Довженко без Довженка - він помер вісім років перед тим.

І що важливіше - Довженко без України. І без думок - тільки пропагандистські шаблони. Дистильований Довженко. Але без гістерики. Без бунту.

Дер лянген Редє курцер Зінн - цитуючи з пам'яті - Пушкін - чѐрт мене дернул родиться с умом и талантом в ... скажемо - Україні - стиль Довженка, монументальність, - але забрана з української натури й ґрунту, перенесена в екзотику. А сам Довженко цього не міг зробити - виходив "Мічурін", порожнеча.

Якщо патетично - прокляття батьківщини. Прокляття для творця і - інакше - для творів.

Звиняйте за хаос. Але це справді цікаво.

А чи хтось писав про монументалізм диктаторських стилів - і Сталін, і Муссоліні, і Гітлер і - Довженко. У такому контексті.

Це Вам конспект-проспект моєї геніяльної статті, яка вже ніколи не буде написана.

Тут уже літери наскакують на літери в більшій кількості, ніж норма в моїх друках. Автор хвилюється. Час закривати лавочку.

За Олександра II це ще не була загальна очистка Кубані від хахлів, але не сто вісотків Катеринодару. Козачі станиці - частково і з елементом добровільності. Але триває й досі і досить енергійно. А от що сталося з терськими козаками, то я таки не знаю.

Листом Вашої полтавчанки не переймайтеся. Пройдет похвал минутный шум, услышишь суд глупца... Ви вже й чули!

"Доля" симпатична і чесна. Чи я Вам казав, що торік був у Петербурзі в кімнаті, де помер Шевченко? Можна там трохи

увияти Тарасові дні і ночі. Там тепер перед домом хочуть поставити пам'ятник.

Чи правильно я Вас зрозумів, що Вінтоняк торгує новими виданнями з України? Наскільки комплектно? І провінційними? Я загубив слід.

Вітання братам-разбойникам (це цитата).

Ваш ЮШ.

А ще перечитав я "Золотого осла". Чи пам'ятаєте? А ну ка? Цей лист має прийти на день Патріка. Тут виринає ірландська проблематика! Чіпляймо зелені значки.

* * *

Лист 230

21 квітня 1995

21 квітня '95

Дорогий Патрійото (Ваша автохарактеристика!),

дістав я каталог українських видань з Едмонтону, і серце моє тішиться. – видано томину Яра Славутича і дві монографії про нього. У добрі старосовєтські часи це звалось культурна революція. А Ви кажете!

А далі відбувається моя довженкізація. Читаю томище його на 700 ст., видане в Києві оце недавнечко. Переважно денникові записи. Який дикий комплекс! З одного боку, такі гострі виступи, що коли б вони потрапили до ока государевого, то й кісточок його не зібрав би ніхто на Колимі. А з другого боку гістєричні похвали "великому Сталінові", і так виглядає – від щирого серця. І так виглядає, що не маска, а від щирого серця. У неласці – гістєрика зіпсованої дитини, в якій забрали любимі іграшки, нерозуміння механіки ласки й неласки, інфернальності самого механізму переключень, плач і навіть злоба, дика достоевщина, помножена на психомеханізми гом-а советікуса. Не можна розібрати, "правая, левая где сторона", клубок образи, болю, морітурі те салютант... Але, як сказав би покійний Улас Олексійович, великої літератури з того не виходить, бо нема польотів до стратосфери, а є чіпляння за нерівності рельєфу...

А тут раптом довідуюся, що в одному з некомерційних кін тут раптом показують "Аероград" один тільки раз. Нагадую, фільм тридцятих уже років. Фільм без реклями, без паблісіті.

Біжу. Фантастичний сеанс – кімнатка, не заля, публіки – крім мене ще двоє, але крутять. Фільм то вияскравлюється, то тьмяніє, звук зникає. І все-таки фільм рукою майстра, але ж яке воно все зсунене в перспективі, звихнене, скособочене... Монументалізм, що росте з брехні і брехню геніяльно монументалізує... “Чеснота” перемагає, порок покараний. Приховане – але саморозпинання.

У Музеї модерного мистецтва – серія фільмів Маргеріти Дюрес. Який контраст! Яке воно виплекане, естетичне, теж громадський патос (французькі коляборанти, атомові бомба), але яке воно просвітлене, мірою міряне, врівноважене, гармонійне. Без достоєвщини советизованої. І видніше, що мав рацію Хвилювий: Темна моя батьківщина, азійський мій край. Або старий Куліш: Народі без пуття, без чести і поваги, без правди у завітах предків диких. І що ж? Екс орієнте люкс?

До приватних тем і справ. Чи Собчак поставить пам’ятник Шевченкові, це ще бабуся надвоє ворожила. А як і поставить, то чим Молодожанин кращий від Манізера?

Ваші книжкові надбання принадні, і дякую за “угощение”. Але маю панічний страх перед придбанням книжок. Викинуть усі на рисайклінг (recycling) після мене. І скільки буде клопоту й поспіху із звільненням мого мешкання! Гнилосиров, правда, має особливий інтерес, бо публікуємо його лист до Василя Мови в тому томику, що його друкуємо (повзе поволі, повзе катастрофічно, але все-таки повзе...) А чи нема в Ваших виданнях пальтрета Гнилосирова? Ми не могли дістати і друкується без.

Правописна комісія – сумнівна афера. Один голос праведний (мій) на 39 грішних. Та й той, себто я, ледве чи спроможний ще рушати до Києва. Лишається тільки записувати до притиколу “особое мнение”. Та й той запис вискребуть.

Знов до Шевченка. У Львові я його бачив. Бідний, до опери він не може піти, бо боїться заплутатися в своїх довгих полах. Але не біда – і опера та неважнецька. Він проживе і без неї.

Ну, кінець моєму кіножурналові, кінець хроніці поточних подій. Не забувайте прикутого до манаттанських гранітів, вітайте Б.

Ваш ЮШ.

Вибачте за мільйони друкарських помилок. Вік!

* * *

Лист 231

11 червня 1995

11 червня '95

Голубе мій сизий і (Фермутліх) сивий,

так ми і повмираємо обоє, кожний собі, а другий і не знатиме. Але ні, сповіщаю рідним і знайомим, що я не вмер, а пустився в мандри. І то в 86 років і саме тому, що мені 86 роцків. І понесло мене до Києва і до каштанів. (А каштани київські, щоб Ви знали, видовище величне й неймовірне, аж дух займає. Це я перше в житті в Києві в цю пору цвітіння.) І будучи в Києві в таку пору, коли всі вулиці наче в білій фаті, в вінчальному поході, думав я про Вас не раз, бо нічого подібного я ніде ніколи не бачив – не те в Парижі, не те в Харкові, – не міг я до Вас озиватися, тільки мислями провадив діалог-монолог.

Але поїхав я не заради каштанів, а заради правопису. Так офіційно. А насправді й не заради правопису, а головне, щоб довести СОБІ, що я ще на щось таке спроможний. Бо хто це писав – Ніцше? – що хто себе заощаджує, слабне й гине? Або в сталінсько-лебедєвокумачівському варіанті – “только смелым покоряются моря”. І довів собі, щоб Ви знали. Є ще рештки пороку. Правда, аж таким героєм я не був. Бо готель я собі вибрав на Хрещатику, за два кроки від Інституту української мови, де були правописні побоєвища – зрештою дуже мирні й академічні. І до людей я не ходив, а давав їм ходити до мене. І була процесія дуже мила й славна. Прийшли на розмову, кожний або майже кожний зосібна – Валерій Шевчук, Дзюба, Сверстюк, Михайлина Коцюбинська, Коргодський, Івченко з Харкова приїхав, Оксана Забужко, Поповичі перекладачі з німецької, між іншим і “Доктора Фавстуса”, і ще інші, дуже симпатичний народ, і кожний з головою. Приїхав Загребельний і забрав до себе і цурюк... Це все були емпіреї нашої літературної і коло еліти. І можна було пересвідчитися – брежнєвська міліція справді знала, кого брати, а табори брежнєвські були справжньою платонівською академією. Боюся бути кучерявим, але справді, хоч і не в доброму самку, як на вулицях каштани, так тут, у приміщеннях, а зокрема в моїй готельній кімнаті, було це піднесенням на вершини. І було щастям – без перебільшення – переконатися, що та еліта є, хоч би й у гомеопатичних дозах.

Потім узяли мене – це теж на Хрещатику, – до фільмотеки Мінкульту (так вони кажуть) і готові були показати всі фільми Довженкові, але на це не було часу, і я вибрав “Звенигору” і “Івана”. Жаль, жаль, але в “Звенигорі” він уже стояв на задніх лапках, але в “Івані”, попри і там це, були й деякі кусачки.

До театрів я вже не ходив, бо на вечір я був уже напівтруп. Але два музеї таки “ре-відвідав”, – у руському ціла стіна дорогого моєму серцю Те, а в Українському – саме придбали Шевченків “Кобзар” з ілюстраціями Седяра, в які закоханий я ще від часів передвоєнних і якого відтоді не бачив, і було це в стилі Манілова, іменини мого серця. А ще посиділи під Володимиром на гірці. Володимир жаский, як і давніше, але сидіти там приємно.

На правописній комісії (40 членів, з них два еміграційні) робив я доповідь про критерії для правописних правил. Слухали дуже уважно, хвалили і, думаю, мало зрозуміли. Бо там ще “русский дух и Русью пахнет”, але новий директор новоствореного Інституту української мови, Тараненко зробив непогане враження, молодший від і, здається, розумніший, від Русанівського й покійного Білодіда з усіма Білодідовичами, яких сила силенна.

Тут Ви питаєте, а як живуть люди. Скупо, скнаро, але думаю, краще, ніж два роки тому. Кажу про Київ, бо в провінціях, якщо не рахувати Загребельного дачі, я не був, а та теж Київ, тільки збільшена порція дерев і комарів.

Такий мій короткий звіт. Маєте ВОПРОСИ? Питайте, але не про те, чого не бачив, а не бачив я багато, ох, багато.

Була ще одночасна конференція про німецько-українські зв'язки культурні, там були й Горбачі, але я там не був і їх не бачив. Про інше – іншим разом. Б. вітайте.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 232

27 липня 1995

27 липня '95

Дорогий Озерянине/Лісовиче, сиріч лейквудівче, не приймає вже моя контора замовлень на довгі та ще й часті листи. Бо було колись, напишу я на день з десятків або й більше листів та ще й побіжу одразу на якусь там виставку чи

виставу. Тепер не те. Після одного – шукаю вже дороги до свого ліжка, купно з кондиціором і мушу добре викунятися. Це ж у Вас лейки та вуди, а я серед кам'яного громаддя.

А тут ще додалися хвороби мої старенької майже ровесниці машинки. У НЙорку ніхто вже про машинки й чути не хоче. Відвезли мою бідолашну аж у НДжерзі. Лікували її три тижні (не брешу й не перебільшую), але, нівроку, таки підлатали, хто-зна на як довго. Вчора відбулися урочистості повернення, і оце я стукаю. З трепетом, бо ануж ось-ось повернеться “в первобытное состояние”. Але проблема куняння тим не знялася. Оце ж Вам і проблема мого поновного мовчання. Три тижні сиротою – це Вам не жарг.

Аж тепер Ваші запитання. Анатоль Івченко – найрозумніший з відомих мені харків'ян. Років там десь коло 35. З родини розкуркулених на Ізюмщині – корінний слобожанин. Розумний інтелігентний, енергійний, усе аж горить. Має доню Ярославу, синка Богдана (номен – омен), 13 і 8. Знайшов мене майже “по об'явленію”, і ми сприяливали. Тепер керує від МАУ майбутнім конгресом у Харкові. Відродив Збірник Харківського Історично-філологічного товариства, ТОЛКОВО і стилєво, видав уже чотири томи, друкує п'ятий, готує до з'їзду МАУ 6-ий. Якщо хочете, пришлю мою з ним фотку (!), але якщо забожитеся, що повернете. Бог послав його мені – я ж ніколи не мав талановитих учнів козацького роду, а він не мав порядного вчителя. Одне слово, – прощу любить и жаловать.

На німецькій конференції київській я не був. Поперше, мене ніхто й не кликав, подруге в молодші роки я б пробігся туди й сам, на людей глянути й себе показати, а тепер я вже на таке гасання не здатний. І сидів я на правописцях. Питаєте про них. І прогнози. Нічого не буде. Відбудуть положену кількість сесій – шість за три роки, по два дні, дві вже було, чотири ще буде, десь змінять кому або титло і пустять у поновний обіг архитвір Білодіда-Русанівського. Та, правду кажучи, нікому ніякі правописні питання не болять. Куди важливіше припастися картоплею й городиною на зиму. Оте г? Кому воно треба (так тепер говорять). І в друкарнях його як не було, так і нема. Жили ми з тим Гетем, і далі проживемо. Куди актуальніше – вбивства – Маняки, Володимир, купа інших. Американська демократія має своїх двох Кенеді, Освальда, Кінга. А чим ми гірші? Ми ж теж за демократію.

Загребельний справив враження людини. Не Зевса а ля Гончар. Куди той З цікавіший від того Г. Одне слово, провів я приємних яких три години, борщ був першорядний, дача добра, ахтанабіль теж. Колись у Нью-Йорку возила його казенна машина, з шофером, тут своя. Але розмов з Екерманом не вийшло. При цій нагоді тепер я нюхнув трохи й київських околиць. (Дача його побіч Гончаревої, але вони нот он спікінг термз) .

Але Володимирська гірка мені більше до смаку. Тільки що той Володимир дуже вже товстож-пий. Майже як Олександр З в Петербурзі. Чи знаєте, до речі, що в СПб того Олександра зняли і відвезли до Руського музею. Але там до кімнат його не взяли, а поставили на подвір'ї під вікном і то боком, кінь на хвості й задніх лапах, і не розбереш, чи це смітник чи майбутній експонат музейний ще не доведений.

З приємністю прочитав у вас про українізацію Полтави. Але й Харків не так уже пасе задніх. Було З наші школи, а тепер 45. Ростемо ж ми, гей. (Руських 173. А все-таки – що 45 – то не 3.)

Біжу куняти. Ваш ЮШ

* * *

Лист 233

5 вересня 1995

5 вересня '95

Дорогий Григоровичу,

дав Вам місяць часу, щоб довідатися на резолюцію Ваших медиків. А тепер усе таки озвіться і напишіть, що з Вами й коло Вас. А головне – майте власний розум. Філософія американських лікарів, а мабуть, і кожних – максимально втручатися в людський організм, а він того не терпить, а вони того розуміти не хочуть.

Так, отже, не давайте їм різати. Це не минає безкарно. Мені десь тридцять – сорок років тому зробили операцію. Потім самі визнали, що не треба було того робити. Та вже ж пропало – міхура чорт-ма.

Тепер я ходжу коло них, як кіт коло сала. Коли припече, я вже готовий бігти. Як полегшає, – хвалю себе, що не побіг. Правда, тепер ситуація моя ускладнилася тим, що багатолітній мій лікар пішов на відставку. Дав адресу й телефон нового, а як подумаю, як воно почне по мені насвіжо нишпорити, стає

мені гидко, і я таки не йду. Із старим то було простіше – він мене знав і не починав кожного разу спочатку. Поза тим я його трохи виховав. Він мене спрямовував на всякі пересвітлення і т. д., я спрямовування брав і нікуди не йшов. А нова мітла...І так я покищо тримаюся.

Хоч і з своїми власними ups and downs.

Отже, все-таки озвіться, а як не сила, попросить Бориса.

Приємна в мене новина – вийшов нарешті мій Василь Мова. Вийшло мало не триста сторінок. Правда, багато білих. Я дотримуюся того погляду, що ніщо так не прикрашає книжку, як білі сторінки. Якби люди того не боялися й не гудили, я б видавав самі білі. Ну, а тут десь пів на пів. Але є теж презабавна стаття Чумаченка про справи кубанські для нас – ціла нова Америка. І є моя – переоцінка – головно кажучи – переоцінка ролі козацтва в нашій славній історії. Не без того, що були ми трохи й розбишаками. А вже про гайдамаків, то нема чого й казати.

Одне слово, книжка не позбавлена інтересу й дискусійності. Дав я Вас на списку, кому її вислати. Але Оксана Радиш тепер на Україні, возить виставку свого покійного чоловіка по Києльвовах, а тут не лишилося нікого, хто б той список “урухомив”, і не думаю, щоб Вам вислали скоріше, як за місяць. А може ж таки...

Сам я розбив з “Сучасністю” глек і нема мені де дрЮкуватися. Тож я лежу на тапчані й почитую найновіші романи. Оце прочитав Шевчука двотомного, а оце вже кінчаю однотоного, але не меншого Загребельного. І скажу Вам, дійшов висновку, що література в нас таки є й Інша справа – яка. Про це й годилося б написати дві слові, але – знов за рибу гроші – нема куди. Тож я й не пишу, а тільки думкою багатію...

А тепер на черзі перелицьований на мову “родных осин” Фавстус, бож ми і заморського не цураємося.

А тим часом у НЙорку кінчилася тиша й спокій, і беремося ми тут за звичайний бізнес. Вавилон. Минуло красне літечко, повіють холода. І все разом “понесе вода”. Видющий був старий Глібов, хоч і сидів безвилазно в своєму Задесенні й перелицьовував по-інакшому спокійного череватенького Крилова, якого я не так давно привітав у його летнем саду.

Отже, все суєта суєт, але напишіть про себе.

Ваш ЮШ.

*** Лист 234

22 жовтня 1995

22 жовтня '95.

Дорогий Співвітчизнянику,

Сьогодні по НЙорку гасають 180 президентів і міський транспорт спаралізовано. Тому я вирішив краще сидіти дома, і це мені дає змогу розплатитися хоч із частиною моїх кореспонденційних заборгувань. Ви – один з перших, а то б може й далі був би серед боржників. Що я не побачу президентів різних кольорів – білих, чорних, жовтих і фіялкових, то це втрата не велика. Тим більше, що завтра я маю шанс побачити свого рідного, з “понад кацапійського кордону” (дякую за цю інформацію, вона дуже цінна). Правда, це коштуватиме мені 125 дол., а ще гірше – треба лізти в смокінг, а в мене черево погладшало і виходить тортура на зразок колишніх дамських корсетів. Так це ж були жінки, їм і Бог звелів, а я єдиний із своєї породи, що підлягатиме таким мукам. Можна б купити новий гарнітур, та чи варто? Це ж, мабуть, остання мої okazія і шанс. І ми всі йдемо, в одну громаду скуті...

Десь рік тому я Вам послав своє фото, то там до фота вскочив американський чоловігя, а Ви питали, хто це, та я відповів, що професор советського права Газард. Так от тепер він узяв і помер. Сік транзит. Поскільки Ви заініціювали студії його, шлю Вам некролог. Прочитайте, просвітїться і викиньте. Черга з пари на фоті, як легко здогадатися, тепер моя.

Бачу з Вашого листа, що Ви не стежите за новинами з рідного письменства. Подаю бібліографію. Роман В. Шевчука і то в двох томах – “Стежка в траві”. Епопеї трьох житомирських родин. Свої Болконські, Безухови, Ростови. Ще європейніший – Загребельного “Тисячолітній Миколай”. Хоч історія там куца, а от подробиці з життя укркомеліти не без цікавості. Він же був якось споріднений – через свою жінку – з Щербицьким і крутився в тих колах. Так от трошки “тайн мадрідського двора”. А Фавст – зовсім не Гет-ів (вибачайте), а НАОБОРОТ Томасів Маннів у перекладі – Євгена Поповича – зовсім не поганий, з двома застереженнями – одне з музичної, сказати б, технології я не суддя, бо все непойнтне айнем Ласн, а бавардаж мюнхенських софістикованих інтелектуалів йому не вийшов, – мабуть, у нас такого вважай що нема. У нас як доходить до такого бавардажу, переходять на общепонятний. Або суржик.

Дякую за медичний звіт. Бачу з нього, який з Вас зразковий пацієнт, який слухняний. А в мене – щоразу на вечір болячки допікають і я маю тверду постанову записатися до лікаря, а вранці думаю, – ні, краще завтра. Маю весь Ваш репертуар – і око, і шийні жили, і ліву ногу, і посередині. А все не йду. А воно ж усякі ШУСи. По всіх усюдах.

Що Полтава видала Вам посвідку про європейськість, то вітаю. Радію. Тішуся. А тим часом з України всі плачуть – не хочуть нічого українського, від прапора до літератури. Чекають з надією на “в’їзд Бориса Єльцина до Києва”. Як пише мені один звітди – “в Україні щодня менше України”. Корабель тоне, миші скакають у хвили.

Час кінчати. Буду молитися й поститися перед завтрашньою куч-мізацією, Господи, в руки Твої...

Вітайте Братіка і озивайтеся.

Ваш ЮШ

P.S. з Суч-стю ми ніби помирилися. Чорний кіт спить...Усе це не через злу волю, а через загальний хаос.

* * *

Лист 235

3 грудня 1995

3 грудня '95

Дорогий ОІзе,

Ваші два листи (точніше – один на рати) жовтневі, мій тепер – грудневий, отже, в листопаді листи не подали. (Вибачте за придуркуватий каламбур.) Це – доказ, що ми виходимо з юнацького віку. Якби треба було на це доказів.

З браку цитат і “референсів” роблю висновки, що і з Мюнхену темпи вповільнюються. Усі ми входимо в критичний вік, і на це нема ради. Так було колись і з Кулішем і його колом. Радикальних змін на краще не передбачається. Хіба що Ви доведете протилежне – в теорії і в практиці.

Не пригадую, хто це сказав чи то Шопенгауер, чи то Ніцше – “Кінець кінцем людина завжди лишається сама, – і тоді важить, З КИМ ВОНА ЛИШИЛАСЯ”, цитую з пам’яті, але зміст такий. І правильний.

Я знаю, як прикро чути вердикт лікарів – так воно є і виправити не можна. Таке я чув, коли втратив зір лівого ока. Але

це тільки частина загальної ситуації. Її слушно і невідклично встановив ще Гете і то в трьох словах – Ду муст ентберен. Хтось не хоче, щоб ми засиджувалися на цьому світі. І він (воно) забирає частка за часткою наші фізичні органи і наші думки. У надії на те, що ми зрозуміємо сигнали і самоусунемося. Але ж у штаті НЙорк самогубство заборонено законом. Як там у Вас у високоповажаному Огайо? Що не означає, що я Вас підбиваю на які-небудь неповертальні самозаходи. А коли б мені дали волю, я б відкрив федеральне або штатне агентство легкої смерти і тим самим залатав би всі діри в бюджеті і зробив би безцілним ДРАНг (і трохи штурм) наших тупорилих мужів отечества.

Але тупорилість – риса вічна, найкращі закони її не усунуть, і людина ніколи не була й не буде сапієнс. Тож змінім тему і перейдім до хоч трохи веселішої. Отже, в Польтаві встановлено, що Ізарський не соцреаліст. Я давно мав таку підозру, і то – мав рацію. А от щодо оптимізму Вашої кореспондентки (ростемо ж ми, гей), то дозволю собі висловити сумнів. Хібащо Польтава веде перед на всій Україні. А вже коли поляки з усіма своїми ксьондзами й костьолами вибрали президента-комуніста, то куди ж нам і пертися! Я думаю, що в усіх ЦИХ (чи краще ТАКИХ) країнах люди таки хочуть комунізму, тільки без НКДД і не спокушаються принадою приватного капіталізму і демократичних виборів, у яких один кандидат дістає 51, а другий 49 відсотків (а за тиждень було точнісінько навпаки).

Дістав книжечку, видану в СПб “Дело славистов”, – матеріали про заарештованих славистів і навколо, головне, Дурново-Селіщева-Віноградова-Перетца, але також і нашої Олени Курило. Воно й не таке вже нове, але в систематичній презентації таки вдаряє в ніс. І не менше цікаво – за кілька років після арештів і розстрілів на славистів, були постріляні і їхні слідчі (з колосальним відсотком жидія). Ні, боротьба кляс не була боротьба абстрактних одиниць. Це було систематичне вбивство всіх конкретних людей, приналежних жл кляси. Так само, як була знищена родина Миколи II. Так були фабриканти, поміщики, дворяни, торговці, офіцери і т. д, і т. д.

Ну, піду краще слухати Шуберта (хоч і про нього кажуть, що він був сифілітик).

По змозі – не журіться. Маршрут від того не зміниться.

Ваш ЮШ.

1996

* * *

Лист 236

8 лютого 1996

8 лютого '96

Дорогий Огайче-Охайче,

маєте рацію, зима в нас наполеонівсько-гітлерівська. На таку зиму повинна б бути війна, але чомусь її ще нема. Затримка вийшла. Непорядок. Тільки й того, що наша рідна ЛУ описує, як непереможна українська армія винищує ту трикляту Москву атомовими бомбами київського виробу. Ура, ура!

Але є поважніша справа, ніж зима-війна. Христом-Богом благаю – перед Вашим наступним листом поміняйте стрічку на Вашій машинці. Таке воно виходить бліде, що годі вчитати. Знаю, тепер не виробляють в Америці стрічок, усе пішло на комп'ютери. Але щось треба зробити, якимось зарадити. Крім часу – психологічний ефект. То лихо, що дві години пішло на дешифрування. То більше лихо, що перше враження так є, ніби Ви прислали порожній папір. “Мартышка в старости слаба глазами стала”, – а тут ніби вона нічого не бачить. Уже.

Одне слово – як воно таке бліде й майже ніяке, то краще пишть рукою. Письмо в Вас не каліграфічне, але прочитати легше. Одне слово – майте жаль до ветеранів вітчизняної війни...

До інших проблем. З суржика народ не повертається до літературної мови. Таких прикладів історія не знає. Суржик і легший і емоційніший. Але – приклади ошляхетнення суржика. У нас у 17 переможним був українсько-польський суржик. Усі ним говорили й писали. Від Івана Вишенського до Мазепи. Але поляки пішли геть, виріс новий окупант – наш старший брат. І тоді сам собою “русько”-польський суржик став солով'їною нашою мовою. Суржик бо є суржигом, поки змішуються дві мови. А коли одна з тих двох зникає, то він уже й не суржик. Отже, чого нам треба, – то це нового окупанта. От, приміром, якби нас окупували чи там американці, чи німці, чи турки, то наш рідний українсько-російський суржик стане чудовою рідною мовою, і загальноновживаною і любимою, і патріотичною маніфестацією.

Мораль – вибирайте нового окупанта. Звичайно писання чи то Ізарського, чи то Шереха стануть архаїчними, і нові Шевчуки перекладатимуть їх на новий варіант української мови, як тепер Шевчук і Ко перекладають козацьких літописців чи Сковороду. Але не журіться, горді іміймо серця. Від нас вимагається тільки одне – вибрати окупанта...

Бачите, я вмію фантазувати не гірше від Кач.

А маєте рацію, пошта часом приносить цікаві речі. От Андрій Кочур мріє про те, щоб з будинку Кочура-батька створити в Ірпені вічний пам'ятник його батькові. Марта, дочка Юрія Липи написала зворушливого листа. Вона розшукує сліди свого замученого батька. Сказали їй, що я їздив до нього в роки війни до Рогатина. Але я не їздив, і бачився з ним тільки раз у Львові в редакції "Наших днів". А от Оксана Забужко написала курс української сексології – і справді предотепно. Це так, на-вмання, для прикладу. Але більше, звичайно, сірого, без іскри. Але важливо все-таки, що є люди цікаві. А що з усього цього виходить тільки погній і порожнеча, то це справа інша.

Отже, гавдеамус ігітур, і хай живе кав'ярня Флора на бульварі Сен-Жермен на чолі з мосьє Жан-Поль Сатром і мадам Бовуар. Тим часом майте зрозуміння до ближчих МАРТыШЕК.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 237

26 квітня 1996

26 квітня '96

А чому б і справді, дорогий Ізаровичу, Вам не дати копійчину на видання Вашого а ля респерш де там пердю, і то саме в Полтаві? Спадкоємці Ваші це переживуть, а рідна культура збагатиться.

Бо на "виживання" (іхне слово!) України я даю максимум 5 шансів із ста, окупацію можна здійснити за шість годин, а Америка за нас воювати не буде. А люди перед смертю щось би путне прочитали. А то доведеться тим аборигенам харчуватися на дієті з Кашок і Ульяновків. Хоч, правда, Оксану Забужко або Андруховича читати вже можна.

Завівши мову про те, що можна, а чого не можна читати, то я з Вами не можу не погодитися – більшість писань Юрія Липи читати – не виходить, але дещо, переважно вірші – з власним

обличчям, а крім того і особливо – з того дуже мало, що я знав, – як персоналіті він був таки вивершений образ. Хоч моя з ним зустріч і розмова не тривали, мабуть, і пів години, але та розмова мала свій характер, і я її пам'ятаю й пам'ятатиму аж поки житиму. Він умів БАЧИТИ і клясифікувати, і то раптом і одразу. А ідеї... Пригадую, як з тих ідей і з тієї фразеології глузував Костецький, перекриваючи Великий Понт блатним нашим (власне, не нашим, а старшого брата) блатом – брати кого на понт! Понт – була емігрантська фантазія, а ідея безкомпромісного “Рогатина” – це було все-таки справжнє.

А йдучи від Писателя до ПИСАТЕЛЯ, – до нас їде Комеді Франсез, і з цієї нагоди я пустився читати Мариво. Що Ви, будши старим парижанином, про нього думаєте? Адже він зовсім не мольєрний, а водночас і мольєрний. (Которі літератури вирости з шинелі, а которі з мізантропії. Або й з витівок Скапена.)

До речі, на театри тепер пішла мода. Я бачив два “молодіжні”. Один з Харкова, другий зі Львова. І обидва були зовсім не погані і свіжі, без порівняння кращі від сивобородих франківців, яких я мав – чи приємність? – бачити в їхньому рідному Києві. Це тепер називається авангардні або експериментальні, а в наші часи звалося ліві. Зважаючи на успіхи “лівих” у політиці по всій Європі, може їх теж переіменують назад у ліві... У молоді мої роки я б про цих “авангардистів” написав статейку, але тепер уже нема порошу в порохівницях, як Ви бачите хоч би з того, як тепер мені навіть листа до озеролісовиків написати не клеїться довгі тижні.

У ці дні я мав би, власне, бути в Києві. Маю і офіційне запрошення – можна сказати – урядове, але ні, не йде. Це, як Ви здогадуєтеся, в справах правопису, який треба було б боронити зубами й пазурями, бо там на нього напосілася купа кретинів і примітивів і кретинопримітивів. Але я здаюся, руки догори, і сиджу собі вдома, серед своїх запорошених і потерушних книжок. Закінчилися мої лази через перелази, ходи через переходи. У серпні треба було б поїхати до Харкова, але, мабуть, з таким самим фіналом...

З того, що перестали писати про свої болячки, роблю висновки, що – принаймні – вони не прогресують. І слава Богу. Чого не можна сказати про мої. Отже, привітайте Бориса і скажіть йому, щоб Вас пильнував. Над Вашим озером.

As ever, ЮШ.

* * *

Лист 238

16 липня 1996

16 липня '96

Дорогий Ізаровичу,

Важко уявити ЖИВУ розмову двох глухих. За відомою приповідкою, один про Хому, другий про Ярему. Чесніше замовкнути. Без злоби і по змозі без сліз.

Мене зацікавила – може й не істотна проблема – література за правилами гри в шахи. Звідси Маріво, мадам Ляфайет, яких я раніше не читав, крім хрестоматійно. Ви на мене –, – ну не відро, а пара кухлів холодної води. Може, й маєте рацію. Може, Кучма-Табачник важливіші. Проте я радше за історію.

Тут задзвонив телефон від Вас і мене зворушив. “Я вам пишу, чого же боле”. Але по-чесному: я все-таки про свого Хому. Усе на світі має свій початок і кінець. А глухота, коли почалася, кінчається з існуванням даної людини. Тут і нескладна історія мого Маріво. Тема, можна сказати, психологіЧЕСЬКа.

Так чи так, за все минуле, починаючи від Надізар'я й кінчаючи надозер'ям, дяка, любов і мир.

Рішення буде Ваше, але воно повинно бути без силювання й без інерції. Ніщо не поховане, але пісочком трохи присипане. Хочемо його розгребти, – розгрібаймо.

Стільки про мого листа, про Вашого листа і про пісочок, що трохи натрусився з літами.

Бориса вітайте. Озерним русалкам привіт. Будьмо.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 239

19 жовтня 1996

Львів, 19.10.96.

Привіт зі Львова.

ЮШ.

* * *

Лист 240

Без року

Оттава, 31.3.

Привіт з тихої столиці синьоокої сестри Америки. Колись Ви мені постачали картки – повертаю частину боргу. А поза тим – сніги.

ЮШ.

* * *

Лист 241

Без року

10 серпня.

А все-таки слід би Вам відвідати старий Муніхен. Побачили б великий готель Шератона на Геркоменпляці; а Чілтон украв кунсень Англійського саду над Ізаром і дивився мені просто в вікно (я на Куфштайнпляці). А поза тим місто таке вмите, що аж тут усвідомлюєш, у якому свинстві ми живемо. Так що приїжджайте, хоч бігати по надізарських урвищах я вже не спромігся б.

ЮШ.

* * *

Лист 242

Без року

22.8

Привіт із Санта Фе, де все іншого кольору. І краще.

ЮШ.

* * *

Лист 243

Без року

23.X.

Дорогий О. Г.!

Чого б я на Вас сердився? За свої журнальні твори? Та їм усім ціна п'ятак у базарний день. У мене дика навала праці, я напишу згодом, коли стане хоч трохи вільніше. Тим часом пишійть, і спасибі за всякі присилки. І ще просьба. Чи не можна в тих покладах, де знайшлося було "Місто", знайти "Життя й революцію" 1925, чч. 10 і 12. Дуже треба статті Ганцова в них. Чи не чули де "Книгаря" за 1919 р.?

Оце тим часом і все, мало, але не гнівайтеся. Вітання.

Ваш Шерех.

* * *

Лист 244

Без дати, без початку

злучили, не питавши, Галичину зі східною частиною Польщі. Сума ця була на душу, так ми "збагатіли". Ба більше: сказали нам, що на поїзд претендувати ми не маємо права, але сьо-

годні ввечері йде поїзд до Здолбунова, і от нам дозвіл на нього, тільки від Здолбунова це вже справа наша, як мандрувати.

І от ми їдемо, маємо своє купе, вагон "твердий", але пасажирський і навіть – неймовірно – з опаленням. Поза нами їдуть майже самі військові. Грошей за проїзд ми не платили, квитків у нас нема, але їх ніхто й не питає. Спати можна тільки сидячи, але вимагати спальних місць було б справді забагато, і ми щасливі. Тільки малий Микола часом кричить, Маруся дає йому груди, повні груди повногрудої української сільської дівчини в повному цвіту... Ми щасливі.

Але ніщо не вічне, а особливо щастя. Наступний день, ми в Здолбунові, і що тепер? Вивантажуємо себе і клунки, німці з поїзда розходяться, станція порожніє. Ми серед клунків на лавці, станція порожня, часом просичить маневровий паровоз, часом мине військовий поїзд. Звичайно, такої розкоші, як каса або довідкове бюро нема й бути не може. Довкола сніги, кілька будиночків, але наче вимерлих. Єдина людина – німець-вартовий, майже без обличчя: йдучи знизу догори – розсяжні вальянки, тепла громіздка шинеля, на голові хутряна капелюха зі спущеними боками й зав'язана на підборідді. На третьому році війни німці нарешті зодягли своїх салдатів як годиться для "російської зими". Салдат не на коні, але своєю монументальністю й незрушністю він нагадує мені постать Олександра III на лєнінградському пам'ятнику роботи Трубецкого.

День добігає кінця, вечоріє, вогники не світяться, бо війна, затемнення. Ми сидимо. Доки? Що робити? Влізти до поїзда, що проходить? Але чи нас пустять? Чи не вважатимуть цих заклункованих людей за партизанів? І чи нам скажуть, куди йде поїзд? Мабуть, треба б піти до міста, знайти комендатуру, проситися. Але як піти, – ану ж тим часом трапиться поїзд, а ми його прогавимо. І ось уже темно. А ми сидимо і чекаємо – чого? Якби ж ми самі знали.

У цьому застиглому незрушному пейзажі ми ніби самі стали нерухомими. Нерухоми і німецький вартовий. І раптом він кидає свій пост і йде до поїзда, що стоїть десь на далекій колії. Неймовірно порушення гармонії й рівноваги. Та далі гірше. Він повертається, він тепер не йде, а біжить, і він біжить не на своє старе місце, а впрост до нас. Швидко він щось до нас говорить, так швидко, що нашій обмеженій німецькій мові важко його зрозуміти. Але він нас до чогось заохочує, він хапає най-

більші наші клунки і тягне їх через колії. Нарешті ми розуміємо. Військовий поїзд незабаром рушає на Львів. Він виторгував місце для наших старих і малих. Що ж до нас, середнього віку, хай ми вибачимо, але місць у вагонах нема, та він нас посадить на тендер, що везе вугілля і, хай у невігоді, ми теж дістанемося до місця призначення.

У моїй пам'яті зберігається багато образів і образів війни. Люди, що згоріли в танку, повішені на ліхтарях і бальконах, салдат, що хоче стріляти в мене за порт'єру, бомби й тисячі пораниених у нічному нальоті, євреї Харкова, що мовчазною масою тягнуться до Тракторного заводу, і трупи, що простягають свою вихудлу руку з-під снігових заметів, і багато ще чого. Але моє може найсильніше враження – цей салдат, якого я не знаю імені і навіть обличчя, не знаю майбутньої долі. Чи він повернувся до свого фатерлянду, а чи може його тієї ж ночі підстрілив партизан (“Убий німця,” – кричала “Правда”)... Що йому були ці кілька замотаних у чорт-зна-що “тубільців”? Чому він узявся нам допомогти? Чому в ньому не з'їла всіх людських почувань ненависть до всіх і кожного в цій диявольській вищереній проти нього Руслянд-Росії? У моїй уяві він лишився образом людяності й любови серед озвіріння й ненависти. Невідомий Ганс чи Фріц чи Дітер став мені образом людини. Справжньої. Ставлять пам'ятники забитим “невідомим салдатам”. Я маю свого невідомого салдата, і якби я був країною, йому б я поставив монумент. Тільки це був би пам'ятник не невідомому салдатові, а невідомій людині. І його невеличкий учинок, про який він може сам забув за кілька днів, стоїть для мене вище від Ромен Ролланового рішення стати двадцять літ перед тим *au-dessus de la melee*.

Наші малі й старі їхали спокійно й тепло. На тендері було холодно, вугілля перекочувалося й вислизало з-під наших тіл, треба було триматися руками за борт тендера, руки коцюбили й боліли. Власне, великого морозу не було, поїзд не летів експресом, але все-таки він рухався, і ми були неприхищені від ним твореного вітру. Ми приїхали до призначення чорні від вугілля, змучені безсонною ніччю, але ми приїхали.

Світанок, ранок і – Львів. Чи то пак – такий ми читаємо напис великими чорними літерами – Lemberg.

Медовий місяць, короткий час сп'яніння силою життя, коли смерть не існує, ілюзія повної гармонії і єдності двох іс-

тот, злитих в одну. Він звичайно виростає з повноти сексуального самоздійснення і переростає в кохання-приязнь або в гірке розчарування, розпуку або розлуку. Таких медових місяців я мав у житті два, і згадка про них солодка й журлива.

Але мій справжній медовий місяць був не з людиною, а з містом, і це був Львів. Це був шал здійснення мрій, це було занурення з затхлого повітря двох диктатур, російської, а потім голодної німецької в Харкові в чистий кисень здійснення нездійсненого, коли віра ставала реальністю або так здавалося і, як я сьогодні це бачу, це все було чиста уява, самоомана, ілюзія, дим і при тому дим без вогню. Це не було реальне місто, воно було ніби поза часом і простором, воно було я, але це я, так вірилося, вірилося беззастережно, знаходило себе в образі міста. Львів був у німецьких руках, і ці руки не були ні чисті, ні делікатні. Але я цього не бачив, бо не хотів бачити. Понад половина Львова були поляки, але я жив у такому Львові, де поляків не було. Пізніше я довідався від Штібера, що він, шанувавши Василя Сімовича як мовознавця, прийшов разом з Ташицьким на його похорон, але, як він формулював, атмосфера була така, що вони мусіли піти перед кінцем. Пізніше, від 1958 року я сприявлявся з Штібером, але тоді я навіть не помітив його. Бо для мене Львів був Україна, і поза нею в ньому нічого не існувало.

Не аналізуючи, я знав певні речі, не розумом, а повітрям дихання. Я був певен, що людина з природи – істота розумна й добра, а коли вона поводить себе невідповідно, то це тільки тому, що їй не відкрили очі. Що історія людства й поодиноких націй у своїй глибшій сутності рухається за законами логіки й підлягає законам прогресу, при чому цей безнастанний рух угору й вперед відбувається – тут данина моему радянському вихованню – за законами діалектики, через подолання суперечностей у синтезі. Що існує така річ, яку ми зємо народ – в усій двозначності цього слов'янського слова, десь між поняттям нації і поняттям селянства, відповідно до потреб душі наголошуючи то один то другий аспект. Що селянство – суспільна категорія вічна, воно зберігає в собі душу нації і тому ця душа невмируща, – дарма що про селянство я не мав багато поняття, а лихий досвід моїх зустрічей з селянками в студентські роки, реальними селянками, а не уявними – якимсь лишався поза моїм уявленням того вічного трансцендентального селянства. Що є на світі

така річ, як місія поодиноких націй, а отже, є й місія України, і носієм цієї місії є українське незнищенне селянство, що воно хоче України як незалежної держави, а коли може не хоче або байдуже до цього, то це знов тільки тому, що йому не відслонили темряви з-перед очей. Що Україна ця мітична може й хоче розбити Росію й визволитися з поневолення. Що гармонійна єдність нації, зокрема української, може бути й буде осягнена й стверджена навіки і це буде безмежна доба нескінченного щастя всіх і кожного на медо- і молоконосній пухкій і пишній землі українській...

Я не міг би тоді зформулювати все це такими словами, це був не світогляд, а світовідчуження, психічний комплекс наївного мряковиння, не спроможне витримати жадного контакту з дійсністю. Але я вірив у це, хоч заповіді цієї віри не були написані в моїй душі на жадних скрижалях. На початках навіть не віри, а прагнення віри, засновків до створення віри. Були в цьому всупереч усякій здоровій і тверезій логіці, всупереч усякому емпіричному досвіді безпорадно вимішані елементи Шевченкового романтизму, романтичного маріння Миколи Хильового і, зрештою, советсько-комуністичного візіонерства світлого майбутнього, тільки перенесені тепер у моїй голові з місійної святої кляси – пролетаріяту, на місійну націю, її святе селянство. Хоч я того аж ніяк не усвідомлював, була це в суті речі справжня релігія, звісно, світська, не церковна. Вона мала й свої символи, і кожна зустріч із цими символами – жовтоблакитний прапор чи стрічка, тризуб, “Ще не вмерла”, виконання хором Людкевичевого “Кавказу” з його “Борітеся – поборете” – все це сповнювало мене священним трепетом.

Ця дитячо-наївна релігія визривала в мені ще в радянський час, але тоді я був її самотнім носієм, і тільки поодинокі вислови в душі її могли коли-не-коли вирватися в розмові з ближчими мені людьми, такими нечисленними, та й мені самому вона була дуже туманна й аморфна. У піднімецькому Харкові було трохи більше adeptів її, зібраних навколо Просвіти, але обставини й весь триб життя не давали змоги їй розквітнути. У Львові вона знайшла плідний ґрунт. Під подібними гаслами й уявленнями жила більшість львівської інтелігенції, та, либонь, і галицького селянства, вихованого в підпольські роки тією інтелігенцією. І обставини життя були тут не такі скрушно-мізерні, як у Харкові. Не було, звичайно, достатків, але не було

й голоду. Боротьба за хліб насущний вимагала часу й зусилля, але чимало лишалося й на вияви й відправи нової релігії. Звичайно, розумом ми – я тут уже кажу не тільки я, бо нас таких було більше – знали, що все це приречене. Шо все це було, як кружляння мошки в передзахідню вечірню останню годину в останніх променях сонця. Шо який не був би кінець війни, він не ніс нічого доброго чи в випадку німецької чи російської перемоги. Та, зрештою, й того чи – чи було чимраз менше. У серпні 1943 року вдруге і вже остаточно впав Харків, у листопаді Київ. Близька була й година втрати Львова. Та й у самій Галичині й Волині діялися речі мало відрадні. Я не брав у них участі і мало знав про них. Але доходили глухі чутки про взаємну різанину по селах українців поляками й поляків українцями. Про дії Українських повстанських загонів різного політичного спрямування. Про смертовбивства діячів одного відламу націоналістів другим. Усе це робилося в ім'я такої ж дитячо-облудної уяви дійсності, яка присвічувала й мені й більшості інтелігентів львів'ян, тільки я і моє ми не брали в тому участі, ми змагалися словами і в словах знаходили своє щастя, зрештою – діяльність може корисніше чи, краще сказати, людяніша, ніж ті приречені на загибель свою й чужу спроби діяльності в обставинах, що всяку діяльність виключали, якщо це мала бути діяльність з якимись наслідками для майбутнього, а не діяльність заради діяльності.

І німці могли б усе те роїння мушви знищити за одну ніч масових арештів. Але вони не робили цього, бо треба було їм протиставити українців полякам, бо дозволені організації українські типу Українського центрального комітету постачали їм, рятуючи від того інтелігенцію, робітників до німецьких фабрик і заводів з-поміж селян, а згодом у формі дивізії Галичина й гарматне м'ясо, а ще й тому, може, що таки боялися, що нищення української інтелігенції Галичини могло б різко настроїти селянство Галичини проти них. І ми далі забувалися в говоренні, в ствердженні своєї оптимістичної – *contra spem spero* – віри. І ми були щасливі. А для мене це був захват мого найглибше відчутого медового місяця, медового місяця в обіймах уявного міста князя Льва і Лева, жовтого на блакитному тлі, Лева, що спирався на картонний меч. І була це така злива щастя, що вона навіть переплеснулася в перші повоєнні роки, 1946-48, про що, звісно, пізніше. Щастя позірного, уявного, са-

мотужки вигаданого й створеного, – але хіба зрештою не кожне щастя бува саме таке? За годину мала спуститися ніч, всі ці слова й навіть дії мали бути затерті нею навіки. Не лишивши слід в історії. Але яка користь від слідів в історії?

Мій і Львова медовий місяць був недовгий, неповних тринадцять місяців. Але в моїй уяві він безконечної тривалости. Бо чого бракувало в днях, тижнях і місяцях, надолужувалося повнотою переживання й життя. Час виповнювався не поздовжно, а доглибно почуттям щастя, і ця глибина не мала меж. Ця глибина, це почуття не потребувала просторового наповнення. У тверезому мисленні я знав, що час мого перебування в Львові був міряний і що я ніколи до міста не повернуся. Логічним було б оглянути місто. Але цього я ніколи не зробив, бо Львів був настільки в мені, що не відчувалося потреби внутрішньої потреби вжитися в його назверхні, а отже, поверхові деталі. Звичайно, за тринадцять місяців я не раз проходив тими самими вулицями, і мимоволі багато зорових вражень лишилося в свідомості. Але вони відкладалися там самі собою, без волі їх винайти й свідомо зберегти в завилинах мозку. Я зберіг якесь напівуявне цілісне враження від ренесансових будов Ринку, від тісноти Руської вулиці й суміжних, але я не був у середині старих церков, не бачив фресок, ікон і вітражів, а вже зовсім мало лишилося від північнозахідної частини міста включно з собором Св. Юра, від Високого Замку, де не пролягали мої щоденні маршрути, що кружляли довкола осідків УЦК, Літературно-мистецького клубу, Українського видавництва, книгозбірні НТШ й мого мешкання на вул. Конопніцької. Із Стрийського парку я несу в пам'яті кілька ялинок, але не цілість парку. Не бував я і в будинку Івана Франка, а музей коло Оперного театру був офіційно закритий, і я не добивався всередину. Місто було для мене тільки декорацією, а я поринув у виставу мого з містом медового місяця, де декорації мали роллю зовсім другорядну. Навесні 1944 року я покидав Львів з глибокою закоханістю, але не з знанням. А все-таки цілісний не деталізований, не конкретизований, але цілий образ міста я з собою вивіз. Образ іншого міста, не такого, як Харків, Київ або Одеса, і в цьому образі химерно сполучаються малі деталі – фонтан (нрзб.) Нептуна на Ринку, горорізьба стін одного з будинків там, темней трохи смердюче склепіння одного з будинків на Руській вулиці, та ж таки ялинка Стрийського парку, важка озійність Св. Юра, за-

гально-царсько-королівська недоречність фасади Оперного театру, підстрижені деревця Академічної вулиці... Мого Львова в дійсності ніколи не було, але деталі справжнього міста живуть у пам'яті. А може, і їх не було? І так я засуджений на вічне вагання, вічну нерозв'язаність питання, чим же був мій Львів – містом з тими деталями архітектури без цілісності будов чи лише моєю уявою, сном, небуттям?

[Лист не закінчений]

* * *

Лист 245

Без дати

Дорогий Олексю Григоровичу,

позиचाю в сірка очей. Ваш лист один з 4 квітня, а другий, навздогін з 12, а сьогодні вже 20 травня. Але бачить Бог, не через негліжанс. Спершу була Оттава, потім було Чикаго, потім Філадельфія, а потім повзуча застуда, що тримає мене сонного в ліжку цілими днями, без снаги будь-що робити. У людини нормального віку буває захворіння, криза, а тут просто якась загнивання. Ні взад, ні вперед. А кожне число журналу видати треба, тож усе інше відкладається.

Тим часом Качур про Волошина написав і дещо переказав, але “дом поета” відмовився. Каже, довге. Згадку про Тичину-Волошина в Літ. Укр. я розкопав. Кач. відмовився включити її в статтю, каже дати від редакції. Тож питаюся Вас тепер – дати від редакції чи підписати Вас? Адже без Вас я б ніколи на неї не набрів би.

Ваші недоуміння перед лицем вашого ж таки щоденника добре розумію, але дуже трудно мені щось вибирати й радити. Можу нагадати, про що писав перед тим. Друкувати все з продовженнями не мало б сенсу. Раз, що дехто може бути сканада-лізований. Два, – що треба б поширити обсяг журналу. Думаю, що це мали б бути поодинокі більш-менш самостійні фрагменти, без “далі буде” але з “буде далі” (це – Ваше). Можуть бути монтажні, – про одну людину чи з'яву, склеєне з різних записів. Літературні портрети. Нелітературні портрети. Портрети літератури.

Може найкраще – зробіть фрагмент на 10 до 20 сторінок, пришліть, тоді порадимось, чи так робите чи змінити курс.

Про Озеро Ви дуже красномовно пишете, що воно невелике, але не пишете, яке завНЕбільшки. Напишіть уже одверто, скільки сторінок машинописних і чи чесних американських, чи довгих європейських. Тоді будемо думати, хоч і далі боюся, що багато не надумаю.

А що вийшло з Вашим нйоркським вечором? А чому в Вас на адресі вже не Лейквуд, а Клівленд? Чи ввесь лейк пішов ув Озеро? Уф, вибачте за безглуздий “дотеп”.

Короленко-Волошин теж могло б бути темою, але ж Ви знов поманите, а потім губки бантиком і – не чіпай мене. А втім мені здається, що між ними людські паралелі може є, але літературними мені не пахне.

“Планету” Самчукову я маю, тож ще не читав. Крім того уривка, що був у журналі.

Тут кінчаються бізнеси й відповіді на ПОРУШЕНІ ВАМИ ПРОБЛЕМИ. Бачите, як я здорово висловлююся.

З-поза бізнесів. Мабуть, уже чули, що в нас тут з’явився з Чернівець, очевидно, віа Єрусалим, такий поет Мойсей Фішбейн. Як усі поети трохи мешігене, але це тільки доводить, що поет. А запеклий – за одну кому голову відрубас. До того ще вусатий і з черевцем.

Чи читали в “Вітчизні” роман Гончара/ря “Твоя зоря”? Багато чим цікавий і вартий уваги. Хоч, боюся, не великий твір великої літератури. Мені, між іншим, ще й тим цікавий, що автобіографічний, а я ж знав Гончара/ря десь від його 15 чи 16 років.

А що Ви бачили геніяльного чи коло?

Ще раз прошю вибачити за непристойне мовчання, зважити на повинну голову, на старечий вік і не карати за гріхи вільні й не вільні.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 246

Без дати

Звісно, привіт з Кольомбії. Треба було посилати звідти. Але знавці не радять, бо – обдеруть марки, а картку викинуть. Тож іде post factum. Країна, скажу Вам, прецікава. Колоніяльні церкви й доколоніяльні ідоли – пальчики облизати. Але (нрзб.), всі жуліки й одбували. Якщо від абсолютної чесности – Ан-

глія – поставити всі нації в лінійку, вони будуть на останньому місці. – Після того я ще змотався до Торонто (від екватора мало не до полюсу) і, нарешті, справді вдома. Тепер обіймаюся з карами, (нрзб.) й нью-йоркськими тарганями. И дым отечества і т. д. Також розбудовую науку. А журнал, дасть Бог, оклигає. Я тепер дав їм романи Шкуруція для заповнення сторінок. Бувайте й не гнівайтесь за (нрзб.).

ЮШ.

* * *

Лист 247

Без дати

Дорогий Олексю Григоровичу,

спасибі за добре слово.

Ні, ледве чи я скоро зберуся в Ваші краї. Краще приїздіть Ви до мене, тим більше, що це був Ваш давній плян.

Вітайте маму й брата.

Ваш Ю. Шерех.

І не пригадую, чи я подякував Вам за книжки. Вони приїшли саме в дні похорону, і мені було зовсім не до книжок. Якщо ні, то вибачте.

* * *

Лист 248

Без дати

Кажуть, що том з архівом Лівницької-Холодної виїде протягом місяця. Чи так буде, побачимо.

ЮШ.

* * *

Лист 249

Без дати

Усі медикаменти, Вами, Пане Докторе, раджені, в мене є, але бувають дні, коли не допомагають. Я вирушив, і все минуло й забулося. Мав рацію покійний Ніцше: Той, хто себе занадто береже, стає безсилий. Така й мов лікарська порада. Як писав великий поет: “Только сильным покоряются моря”. Отже, руйшайте.

ЮШ.

* * *

Лист 250

Без дати

Сердечно дякую.

Це був дуже хмарний ранок, але нарешті сонце зійшло.

Ю. Шевельов.

* * *

Лист 251

Без дати

I write in English because my Cyrillic typewriter is at repairer's now.

You are welcome the days you indicated. My couch waited for you, too.

The trip New-York – Boston takes four or five hours by train. Leave the train at South Station which is the second and last station within Boston, and take there subway to its terminal, too, which is called Harvard Square. If you give me by what train you come I will meet you at South Station.

Best regards ЮШ.

* * *

Лист 252

Без дати

Lieben von Isar! Подорож була препаскудна. Я дістав місце в задньому ряду між 2 чорними. Мене кусали якісь (нрзб.). Вікна були всі замкнені, як для прохолодження, але прохолодження не було. Була слина. Було потіння. Одне слово: не хочу більше їздити бусами на далеку дорогу. Поїздив від нас до Вас нема. Треба пересідати раз в Детройті, вдруге в Тахо Висновок: думаю, що знову не прийду. Приїздіть краще сюди або до Детройту, щоб зробити малий тур по Мічігану. – Ще раз подяка, зокрема В. мамі; їм було найбільше клопоту. Але і Вам було досить. – Щодо мене. Привіт.

ЮШ.

* * *

Лист 253

Без дати

Винен у мовчанні, каюся. Був не дома, потім готувався до своїх майбутніх курсів, тепер складаюся.

Література в Торонто “состоялась”, помиляється, тільки запізнилася й “згорнулася”. А поза тим маєте рацію. Скучно й гідко. А Домонтович має бути десь в Європі. Сам не знаю, де і коли. Привіт.

ЮШ.

* * *

Лист 254

Без дати

А десь там сонце, й голуби, й Париж... Сиджу на лавочці коло Нотр-Дам: згадую тих, кому – може – приємно буде, що його згадали. І хвилині Сени, і французи деруть на чай...

Привіт. ЮШ.

* * *

Лист 255

Без дати

І все-таки минуле не повертається, навіть коли в нього повернутися. Привіт від Ортнітштрассе і узбережжя Ізару.

ЮШ.

* * *

Лист 256

Без дати

Schöne Grüße zur wunderschönen Prag. My trips neau its __-.

Bat G.S.

* * *

Лист 257

Без дати

Ви написали стільки компліментів на книжку, що я можу зовсім запишатися. Але мушу подякувати. Але нічого не сказали про мій новіший, клівлендський твір. Не добрий? “Повість

про Харків” не друкувалася ніде. Він не хотів ще одне “велике мовчання”.

Привіт мамі й братові.

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 258

Без дати

Mon cher ami!

Рецензію пишiть, якщо не хочеться чекати другого твору на ту ж тему (але не в японському стилі).

До “Пулі” я написав ще тиждень тому. Мовчання.

Не хворійте, будьте мужчиною!

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 259

Без дати

Cher Mr. Alexis!

Як обіцяно, пишу Вам про можливості Вашого приїзду. Публіка тут дльвівська, так що дуже гостинна, поки на вулиці або в коридорі – але не далі. Я харчуюся в чужих людей (одержав картку і віддав їм), так що Вас до них запросити не наважуюся. Переночувати, десь приткнутися можна, але треба поставити людей перед доконаним фактом Вашої присутності. Отже, якщо не хочете ризикувати, то харчі найкраще взяти з собою (або картки). Природа – чудина. За 15 хв. озеро для купання і з пароплавами. Тільки треба, щоб була погода. З біди можна змотатися за один день: з Мюнх. виїхати Eilzug’ом о 7⁰⁰, приїдете 11³⁰, зразу на озеро, назад поїзд виходить 17²⁴ в М. (Ostbhf) 21⁰². Найкраще приїхати на понеділок-вівторок-середу.

Чи купуєте журнали? Як посувається огляд?

Привіт ЮШ.

* * *

Лист 260

Без дати

О. Г. Голубе!

Маю до Вас просьбу велию: я в понеділок їду до Майнцу й Ашаффенбургу. Завтра французька бібліотека закрита, а я мусів би віддати завтра. Тож дуже прошу Вас: у вівторок віддайте мої книжки, которі я нахабно лишаю Вам з надією і упованням.

Я сьогодні буду на Шлеме.

Чи знаєте вже, що помер Юрій Клен?

Ваш ЮШ.

* * *

Лист 261

Без дати

Дорогий і золотий Григоровичу!

Бачите, як зі мною листуватися. На Ваш новорічний привіт відповідаю сьогодні. 9 травня, сніг іде, собачий холод.

Зате можу вже дати звіт за третину року. Справді, сказати б, череватого змінами. Уже тиждень, як відбулися мої останні лекції. Дістав від студентів квіти й цукерки, а в іншому курсі платівки (ой, лишенько, щоб догодити мені, русские народные песни – Катюша, польошко і подібне і Чайковського 1812. Я їх уже позбувся). Перед тим я попередив колег, щоб не було жадних сходи́н і промов, бо не люблю похоронів. Студентам, видно, теж сказали. Тож ставили на стіл подарунки, мовчки дивилися, я “не розумів”, потім казали мені, – Це для Вас. А тепер ще цього тижня три години іспиту – і прощай, просвітительська діяльність.

Я тим – покищо – не журюся. Пересічна людина неймовірно дурна, університети – переважно дуже пристойні фасади. Якщо я за все життя мав п’ять талановитих студентів, так добре (а власне, трьох, один був Олесь Гончар, другий тепер професором у Лондоні, третій у Стейтах). А так, скільки дурно витраченого часу і нервів. Суцільна ванітас ванітатіс.

Але все-таки кінці – це кінці. Полагається удавати, що це й початки. Але це не початки. Полагається за правилами гри вдавати, що постаріння й смерті нема. Вони є.

Так от про “початки”. Удаючи, що їх нема, кличуть мене на працю до Канади. Це Вам мало цікаво. Друге – цікавіше (для Вас). Кличуть мене ще – але це між нами – редагувати “Сучасність”. Думаю, що не візьмуся ні за те, ні за друге. Але обом сказав, що відповім перед Новим роком. Яке буде здоров’я, який настрій, які – теж не остання річ – гроші. Але перший сигнал уже був. Був я в Гарварді, ішов у гурті на обід, раптом запаморочилося в голові, упав, опам’ятався в шпиталі. Тримали чотири дні, думають, що не інфаркт, а нерви. Але хоч те, хоч те, великої охоти плянувати вперед нема. Раптом усе чорне, світу нема, мене нема. Скільки часу я був поза світом, як мене вантажили на швидку допомогу, як роздягали в шпиталі, поняття не маю.

Та це Вам для інхвормації, не для відповіді, слів потіхи й співчуття і т. д. А ще таке. Поки людина знову вставлена в час, зовсім утриматися від майбутнього неможливо. Усе береться з “якщо”, але про це якщо мовчиться. Отож, замовив собі квитки до Європи. І між іншим, думаю побувати в Ансбаху (де ніколи не був). І при цій нагоді згадав про Костецького. Ви, мабуть, маєте його адресу. А якщо з ним листуєтесь, то може навіть могли б від себе, мовляв, розвідати, чи він би хотів зустрітися чи при такій нагоді бив би мені морду. Але чи можете зробити це все делікатно і дуже дипломатично? А якщо не маєте охоти в таке лізти, то плюньте. Не обов’язково навіть перед смертю мати всі гріхи відпущені.

Чую, що Ваша праця, написана спільно з Лепким, посувається. Сказано мені, що моя книжка, яка теж у черзі стоїть, мусить чекати на Вашу. Я тим не журюся, хай Полтава поперед Харкова йде.

Що ж із Вашим вухом? Чи минулося?

Барки не читав. Боюся, що як на мене, занадто святенне. В Якому сенсі він Коровицькому сусіда – алегоричному чи географічному?

Скріба мого возили по Америках і Канадах, але до Вас не завезли. Казала мені режисерка, що тепер іде краще, ніж тут, і що може й до Вас повезуть.

Кінець сторінки, густо записаної. Привіти, здорових вух. Собі – листа від Вас.

Vale! Ю. Ш.

Лист 262

Без дати

Дорогий Ворскловичу,

пишеться 4 лютого, але поїде найскоріше позавтра, бо в нас гарцює генерал Зима, той самий, що розбив шведів, французів, німців. А це означає ожеледь-слизоту, а з цією дамою в моєму похилому віці я волію не зустрічатися. Холод, вітер – ще нехай, але слизота – ні. Я і так з трудом зберігаю рівновагу. Не дипломатичну, а фізичну.

Про те, чи Україна є Україна і хто там владарює, не тільки Ви ставите “недоуменные вопросы”. От Вам для “размышления” репліка в діялозі одного з наших тутешніх земляків з полковником МГБ на території незалежної. Каже полковник: “Я в таких органах працюю, що знаю про вас більше, ніж ви самі”. Питаннячко – хто цей я? хто ці ми?

А от моя мила розмова з охоронцем Кравчука-Кучми на вечорі першого (але охоронець той самий). Випадково він сидить поруч мене. Кидає на мене погляд і каже – сам каже, ніхто його за язик не тягне: – Я вас знаю. Ви були на трибуні поруч президента, коли відкривали Могилянську академію. (Я – тоді Кравчук промову тримав.) Бачте, має добру пам’ять. Це ж було понад два роки. І він мене любить, адже сам заговорює. “И вы мундиры голубые, и ты, их любящий им преданный народ”. Це Вам тільки матеріял “к постановке вопроса”. В вопрос ставите Ви. Хотите відповідати? Можете?

А от Вам ще размышления. Доведено, нарешті, документально, що Довженко був добровільно в армії УНР (як і Хвильовий, як Сосюра, ідейно – Тичина і т. д. Усі). Але писав Довженко в своїх записниках божевільно сміливо. Не боявся, відмінно від решти, від Тичини й Рильського до Драча. Але Сталіна – любив. Як пес господаря, що того пса шмагає. Любив, чи казав собі що любить. Таких матеріялів є без кінця.

Тому або й незалежно від того, дуже раджу Вам нову збірку прози Довженка, яку назвали “Господи, пошли мені сили”. Я дістав пару днів тому. Це вже не література. Це кров, і гній, і блювотиння. Читати майже не можна, але і не читати не можна. Випишіть, де хочете, але выпишіть.

Що вам не душе пишуть, не дивуємося. Ми ж для них тільки набридливі мухи, що сідають на падло. А крім того, це ж там і не проста операція – написати листа, включає багато операцій – купити конверту, купити марку, щоб листа прийняли... І дорого на їхній латаний бюджет.

Моя Кубань замовкла. Або їй “поставлено на вид”. Або сама злякалася. Це ж поруч Чечні, повно чорної тіні. А він уже й перед тим тремтів. Кубань була українською до середини 60-х років, коли козаків переселено на Терек, а Катеринодар відкрито для російських поселенців, що й затопили його. У нас про це мало знають. Катеринин дар забрав Олександр 2.

Не забувайте Вашого Горейового (не шільйонського) “узника”. Вітайте брата-разбойника (цитата з Вас).

Ваш Ю.Ш.

* * *

Лист 263

Без дати

Дор. Ол. Гр.!

Якби хто цікавився – дуже прошу: вчора ми попросилися на Max Weberpl. – ви висіли з тр. 12, а я поїхав далі, на Grünewalderstr. На концерті ми не були.

Подробиці усно.

З пошаною

ЮШ.

* * *

Лист 264

Без дати

28 липня, іменини мого батька, якого я не знав і якого навіть фотографії, всі до однієї, загинули в воєнні роки... Ось Вам матеріал до фродівських чи напівфродівських розшуків... Це замість дати. А лист далі.

А, спершу ще домашнє завдання – по-радянському урок, – хто хто на фотографіях. На одній сидять грошоберці – Костюк, Химка, аз. Стоять – грошодавці – пані Антонович, пан Антонович, Рубчак, Пеленський, Фізер, Шпорлюк. На другому фоті, де всі стоять, – першого не знаю, другий – Лащик, далі – Жулинський, Певний, Лариса Онишкевич, не знаю, Анна Процик, Мирослава Наєнко, не знаю, Мотиль.

Інші бесплатные приложения: Владімір Соловійов пише чудовою мовою, але змісту я не знайшов. Що критик – біла ворона, це загальновідомо, і всі по ньому стріляють. Лист Гуменної цікавий. Вона має нюх на кагебістів, як і я. Ми пройшли школу. Натомість галичани наші еміграційні наче зовсім безносі, особливо ті, що народилися вже в Німеччині або Америці. Ви не пишете, чи треба Вам повернути її лист. Треба?

Тепер уже можна братися за лист.

Щодо різних типів спогадів, то Ви не зовсім маєте рацію, що я не намагаюся давати портрети. Я це роблю, коли маю справу з такими людьми, що можуть витримати подібне навантаження, от, приміром, про роки МУРу. Але все одно воно обертається на мою персону, бо ж я подаю їх не науково-монографічно, а як я їх бачив. А це значить, що вони прозорі, а з ними видно мене. Та це, мабуть, неминуче в усяких спогадах. Тільки люди здебільшого не показують або й самі не усвідомлюють, а я афішую. Так що, яку б методу Ви не вибрали, від Ізарського не втечете. От, приміром, усі хвалять Костюкову книжку як об'єктивну картину літератури двадцятих років, а я кажу, що там Костюка ого як видно і всі і все в масштабі й баченні Костюка.

Тим часом моя книжка про мову наших днів вийшла нарешті по-англійськи, але того я Вам не посилятиму, бо дали мені скупо, а Вам вона нічого нового не принесе, Ви вже все читали.

Повертаючися до Жулинського – я думаю, що він дуже виразно виконує волю пославшого, але це зовсім не виключає якоїсь там іскорки українського патріотизму. Офіційно це зветься націонал-комунізм. Інша річ, що як на мене, краще триматися від таких, як поляки кажуть, фацетів на віддалі.

Може, якби я тепер перечитав Філянського, я б бачив його інакше – я тепер багато чого бачу інакше, аж сам дивуюся, як мало я бачив давніше. Але моє давнє враження, що голосок у нього був маленький і індивідуальність мало індивідуальна.

На Ваше питання – цитую – що таке тепер поет на Україні – мушу, на мій великий жаль відповісти, що знов і знов народний трибун. Вечір Мовчана, що недавно відбувся, потверджує це аж надто виразно.

Шкода, що не читаєте ЛУ. Там є багато цікавого. Зокрема, стаття Дзюби про нас – починає здаватися, що ми, еміграція, не дурно існували на світі, а таки щось зробили. Крім того тепер

ЛУ ліберальна, в протилежність до “щербницьких” газет, як от Рад. Україна або Правда України.

Пашко виписувати необов’язково, хібащо маєте багато грошей і часу.

Про “Столицю над Ізаром” – напишіть до Романа Купчинського. Користи з того багато, мабуть, не буде, але ж Ви ризикуєте тільки 25 сентами.

Печінка моя... Може вона й не печінка, це діагноза моя власна. А почнуть мене ганяти по всяких проносних і фотографних... Покищо я посадив себе на діету, і вона ніби трохи злагідніла. Побачимо, що буде далі.

А щодо літа, Ваше спостереження слушне. Ще Леонід Глібов спостеріг, що “пройде красне літечко, повіють холода” і т. д. А товариш Маяковський теж мав рацію, констатуючи, що “для веселля планетишка наша мало оборуодована”. Також і Еклезіаст писав на ці теми. А от львівський ансамбль назвав себе “Не журисть”. І це філософія.

Привіт. Ю. Ш.

Р. S. Конверту розпоров я, не КГБ. Я забув був укласти фоба.

* * *

Лист 265

Без дати

Dear Mr. Olexis!

I visited you to-day at 12^h. No person was at home.

To-morrow at 19^h in Amerika-House a documentary-film about Scandinavia is demonstrating. But I purpose, you ore occupied. If you can, come to me at 18^h.

I wont to request you returning from your job come to your land-bank and take all my money. Perhaps you can do it friday? I need this money catastrophically and will be thankful to you for this kindness. But please, not after the friday!!! At that day I will visite you after my lectures – at 18¹/₂ approximately.

Your truly

ЮШ.

The lether of Andriewskyj is enclosed. Must I answer it or do you will do it?

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Аввакум	124
Адорно Теодор	134
Азадовський Марко	196
Аксьонов Василь	194
Алекс	104
Анабазис	138
Андерсен	134
Андієвська Емма	169, 228, 229, 230, 255
Андреев	144
Андропов Андрій	104, 138
Андрухович Юрій	286, 287, 297, 330
Анна Петрівна (дружина сина Миколи Ге)	244
Антоненко-Давидович Борис	167
Антонович Марко	194
Антонович Омелян	139, 167, 235, 237, 349
Антонович Тетяна	139, 167, 235, 237, 349
Апдайк Джон Хойер	205
Арп Жан	190
Архипенко Олександр	202
Арцибашев Михайло	56
Ахматова Анна	32

Бабель Ісаак	243
Бавер (Бауер) Бруно	116, 117, 118, 119
Багер	120
Багрянний	41, 109, 289, 297
Багмут Андрій	202
Багмут Йосип	202
Багрянний Іван	25, 28, 37
Бажан Микола	208
Бандера Степан	284
Барбюс Анрі	262

Барвінок Ганна	262
Барка Василь	17, 18, 95, 97, 124, 129, 131, 206, 208, 231, 238, 252, 255, 256, 347
Барро Жан-Луї 76, ...	227
Барток Бела (Бела Віктор Янош Барток)	211, 235
Бах Йоганн Себастьян	66, 160, 195
Бахметьев	151
Бахтін Михайло	225, 250
Бекет	227
Бенфей Теодор	90
Бер	49
Берг Альбан	185
Бергман Інгмар	156, 253
Бердяєв Микола	38
Беринда Памво (Павло)	30
Бері	200
Берн	205
Бернгардт	227
Бернґем Джеймс	48, 50
Бетлінг Отто	90
Білецький Андрій	119
Білецький Олександр	167
Білібін Іван	131
Білінський Ярослав	169
Білодід Іван	96, 190, 231, 322, 323
Білозерський Василь	262
Білокінь Сергій	258, 289, 310
Білоштан	228
Блакитний	28
Блок Олександр	83–84
Блохин	243, 293
Богачевська-Хом'як Марта	125, 128, 129, 134, 139, 153, 256, 294, 295, 297, 330
Богдана (дочка Анатолія Івченка)	323

Бодянський Осип	134
Бойко	234
Бойко-Блохин Юрій	166
Бойчук Богдан	151, 167, 169, 181, 182, 281, 296
Бойшаков	305
Бокаччо Джованні	144
Бомарше П'єр	209
Бонапарт	
Бонге	252, 273
Боровиковський Володимир	195
Борщак (Баршак) Ілля	34, 35, 37, 46, 48, 57, 61, 86, 259
Борщаків	24, 26
Борхес Хорхе Луїс	184, 194, 195
Босх Ієронім	189, 210
Брайчевський Михайло	257
Брежнев Леонід	131, 281, 321
Брехт Бертольд	271
Брісвіль Жан-Клод	201
Бройгель Пітер	142–143, 156, 189, 210, 246
Брукнер Антон	107
Брут	152
Брутцер Софі	63
Брюйнівейн.....	
Брюсов Валерій	143, 226, 295
Брюсон (Брусон)	159, 161, 295
Брюховецький В'ячеслав	248, 249, 252
Брюховецький Іван	312
Бузук Петро	61
Булахівський Леонід	32
Булгаков Михайло	203
Бунін Іван	56, 66
Бургардт Освальд (Клен Юрій)	111
Бургардтенко (син Юрія Клена)	142
Бурідан Жан	239, 272
Бурлюк-батько	116, 117, 121

Буряківець Юрій	82, 287
Буш Джордж Уокер	254
Бютор Мішель	313, 315
Вагнер Ріхард	235, 297
Вайлд Оскар	169
Вайнтраб Віктор	220, 223
Ванька	176
Ванька-Севка	160
Вебер Карл Марія фон	301
Веласкес Дієго	135, 211
Верді Джузеппе	198, 199, 200
Веретенченко Олекса	61, 64, 68, 124, 252
Вернадський Георгій	44, 45, 46, 48, 50, 235
Виговський Іван	312
Винниченко Володимир	131, 156, 166, 212, 289, 297
Виноградов Віктор	328
Вишенський Іван	107, 329
Вишеславський Леонід	124
Відела Хорхе Рафаель	130
Війон Франсуа	79, 152, 153
Вік Кляра	177
Вілл-Лобош	186
Вілсон Вудро	165
Вільє-де-Ліль-Адан	301
Вільс	311
Віткевич	195
Вінтоняк	319
Віткевич Станіслав	195
Віхерт Ернст	20
Вовк Віра	151
Вовчок Марко	79
Вовчук	82
Водов	223
Волиняк Петро	73, 74, 97, 110
Володимир Великий	292, 293, 322, 324

Волошин 118, 120, 122, 124, 126, 128, 146,
147, 157, 194, 242, 340, 341

Вольтер Франсуа-Марі Аруе 196

Вольф Конрад 304

Врубель Михайло 244

Гавел Вацлав 256

Гавптман Герхарт Іоганн Роберт 103, 186, 198, 201

Гайдеггер Мартін 263

Гайдн Йозеф 127

Гайне 130

Галів 236

Гамбургер 56

Гамсун Кнут 185

Ганцов Всеволод 61, 70, 75, 82, 258, 334

Гаркун-Задунайський 22

Гарлан 314

Гварескі 62

Геббель Христіан Фрідріх 201

Геббельс Йозеф 195, 314

Гекуба 183

Гелена 179

Гельдерлін 20, 178

Геракліт 222

Герлінг-Грудзінський Густав 56

Гессе Герман 24, 234

Гете Йоганн Вольфганг 18, 129, 180, 182, 206,
207, 214, 234, 272,
323, 325, 326, 328

Гірняк Петро 167, 169, 170, 183

Гітлер Адольф 146, 186, 193, 195, 253, 318, 329

Глас Йоган 195

Глас Філіп 195

Глібов Леонід 325, 351

Глобенко (Оглоблін) Микола 41

Гнилосиров Василь 320

Гніздовський Яків	28, 31, 34, 168, 257, 259
Гоголь Микола	22, 120, 163, 166, 170, 322
Гойя Франсіско	211
Голубенко	202
Гомер	300
Гончар Олесь	124, 126, 160, 178, 180, 225, 264, 274, 295, 312, 324, 341, 346
Горбач Галя	113, 138, 139
Горбач Олекса	138, 151
Горбачі	138, 139, 252, 322
Горбачов	199, 200, 220, 232, 254, 275, 276
Гордасевич Галина	310
Гординський Святослав	34, 239, 250
Горинь Богдан	257
Горменсталь Гуко фон	129
Горох, цар	229
Горький Максим	27, 138, 139
Гоцій, доктор	48
Гошовський Богдан	134, 136
Грабович Григорій	148, 177, 216, 226, 231, 236, 250, 302
Грабовський Павло	275
Гребінка Євген	161
Грибоедов Олександр	225
Григоренко Петро	109, 194, 272
Гриневич	97, 152, 236
Гриньо, отець	237
Грицай	25
Гришко Василь	54, 84, 120
Гришковський	120
Грозний	276
Грушевський Михайло	200, 237
Гулак-Артемівський Петро	30
Гумбольдт Вільгельм	82
Гуменна Докія	68, 70, 72, 238, 240, 273, 274, 284, 350

Гумільов Микола	194, 204
Гунський Микола	57, 62, 63
Гунчак Тарас	181, 191, 238, 264, 265, 279, 284
Гурський Яків	172
Гус Ян	236
Гюнт Пер	250, 251
Ге Ніколай	241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 255, 261, 262, 264, 322
Гебельс	195
Георге Стефан	101
Герти	33
Гог ван Вінсент	79, 86, 111, 152, 154, 155
Гоген Поль	74, 82, 218, 236
Горіна	244
Горький Максим	138, 139
Грюндгенс Густаф	30
Грюневальд Маттіас	185, 190, 199, 201
Даль Володимир	234
Данте	169
Денг Омен	165
Денисюк Микола	70
Державин Володимир	26, 68, 75, 81, 207, 225
Дзюба Іван	225, 231, 235, 236, 249, 272, 279, 287, 289, 309, 321, 350
Дибський Вася	119
Дивнич Юрій (Лавріненко Юрій)	28, 31, 48, 54, 62, 65, 67, 68, 70, 73, 74, 225, 258
Діккенс Чарлз	136
Діллон	44
Дімаров Анатолій	232
Дітер Ганс	335
Дітер Фріц	335

Дніпровський Іван	84
Довженко Олександр	217, 318, 322, 348
Домонтович (див. Петров Віктор)	
Донцов Дмитро	208, 136, 282, 303, 313
Дорошенко	166, 168
Достоевський Федір	23, 35, 38, 39, 307, 311, 319
Драгоманов Михайло	168, 287
Дражевська Любов	30, 134
Драй-Хмариха (дружина Михайла Драй-Хмари)	238
Драч Іван	168, 215, 295, 348
Дрозд Володимир	174
Дубровський Сергій	71
Дурново Микола	328
Дювів'є Жюльєн	62
Дюрас Маргеріт	320
Дюрер	176
Еклезіяст	351
Евклід	207, 302
Евріпід	206, 207
Езоп	
Ейзенштейн Сергій	76
Екерман	324
Еліот Томас Стернс	39
Еренбург Ілля	22
Есхіл	185, 190, 192
Еткінд Юхим	111
Євтушенко	317
Єзерський В'ячеслав	43
Єльцин Борис	275, 276, 280, 327
Єндик	35
Єремія	284
Єрмоленко	249

Жила	254
Жіроду Жан	192
Жуков	141
Жуковський Василь	112, 143
Жулинський Микола	231, 233, 236, 238, 258, 264, 289, 349, 350
Журба Галина	119, 125
Жучок Гапка	165
Забіли	245, 247
Забужко Оксана	271, 272, 274, 300, 313, 321, 330
Загребельний Павло	128, 161, 162, 163, 176, 178, 264, 321, 322, 325, 326
Зайцев Борис	56, 144
Зевс	324
Зейферт Ярослав	157, 162
Земляк Василь	158, 161
Зеров Микола	79, 118, 207, 305
Зібербергер Ханс-Юрген	177
Зілінський	219, 222, 223
Зінькевич	257, 260, 264, 283, 284
Зосима	34, 35
Зуєвський	68, 101, 280, 289
Ібсен Генріх	250, 251
Ів. Ів.	124
Іваненко Раїса	236
Івченко Анатолій	321, 323
Івченко Людмила	169
Ізекіїль	283
Ікар	223, 225
Ікач	306
Ілленко	215
Ільїн Василь	168
Ільницький Олег	166, 170
Ільченко Олесь	302

Ільченко Юрій	215
Інквізітор	35
Іова	145
Ірклєвський	186
Ірклєвський В.	255
Йоан, пророк	104, 274
Казін А.	20
Калатозов	317, 318
Калинович Михайло	90
Кальдерон	221
Камкін	208, 240, 247, 271, 282, 289
Камос	80
Кандінський Василь	131
Капельгородський Пилип	21
Караваджо Мерізі	101, 102, 103, 104, 105, 107, 110, 111, 113, 129, 132, 139, 157, 160, 217
Караванський	128
Карамазов Михаїл	317
Карко Франсис	153
Карпенко	82
Карпенко-Карий Іван (Тобілевич Іван)	79
Карпович	223
Картъ-Брессон Анрі	313
Кассандра	25, 101
Катаєв Валентин	243
Катерина Велика	196, 349
Катерина Іванівна	244
Катя	112
Кафка Франц	30, 241, 243, 260
Качур	340
Качуровський Ігор	51, 65, 119, 120, 122, 124, 126, 162, 194, 207, 227, 242, 245, 269, 293, 306, 309, 312, 329

Кашки	330
Кащенко Андріян	237, 239
Квітка-Основ'яненко Григорій	30, 78
Кеннеді	317, 323
Кентржинський Богдан	43, 44
Керенський Олександр	50, 51, 53
Керч Оксана	162
Кестлер Артур	56
Кете Гамбургер	56
Кириленко	206
Китастий Григорій	162
Кінг Мартін Лютер	323
Кіндлер Гельмут	199, 201
Клей, генерал	229
Клен (див. Бургард Освальд)	142, 143, 144, 346
Кліко	317
Кляйст Генріх фон	142, 143
Ковальов, професор	29
Колюмб	305
Колянківський Микола	21, 168
Кондратюк	250
Конквест Роберт	191, 192
Корнель П'єр	228
Корнійчук Олександр	62
Корніловський	276
Коровицький Іван	85, 86, 90, 146, 178, 250, 347
Корогодський Роман	321
Короленко Володимир	26, 65, 76, 84, 120, 121, 124, 232, 341, 263
Короленко Софія	26
Королів-Старий (Король Василь)	41
Кортасар Хуліо	184
Косач Юрій	17, 19, 28, 41, 48, 68, 75, 121, 141, 142, 144, 148, 149, 168, 212, 250, 287, 290
Косачі	287

Костенко Ліна	124, 126, 128, 178, 250, 265–266
Костецький Ігор	51, 64, 75, 101, 111, 112, 116, 137, 141, 142, 144, 149, 181, 182, 184, 331, 347
Костюк Григорій	109, 133, 138, 160, 166, 181, 208, 212, 218, 228, 237, 284, 286, 292, 350
Костюк Теодор	212, 237
Костючка (дружина Григорія Костюка)	133, 237
Коцебу Август фон	206, 221
Коць Маріян	279
Коцюбинська Михайлина	305, 321
Коцюбинський Михайло	241, 242
Кочубеїха	250
Кочур Андрій	272, 274, 329, 330
Кошелівець Іван	55, 102, 107, 139, 168, 170, 171, 224, 225, 228, 229–230, 236, 241, 250, 252, 255, 281
Кравців Богдан	101
Кравчук Леонід	250, 291, 348
Крашенінніков Михайло	169
Кремкін	265
Крилов Іван	112, 325
Крупницький Борис	153
Крушельницька Соломія	105
Кубійович Володимир	168
Кузякина	296
Куліш Микола	119, 140, 157, 165, 264, 296
Куліш Пантелеймон	138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 153, 155, 180, 225, 247, 262, 264, 265, 305, 315, 320, 327
Купчинський Роман	167, 222, 351
Курбас Лесь	169, 170, 267, 284, 300, 303
Курдидик Анатоль	81, 142, 160, 188, 189, 192
Курилик	194, 201, 224
Курило Олена	61, 70, 82, 161, 328

Куррієр 38
Кучма Леонід 308, 309, 314, 332, 348

Лаврентій, святий 233
Лаврінєнко Юрій (Дивнич Юрій) 133, 144, 166, 167, 230
Ласло-Куцюк Магдалина 138, 213, 215, 217
Лащик Євген 349
Лебедь 125, 222
Лев, князь 338
Левицький Дмитро 195
Леже Фернан 230
Ленін (Ульянов) Володимир 213, 265, 313
Лепкий Богдан 213, 347
Лермонтов 210, 226
Лесич Вадим 81
Лесь, син Леоніда Плюща 230
Лиман Леонід 31, 73
Линник Степан 81
Липа Юрій 36, 38, 41, 170, 204, 330
Липинський В'ячеслав 81, 124, 228, 308
Лисенки 120
Лисяк-Рудницький Іван 54, 112
Лібкнехт Карл 185
Лівицька-Холодна Наталія 176, 177, 179, 181, 182,
183, 193, 252, 297, 342
Ліщинська 83
Ліщинський Георг 83
Лободовський 110
Лонгфелло Генрі Уодсворт 156
Лопе де Вега 211
Лорка Федеріко Гарсія 210
Лук'яненко 238
Лукаш Микола 117
Луначарський Анатолій 121
Луців Василь-Орест 67, 112, 130, 136
Луцький Юрій 144, 155, 179, 181, 182,

	186, 188, 191, 193, 196, 215
Львів	234
Льорка (Федерік Гарсія Лорка)	211
Любимов Юрій	203
Любченко Панас	46, 84, 156
Людвіг Кріста	105
Людкевич Станіслав	337
Лягерквіст Пер	57, 62, 63, 64
Лятуринська Оксана	19, 134, 135, 137, 139, 147, 149
Ляфайет	332
Маґочі	200, 226
Мазепа Іван	288, 291, 329
Мазон Андре	53
Маївський Юрко	178
Май Карл	177
Майстер Вільгельм	179
Майстренко Яків	221, 224
Мак Артур	45
Маккарті Джозеф	173
Максимов Віталій	272
Маланюк Євген	36, 53, 67, 68, 73, 74, 75, 170, 182, 237, 238
Малевич Казимир	118
Мальченки (мати і брат Олексі Ізарського) .	21, 23, 31, 37, 45, 47, 50, 62, 75, 77, 81, 84, 85, 86, 87, 91, 95, 96, 97, 100, 102, 102, 107, 109, 122, 123, 157, 181, 207, 256, 290, 295, 304, 307, 309, 314, 320, 322, 325, 327, 331, 332, 343
Мальченко	232
Маляпарте Курціо	54, 55, 57, 62
Манізер Матвій	320
Манн Генріх	270
Манн Томас	183, 270, 325, 326
Маріво П'єр	331, 332

Марія Францівна (дружина Олександра Потебні)	292
Маркаде	117, 122
Маркес Габріель Гарсія	241
Маркс Карл	223, 255
Марта (див. Богачевська-Хом'як Марта)	
Марта (дочка Юрія Липи)	330
Маршак Самуїл	297
Масенко Лариса	248, 250
Масенко Терентій (Терень)	248, 250
Матісс Анрі	294
Матусаїл	297
Маяковський Володимир	71, 82, 164, 169, 351
Медер Варвара	21
Мережко	120
Мережковський Дмитро	54
Меріме Проспер	200, 209
Метлинський	132, 176
Микитенко Іван	170, 206
Микитенко Олег	250
Микола II	328
Михальчук Костянтин	57, 61, 75, 263, 265
Мишанич Олекса	249
Мікельанджело Буонаротті	102
Мілевський	277
Мілош	182
Мілтон	182
Місімо (Мішіма) Юкіо	253
Містраль	176
Міяковський Володимир	43, 139, 140, 151
Мова (Лиманський) Василь	79, 202, 305, 313, 315, 317, 320, 325
Мовчан Павло	238, 350
Мойсей	141, 300
Молодожанин Леонід	320
Молотов В'ячеслав	254

Мольєр Жан-Батист	171, 298, 331
Мономах Володимир	163
Монтеверді Клаудіо	179
Монье-Вільямз	90
Мотиль	349
Моцарт Вольфганг Амадей	96, 127
Мстислав, Патріарх Київський (<i>Степан Скрипник</i>)	46, 300
Муромцев Ігор	272, 274
Муссоліні Беніто	318
Мушкетик Юрій	158, 161
Надрага	228
Наєнко Мирослава	349
Наконечна Ганна	34, 83, 128, 129
Наливайко	184
Наполеон Бонапарт	175, 313, 314, 329
Негрі Ада	172, 194
Некрасов Микола	302
Нитченко Дмитро	133, 167, 207, 232, 269, 312, 314
Ніксон Річард	173
Ніцше Фрідріх	196, 284, 321, 327, 342
Нобель Альфред	157
Новиченко Леонід	213
Одісей	109
Окопенко Андреас	124, 126, 128, 129, 133
Оксана	35, 36
Октавіян Август	152
Олександр II	318, 349
Олександр III	298, 307, 324, 334
Олександрів Борис	119
Олень	67
Олень Олександр (<i>Олександр Кандиба</i>)	135
Олеша Юрій	243
Олійник Борис	305

Ольжич Олег (<i>Олег Кандиба</i>)	237, 238, 292
Ольхівський	27
Онацький Євген	65
Онишкевич Лариса	151, 215, 224, 257, 279, 349
Орвел (Оруелл) Джордж	57, 61
Орест Михайло (<i>Михайло Зеров</i>)	51, 76, 170, 207, 293
Орлик	153
Ортега-і-Гассет	211
Освальд	323
Осінчук	236
Остапенко	144
Островський Микола	292
Осьмачка Тодось	46, 75, 174, 238

Паваротті Лучано	313
Павличко Дмитро	295
Павловський Олекса	30
Павлусевич Володимир	79
Падох Ярослав	125, 144, 236
Палій Ліда	119, 124
Панд (Паунд) Езра Вестон Луміс	302
Папа Римський	181, 272
Параджанов Сергій	226
Паскаль Блез	39
Пастернак Борис	210, 212
Пастернак Леонід	35, 79, 177, 224
Пахльовська Оксана	243
Пашко	239, 351
Певний Богдан	151, 224, 349
Пеленський Євген-Юлій	43, 349
Пенелопа	109
Перетц Володимир	328
Петлюра Симон	314
Петренко О.	162
Петро Миколайович (син Миколи Ге)	244

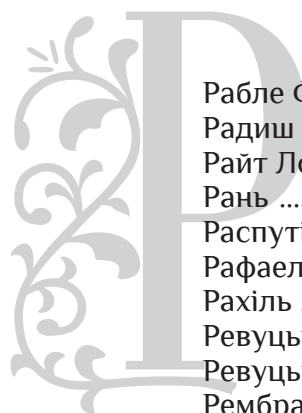

Петров Віктор (В. Домонтович)	19, 21, 45, 46, 47, 63, 67, 68, 70, 72, 75, 79, 80, 81, 85, 142, 145, 148, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160
Пецольд	24
П'єро делла Франческа	153
Пизюр	54, 68
Піпін Олександр	38
Підмогильний Валер'ян	29, 30, 215, 217, 224, 238, 266
Пікколла Далла	96
Піночет Августо	130
Пірр	189
Платон	288, 289, 321
Платонович	29
Плачинда Сергій	198
Плужничка (<i>дружина Євгена Плужника</i>)	238
Плющ Леонід	103, 126, 145, 146, 147, 148, 151, 176, 177, 200, 202, 203, 204, 206, 227, 228, 229, 230, 231
Победоносцев Костянтин	298, 299, 307
Погодін Михайло	298
Подоляк	31, 46, 52, 54
Полоцька Єфросинія	143
Полтава	35
Помпей	152
Понеділок Микола	221, 223
Попович Євген	326
Поповичі	321
Потебня Олександр	105, 170, 219, 240, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 276, 280, 283, 284, 286, 292, 300
Пріцак Омелян	200, 214, 216, 226, 236
Прокоп	125, 129, 229, 231
Прокоп Ліда	118
Прокопович Ткофан (<i>Феофан</i>)	288
Прометей	65, 190

Процик Анна 349
Пруст Марсель 162, 182, 189, 212, 213, 224, 225
Пушкін Олександр 83, 92, 97, 129, 131, 136,
137, 139, 159, 161, 166, 188,
189, 199, 203, 303, 307, 318

Рабле Франсуа 169
Радиш Оксана 325
Райт Лойд 135
Рань 68
Распутін Григорій 276
Рафаель Санті 271
Рахіль 115
Ревуцькі 296
Ревуцький Левко 284
Рембрандт Харменс ван Рейн 135, 141
Ржевуський 152
Рильський Максим 53, 117, 348
Римарук Ігор 236, 238, 258
Ріббентроп Йоахім фон 254
Рільке Райнер Марія 35, 36, 37, 38, 41, 43,
45, 50, 52, 63, 64, 66, 67, 73, 79,
80, 86, 101, 103, 116, 120, 129, 151, 152,
176, 193, 197, 200, 203, 244, 306
Роден 103
Роллан Ромен 19–20, 24, 298, 299, 312, 335
Росселіні Роберто 23
Россіні Джоаккіно 200, 235
Роттердамський Еразм 188
Рубчак Богдан 131, 166, 177, 186, 193, 226, 237, 240, 349
Руденко Микола 215, 217, 218
Рудницький Леонід 112, 264
Рузвельт Теодор 165
Русанівський Віталій 248, 249, 322, 323
Рябчук 303, 305, 306

Сажер Гі	189, 192
Саллінен Адліс	179
Салтиков-Щедрін Михайло	24, 26, 126
Самчук Улас	29, 31, 41, 52, 102, 111, 121, 124, 149, 202, 204, 275, 319, 341
Санін	56, 57, 61
Саннікова	126
Сапеляк Степан	237
Сарнацька	168
Сартр Жан-Поль	330
Сверстюк Євген	248, 321
Світлична Надія	178, 191
Свята Катерина	141
Святий Патрік	319
Святий Франциск	152
Святий Юрій	197, 339
Седляр Василь	322
Селіщев Опанас	328
Семенко Михайль (<i>Михайло</i>)	135, 166, 229
Сервантес Мігель де	116, 211
Сімович Василь	50, 137, 139, 164, 165, 336
Сковорода Григорій	213, 242, 244, 296, 311, 312
Скорупська Марта	177
Скотт Вальтер	170
Скрипник Микола	267
Скріб Ежен	117, 119
Слабошпицький Михайло	305
Славін Лев	243
Славутич Яр (Жученко Григорій)	28, 66, 68, 76, 111, 133, 142, 287, 319, 284
Сліпий Йосип	163, 237
Сміт Адам	45
Смолич Юрій	96
Смолій Іван	49, 128, 136
Смотрицький Мелетій	105
Смотрич Олександр	21, 74, 106, 167, 182, 270, 298

Снель	74
Собеський Ян	111, 131
Собчак Анатолій	320
Сокіл Василь	221, 224
Солженіцин Олександр	102, 124
Соловей Оксана	221, 236, 249, 250
Соловійов Володимир	350
Сольвейг	250, 251, 252
Сомов Костянтин	131
Сосюра Володимир	215, 348
Спасович Володимир	38, 129
Сталін Йосиф	56, 57, 61, 165, 175, 192, 274, 281, 282, 296, 304, 318, 319, 348
Старицький Володимир	129, 310, 311
Стасов	242, 244
Степун Федір	38, 50, 54
Стефа (дружина Якова Гніздовського)	263
Стефаник Василь	211
Стефаник Юрій	131, 136, 161, 164, 205, 208, 210, 215, 275
Стефанович	183
Стравинський Ігор	129, 183
Стрелков Павло	38, 41
Стріха Едвард	83
Струве Петро	299
Струмінський	256
Струсь	195
Струтинська Марія	106
Стус Василь	156, 177, 178, 191, 193, 298
Сурбаран Франсіско де	207, 211
Табачник	316, 332
Тавора Сальвадор	206
Танюк Лесь	238
Таня (дружина Леоніда Плюща)	230, 231
Тараненко Олександр	322
Тарасов	245, 247, 248, 275

Тарнавський Остап	162, 208
Ташицький Вітольд	336
Теліга Олена	170, 204, 299
Теннессі Вільямс	58
Тиктор	46
Тимошенко	274
Тимченко Євген	30, 34
Тичина Павло	256, 272, 277, 340, 348
Тік Людвіг Іоанн	220
Толстой Лев	41, 56, 57, 61, 76, 124, 139, 192, 196, 221, 223, 240, 242, 252, 307, 326
Тредьяковський Василь	101
Трубецкой Павло	334
Трумен Гаррі	43
Тургенєв Іван	210
Тютюнник Григорі	252
Уваров Олексій	298, 299
Українка Леся	141, 193
Ульяненки	330
Унамуну Мігель де	211
Ушкалов Леонід	300, 311, 312
Федченко Павло	249
Фенька	66
Филимонович	67
Фізер Іван	116, 155, 171, 236, 237, 240, 349
Філянський Микола	350
Фішбеїн Мойсей	244, 341
Фонтане Теодор	143
Фосслер Карл	62, 133
Франко Іван	97, 107, 138, 141, 146, 273, 338
Франс Анатоль	158, 159
Фройд (Фрейд) Зігмунд	69

Фьодоров Ніколай 276
Фюсслер Карл 62, 133
Хвильовий (Фітільов) Микола 84, 85, 109, 122, 160,
166, 167, 170, 176, 208, 212,
231, 237, 252, 320, 337, 348

Хвиля (Олінтер) Андрій 267
Химка Джон-Пол 237
Хмельницький Богдан 247
Ходасевич 176
Холодний Петро 250, 252
Хрущов Микита 110

Цадкін (Задкін) 286

Чайківський 235, 255, 256
Чайковський Петро 291
Чалий 153
Чапленко Василь 21, 48
Чапленко-Луців 67
Череватенко Леонід 257, 274, 276, 292, 293
Черінь Ганна (*Грибінська Галина*) 28, 46
Черчіль Уїнстон 30, 46, 253
Чехов Антон 31, 121, 233, 239
Чижевський Дмитро 34, 41, 45, 84, 85, 90, 202, 252
Чорний 76
Чубатий 66
Чумаченко Віктор 325
Чупринка Григорій 135

Шанько Іоганн	127
Шарден Жан Батист Симеон	117, 118
Шарлюс, барон	213
Шахерезада	23
Шашкевич Маркіян	78
Шевченко	200
Шевченко Тарас	17, 18, 19, 43, 45, 97, 123, 145, 147, 148, 162, 170, 176, 178, 186, 187, 208, 231, 235, 238, 241, 260, 268, 304, 318, 319, 320, 322, 325, 337
Шевчук Валерій	174, 178, 233, 241, 244, 264, 306, 310, 321, 325, 330
Шекспір Вільям	80, 117, 137, 156, 196, 235, 250
Шепітько Лариса	226
Шимко Юрій	81
Шіллер Фрідріх	206, 272
Шкловський Віктор	71, 233
Шкурупій Гео	133, 342
Шлемкевич Микола	81
Шлеммер Оскар	177
Шмельов Іван	56
Шопенгауер Артур	327
Шпітцер Лео	133
Шпорлюк Роман	237, 349
Штанько	228
Штейн (<i>сестра дружини Потебні</i>)	292
Штібер Парик	336
Штос Вайт	176
Штраус Бото	127, 195, 201
Штраус (Страус) Йоганн	211, 272
Штраус Ріхард	179, 182, 221
Шуберт Франц	328
Шуман Роберт	177

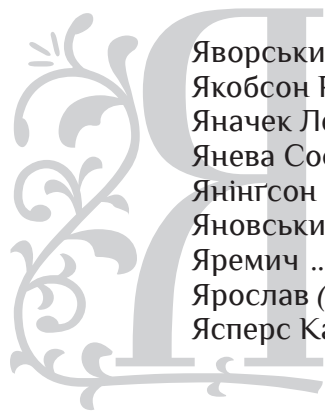

Щербак Юрій 158, 160, 174

Щербицький Володимир 178, 205, 208, 233, 326

Юзефович Михайло 299

Яворський Стефан 61

Якобсон Роман ... 70, 71, 73, 190, 204, 212, 214, 223, 249

Яначек Леош 185, 190, 192, 195, 272, 273

Янева Софія 255

Янінгсон 76

Яновський Юрій 84

Яремич 244

Ярослав (*син Леоніда Івченка*) 323

Ясперс Карл 109

ЗМІСТ

“ЖИТТЯ ЙДЕ СВОЄЮ ХОДОЮ...”, ВІД УПОРЯДНИКА 3

ЛИСТИ

1946

1. 9 лютого. Фюрт	17
2. 23 лютого. Фюрт	17
3. 26 березня. Фюрт	19
4. 16 червня. Фюрт	19

1947

5. 31 січня	20
6. 4 серпня. Мурнавське озеро	20
7. 17 серпня	21

1950

8. 26 січня. Люнд	21
9. 15 квітня	23
10. 15 квітня. Люнд	23
11. 31 травня. Люнд	25
12. 25 червня. Люнд	27
13. 9 вересня. Люнд	27
14. 13 жовтня. Люнд	29
15. 17 листопада. Люнд	31
16. 15 грудня. Люнд	34
17. 29 грудня. Люнд	36

1951

18. 26 січня. Люнд	38
19. 22 лютого. Люнд	39
20. 22 березня. Люнд	42
21. 21 квітня. Люнд	44
22. 9 травня. Люнд	45
23. 1 липня. Люнд	46
24. 31 липня. Люнд	49

25. 29 серпня. Люнд.....	50
26. 23 вересня. Люнд.....	52
27. 17 жовтня. Люнд.....	54
28. 8 листопада. Люнд.....	55
29. 11 грудня. Люнд.....	57

1952

30. 22 січня. Люнд.....	61
31. 17 лютого. Люнд.....	62
32. 15 березня. Люнд.....	64
33. 31 березня. Люнд.....	66
34. 11 травня. Люнд.....	67
35. 22 липня. Кембрідж.....	69
36. 4 серпня. Кембрідж.....	71
37. 25 серпня. Кембрідж.....	73
38. 19 вересня. Кембрідж.....	74
39. 12 листопада. Кембрідж.....	76

1954

40. 25 березня. Кембрідж.....	77
41. 25 квітня. Кембрідж.....	78
42. 15 травня. Кембрідж.....	79
43. 17 червня. Кембрідж.....	80
44. 16 жовтня. Нью-Йорк.....	82
45. 19 грудня. Нью-Йорк.....	83

1955

46. 6 березня. Нью-Йорк.....	84
47. 2 червня. Нью-Йорк.....	86
48. 30 червня. Нью-Йорк.....	86

1957

49. 13 жовтня. Нью-Йорк.....	89
------------------------------	----

1958

50. 26 лютого.....	90
51. 26 вересня.....	90
52. 13 жовтня. Нью-Йорк.....	91

1963

53. 13 лютого. Нью-Йорк.....	92
------------------------------	----

79. 20 березня	115
80. 15 квітня	116
81. 26 квітня.....	118
82. 23 червня	120
83. 30 липня.....	121

1980

84. 31 березня	122
85. 4 червня	123
86. 24 червня.....	125
87. 31 липня.....	127

1981

88. 2 січня	127
89. 16 лютого.....	129

1982

90. 17 січня.....	130
91. 14 лютого	131
92. 11 травня.....	132
93. 21 червня	133
94. 18 липня.....	135
95. 10 серпня	136
96. 15 жовтня.....	137
97. 14 листопада.....	137

1983

98. 30 березня.....	138
99. 17 червня	140
100. 18 липня	141
101. 18 серпня.....	143
102. 14 жовтня	144
103. 22 жовтня.....	145
104. 15 листопада.....	146

1984

105. 9 січня	147
106. 20 лютого.....	148
107. 25 лютого.....	149
108. 12 березня	150
109. 30 квітня.....	152

110. 22 червня. Урбанк.....	152
111. 12 липня.....	152
112. 18 серпня.....	154
113. 22 жовтня.....	155

1985

114. 11 лютого.....	157
115. 13 березня.....	158
116. 5 квітня.....	161
117. 6 травня.....	163
118. 1 липня.....	163
119. 4 серпня.....	164
120. 1 вересня.....	166
121. 19 листопада.....	168
122. 16 грудня.....	169

1986

123. 25 січня.....	171
124. 4 березня.....	172
125. 27 березня.....	174
126. 22 травня.....	175
127. 4 липня.....	177
128. 4 серпня.....	179
129. 11 серпня.....	180
130. 29 серпня.....	181
131. 20 вересня.....	183
132. 30 листопада.....	184
133. 14 грудня.....	186
134. 17 грудня.....	188

1987

135. 24 січня.....	188
136. 8 лютого.....	191
137. 5 березня.....	193
138. 22 березня.....	195
139. 4 квітня.....	196
140. 14 квітня.....	197
141. 28 квітня. Ганновер.....	197
142. 4 травня. Антверпен.....	198

143. 21 травня.....	198
144. 27 червня.....	200
145. 25 липня.....	203
146. 16 серпня.....	204
147. 6 вересня.....	205
148. 29 вересня	207
149. 7 жовтня.....	209
150. 28 жовтня.....	209
151. 27 листопада	209

1988

152. 20 січня.....	211
153. 11 лютого.....	212
154. 21 березня.....	214
155. 21 квітня	215
156. 31 травня.....	216
157. 3 липня.....	217
158. 27 липня.....	219
159. 19 серпня.....	220
160. 29 серпня.....	220
161. 18 вересня.....	222
162. 10 жовтня.....	224
163. 26 грудня.....	226

1989

164. 25 січня.....	229
165. 22 лютого	230
166. 17 березня.....	232
167. 2 квітня	234
168. 28 квітня. Лугань.....	234
169. 26 травня.....	234
170. 10 червня.....	236
171. 5 липня	238
172. 26 серпня	239
173. 27 серпня	240
174. 15 вересня.....	241
175. 5 жовтня.....	244
176. 23 листопада.....	245

177. 13 грудня.....247

1990

178. 16 січня.....248

179. 13 лютого.....249

180. 13 березня.....251

181. 7 квітня. Вісбі.....253

182. 22 травня.....253

183. 15 червня.....254

184. 30 червня.....256

185. 11 липня.....256

186. 8 серпня.....257

187. 30 серпня.....259

188. 30 вересня.....259

189. 17 жовтня.....261

190. 20 листопада.....263

191. 17 грудня.....265

1991

192. 30 січня.....266

193. 25 березня.....268

194. 4 квітня.....269

195. 17 квітня.....270

196. 28 травня.....270

197. 14 липня.....271

198. 8 серпня.....273

199. 24 серпня.....273

200. 22 вересня.....275

201. 8 жовтня. Росток.....276

202. 12 листопада.....277

203. 25 грудня.....278

1992

204. 2 лютого.....280

205. 23 лютого.....282

206. 19 березня.....283

207. 9 квітня. Севілья.....285

208. 3 червня.....285

209. 20 липня.....286

210. 9 серпня	288
211. 28 жовтня	290
212. 4 грудня	290

1993

213. 12 січня	292
214. 15 березня.....	294
215. 25 квітня	295
216. 9 червня	297
217. 30 липня	298
218. 25 листопада.....	300

1994

219. 24 січня	302
220. 15 березня.....	303
221. 14 травня	305
222. 28 червня.....	306
223. 28 липня.....	308
224. 21 серпня.....	309
225. 30 вересня.....	311
226. 7 листопада.....	312
227. 25 листопада.....	314
228. 28 грудня.....	316

1995

229. 15 березня.....	317
230. 21 квітня	319
231. 11 червня.....	321
232. 27 липня.....	322
233. 5 вересня	324
234. 22 жовтня	326
235. 3 грудня	327

1996

236. 8 лютого.....	329
237. 26 квітня.....	330
238. 16 липня.....	332
239. 19 жовтня. Львів [Без дати].....	332
240. [Без року] 31 березня. Оттава.....	332
241. [Без року] 10 серпня.....	333

242. [Без року] 22 серпня	333
243. [Без року] 23 жовтня.....	333
244. [Без дати]	334
245. [Без дати]	340
246. [Без дати]	341
247. [Без дати]	342
248. [Без дати]	342
249. [Без дати]	342
250. [Без дати]	343
251. [Без дати].....	343
252. [Без дати].....	343
253. [Без дати].....	344
254. [Без дати].....	344
255. [Без дати].....	344
256. [Без дати].....	344
257. [Без дати]	344
258. [Без дати]	345
259. [Без дати].....	345
260. [Без дати]	346
261. [Без дати].....	346
262. [Без дати].....	348
263. [Без дати].....	349
264. [Без дати]	349
265. [Без дати].....	351
ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	352

Наукове видання

Степаненко Микола Іванович

**ЛИСТИ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА
ДО ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО**

Редактор – Галина Вокальчук

Літературний редактор – Ніна Степаненко

Художньо-технічний редактор – Гліб Кудряшов

Коректор – Світлана Ківшик

Дизайн та верстка – Галина Ковіка

Відповідальний за випуск – Гліб Кудряшов

Підписано до друку 06.03.2014 р.
Формат 100x70/32. Друк офсетний.
Гарнітура Book Antiqua.
Ум. др. арк. 22,44.
Наклад 300 прим. Зам. № 1438.

Видавець: ПП Шевченко Р. В.
Полтава, 36000, вул. Остроградського, 2,
тел. 0532 502708, 050 3462375

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1139 від 04.12.2002 р.

